

2 (99) 2026

DOI:10.17721/2413-7065.2(99).2026

ISSN 2413-7065

*Журнал засновано в лютому 2001 року
(у 2014 р. — «Україна у світовій історії»)*

*Founded in February 2001
(Ukraine in the World History in 2014)*

Українознавство

Ukrainian Studies

*Науковий журнал
Засновник і видавець
Науково-дослідний
інститут українознавства
КНУ
імені Тараса Шевченка
Періодичність
раз на три місяці*

*Academic journal
Founder and publisher
RIJS of
Taras Shevchenko
National University
of Kyiv
Published
every three months*

Редакція залишає за собою право на мовностилістичне редагування рукописів і передруків відповідно до правописних норм української мови, яке не змінює позиції автора. Автор несе відповідальність за фактичний виклад матеріалу.

Наукові статті з історичних та філософських наук зараховуються як фахові згідно з наказами МОНУ №1188 від 24.09.2020 р. та №1471 від 26.11.2020 р.

Журнал «Українознавство» представлено в наукометричних і реферативних базах даних:

1. Академія Гугл (Google Scholar) <http://www.scholar.google.com.ua>;
 2. Index Copernicus International <https://journals.indexcopernicus.com>;
 3. DOAJ (Directory of Open Access Journals) <https://doaj.org>;
 4. Наукова періодика України <http://journals.urau.ua>;
 5. Scientific Indexing Services (SIS) <http://sindex.org>;
 6. Infobase Index <http://infobaseindex.com>;
 7. Eurasian Scientific Journal Index <http://esjindex.org>;
 8. ResearchBib <http://journalseeker.researchbib.com>
 9. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського <https://nbuv.gov.ua>;
 10. Polish Scholarly Library (бібліотека) <https://pbn.nauka.gov.pl>;
- є учасником проекту: Українські наукові журнали usj.org.ua

Журнал друкується суб'єктом у сфері друкованих медіа на підставі рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 22.01.2026 № 184 (ідентифікатор медіа — R30-06845)

Редакційна колегія:

Головний редактор

Надія Гаврилюк
доктор історичних наук

Члени редколегії

Микола Васьків — доктор філологічних наук, професор

Валентин Крисаченко — доктор філософських наук, професор

Юрій Фігурний — кандидат історичних наук

Марчін Матера — доктор археології (Польща)

Флоріан Матей-Попеску — доктор філософії з давньої історії та археології, (Румунія)

Віра Додонова — доктор філософських наук, професор

Михайло Відейко — доктор історичних наук

Тетяна Гребенюк, доктор філологічних наук, професор

Вікторія Іванова — відповідальний секретар

Editorial board:

Editor-in-chief

Nadiya Gavrylyuk
Doctor of Historical Sciences

Members of the Editorial Board

Mykola Vaskiv — Doctor of Philological Sciences Professor

Valentyn Krysachenko — Doctor of Philosophical Sciences, Professor

Yurii Fihurnyi — Candidate of Historical Sciences

Marcin Matera — Doctor of Archaeology (Poland)

Florian Matei-Popescu — Candidate of Sciences in Ancient History and Archaeology, (Romania)

Vira Dodonova — Doctor of Philosophical Sciences, Professor

Mykhailo Videiko — Doctor of Historical Sciences

Tetiana Hrebenuk, Doctor of Philological Sciences, Professor

Viktoriia Ivanova — Executive Secretary

Шановні колеги!

Запрошуємо вас до творчої співпраці на сторінках нашого часопису. Сподіваємося, що матеріали, які розкриватимуть результати ваших наукових досліджень, відповідатимуть методологічним засадам сучасного українознавства. Редакція журналу публікуватиме наукові розвідки, ґрунтовані на поважній джерельній базі, побудовані на принципах системного, комплексного аналізу української спільноти на всьому часовому просторі її існування – від витоків до сьогодення – в усій повноті й суперечливості її буття та в порівнянні з іншими спільнотами. Важливо наголосити на залученні українознавцями до свого інструментарію набутків сучасної гуманітаристики. З іншого боку, нинішні суспільні та геополітичні обставини спонукають до вивчення проблем історичних коренів української спільноти й історичної пам'яті, а разом з тим її цивілізаційного вибору та соціокультурних особливостей. Важливо, щоб тематика досліджень охоплювала як масштабні суспільні процеси і явища, так і розкривала різноманітні аспекти мікроісторії, роль, запити і життєві шляхи окремих людей як учасників соціокультурного процесу. Сучасна російсько-українська війна гостро вказує на кризу гуманітарної політики України не лише на анексованих та окупованих територіях, а в цілому як засадничої системи будівництва держави. Це визначатиме і планування проблематики досліджень, і вибір тем до публікацій на сторінках журналу.

Для публікації власних наукових статей у фаховому журналі «Українознавство» звертаємо вашу увагу на необхідність чіткого, лаконічного формулювання теми запропонованого вами наукового дослідження, яке відповідає українознавчій проблематиці, а також неухильного і послідовного дотримання тих основоположних вимог, зазначених МОН України, які значною мірою визначають якісні параметри наукових публікацій у фахових виданнях. До них слід віднести насамперед наявність у структурі дослідження, його продуктивному змістовому наповненні методолого-рефлексивного, аргументованого, коректного аналізу таких критично важливих складових статті, як:

- 1) постановка зазначеної проблеми у загальнонауковому контексті та виявлення її генетичного зв'язку із пріоритетними науковими проблемами та завданнями гуманітаристики;
- 2) аналіз джерельної бази дослідження та останніх публікацій, якими започатковано висвітлення даної проблеми і які творчо, конструктивно-критично використані автором, а також виокремлення та стислий аналіз недостатньо вивчених аспектів проблеми і сюжетів вказаної наукової проблематики;
- 3) формулювання цілей статті та виокремлення наукових завдань дослідження;
- 4) системний виклад основного матеріалу статті та обґрунтування отриманих наукових результатів наукового пошуку;
- 5) висновки, що є результатом вивчення даної проблематики, а також виокремлення перспективних напрямків подальших наукових розробок зазначеної проблематики дослідження.

Звертаємо вашу увагу на необхідність дотримання у статтях принципів академічної доброчесності, а також вимог до технічного оформлення авторських публікацій, які викладено на офіційному сайті Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Зазначаємо, що обсяг статті не повинен перевищувати 1 ум. др. арк. У зв'язку з ухваленням Верховною Радою України у першому читанні основи законопроекту № 7633 «Про заборону використання російських джерел інформації» просимо наших авторів звернути особливу увагу на цитування та посилання в наукових публікаціях, які подаються до друку.

АКТУАЛЬНЕ УКРАЇНОЗНАВСТВО
CONTEMPORARY UKRAINIAN STUDIES**Калакура Я.**Українофобські наративи у
медійно-соціальному просторі:
методологія протидії
і спростування

8

Kalakura Ya.Ukrainophobic Narratives in
the Media and Social Space:
Methodology of Countermeasures
and Refutations**Солонська Н.**Берегині шістдесятництва:
феномен національного образу
української жінки

28

Solonska N.Guardians of the Sixties:
the Phenomenon of the National
Image of Ukrainian Women**Краснодемська І.**Міф «Крим — наш»: історичні
витоки, основні етапи формування
та українознавча модель його
деконструкції

40

Krasnodemska I.The Myth "Crimea is Ours": Historical
Origins, Main Stages of Formation,
and a Ukrainian Studies Model of
its DeconstructionУКРАЇНА — ЕТНОС
UKRAINE — ETHNOS**Лозко Г.**Наукова реконструкція
язичницького календаря на
матеріалі вірувань поліщуків:
зимовий цикл

58

Lozko H.Scientific Reconstruction of
the Heathen Calendar Based on
the Beliefs of the Polishchuks:
Winter Cycle**Федорченко П.**Від культурного міфу
до суверенітету: деконструювання
української ідентичності

78

Fedorchenko P.From Cultural Myth
to Sovereignty: Deconstructing
Ukrainian Identity**Дешко П.**Критичний аналіз кельтської
концепції походження Русі

86

Deshko P.Critical Analysis of the Celtic
Concept of the Origin of Rus'

УКРАЇНА — МОВА**UKRAINE — LANGUAGE**

Калакура О.

Етнополітологічний та
українознавчий виміри
дослідження морального канону
української культури
через призму фольклористики

96**Kalakura O.**

Ethno-Politological and
Ukrainian Studies Dimensions
of Studying the Moral Canon
of Ukrainian Culture
through the Prism of Folklore

Васьків М.

Туркменський героїчний епос
«Гьорогли» та його актуальність
у сучасній Україні

109**Vaskiv M.**

Turkmen Heroic Epic
“Görogly” and its Relevance
in Modern Ukraine

УКРАЇНА І СВІТ**UKRAINE AND THE WORLD**

Петровський А.

Підтримка українською діаспорою
Канади України в умовах
протидії російській агресії
(за матеріалами Трирічних
конгресів українців Канади)

124**Petrovskyi A.**

Support for Ukraine by the Ukrainian
Diaspora in Canada in the Context
of Resistance to Russian Aggression
(Based on the Materials of
the Triennial Congresses
of Ukrainian Canadians)

Петленко І.

Міжкультурна комунікація
Україна—Індія у постколоніальному
контексті: філософський аналіз
точок взаємодії

141**Petlenko I.**

Intercultural Communication
between Ukraine and India in the
Postcolonial Context: a Philosophical
Analysis of Points of Interaction

Додонова В., Додонов Д.

Українці за кордоном:
габітуальні практики
українських переселенців

151**Dodonova V., Dodonov D.**

Ukrainians Abroad:
Habitual Practices of
Ukrainian Migrants

АРХЕОЛОГІЯ УКРАЇНИ
ARCHAEOLOGY OF UKRAINE

**Ковпаненко Г., Могилов О.,
Ковпаненко Н.**

Трахтемирівське городище
скіфської доби в Дніпровському
Лісостеповому Правобережжі
(дослідження та перспективи)

163

**Kovpanenko H., Mohylov O.,
Kovpanenko N.**

The Trakhtemyriv Hillfort of
the Skythian Period in the Dnipro
Forest-Steppe Right Bank Region
(Research and Prospects)

Волков А.

Історія археологічних досліджень
на Кам'янській Січі

191

Volkov A.

History of Archaeological Research
at Kamianska Sich

ІСТОРИЧНІ ПАМ'ЯТКИ ТА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ
HISTORICAL SITES AND CULTURAL HERITAGE OF UKRAINE

Каравайко Д., Хоружа М.

Збереження археологічної
спадщини: виклики воєнного часу
або рутинна повсякдення?

203

Karavaiko D., Khoruzha M.

Preservation of Archaeological
Heritage: Challenges of Wartime or
the Routine of Everyday Practices

Фігурний Ю.

Збереження історико-культурної
спадщини України в умовах
російсько-української війни
та її роль у спростуванні
російських фальсифікацій
історії України

216

Fihurnyi Yu.

Preservation of the Historical and
Cultural Heritage of Ukraine in
the Conditions of the Russia-Ukraine
War and its Role in Refuting
Russian Falsifications of the
History of Ukraine

Грабовський С., Грабовська І.

Роль журналу «Сучасність» у
розвитку та ствердженні модерної
української ідентичності

234

Hrabovskyi S., Grabovska I.

The Role of the Magazine "Suchasnist"
in the Development and Confirmation
of Modern Ukrainian Identity

Бондарчук Я.

Олександр Кошиць: творча
діяльність у контексті відстоювання
історичної справедливості

245***Bondarchuk Ya.***

Oleksandr Koshyts: Creative Activity
in the Context of Advocating
Historical Justice

**ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНОЗНАВСТВА
PHILOSOPHICAL PROBLEMS OF UKRAINIAN STUDIES**

Шрамко В.

Interlink: перспективи
ризоматичного підходу для
реконтекстуалізації археологічних
музейних зібрань

259***Shramko V.***

Interlink: the Prospects of
a Rhizomatic Approach for
the Recontextualisation of
Archaeological Museum Collections

Майданюк І., Чекаль Л.

Український романтизм
і позитивна філософія: точки
дотику у поглядах
на справедливе суспільство

277***Maidaniuk I., Chekal L.***

Ukrainian Romanticism and Positive
Philosophy: Points of Contact
in Views on a Just Society

**УКРАЇНОЗНАВСТВО В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ
UKRAINIAN STUDIES AT THE EDUCATIONAL SPACE**

Газізова О., Безсмертна Н.

Українознавство в освітньому
просторі воєнного часу як чинник
формування національної
ідентичності молоді та
суспільної єдності

291***Hazizova O., Bezsmertna N.***

Ukrainian Studies in the Educational
Space of Wartime as a Factor in
Forming Youth's National
Identity and Social Unity

УКРАЇНОФОБСЬКІ НАРАТИВИ У МЕДІЙНО-СОЦІАЛЬНОМУ
ПРОСТОРІ: МЕТОДОЛОГІЯ ПРОТИДІЇ І СПРОСТУВАННЯ¹

Ярослав КАЛАКУРА

orcid.org/0000-0001-9007-4991

доктор історичних наук, професор,
заслужений професор КНУ імені Тараса Шевченка,
провідний науковий співробітник
НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка
email: kalajar@ukr.net

Анотація. Розглядаються особливості нової хвилі українофобії у медійному і соціокультурному просторі як інформаційного сегмента окупаційно-геноцидної війни Росії проти України. Спрогнозовано можливість продовження світоглядно-цивілізаційного протистояння українських наративів і російських міфів та фальсифікацій в інформаційно-медійному просторі після закінчення повномасштабної фази війни, вказано на способи запобігання можливому спалаху українофобії.

Ключові слова: українознавство, українофобія, російська агресія, інформаційна війна, російські міфи та фальсифікації, соціальні мережі, українська ідентичність.

Постановка проблеми. Один із фундаторів новітньої візії українознавства академік Петро Кононенко, аналізуючи його пізнавально-світоглядні функції, поряд із формуванням любові до України на чільне місце ставив захист Батьківщини, оборону і знань про неї від фальші, спотворень, брехні, боротьбу з ворожою ідеологією україноненавистництва [16, с. 3].

Сказане набуло ще більшої актуальності на хвилі загарбницької окупаційно-геноцидної війни Російської Федерації (далі – РФ) проти України, коли медійний і соціокультурний простір, зокрема цифрові медіа та соціальні мережі, наповнені антиукраїнськими наративами місцевого та зарубіжного походження, передусім російського. Вони набули

характеру інформаційної зброї у війні на знищення України, яка, за словами ідеолога «руського мира» Дугіна, має стати частиною Росії без жодного суверенітету, служать потужним засобом промивання мізків, поширення дезінформації, різного роду міфів, інсинуацій, брехні, вигадок з метою принизити українців, розколоти українське суспільство, деморалізувати його, підважити віру в перемогу над ворогом. Чималу частину цієї дезінформації складають російські міфи та фейки, спрямовані на дискримінацію українознавства як синтезу наукових знань про Україну та українство, підрив українознавчого простору, паплюження історії і культури, фальсифікацію цілей, характеру війни, її перебігу та пошуку шляхів до миру.

¹ Статтю, в основу якої покладено доповідь на V Всеукраїнських наукових читаннях «Свою Україну любіть!» (05.06.2025), підготовлено у межах виконання науково-дослідної роботи «Викриття російських фальсифікацій і міфів історії України як складова гуманітарної безпеки держави» (№ держреєстрації 0125U002252).

Важливість означеної теми для українознавства і всієї гуманітаристики зумовлюється низкою факторів: а) українофобські російські міфи та фальсифікації в умовах окупаційно-геноцидної війни РФ проти України, особливо її повномасштабної фази, стали потужним інструментом деморалізації і підриву національної єдності українського суспільства, активної протидії мобілізації українського народу на захист країни, засобом нагнітання ворожості, неприязні, ненависті, відрази, нетерпимості до України та українців. Закон України «Про засудження і заборону пропаганди російської імперської політики в Україні та деколонізацію топонімів» [13, с. 22] визначає українофобію як публічні висловлювання, в тому числі в медіа і літературі, так і підривні та дискримінаційні дії, спрямовані на заперечення суб'єктності України, ігнорування української державності, мови і культури. Вона є ядром антиукраїнської ідеології і практичних дій, має як зовнішній, так і внутрішній механізми формування, поширення та впливу.

На інформаційних платформах немало проплачених російськими структурами дописів, у тому числі українською мовою, створених ботофермами та фабриками брехні, які дестабілізують суспільно-політичну атмосферу в Україні, компрометують органи державної влади, військове командування, сіють зневіру. За таких обставин протидіяти ворогу, його дезінформації означає проявляти стійкість, не панікувати, не зраджувати, не піддаватися спокусі, не миритися, а діяти і боротися всіма можливими засобами, включаючи й наукові дослідження; б) україноненависництво є складовою давньої політичної стратегії

Московії, успадкованою нинішніми правителями Кремля. В антиукраїнській діяльності беруть участь президент РФ, Державна дума РФ, уряд РФ, Федеральна служба безпеки РФ (далі – ФСБ), зовнішня розвідка, Російська православна церква (далі – РПЦ), численна агентура в Україні й по всьому світу, засоби масової інформації, соціальні мережі, десятки тисяч найнятих блогерів. З початком повномасштабної війни майже вдвічі збільшено фінансування державних пропагандистських проєктів (у 2025 р. – 1,4 млрд. доларів, а на 2026 р. ще на 54% більше) як на пострадянському просторі, так і в світі. Українофобством пронизані засоби масової інформації, передусім електронні, соціальні медіа та сервіси, що поширюються через Інтернет. За образним висловлюванням кіноактора І. Гаврилюка, мрія росіян – знищити Україну, вивести гібридну націю: без роду і пам'яті, без мови і культури, без відчуття Батьківщини, без усвідомлення, що у тебе є мама і тато.

Дієвими засобами нейтралізації ворожих намірів і дій виступають українознавчі студії; в) антиукраїнська пропаганда стала не лише агресивнішою, але й набула нового технологічного характеру з активним використанням Інтернет-ресурсів, цифрових каналів і платформ YouTube, Facebook, Instagram, X (Twitter), Telegram, Tik Tok та ін., яким, до речі, належить домінуюче місце й в інформаційному просторі України. І це очевидно, адже, за соціологією, ними користуються близько 30 млн. українців (понад 80% населення), а серед молоді цей відсоток сягає 90–95% [15, с. 210–211], при цьому зростає чисельність активних користувачів, які мають акаунти, вебсайти, створюють публікації, коментують і поширюють

дописи. Водночас активізувалася протидія українофобії, збільшилась кількість україномовних електронних медіа: лише на YouTube функціонує близько 250 історичних каналів, частина яких належить професійним та аматорським історикам, українознавцям, журналістам, а також патріотично налаштованим блогерам. Все це диктує необхідність наукового осмислення і поширення досвіду розвінчування українофобства, пошуку шляхів мінімізації його пагубного впливу на суспільну свідомість.

Аналіз досліджень та публікацій.

У відповідь на масштабну публічну українофобію в друкованих і медійно-соціальних мережах активізувалися різнопланові наукові студії, спрямовані як на з'ясування її сучасних сенсів та особливостей, так і вдосконалення методів протидії та розвінчування дезінформації. Маємо досить великий пласт наукових та публіцистичних праць, присвячених цій проблематиці. Найближчими до нашої теми є дослідження І. Дзюби [10], В. Рога [28], В. Панасюка [25], матеріали довідника «Символи українофобії» [32], а також праці із загальнотеоретичних і методологічних аспектів критики антиукраїнської ідеології та російської пропаганди (О. Власюк, В. Лизанчук, В. Різун, О. Салата) [3; 9; 20; 27], особливостей сучасного інформаційного простору (С. Глобенко, К. Дубняк) [6; 12]; сучасні технології інформаційних маніпуляцій, їхні особливості в умовах війни (А. Бадер, С. Вовк, Н. Войтович, А. Гребенюк, В. Посмітна) [4–5; 8; 26]; методика протидії дезінформації, включаючи й українознавчі студії (П. Гай-Нижник, Р. Додонов, Я. Калакура, В. Крисаченко, Є. Міненко, Ю. Фігурний) [11; 14–15; 17; 21; 34–35] та ін. Разом з тим огляд наявних публікацій

з означеної проблеми засвідчує, що одним із вузьких їхніх місць є недостатня увага до методологічних засад критики українофобства, його сучасних стратегій, методів та політтехнологій.

Джерельною базою дослідження слугують, крім згаданих історіографічних праць, електронні статті, дописи, коментарі, репліки, які продукують чи поширюють українофобію або викривають і спростовують її.

Метою дослідження є системний аналіз сутності українофобії, з'ясування стратегії і специфіки російських міфів, фейків та фальсифікацій у засобах масової інформації та соціальних мережах, осмислення новітніх технологій, концепцій та особливості методології викриття, доведення наукової неспроможності антиукраїнської міфології, запропонування способів запобігання поширенню ворожої ідеології і пропаганди та шляхів формування інформаційного імунітету в ставленні до неї.

Виклад основного матеріалу. Безпосередній розгляд теми видається доцільним розпочати із з'ясування декількох питань загальнотеоретичного характеру.

Перше. Треба осмислити природу українофобії і те, як трактує новітня наука її становлення, розвиток та сучасну стратегію. Термін «українофобія» одними з перших в українській гуманітаристиці застосували І. Франко і М. Драгоманов ще наприкінці ХІХ ст., розглядаючи її як підступні погляди і дії на шкоду українській справі. Хрестоматійно відомий заклик І. Франка 1880 р. «Не пора, не пора москалеві й ляхові служити! Нам пора для України жити» доповнюється його пророчим передбаченням, що «українській суспільності прийдесться видержувати хронічну, довгу, важку

боротьбу з російською суспільністю та крок за кроком відвойовувати собі у неї право на самостійний розвій» [37, с. 579].

Нетерпимістю до будь-яких проявів зневаги до України і українців пронизана й творчість Т. Шевченка, Лесі Українки, П. Куліша, Б. Грінченка та інших українських мислителів.

Саме явище українофобії як нищівні антиукраїнські ідеї та ворожі дії має набагато давніше коріння і транзитну сутність. Його початок сягає 1169 р., коли Володимиро-Суздальський князь Андрій Боголюбський захопив, розорив і пограбував Київ. Претензії на Київ та українські землі висловлював Іван Грозний, а ініціатор приєднання України до Московії цар Олексій Михайлович розпорядився забрати з храмів і спалити всі рукописи та книги старого українського друку. Нищення всього українського продовжив його син Петро I – кат, за словами Т. Шевченка, що «розпинав Україну», а його послідовниця – зловісна імператриця Катерина II – донищила козацьку вольницю, перетворивши її в колоніальну частину імперії. Сама ж доктрина українофобії вперше офіційно була викладена у Валуєвському циркулярі 1863 р. та Емському указі 1876 р., а Олександр III спеціальними указами 1880-х років заборонив викладання української мови в народних школах, її вживання в церковних проповідях, офіційних установах, а також хрещення дітей українськими іменами. В завуальованій гаслами інтернаціоналізму та дружби народів формі вона реалізовувалась в совітські часи й успадкована РФ. З приходом до влади Путіна українофобія стала реальною політикою держави і сегментом підготовки до війни, досягнувши свого апогею в останнє десятиріччя

як інструмент збройної агресії, засіб підризу безпеки України, її державності, саботажу мобілізації українського народу на захист і оборону країни.

Українофобія має публіцистичну, філософську, політологічну, історичну, правничу та інші інтерпретації, але найбільш системною і лаконічною, на наш погляд, є українознавча: це усвідомлене агресивне несприйняття окремішності України, українського народу, його історії і всього українського, злісна ворожість до української нації і держави [29, с. 354–355].

Українофобія зародилась у відповідь на етногенез українського народу, самовизначення української нації і державотворення. Вона не є суто російським явищем: насторожено, із заздрістю, а то й з ворожістю реагували на етнонаціональні процеси й деякі інші етноси, передусім сусідні – поляки, румуни, татари, турки, угорці, але особливо хворобливе несприйняття окремішності українців, відкриту ненависть проявили московити, побачивши у них загрозу для себе, для своєї імперської «величі». Є й «домашні» українофоби, зокрема ті, хто не ототожнює себе з Україною, ненависно ставиться до неї. Це, як правило, носії розмитої, малоросійської чи російської, ідентичності або звичайні перевертні та зайди. Нерідко з їхнього боку простежується намагання принизити, знецінити, зневажити, висміяти українців. У сучасних умовах їх підживлює РФ, вбачаючи у них «допоміжну силу» у війні на знищення України. Великої шкоди завдають й окремі журналісти, освітяни, науковці, представники сфери культури і мистецтва з розмитою свідомістю і проросійською ідентичністю. Особливо непокоїть, що й деякі «можновладці» схильні

називати великий і гордий український народ «племенем», уподібнюючись любителям Пушкіна, який сприймав українців як «поющее и пугающее племя» у рецензії на книгу М. Гоголя «Вечори на хуторі біля Диканьки».

В умовах екзистенційної та когнітивної війни РФ проти України українофобія набула не лише суспільно-політичного, але й світоглядно-наукового та емоційно-психологічного забарвлення, стала стратегією збройної та інформаційної агресії, способом контролю процесів мислення людей і деформації їхньої свідомості. Це означає, що війна Росії на знищення України носить як окупаційно-геноцидний, так і відверто українофобський характер.

Друге. Є потреба проаналізувати особливості сучасної українофобії і яке місце вона посідає в засобах масової інформації та соціальних мережах. Українофобія перетворилася з вузькопобутового явища в потужну інформаційно-технологічну зброю агресивно-політичного характеру, в ключовий сегмент інформаційно-когнітивної війни, в дієвий засіб маніпуляції суспільною свідомістю. За даними моніторингу, а також нашими з Т. Білушак підрахунками, від 30 до 40 відсотків контенту на платформах YouTube, Facebook, Instagram, X (Twitter), Telegram та Tik Tok у 2022–2025 рр. присвячено російсько-українській війні, при цьому від 5 до 10% має відкритий або прихований дезінформаційний зміст. За рівнем довіри до новинної інформації соціальні мережі наближаються до офіційних засобів масової інформації (далі – ЗМІ) [15, с. 212].

Доступність, оперативність, відкритість і відносно низька вартість електронних медіа та соціальних мереж

створює сприятливе підґрунтя як для блискавичного поширення правдивих відомостей і вільної комунікації користувачів, так і для різного роду ідеологічних спекуляцій, провокацій та активізації російських міфів, фейків та фальсифікацій, виправдання і визнання правомірною агресії та окупації частини України. Ворожі антиукраїнські практики інформаційної політики РФ набрали в умовах війни характеру злісного україноненавистництва і становлять загрозу державі та суспільству. У фокусі російської пропаганди опинилися як тимчасово переміщені особи, так і українські біженці в зарубіжних країнах, передусім в Німеччині, Польщі, Словаччині, Угорщині, Чехії. До її реалізації долучаються російська агентура і проплачені медіа.

Третє. Існує нагальна потреба осягнути методологію розвінчування українофобських наративів. На жаль, поки що вона не розроблена як цілісність, але нагромаджено певний досвід такої роботи, опубліковано чимало методичних рекомендацій щодо особливостей застосування загальних наукових принципів до їхньої критики, залучення дослідницьких методів, засобів та способів протидії, розвінчування і спростування дезінформації з урахуванням специфіки цифрового формату антиукраїнської пропаганди [1; 7; 14; 19; 24], а також запобігання інформаційним кібератакам з використанням штучного інтелекту. Під час вибору методологічного інструментарію дуже важливо враховувати методи і прийоми, якими безпосередньо послуговується ворог, віддавати пріоритет світоглядним, науковим методам, які посідають домінуюче місце в українознавстві. В умовах формування

електронного інформаційного середовища та інформаційно-технологічних викликів російсько-української війни виникла необхідність залучення цифрового інструментарію і комп'ютерного забезпечення наукових студій, присвячених протидії та нейтралізації антиукраїнської пропаганди.

Висловлені думки щодо загальних питань протидії українофобії дають змогу краще зрозуміти її руйнівну роль як дискримінаційної зброї нищення України, а також досягнути своєрідності сучасного інформаційного фронту, зумовленого російсько-українською війною. Керівник Центру протидії дезінформації при Раді національної безпеки й оборони України (далі – РНБО) А. Коваленко звернув увагу на те, що під час підготовки до війни російський політикум актуалізував риторику про відновлення «союзної держави» за участю Білорусі, України, Росії. Цю стару ідею Москва з особливою активністю намагається втілити, починаючи з часів приходу до влади Путіна, і в такий спосіб позбавити Україну незалежності. Але коли правителі РФ побачили реальне зростання національно-державницької свідомості українців, утвердження національної ідентичності, розуміння, що Україна – не Росія, це й стало для них приводом та однією з першопричин збройної агресії.

Здійснивши систематизацію основних меседжів українофобських наративів Кремля та його агентури в Україні, найбільш характерних для умов нинішньої війни, поряд із озвученими Путіним базовими міфами про «один народ», «єдине коріння», «спільну колиску», «загальну історію», «штучну Україну» можна виділити наступні ключові тематичні напрями:

– демонізація України як «неофашистської загрози» і небезпечного ворога Росії, дискредитація Української держави, заперечення її правомірності, суб'єктності та цілісності, маніпулятивне трактування нашої території як «історических руских земель», на яких Ленін, мовляв, «створив» Україну; поширення зневіри в легітимність нинішньої влади, правильність її політики; заперечення статусу української мови і культури;

– міфологізація історичних та політичних передумов і так званих «першопричин» повномасштабного вторгнення РФ в Україну як спецоперації з метою «демлітаризації» та «денацифікації», повернення «історичних земель», а також виправдання агресії як відповіді на «українську загрозу та кризу»;

– перекладання вини за війну, за масові жертви, за окупацію частини території на саму Україну шляхом формування її образу як «ворога» і «оплот нацизму», навішування різного роду ярликів: «київська хунта», «фашисти», «карателі», «укропи», «правий сектор»; демонізація «бандеровщини» і Галичини як осердя «антиросійства»;

– дезінформація сутності й характеру війни, її перебігу, підрив авторитету Збройних сил України (далі – ЗСУ), виправдання нищення цивільної інфраструктури, застосування касетної і хімічної зброї, систем «Град», балістичних ракет, фосфорних боєприпасів, бомб і мін; гіперболізація людських втрат України, проявів дезертирства, ухиляння з метою скомпрометувати ЗСУ, підірвати довіру до них, зірвати мобілізацію, посіяти паніку;

– нівелювання і розмивання української ідентичності, провокування внутрішніх конфліктів і підрив єдності

суспільства, його деморалізація, поширення занепадницьких настроїв, намагання представити українців у карикатурному та аморальному вигляді, залучення до цього зрадників і колаборантів, гіперболізація російської і зневага до української мови і культури;

– пониження гідності українців, включаючи тимчасово переміщених осіб і тих, хто за кордоном, дегуманізація їхнього образу як «невдячних» біженців, створення негативного іміджу України та українців у зарубіжних країнах і на міжнародній арені;

– підтримка антиукраїнської релігійно-інформаційної експансії РПЦ в Україні, використання служителів її філії – Української православної церкви Московського патріархату (далі – УПЦ МП) як агентів ФСБ, «руського мира» і п'ятої колони, нав'язування негативного ставлення до Томосу, наданого Православній церкві України (далі – ПЦУ), заперечення канонічності української мови в богослужінні.

Вказані та інші напрями антиукраїнської пропаганди і практичних дій українофобів проглядаються також у підходах російської сторони до переговорів про припинення війни та умов укладання миру. Вони сформульовані в ключі цинічного українофобства, оскільки їхнє виконання означало б повну капітуляцію України, відмову від своєї державності, суверенітету і території. Для людей з належними знаннями української історії і культури, критичним мисленням і медійною грамотністю неважко зрозуміти мету, абсурдність і небезпечність цих та інших інсинуацій, передбачити можливість їхнього продовження і після завершення активної фази війни. Можна спрогнозувати, що

РФ і надалі спрямовуватиме свої дії на дестабілізацію України та збереження свого впливу насамперед на ту частину суспільства, яка певний час знаходилась під окупацією, опинившись у полоні стереотипів «руського мира», або перебувала за кордоном у статусі біженців і не запізнала усіх складнощів війни, слабо орієнтується в сучасних суспільно-політичних процесах чи недостатньо обізнана з незасвоєними уроками історичного минулого України.

Проаналізуємо, якими методами, засобами і технологіями послуговується Кремль у підривній діяльності та інформаційній війні проти України, в реалізації зазначених напрямів українофобських наративів і як їм протидіяти.

Більшість з них успадковані з радянських диверсійних, кримінальних та ідеологічних практик, але вони модифікуються з урахуванням політико-правових та економічних реформ, використання олігархічно-корупційних схем, новітніх цифрових технологій шляхом поширення інтернет-тролів, фальшивих аудіозаписів та відеофільмів, створених за допомогою алгоритмів Інтернету, Telegram-каналів і штучного інтелекту (далі – ШІ). Соціальні мережі та ЗМІ свідчать про численні факти інфільтрації російської агентури в українське політико-управлінське, безпеково-юридичне, бізнесове, наукове, освітньо-культурне, релігійно-духовне та інформаційне середовище для підризу і демонтажу України зсередини, її штучного поділу на «Східну» і «Західну», а населення на «україномовних» і «російськомовних». Переглядаючи час від часу російські соціальні мережі, статті кремлівських політиків і блогерів, неважко помітити штучне застосування сенсаційних

заголовків (так званих клікбейтів) у описах та повідомленнях, які не відповідають їхньому змісту. Так було з повідомленнями про Куп'янськ, Покровськ, які ніби захоплені російськими військами, а насправді залишалися під контролем ЗСУ. Або інший приклад. Речник Путіна Песков неодноразово використовує фрази про «історичні території» Росії або про те, що Україна є частиною «руського мира», як доконаний факт усупереч тому, що українці рішуче відмежувалися і протистоять його злочинній ідеології. Має місце упереджене перенесення на українські реалії ідеологічних кліше «фашизм», «нацизм», звинувачення України в «геноциді» російськомовного населення, а відтак виправдання окупації Криму, частини Донбасу та інших областей або підміна понять: не війна, а «спецоперація», не відступ російських військ, а «жест доброй волі», не окупація українських територій, а «освобожденіє». Досить часто вживаються штучно сконструйовані поняття «денацифікація», «дебандеризація», «київська хунта» тощо як маркери ворога, який загрожує Росії. Українофоби не гребують використовувати різноманітні вигадки на кшталт: українських дітей вчать вбивати снігурів, бо вони мають «пір'я кольорів російського прапора». Поширеним прийомом нав'язування хибних поглядів є також перехід на особистості, приниження і компрометація репутації опонентів, навішування ярликів на представників української еліти та політикуму, інститутів громадянського суспільства.

Спільними ознаками всіх українофобських наративів, а також методів і маніпулятивних технологій російської історіографії, засобів інформації та

імперської пропаганди, включаючи й релігійну, традиційно є цілеспрямоване і упереджене поширення емоційно забарвленої вербальної та аудіовізуальної інформації з фальшивим і неправдивим змістом. Їм властиві демагогія, брехня, домисли, цинізм, підміна понять, навмисне вигадкування неправдивих фактів, цитат, фальсифікація і спотворення джерел, конструювання фейкових «документів», «фотодоказів і відеоматеріалів», розсилання СМС та повідомлень у месенджерах з видуманими фейками і брехливими «новинами». Розглядаючи найбільш поширені прийоми і техніку антиукраїнської пропаганди в російських науково-публіцистичних дискурсах, ЗМІ та кіно, дослідники звертають увагу на фальшування та імітацію реальності [18; 21; 25; 31; 33].

Дуже часто українофобські тексти маскуються такою фразою: «Нам стало відомо з достовірних джерел ...» І ні слова про самі джерела. Нерідко конструюється імітація «присутності» автора, наприклад, репортаж з місця боїв або якогось Територіального центра комплектування та соціальної підтримки (далі – ТЦК). Ворожа пропаганда спекулює на таких почуттях і емоціях людини, як моральність, віра, надія, співчуття, намагається посіяти страх, розгубленість, розчарування, тобто створити такий емоційний стан, який зосереджує увагу на відчуттях і нівелює критичне мислення.

Водночас слід враховувати, що до українофобії належать не лише ворожа ідеологія і пропаганда, але й дії або бездіяльність органів державного управління, службових та інших осіб, наслідки яких загрожують безпеці, насамперед сама війна, діяльність ворожих спецслужб і

їхньої агентури в Україні. Маємо розуміти, що тривалий час у нашому суспільстві було терпиме ставлення до ворожої пропаганди, представники якої проникли в органи державної влади, у силові структури, політичні партії та громадські організації, заволоділи засобами масової інформації, посіли ключові посади в урядових і силових структурах, у Службі безпеки України (далі – СБУ), поліції, в органах управління освітою, наукою і культурою, в контролі фінансових потоків та бізнесу. Ще не так давно у нас відкрито діяли Арестович, Бузина, Деркач, Іщенко, Колесніченко, Піховшек, Скворцов, Табачник та ін., процвітали азаровщина і портновщина. Для роздмухування українофобії Кремль використовує різного роду зрадників і перебіжчиків на кшталт Януковича, Азарова, Захарченка, Касатонова, Киви, Ключева, Костусева, Кузьміна, Маркова, Медведчука, Мешкова, Олійника, Пшонки, Табачника, Аксьонова, Балицького, Сальдо, Співака, Якименка та ін.

Замаскований внутрішній ворог у різних його проявах становить особливу небезпеку для екстремальних ситуацій. Йдеться про осіб, причетних до організації або участі в діях, які мають ознаки злочину, зокрема перехід на бік ворога і співпраця з ним, сприяння окупантам, державна зрада, диверсії, шпигунство, дезертирство, колабораціонізм, ухиляння від служби в ЗСУ, виправдовування агресора тощо. Громадськість цілком справедливо ставить запитання: а хіба грабувати і розкрадати країну, її ресурси, займатися корупцією, дерибанити і привласнювати державне майно, землю, зловживаючи службовим становищем, – це не є антиукраїнська і протидержавна діяльність? Уже за час війни викриті

масштабні корупційні явища, зокрема, завдяки проведеній антикорупційними органами успішній операції «Мідас» розкрито злочинні схеми розкрадання бюджетних коштів в атомній енергетиці. Її ключовими фігурантами були колишній співвласник кіностудії «Квартал-95» Т. Міндіч, російський сенатор, а в минулому депутат Верховної Ради України А. Деркач, міністр енергетики, а згодом міністр юстиції Г. Галущенко, радник міністра І. Миронюк, брати М. та О. Цукермани та ін. Останнім часом оприлюднена інформація про масштабну зрадницько-корупційну мережу системного рекету, хабарництва, неправомірного збагачення і відмивання коштів під керівництвом колишнього голови СБУ І. Баканова та його заступника А. Наумова. У відкритих джерелах повідомлялося про численні факти хабарництва в Державній прикордонній службі (С. Дейнеко), незаконного переходу кордону, злочинної діяльності завербованих та підкуплених агентів, які збирали розвіддані про дислокацію і переміщення ЗСУ, стан озброєння, підпалювали військові автомобілі, коригували ракетно-дронові удари, передавали інформацію про ТЦК, готували і здійснювали терористичні акти. Подекуди вже появились і «охоронці» УПЦ МП, російських пам'яток в Україні, «борці» за захист російської культури й мови від «примусової українізації». Є і, з дозволу сказати, «корисні ідіоти» – особи, які в силу своєї незрілості, наївності або інфантильності механічно або з розрахунку на вигоду підхоплюють будь-яку українофобську інформацію Москви, сприймають її за чисту монету і тиражують. Звісно, пріоритет у реагуванні на такі та подібні дії належить правоохоронним органам, але профілактика

протиправних вчинків є частиною виховної роботи державних служб, наукових, культурно-освітніх установ та інститутів громадянського суспільства.

Не можна оминати й ворожі спроби інформаційної блокади українських телеканалів, інтернет-порталів та платформ соціальних мереж. Російські спецслужби вдаються до послуг хакерів, співробітників ІТ-компаній для здійснення кібератак на сайти українських інформаційних систем. Вони знаходять доступ навіть на сайти владних установ, політичних партій, державних реєстрів, зокрема, в грудні 2024 р. було паралізовано діяльність Міністерства юстиції і пошкоджено його сервіси. Зовсім недавно з'явилися фейкові Telegram-акаунти, які імітують профілі президента, керівника його офісу, голови СБУ та інших офіційних осіб.

Найголовнішим кроком на шляху встановлення достовірності інформації є оцінка надійності її джерела, компетентності автора та його бездоганної репутації. Нерідко деякі автори видають себе за аналітиків, експертів тощо, не маючи відповідної фахової освіти і досвіду. Особливо прискіпливо треба перевіряти достовірність фотографій, відеофільмів, адже за наявності фоторедакторів та ШІ зображення можуть бути згенерованими, несправжніми і неправдивими. Фотошопи і фотофейки можна виявити через запит у Google, де існують спеціальні цифрові інструменти для перевірки інформації, зокрема українські ресурси StopFake та VoxCheck. Політичну упередженість джерела можна вивірити за допомогою ресурсу Media Bias/Fact Check та ін.

Найбільшу недовіру користувачів викликають неаутентичні профілі,

так звані «сміттярки», клікбейти, які спеціалізуються на поширенні дезінформації, заробляючи на цьому гроші за просування проросійських наративів, деякі маніпулятивні сайти, наприклад, у Facebook «Бомба», «Интересно и Позитивно», «Незламна країна», «Новини України та світу», Life-bbcsnn тощо або «Голос простого народу України» та «Говорить військовий» у Telegram-каналах, які паразитують на патріотичних гаслах, оціночних судженнях і важко піддаються спростуванню. Дуже важливо фільтрувати інформацію, усуваючи недостовірні дані за допомогою цифрових інструментів Excel, Google Ads, встановлювати автора допису, дізнаватися, наскільки він відповідальний за вірогідність поданих відомостей, звертати увагу на характер і походження джерела. До речі, за соціологічними опитуваннями, лише 10–15% відвідувачів соціальних мереж перевіряють достовірність інформації, а спроможні розпізнати брехню в новинах – у межах 3–5% користувачів. Як зазначає О. Мороз, соціальні мережі створювались для шляхетних цілей: обміну інформацією та комунікації людей, але з часом вони перетворились у прибуткові компанії великих бізнес-інтересів [22].

Ось чому частина їхніх користувачів, особливо молоді, яка не має твердої громадянської стійкості, належних компетентностей і досвіду, схильна піддаватися не лише упередженій інформації, але й долучатися до нав'язування шкідливих цінностей іншим.

До українофобів належить і більша частина колишніх західних «совєтологів», які зараз назвалися «росієзнавцями», розглядають Росію і Україну як щось «цілісне», нівелюють

або принижують все українське. Деякі з них нав'язують думку, що ніби війну почала Україна, а Росія веде не війну, а «миротворчу операцію» проти «неонацистів» і «американо-натівських маріонеток». РФ спонсорує їхні друковані видання та електронні платформи, зокрема в Німеччині, Франції, Сербії, Угорщині, Туреччині, Норвегії та інших країнах. Вони стали інструментом глобалізації інформаційної війни, негативно характеризують Україну і українців, дедалі ширше використовують інтернет-мережі «Pravda», «Sputnik», «RT» та ресурси ШІ для розпалювання внутрішнього невдоволення в Україні, розколу світового українства та дискредитації допомоги з боку європейських партнерів. Наприклад, щоб погіршити ставлення британців і прем'єр-міністра Кіра Стармера особисто до України, російські спецслужби через Telegram-канали завербували для підпалу його майна не африканців, не арабів, а трьох українців, які через соцмережі активно шукали заробітків.

У протидії українофобії і потужним інформаційно-психологічним спеціальним операціям (далі – ІПСО) величезна роль належить Telegram-каналам, електронним медіа і блогерам. Поряд із журналістами до цієї діяльності щодо протидії російським ІПСО дедалі ширше залучаються професійні історики, політологи, психологи, юристи, культурологи та інші представники українознавства. Понад півмільйона підписників має на своєму каналі учитель історії з Білої Церкви В. Дрібниця, який досить переконливо і методично спростовує російські міфи, фальсифікації, фейки та доносить до слухачів правдиву історію України. Плідно працюють у цьому

напрямі відомі історики О. Бачинська, Т. Гончарук, О. Музичко (Одеса), М. Бандрівський, Я. Грицак, Б. Гудь (Львів), С. Дровозюк, О. Федоришен (Вінниця), С. Корновенко, В. Лазуренко, В. Масненко (Черкаси), Ю. Черней, М. Юрій (Чернівці), О. Алфьоров, О. Бажан, І. Гирич, І. Краснодемська, Ю. Мицик, М. Томенко, Т. Чухліб (Київ) та ін.

Тут важливо враховувати, що чимало речників «руського мира», колишніх сепаратистів, антимайданівців, прихильників Януковича, Колесніченка, Медведчука та інших, нікуди не зникли, вони перефарбувалися, замаскувалися, пристосувалися до нової ситуації, але не відмовилися від антиукраїнської діяльності. Нерідко їхній пропаганді підспівують і деякі «диванні та кухонні» псевдопатріоти.

Ряд дослідників та експертів шукає відповідь на питання, які причини українофобії, як продуктивно протидіяти їй і що заважає це робити [1; 20; 23; 30; 36]. На думку багатьох із них, все ще низьким залишається рівень українознавчої та національно-державницької свідомості населення, для частини якого властиві розмита ідентичність, ідейна інертність, брак знань, відсутність критичного мислення. До того ж деякі українофоби діють не просто як колаборанти, зрадники й так звані «ждуни» (ті хто очікує на прихід РФ), а як терористи, зловживаючи безкарністю, толерантністю і терпимістю українців. Велику шкоду суспільній свідомості завдає інфантильна позиція світоглядно-ціннісного характеру так званих лібералів, їхнє гасло «какая різниця». Воно народилося в репертуарі шоу-бізнесового проекту «95 квартал» і було озвучене в новорічному привітанні Президента

в 2020 р. Він говорив, що неважливо, якою мовою розмовляєш, як названа вулиця, головне, щоб вона була освітлена і заасфальтована, що немає різниці, біля якого пам'ятника закоханий юнак чекає дівчину. Деякі експерти вже тоді помітили, що подібні висловлювання є шкідливими і руйнівними, оскільки ставлять під сумнів утвердження української ідентичності й можуть сприйматися як сигнал нової хвилі русифікації українських дітей. Подекуди вже появились «борці» за захист російської культури, розвиток русистики, організатори компрометації діяльності Уповноваженого із захисту державної мови і підбурювачі протестів проти «примусової українізації», а також українознавчих осередків, передусім академічного Інституту українознавства ім. І. П. Крип'якевича та Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка (далі – НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка).

Як наголошувалося на V Всеукраїнських наукових читаннях «Свою Україну любіть!» (Київ, 6 червня 2025 р.), за НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка залишається авангардна роль у координації наукових досліджень, продукуванні й поширенні знань про Україну та українство, в протидії будь-яким проявам українофобії та ідеології «руського мира». Очевидно, не випадково колектив і керівництво, передусім його засновник Петро Кононенко, постійно піддавалися атакам з боку антиукраїнських сил шляхом компрометації, створення штучних перешкод, обмеження фінансування, скорочення штатів тощо. Можна згадати інспірацію з оприлюдненням зловісної статті «Обережно:

українознавство!», маніпулятивне позбавлення Інституту статусу національного, зміну назви з добавкою «та всесвітньої історії». Очевидно, ще рано говорити, наскільки виправданою є й нинішня його реорганізація і перетворення Інституту в один з підрозділів університету. Разом з тим необхідно підкреслити, що колектив НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, його часопис «Українознавство» упродовж 35-річного періоду активно демонстрували ефективність своєї діяльності, боролися з українофобами, вистояли і продовжують функціонувати на благо України та наперекір її ворогам.

Стратегічне завдання представників усіх концентрів українознавства полягає в тому, щоб і надалі зосереджуватись на деміфологізації та деколонізації української гуманітаристики, публічного простору України, очищенні їх як від залишків русифікації та комунізації, так і від нових ідеологем, створених уже в умовах незалежності та війни. Науковці Інституту, зокрема Н. Безсмерна, Т. Бевз, Г. Богданович, О. Газізова, П. Гай-Нижник, І. Грабовська, Р. Додонов, Л. Залізник, С. Єрмоленко, А. Іванець, С. Кагамлик, Я. Калакура, В. Коротя-Ковальська, І. Краснодемська, В. Крисаченко, Ю. Лебедева, К. Настояща, А. Пономаренко, О. Шакурова, В. Шляхова, О. Чирков, А. Чупрій, О. Хоменко, Ю. Фігурний та ін., застосовують у своїх працях широкий спектр методологічного інструментарію для протидії і розвінчування українофобської пропаганди [2; 11; 14–15; 17; 34–36].

Дослідницькі практики засвідчують, що обґрунтоване спростування і розвінчування зазначених та інших ворожих українофобських російських міфів,

фейків та фальсифікацій потребує передусім суворого наукового і послідовного дотримання принципів конкретно-історичного, системного, всебічного, об'єктивного, критично-світоглядного, соціокультурного та цивілізаційного підходів. Їхня дієвість і ефективність здійснюється шляхом залучення і оновлення традиційних дослідницьких методів аналізу і синтезу, історико-генетичного, проблемно-ситуаційного, порівняльного, контент-аналізу та ін.

Саме завдяки цьому забезпечується аргументованість і доказовість критичного аналізу будь-якого ворожого дискурсу, його сенсового наповнення і спрямованості. Водночас ці принципи дають змогу обрати і застосувати ефективні методи та засоби викриття наукової неспроможності антиукраїнських конструкцій ворожої пропаганди та міфотворчості. Також варто наголосити, що було б помилковим вважати, ніби достатньо заблокувати брехливу чи фейкову інформацію, ігнорувати її або не звертати на неї уваги і цього достатньо. Ми не можемо забувати, що частина людей надто довірлива, сприймає її як вірогідну. Ось чому вкрай важливо не просто заперечити брехню, але й переконливо довести її неправдивість, умотивовано протиставити їй альтернативу, тобто правду, основану на перевірених джерелах і фактах. Російська пропаганда, наприклад, намагається виправдати анексію Криму, частини Донецької, Луганської та деяких інших областей так званої Новоросії шляхом апеляції до того, що ці території, мовляв, свого часу входили до складу Росії. При цьому ігноруються архівні документи, історико-географічні карти, наукові дослідження, в тому числі й ті, що видані

за кордоном, які доводять історичні зв'язки України з Кримом часів ханства, їхню територіальну і соціокультурну близькість, козацьке минуле Донеччини та Луганщини, не кажучи про Херсонщину і Запоріжжя.

Насамкінець буде доречним ще раз привернути увагу до антиукраїнської риторики у процесі перемовин щодо припинення бойових дій та переходу до мирного процесу в Україні. Справедливе занепокоєння викликає не лише військова і територіальна, але й гуманітарна частина ультимативних вимог Путіна, зокрема про усунення начебто «першопричин війни»: денацифікація суспільства, захист прав російськомовного населення та прихожан РПЦ. Як відомо, повномасштабне вторгнення РФ в Україну отримало благословення з боку патріархату РПЦ, структурним підрозділом якої в Україні є УПЦ МП. Під час підготовки закону «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій» (2024), який забороняє релігійні структури, центр яких знаходиться в державі-агресорці, були виявлені численні факти участі священнослужителів УПЦ МП у підіривній діяльності та антиукраїнській пропаганді, їхніх зв'язків з російськими спецслужбами, в підтримці війни проти України. Добровільний перехід релігійних громад УПЦ МП до ПЦУ, притягнення до відповідальності деяких церковних промосковських кліриків за виправдання воєнних злочинів, за антиукраїнську пропаганду і підіривну діяльність, закриття підпільних шкіл «руського мира» при деяких монастирях Кремль називає «переслідуванням» і «порушенням прав віруючих». І це тоді, коли в Криму та інших тимчасово окупованих територіях

ПЦУ заборонена, її парафії захопили служителі РПЦ, а деякі храми віддані під військові бази. Наприкінці січня 2026 р. у Москві у форматі форуму військового духовенства за участю представників влади відбувся інструктаж священників щодо виправдання «священної» війни, геноциду українського народу і особливостей «служіння в зоні бойових дій». РПЦ не приховує своєї відповідальності за війну, вона долучилася до обґрунтування правомірності кремлівських умов закінчення її гарячої фази, метою якої є перехід всієї території України до «зони виняткового впливу Росії». Отже, у війні проти України Кремль та РПЦ виступають єдиним фронтом.

У відповідь на поширення українофобського трактування умов закінчення війни дописувачі соціальних мереж (В. Ар'єв, В. Іваненко, А. Магера, О. Палій, В. Чалий та ін.) пропонують представникам демократичного світу всіма можливими засобами спонукати Путіна відмовитись від так званих «кінцевих цілей СВО», змусити його сісти за стіл переговорів не для декларування своїх ультимативних вимог, а досягнення справедливого компромісу і стійкого миру, повного виведення військ і відшкодування збитків, завданих за роки агресії. Більшість дописувачів наполягають на тому, щоб було виконане рішення Міжнародного кримінального суду у Гаазі про арешт Путіна, підтримують позицію Євросоюзу щодо створення за аналогією Нюрнберзького процесу Спеціального трибуналу для переслідування правителів Кремля за війну проти України.

Висновки. Українофобство отримало новий імпульс і посіло чільне місце в російсько-українській війні, в її

інформаційному та когнітивному вимірах, у друкованих виданнях, медійному просторі та соціальних мережах. Антиукраїнізм посів пріоритетне місце в шовіністичній політиці та ідеології московитів. Затьмарені імперською ідеологією та інфіковані збудниками україноненависництва, правителі РФ поставили цинічну мету: обезкровити, знесилити і стерти Україну та українців, знищити національну державність, захопити і повернути її територію в лоно неоімперії. Антиукраїнська пропаганда стала складовою цілеспрямованої злочинної діяльності ворога та його агентури, спрямованої на дезінформацію, деморалізацію та фізичне знищення українського народу, на дискредитацію влади, ЗСУ, на розмивання національної ідентичності, знецінення українознавства як системи знань про Україну, українців і світове українство. З-поміж найбільш поширених методів ворожої дезінформації домінують фальсифікація історичних подій, пересмикування фактів, замовчування або вигадкування неіснуючих джерел, формування «груп підтримки» з числа колаборантів і зрадників. За доступними даними, з початку повномасштабної війни в межах протидії інформаційній агресії в Україні відкрито майже 2,5 тис. кримінальних проваджень щодо інтернет-агітаторів, які поширювали антиукраїнський контент, понад 1700 осіб отримали підозру в скоєнні злочинів і більше 800 осіб уже відбувають покарання.

Водночас війна сконсолідувала українське суспільство навколо національно-державницької ідеї і ЗСУ, засвідчила його стійкість, незламність і здатність до самозахисту та відсічі ворогу. Нагромаджено значний досвід протидії та розвінчування українофобії, який

заслугує ґрунтового аналізу і можливого використання в повоєнний період, оскільки риторика мирних перемовин і підготовки до наступних виборів засвідчують, що Кремль робить ставку на легалізацію своїх агентів впливу в Україні і намагається провести їх у різні органи влади.

Перспективи подальших досліджень і пропозиції. З урахуванням досвіду створеної в 2015 р. Центром українознавства КНУ імені Тараса Шевченка групи «Українознавчий простір» на платформі Facebook (понад 1,5 тис. підписників), а також уроків протидії українофобії в межах українського інформаційного та етнокультурного поля [12; 36] видається актуальною ініціативна місія НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка разом з іншими інституціями щодо формування Загальнонаціонального українознавчого простору, в якому не буде місця підступним і злочинним постулатам ідеологів та прибічників «руського мира». Йдеться про динамічну інформаційно-наукову систему розвитку українознавства як науки і освітньої дисципліни, збереження, захисту і поширення української історії, культури, мови та українознавчих знань як всередині країни, так і за її межами із числом підписників не менше мільйона осіб. Його головними компонентами мають стати: науково-освітній, соціокультурний та світоглядно-інформаційний. Державницький підхід до створення та утвердження Загальнонаціонального українознавчого простору сприятиме активізації українознавчих досліджень, підвищенню світоглядно-виховної ролі українознавства та інших освітніх дисциплін в національно-патріотичному

вихованні молоді, формуванні наукового світогляду та медіаграмотності.

Зміни, які розпочалися в МОН України, вселяють надію, що українознавство повернеться в усі ланки освіти в повному обсязі, починаючи з дошкільних установ і закінчуючи освітніми мережами для батьків та літніх людей. Це дасть змогу дітям, учнівській та студентській молоді, всім громадянам отримувати цілісні та системні знання про Україну і українство, глибше усвідомити ворожу сутність українофобії на когнітивно-світоглядному рівні, навчитися розпізнавати і спростовувати дезінформацію та фейки, перевіряти факти і джерела інформації, виробити стійкість та інформаційний імунітет, критичне мислення, вміння вдумливо і аналітично оцінювати медіаконтент, розпізнавати маніпуляції, виявляти ворожі антиукраїнські російські міфи, фейки та фальсифікації і викривати їх.

У цьому зв'язку доцільно було б розширити функції НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, трансформуючи його за прикладом інших університетських інститутів у навчально-науковий з магістерською та докторською освітніми програмами з українознавства, передбачивши при цьому збільшення кадрового та матеріально-технічного забезпечення. Така модель Інституту була опрацьована на межі 1990–2000-х років, але, на жаль, згорнута в часи міністра освіти і науки Д. Табачника.

Правовою основою загальнонаціонального інформаційного простору мають слугувати статті Конституції України, що гарантують інформаційну безпеку, заборону діяльності політичних партій і громадських об'єднань, програмні цілі або дії яких спрямовані

на підри́в і ліквіда́цію незалежності, порушення суверенітету, територіальної цілісності держави, а також відповідні законодавчі акти. Правоохоронні органи покликані безкомпромісно використовувати санкції до українофобів, передбачені статтями Кримінального кодексу України про колабораційну діяльність і пособництво державі-агресорці. Війна підтвердила доцільність збереження і подальшої активізації діяльності Центру протидії дезінформації при РНБО з метою нейтралізації ворожої пропаганди. Заслугує підтримки та поширення і досвід Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення щодо протидії українофобії, стиранню національно-культурних ознак українського народу, знецінення його мови і духовності, а також практика проведення наукових конференцій та регіональних методичних семінарів, присвячених методології протидії українофобії.

Насамкінець не буде зайвим підтримати висловлювану в експертному середовищі думку про необхідність зміни стратегії державної політики у сфері інформації та пропаганди, перехід від оборони до наступу на основі застосування новітніх комунікаційно-цифрових технологій, створення відповідного цифрового інструментарію і програмного забезпечення з використанням ШІ, математичного моделювання, методів бібліометричного контент-аналізу. Відтак українознавці не повинні лише боронитися, виправдовуватися і захищатися. Необхідно всіма силами й засобами викривати та спростовувати антиукраїнську пропаганду, протидіяти їй, наступати на неї, активно реалізовувати свій чітко структурований довгостроковий наратив, спрямований на перемогу

і збереження України, на поразку авторитарного режиму Росії, на її демонтаж і розпад, на підтримку поневолених нею корінних народів. Українське суспільство, яке ціною великих жертв витримує важкий екзамен на стійкість окупаційно-геноцидною війною, мусить протиставити українофобії національну єдність і світоглядну стійкість.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белкін, Л. М., Юринець, Ю. Л., Сопілко, І. М., Белкін, М. Д. Дослідження методів антиукраїнської російської пропаганди в інформаційних війнах проти України. *Юридичний вісник*. 2022. Т. 3. № 64. С. 87–94.
2. Богданович, Г. Виклики і загрози на шляху формування та функціонування української політичної нації в умовах повномасштабної війни. *Українознавство*. 2024. № 4. С. 34–51.
3. Власюк, О. С., Кононенко, С. В. *Кремлівська агресія проти України: роздуми в контексті війни*: монографія. Київ, 2017. 304 с.
4. Вовк, С. О., Бадер, А. В. Стратегії дезінформації Росії в російсько-українській війні: типологія фактів. *Регіональні студії*. 2023. № 35. С. 53–59.
5. Войтович, Н. Створення фейкових новин: новий шлях інформаційної війни. *Вісник ЛНУ ім. І. Франка. Серія Журналістика*. 2024. Вип. 39. С. 42–47.
6. Глобенко, С. Інформаційний простір держави та проблеми забезпечення його захисту в Україні. *Науковий вісник «Державне управління»*. 2023. № 1 (13). С. 195–210.
7. Горун, О. Ю. Протидія ворожій медіапропаганді в умовах правового режиму військового стану в Україні. *Інформація і право*. 2023. № 1. С. 116–128.
8. Гребенюк, А. Антиукраїнська пропаганда: характерні риси та поняття. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. 2021. Вип. 61. С. 128–139.
9. Деміфологізація історії та творення міфів в українській науці та публічному

просторі / наук. ред. О. О. Салата. Львів–Торунь, 2021. 200 с.

10. Дзюба, І. Нагнітання Мороку. Від чорносотенців початку ХХ століття до українофобів початку ХХІ століття. Київ, 2011. 503 с.

11. Додонов, Р. Сучасна російсько-українська війна у дзеркалі геофілософської рефлексії. *Українознавчий альманах*. 2024. Вип. 34. С. 73–78.

12. Дубняк, К. А. Інформаційний простір: структура та функціональні параметри. *Соціальні комунікації*. 2015. № 4. С. 21–25.

13. Закон України «Про засудження та заборону російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів». *Відомості Верховної Ради*. 2023. № 65. С. 221. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text> (дата звернення: 05.03.2026).

14. Калакура, Я. С. Українознавство в обороні історичної пам'яті від фальсифікацій та спотворень. *Українознавство*. 2011. № 1. С. 78–85.

15. Калакура, Я. С. Українознавство у викликах війни Московії проти України. *Українознавство*. 2023. № 1. С. 15–25.

16. Кононенко, П. П. *Українознавство*: підручник. Київ, 2013. 531 с.

17. Крисаченко, В. Українознавство: гуманітарні виміри. Київ, 2025. 504 с.

18. Кузнєцова, О. Конотації антиукраїнських стереотипів російських соцмереж. *Журналістика*. 2025. № 1. С. 91–104.

19. Куляс, І. Як розпізнати пропаганду у ЗМІ. Київ, 2018. 40 с.

20. Лизанчук, В. В. Інформаційна безпека України: теорія і практика. Львів, 2017. 728 с.

21. Міненко, Є. Вплив російської пропаганди на суспільно-державну стабільність України: аналіз методів та наслідків. *Наукові праці МАУП. Політичні науки та публічне управління*. 2023. № 3. С. 48.

22. Мороз, О. Нація овочів? Як інформація змінює мислення і поведінку українців. Київ, 2020. 304 с.

23. Музичко, О. Українофобія: тягар

історії та виклики сучасності. *Українофобія як явище та політтехнологія*. Львів, 2014. Вип. 1. С. 4–7.

24. Нестеренко, Г. *Інформаційна безпека*: курс лекцій. Київ, 2022. 102 с.

25. Панасюк, В. А. Українофобство Росії в добу трансформаційних змін та сталінізму. *Політикус*. 2024. № 3. С. 94–102.

26. Посмітна, В. В. Особливості сучасної антиукраїнської маніпулятивної пропаганди в сучасних умовах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2023. № 59. С. 35–39.

27. Різун, В. В. *Теорія масової комунікації*: підручник. Київ, 2008. 260 с.

28. Рог, В. Українофобія. П'ята колона та її ляльководи. Київ, 2009. 96 с.

29. Санченко, А. Українофобія. *Науковий інструментарій українознавця*. Довідник. Київ, 2012. С. 354–357.

30. Свідерська, О. І. Цифрова пропаганда та ризики безпеки у контексті російсько-української війни. *Політикус*. 2022. Вип. 2. С. 60–64.

31. Семеній, А. О. Антиукраїнська пропаганда в сучасному російському історичному кінематографі. *Вісник ДНУ ім. Василя Стуса*. 2022. Вип. 14. Т. 1. С. 83–87.

32. *Символи українофобії*: матеріали до довідника / кер. проекту Г. Боряк. Київ, 2025. 264 с.

33. Субота, І. В. Стратегії маскування антиукраїнської риторики у російському пропагандистському дискурсі. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія Філологія. Журналістика*. 2024. Т. 35. № 1. Ч. 2. С. 153–158.

34. Українознавство: концептуальні та теоретико-методологічні основи розвитку / П. П. Гай-Нижник (керівник проекту). Київ, 2015. 504 с.

35. Фігурний, Ю. С. Доктрина «руського мира» – політична ідеологія агресії Росії проти України. *Українознавство*. 2021. № 4. С. 72–88.

36. Фігурний, Ю. Конфліктизація українського етнокультурного простору як

об'єкт українознавчих досліджень. *Українознавчий альманах*. 2019. Вип. 25. С. 34–43.

37. Франко, І. *Сухий пеня*. Зібрання творів. Київ, 2010. Т. 54. 1313 с.

38. Kalakura, Ya., & Bilushchak, T. Source and information potential of social networks about the Russian war against Ukraine: research methodology and classification of sources. *Skhidnoevropeyskyi Istorychnyi Visnyk* (East European Historical Bulletin). 2025. № 37. С. 207–219. DOI 10.24919/2519-058X.37.346051

REFERENCES

1. Bielkin, L., Yurynets, Yu., Sopilko, I., Bielkin, M. (2022). Research into the Methods of Anti-Ukrainian Russian Propaganda in the Information War against Ukraine. *Yurydychnyi visnyk* (Legal Bulletin), Vol. 3. No. 64, pp. 87–94. [in Ukr.]

2. Bohdanovych, H. (2024). Challenges and Threats to the Formation and Functioning of the Ukrainian Political Nation in Conditions of Full-Scale War. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 4 (93), pp. 34–51. [in Ukr.]

3. Vlasiuk, O., Kononenko, S. (2017). *Kremlin Aggression against Ukraine: Reflections in the Context of War: A Monograph*. Kyiv, 304 p. [in Ukr.]

4. Vovk, S., Bader, A. (2023). Russia's Disinformation Strategies in the Russian-Ukrainian War: Typology of Facts. *Rehionalni studii* (Regional Studies), No. 35, pp. 53–59. [in Ukr.]

5. Voitovych, N. (2024). Creating Fake News: a New Path of Information Warfare. *Visnyk LNU im. I. Franka. Seriya Zhurnalistyka* (Bulletin of the I. Franko Lviv National University. Journalism Series), Vol. 39, pp. 42–47. [in Ukr.]

6. Hlobenko, S. (2023). The Information Space of the State and the Problems of Ensuring its Protection in Ukraine. *Nauky visnyk "Derzhavne upravlinnia"* (Scientific Bulletin "Public Administration"), pp. 195–210. [in Ukr.]

7. Horun, O. (2023). Counteracting Hostile Media Propaganda under the Legal Regime of

Martial Law in Ukraine. *Informatsiia i pravo* (Information and Law), No. 1, pp. 116–128. [in Ukr.]

8. Hrebeniuk, A. (2021). Anti-Ukrainian Propaganda: Characteristic Features and Concepts. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho* (Scientific Works of the National Library of Ukraine Named after V. I. Vernadsky), Vol. 61, pp. 128–139. [in Ukr.]

9. Salata, O., ed. (2021). *Demythologizing History and Mythmaking in Ukrainian Science and Public Space*. Lviv-Torun, 200 p. [in Ukr.]

10. Dziuba, I. (2011). *Infusing Darkness. From the Black Hundreds of the Early 20th Century to the Ukrainophobes of the Early 21st Century*. Kyiv, 503 p. [in Ukr.]

11. Dodonov, R. (2024). The Modern Russian-Ukrainian War in the Mirror of Geophilosophical Reflection. *Ukrainoznavchyi almanakh* (Ukrainian Studies Almanac), Vol. 34, pp. 73–78. [in Ukr.]

12. Dubniak, K. (2015). Information Space: Structure and Functional Parameters. *Sotsialni komunikatsii* (Social Communications), No. 4, pp. 21–25. [in Ukr.]

13. Law of Ukraine "On the Condemnation and Prohibition of Russian Imperial Policy in Ukraine and the Decolonization of Toponymy." (2023). *Vidomosti Verkhovnoi Rady* (Bulletin of the Verkhovna Rada), No. 65. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text> [Accessed 05 Mar. 2026]. [in Ukr.]

14. Kalakura, Ya. (2011). Ukrainian Studies in the Defense of Historical Memory from Falsifications and Distortions. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 1, pp. 78–85. [in Ukr.]

15. Kalakura, Ya. (2023). Ukrainian Studies in the Challenges of Moscow's War Against Ukraine. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 1, pp. 15–25. [in Ukr.]

16. Kononenko, P. (2013). *Ukrainian Studies: a Textbook*. Kyiv, 531 p. [in Ukr.]

17. Krysachenko, V. (2025). *Ukrainian Studies: Humanitarian Dimensions*. Kyiv, 504 p. [in Ukr.]

18. Kuznietsova, O. (2025). Connotations of anti-Ukrainian Stereotypes on Russian Social

Networks. *Zhurnalistyka* (Journalism), No. 1. pp. 91–104. [in Ukr.]

19. Kulias, I. (2018). *How to Recognize Propaganda in the Media*. Kyiv, 40 p. [in Ukr.]

20. Lyzanchuk, V. (2017). *Information Security of Ukraine: Theory and Practice*. Lviv, 728 p. [in Ukr.]

21. Minenko, Ye. (2023). The Impact of Russian Propaganda on the Socio-State Stability of Ukraine: Analysis of Methods and Consequences. *Naukovi Pratsi MAUP. Politychni Nauky ta Publichne Upravlinnia* (Scientific Works of the IAPM. Political Science and Public Administration), No. 3. p. 44–48. [in Ukr.]

22. Moroz, O. (2020). *A Nation of Vegetables? How Information Changes the Thinking and Behavior of Ukrainians*. Kyiv, 304 p. [in Ukr.]

23. Muzychko, O. (2014). Ukrainophobia: the Burden of History and the Challenges of Modernity. *Ukrainephobia as a Phenomenon and Political Technology*, Vol.1. Lviv, pp. 4–7. [in Ukr.]

24. Nesterenko, H. (2022). *Information Security: Lecture Course*. Kyiv, 102 p. [in Ukr.]

25. Panasiuk, V. (2024). Russia's Ukrainianophobia in the Era of Transformational Changes and Stalinism. *Politicus*, No. 3. pp. 94–102. [in Ukr.]

26. Posmitna, V. (2023). Features of Modern Anti-Ukrainian Manipulative Propaganda in Modern Conditions. *Naukovyi visnyk mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu* (Scientific Bulletin of the International Humanitarian University), No. 59. pp. 35–39. [in Ukr.]

27. Rizun, V. (2008). *Theory of Mass Communication: A Textbook*. Kyiv, 260 p. [in Ukr.]

28. Roh, V. (2009). *Ukrainephobia. The Fifth Column and Its Puppet Masters*. Kyiv, 96 p. [in Ukr.]

29. Sanchenko, A. (2012). *Ukrainephobia. Scientific Tools of the Ukrainian Scholar. A Handbook*. Kyiv, pp. 354–357. [in Ukr.]

30. Sviderska, O. (2022). Digital Propaganda and Security Risks in the Context of the Russian-Ukrainian War. *Politicus*, Vol. 2. pp. 60–64. [in Ukr.]

31. Semenii, A. (2022). Anti-Ukrainian Propaganda in Modern Russian Historical Cinema. *Visnyk Donetskoho NU im. Vasylia Stusa* (Bulletin of the Vasyl Stus Donetsk National University), Vol.14, T.1, pp. 83–87. [in Ukr.]

32. Boriak, H., ed. (2025). *Symbols of Ukrainophobia: Materials for the Reference Book*. Kyiv, 264 p. [in Ukr.]

33. Subota, I. (2024). Strategies for Disguising anti-Ukrainian Rhetoric in Russian Propaganda discourse. *Vcheni zapysky TNU im. V. I. Vernadskoe. Serii:Filolohiia. Zhurnalistyka* (Scientific Notes of the V.I. Vernadsky TNU. Series: Philology. Journalism), Vol. 35, No. 1. Vol. 2. pp. 153–158. [in Ukr.]

34. Hai-Nyzhnyk P., ed. (2015). *Ukrainian Studies: Conceptual and Theoretical and Methodological Foundations of Development: A Monograph*. Kyiv, 504 p. [in Ukr.]

35. Fihurnyi, Yu. (2021). The Doctrine of the “Russian World” is the Political Ideology of Russia's Aggression Against Ukraine. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 4. pp. 72–88. [in Ukr.]

36. Fihurnyi, Yu. (2019). Conflictization of the Ukrainian Ethnocultural Space as an Object of Ukrainian Studies. *Ukrainoznavchyi almanakh* (Ukrainian Studies Almanac), Vol. 25. pp. 34–43. [in Ukr.]

37. Franko, I. (2010). *Dry Stump*. Collection of Works. Vol. 54. Kyiv, 1313 p. [in Ukr.]

38. Kalakura, Ya., Bilushchak, T. (2025). Source and Information Potential of Social Networks about the Russian War against Ukraine: Research Methodology and Classification of Sources. *Shidnoievropeyskyi Istorychnyi Visnyk* (East European Historical Bulletin), Vol. 37. pp. 207–219. [online] Available at: DOI 10.24919/2519-058X.37.346051 [in Eng.]

Summary

UKRAINOPHOBIC NARRATIVES IN THE MEDIA AND SOCIAL SPACE: METHODOLOGY OF COUNTERMEASURES AND REFUTATIONS

Yaroslav KALAKURA

orcid.org/0000-0001-9007-4991

Doctor of Historical Sciences, Professor, Honoured Professor
of Taras Shevchenko National University of Kyiv

lead research fellow of RIUS of Taras Shevchenko National University of Kyiv

email: kalajar@ukr.net

The relevance of the research. The features of the new wave of Ukrainophobia in the media and socio-cultural space are considered an information segment of Russia's occupation-genocidal war against Ukraine, aimed at discrediting and destroying the Ukrainian state and nation, undermining defence capabilities, spreading distrust in the Armed Forces of Ukraine, and blurring identity, splitting, and demoralizing society. Ukrainophobia is interpreted as an aggressive rejection of Ukraine, non-recognition of the uniqueness of the Ukrainian people, their state, language, history, culture, national idea, malicious hostility to everything Ukrainian. Adherents of Ukrainophobia, masquerading as scientific discourses, discriminate against Ukrainian studies, falsify its achievements and slander its representatives, justify Muscovy's crimes against Ukraine.

The purpose of the study is to systematically analyze the essence of Ukrainophobia, clarify the strategy and specifics of Russian myths, fakes and falsifications in the media and social networks, understand the latest technologies, concepts and features of the methodology of exposure, prove the scientific incapacity of anti-Ukrainian mythology, propose ways to prevent the spread of hostile ideology and propaganda and ways to form information immunity in relation to it.

Conclusions. The article explores the updating of the methodology for countering and debunking Ukrainophobic narratives, emphasizing the need to take into account their latest technologies, strict adherence to scientific principles of refuting hostile ideology, systematic, objective, comprehensive and worldview-based exposure of their imperial goals through the creative application of historical-genetic, problem-situational methods, analytical criticism, comparative studies and content analysis. The possibility of continuing the ideological and civilizational confrontation between Ukrainian narratives and Russian myths and falsifications in the information and media space after the end of the hot phase of the war is predicted, and ways to prevent a possible outbreak of Ukrainophobia are indicated.

Keywords: Ukrainian studies, Ukrainianophobia, Russian aggression, information warfare, Russian myths and falsifications, social networks, Ukrainian identity.

Отримано редакцією / Received: 03.04.26

Прорецензовано / Revised: 14.04.26

Схвалено до друку / Accepted: 28.04.26

БЕРЕГИНИ ШІСТДЕСЯТНИЦТВА: ФЕНОМЕН НАЦІОНАЛЬНОГО ОБРАЗУ УКРАЇНСЬКОЇ ЖІНКИ

Наталія СОЛОНСЬКА

orcid.org/0000-0003-1444-9354

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник

відділу зарубіжної україніки Інституту книгознавства

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

email: solonska.n@ukr.net

Анотація. Подано концептуальну модель образу жінки-берегині як феномену історичної науки на прикладі доль дружин ряду політичних в'язнів. Відображено їхню місію у становленні української політичної нації, що має значення для вивчення еволюції українського протестного руху, ролі явища берегинства українських жінок у культурній картині світу, в історичному бутті, досвіді феноменології. Розглянуто теоретичну концептуалізацію феномену берегинства як інтелектуального прояву, властивості ментальності українського народу.

Ключові слова: жінки-шістдесятниці, дисидентський рух в Україні, політичні в'язні радянських концентраційних таборів, берегинство.

Постановка проблеми. Український правозахисний рух у післясталінські часи відіграв ключову роль у формуванні національної ідеї та здобутті Україною незалежності. Втім потребують ще подальшого висвітлення і поглибленого вивчення, аналізу мотивації вчинків та діяльності жінок-учасниць правозахисного руху та причетних до нього жінок-берегинь у контексті соціокультурних трансформацій, що дасть ракурс розуміння їхньої людської сутності, поведінки, духовності, християнського добродійства в умовах холодної війни СРСР проти України, в суспільстві несправедливого буття. У дослідженні розглянуто діяльність жінок-шістдесятниць, їхній цінний внесок у громадсько-політичні рухи ХХ ст. в Україні, історію

українського жіноцтва, зусилля проти тоталітарного режиму в період десталінізації (1956–1965) до створення 1989 р. Народного Руху України як широкого фронту національно-демократичних сил.

Метою статті є аналіз діяльності, волевиявлення українських жінок-берегинь на прикладі дружин політв'язнів, визначення концепту «жінка-берегиня» як явища глибинної сутності людського духу і характеру, здійснення теоретичної концептуалізації цього феномену, осмислення його природи в умовах тоталітарної радянської системи в просторі холодної війни уряду та Компартії СРСР з власним народом; концепту «берегинство»¹ в історичному дискурсі.

Виклад основного матеріалу. Друга світова війна перетворилася в

¹ Щодо абстрактного іменника «берегинство» – стосується моделі утворення абстрактних іменників від іменників жін. роду: мати – материнство, дитина – дитинство тощо. Тобто абстрактний іменник «берегинство» відповідає моделі: іменник жін. роду + суфікс -ств(о). Це слово уже зафіксоване у низці текстів. (Широ дякуємо за наукове обґрунтування доктора філологічних наук, професора Л. Шевченко, Український мовно-інформаційний фонд).

Радянському Союзу в 60–80-ті роки минулого століття на холодну війну з власним народом за формування так званої «єдиної нації» з єдиною мовою, звичайно, російською, єдиним мисленням, розчавленням національних особливостей, нівелюванням усіх конституційних прав, неможливістю республік СРСР вийти з Союзу. КППС здійснювалися цілеспрямовані масштабні акції з переселення українців з рідних земель на російськомовні території, вивезення для освоєння цілини молодих хлопців, випускників вищих навчальних закладів, щоб українські дівчата не могли з ними одружитися, переселення в Україну осіб російської та інших національностей; прийняття законів, згідно з якими українська мова для громадян республіки переставала бути обов'язковою; шкільні дискримінаційні реформи (відмова батьків від навчання їхніх дітей рідної мови); викладання предметів у навчальних закладах російською мовою, її обов'язкове вживання на підприємствах, де є працівники російської національності, тощо. У свідомій частини населення таке становище викликало протест [21]. Відстоювання своїх громадянських прав українцями жорстко переслідували органи влади [22]. Конституційно-правові заходи в радянській країні не здійснювалися; правовий статус невинно засуджених не виконувався, як і міжнародні правові стандарти [8]. Про порівняльний аналіз з іншими країнами взагалі не йдеться.

Пропоноване дослідження ґрунтується на принципах історизму, всебічності й комплексності, системному підході; методах аналізу і синтезу, порівняльно-історичному, хронологічному, біографічному, хронологічному.

Методологічні й теоретичні основи

статті базуються на працях таких дослідників, як А. Землянський [11], В. Копоть [14], О. Кісь [13], А. Русначенко [24], Дж. Ролз [23] та ін.

Ще в 1946 р. колишній прем'єр-міністр Великої Британії У. Черчилль (у присутності президента США Г. Трумена) застеріг світову громадськість, що почалася епоха протистояння демократичної і тоталітарної систем. Цей період із 1946 р. до кінця 1980-х років (феномен Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин (друга половина 1940-х – початок 1990-х років)) політологи та історики називають холодною війною [2]. Замість фашизму комуністичний ворог ніс свою загрозу мирному існуванню світу.

Термін «холодна війна» (Cold War) вперше застосував Дж. Орвелл 1945 р. у статті «Ти та атомна бомба» (“You and the Atomic Bomb”) [4], попереджаючи про тривалість цієї боротьби. Однак СРСР вів війну не лише із зовнішніми противниками, а й з внутрішніми. То була холодна війна комуністичної системи проти неросійських народів СРСР, насамперед України, що триває вже століттями, проти якої Москва виробила багато видів знищення, ліквідації незброєного народу. Один із засобів «невидимої битви» – відкрите порушення радянською владою конституційних і людських прав [6].

Серед населення УРСР знаходилося небагато сміливців (і чоловіків, і жінок), які наважувалися захищати свою людську і національну гідність згідно з прописаними Конституцією СРСР правами, виступати проти холодної війни. Ці особистості ввійшли в історію українського правозахисного руху як першопрохідники здобуття Україною незалежності. То

мученики, яких кидали за ґрати за сфабрикованими кримінальними статтями [16]. Вивчення явища протистояння, опору дає можливість діагностувати рівень заціпеніння морального становища в УРСР, його характерні риси в суспільстві за часів радянщини.

Так, у Львові, в 1941 р. органами НКВД було засуджено 37 чоловіків, 22 жінки; 42-м призначено найвищу міру покарання, серед них – 11 жінок. У неволі комуністична влада піддавала жінок звірчачим експериментам. Під Калініним було створено цех, де працювали тільки вагітні жінки. У приміщенні запускали газ. Ті, що вибігли, вижили, решта – ні. Дітей, що народилися після експерименту, було забрано і доля ані матерів, ані народжених невідома. Десятками взимку на безкрайній території нелюди відправляли на смерть українських дівчат-підлітків, щоб не було кому народжувати нове покоління, або топили судна при нібито перевезенні з табору в табір. Був відомий і «дивний» спосіб подяки комуністів за гостинність закарпатських селянок. У місцях дій УПА кадебісти переодягалися в українських воїнів, заходили на гостини в хату. Їх, звичайно, жінки годували. Після цього господинь арештовували й відправляли в концтабори за допомогу повстанцям. Ці та інші приклади наведено в літературі, присвяченій українському правозахисному руху, в есе, спогадах, інтерв'ю учасників подій [25].

Доля невинно засуджених органами КДБ чоловіків трансформувалася на їхні родини, насамперед дружин, матерів, сестер, навіть дітей та батьків, найближчих родичів, друзів. Дружини дисидентів пройшли через «вояжі» до концтаборів, нерідко з малими дітьми й

пудовими харчовими торбами, «шмони» та принизливі роздягання наглядачами в пошуках антирадянських документів перед і після рідкісних особистих побачень із чоловіками. Ці жінки переживали не лише фізичні катування, а й страшний психологічний тиск: розлуку з дітьми, погрози родинам, заборону на творчість, можливість працювати за спеціальністю. Але вони вистояли.

Тема українського дисидентства прискіпливо розглядалася в пресі українського зарубіжжя, зокрема в мюнхенському журналі української діаспори «Сучасність»: література, мистецтво, суспільне життя [18].

Науковці на своїй історичній батьківщині змогли одержати доступ до архівних джерел і розпочати дослідження боротьби національно-патріотичної інтелігенції УРСР під час холодної війни 50–80-х років тільки після 1991 р.

Джерелом дикої ненависті кадебістів до представників українського дисидентського руху були не відданість комуністичній ідеї, партії, а недоступні для посіпак радянського режиму незламність і стійкість духу, глибоке відчуття інакодумцями власної людської гідності, закладеної в народі століттями, поваги до себе як особистостей жінок-берегинь, які споконвіку оберігають, захищають дітей, родину і рідну землю.

Постсталінській системі протиставили себе учасники опору їй, які зберігали в свідомості тисячолітню людську гідність своєї нації. Це і є феноменом такого вияву внутрішнього духовного людського потенціалу, як берегинство, у контексті історичної пам'яті народу, складника його соціальної пам'яті.

У давньослов'янській міфології Берегиня – жіночий дух-охоронниця;

найстаровинніша богиня добра і захисту людини від зла, навіть хвороб; оберіг (паралель із вчинками дружин політв'язнів). Її символом є родинне багаття, в якому існують мир, спокій, любов і порядність [7].

Перегеня (берегиня) – етнографічний термін; свідчення матріархальності суспільства давніх українців.

О. Покуль вказує на причини романтизації цього символу фемінності, здійснює спробу довести псевдофольклорність стереотипу берегинства; досліджує історичну динаміку феномену – шлях перетворення з містичного образу до символу патріархального типу сім'ї в умовах постмодерного світогляду [20].

Ми здійснюємо розподілення явища берегинства на компоненти, аспекти та характеристики для його глибшого розуміння. Суб'єктивні виміри операціоналізовані психологічними показниками, які відображають індивідуальний, внутрішньоособистісний аспект оточуючого середовища. Виділяємо основні функції емоційного інтелекту: стресозахисну та адаптивну; форми його відбиття у свідомості людини (вибір стратегій долаючої поведінки); оцінюємо рівень сформованості цієї особистісної властивості.

Отже, берегинство є гуманним проявом моральних якостей людини, явищем глибинної сутності людського духу і характеру, навколишнього світу, ментальності, внутрішньою потребою захистити тих оточуючих, хто цього потребує, не вагаючись підтримати. Це – акція сильної духом людини на рівні свідомого і підсвідомого, закладеного в свідомості століттями, її вольовий акт, ознака високоморальної нації, особливості національної свідомості, ціннісних орієнтацій та поведінки.

Берегинство – феномен української ментальності. Л. Афанасьєва доходить висновку, що українська психічна структура вирізняється емоційно-почуттєвим характером, кордоцентричністю, що спричинює до певної своєрідності світосприймальних настанов, а архетип Великої матері Землі відбився в образі Берегині. Не можна не погодитися з думкою цієї дослідниці, що ретельне вивчення менталітету сприяє розумінню духовних компонентів буття, характеру і механізмів людського існування та взаємодії [1]. Ментальність є спільною для усіх представників культури та об'єднує націю на психічному рівні.

Щоб усвідомити значення мотивації у вчинках жінок-шістдесятниць, механізми, стимули їхньої людської волі, необхідно розглянути значення поняття «концептуалізація». Мотивація – відповідальність людини за все живе, оточуючий світ, що диктує усвідомлення цілей власної поведінки. Це духовний потенціал, міра жертвовності жінок, християнської людяності, неймовірних моральних і фізичних зусиль, що були спрямовані на захист справедливості, збереження свого роду, домашнього вогнища, допомогу людям, які її конче потребували. Мотивація – вольовий акт сильної духом людини, у цьому разі – жінки.

Концептуалізація предметів та явищ оточуючого світу сприяє утворенню у людській свідомості структур знань і досвіду, тобто концептів [19]. Ми здійснюємо спробу дослідити концептуалізацію української ментальності через призму концепції «жінка-берегиня» як образу представниці української нації на підставі історичного явища, яке потребує концептуалізації в зіставленні з

проблемами ствердження і зміцнення позицій радянської влади.

Концептуалізація – ментальний процес, за допомогою якого нечіткі та неточні конструкції (поняття) та їхні складові компоненти визначаються конкретними й точними термінами. За іншим визначенням, концептуалізація – процес формування абстрактних понять чи ідей на основі конкретних об'єктів, подій або явищ [17]. Є. Тернієвська вважає, що концептуалізація сприяє утворенню у людській свідомості структур знань і досвіду, тобто концептів [26]. Проблемі вивчення концепту присвячено багато досліджень. Для нас становить інтерес концептуалізація природної суті людини – жінки-берегині, концепт її людської психіки та буття.

«Концепт «образ людини» не лише відображає реальність, а й виявляє ідеальне її бачення, задає спрямованість формування людиною своєї ідентичності і детермінує концептуальні орієнтири в просторі соціальної комунікації» [3].

Втім поняття «концепт» у сучасній науці не має єдиного наукового визначення, численні дослідники тлумачать його по-різному. Концепт – це багатомірний розумовий конструкт, що є проєкцією процесу пізнання світу, результат людської діяльності, його сукупність знань про світ, що зберігає інформацію про нього. У нашому разі – тоталітарне оточення, діяльність жінок-берегинь, спрямована на відновлення справедливості, захист людських прав, збереження гармонії. Аксіологічний підхід дає змогу глибше усвідомити сутність людської природи, поведінки жінок-берегинь; механізм відносин між людиною і тоталітарною системою, методів відстоювання її ідеології.

За феноменом берегинства стоїть конкретний людський потенціал духу і духовності [5].

На сьогодні існує вже солідна історіографія з проблеми берегинства [13]. Процеси згуртування жіноцтва в дисидентському русі та його характеристика висвітлені через призму аналізу судових справ, архівних документів, усної історії [10].

Наведемо приклади. Так, дружину видатного українського поета Ігоря Калинця – поетку Ірину (авторку численних поетичних збірок, дитячих казок) засудили за нібито антирадянську агітацію і пропаганду в 1972 р., під час «великого погрому» української культури, до 6 років таборів і 3 років заслання, яке Ірина відбувала разом із чоловіком у с. Ундіно-Посельє в Читинській області. Їхня маленька донька Звенислава була розлучена з батьками на 9 років. Звільнено Ірину в 1981 р. 1998 р. за громадську діяльність її визнано «Героїнею світу» (Рочестер, США), 2000 р. – нагороджено орденом княгині Ольги III ступеня.

Іван Гель – шістдесятник, український політичний і громадський діяч, політв'язень радянських в'язниць і концтаборів (1965–1968, 1972–1987). Двічі був арештований. Марійка, його дружина, з якою І. Гель узяв шлюб уже перебуваючи в ув'язненні, вивезла капсулу з твором чоловіка «Грані культури» попри роздягання і «шмонання». Вона її проковтнула [15].

Михайла Сороку було ув'язнено за антирадянську діяльність попри брак доказів. 25 років відбула у таборах і його дружина – Катря Зарицька.

Дружина письменника і політв'язня Івана Світличного (брата Надії Світличної) Леоніда «створювала простір для

спілкування і взаємопідтримки, організовувала побут, підтримувала зв'язки шістдесятників, зокрема листуючись із друзями Івана під час його арештів; добирала літературу», редагувала рукописи, докладала зусиль, щоб тексти оприлюднювалися, фактично опікувалася маленьким сином заарештованої Надії Світличної – Яремою [15].

У Йосипа Терелі, автора віршів, протестів, звернення щодо утисків Української католицької церкви зі сторони московської влади, КДБ було вбито брата Бориса; доведено до смерті, спричиненої примусовим лікуванням, батька; погрожували дружині Йосипа, змушували її відмовитися передавати чоловіку посилки; влаштовували багаточасові обшуки помешкання тощо.

Провина перед радянською владою співробітників Інституту філософії АН УРСР Є. Пронюка та В. Лісового полягала в тому, що вони написали листа до ЦК КПРС, де висловили свою стурбованість щодо стану культури й науки в Україні. У 1970–1971 рр. разом із Є. Пронюком добровільно перебувала в заслання його дружина Галина Дідківська із трьома неповнолітніми синами. Був засуджений батько Є. Пронюка Василь, який з концтабору не вийшов живим [9].

Тероризували сім'ю В. Лісового, якого засудили на 12 років неволі, залякували його дружину та дітей; вимагали відмовитися від чоловіка [15].

Валентин Мороз, який став символом українського руху опору, зрікся радянського громадянства і просив політичного притулку у Сполучених Штатах. Газета «Вашингтон Стар» («The Washington Star») опублікувала розмову з дружиною історика. Раїса Мороз (дівооче прізвище Левтерова), родом із Маріупольщини,

грекиня, яка стала українською патріоткою, проявила неймовірну відвагу, захищаючи свого чоловіка. Вона поскаржилася голові КДБ Ю. Андропову щодо грубих дій співробітників УКДБ Івано-Франківської області стосовно неї: погрози (в тому числі її родичам) і шантаж, стеження, підслуховування, плітки й наклепи; поневіряння, яких вони зазнали з сином у результаті переслідувань та арешту В. Мороза: втрата роботи, позбавлення можливості влаштуватися на неї (лише завдяки добрим людям вдалося обійняти посаду бібліотекарки в профтехучилищі на мізерну зарплатню), боротьба за помешкання для проживання, погрози арешту, цькування сина («ворог народу», «контра» тощо).

Зверталася до Генерального прокурора СРСР і Ніна Строката, дружина українського письменника і публіциста, учасника українського національно-визвольного руху Святослава Караванського. Вона відмовилася визнавати його правопорушником, через це й сама стала правопорушницею для радянської влади. Щоб позбавити свого чоловіка нестерпних мук, запропонувала московській владі знищити його фізично. Її заява прозвучала на конференції у Вашингтоні, де було приблизно 60 осіб. Пройшла через 9 місяців у спец'язниці, 35 місяців у концентраційному таборі, 20 протестів голодуванням, довгострокове обмеження волі без виїзду з російського міста, численні захворювання, відсутність належного лікування та «заліковування» в психіатричних лікарнях. Однак прийшов час, коли нескороена науковиця, талановита дослідниця мікробіології світового масштабу дякувала американським колегам, особливо членам Мікробіологічної асоціації, за

підтримку і визволення чоловіка з радянської неволі.

Не зреклася свого чоловіка попри тиск на неї з боку КДБ і Світлана Кириченко, дружина Юрія Бадзьо (12 років позбавлення волі), автора неопублікованої та знищеної КДБ монографії «Право на життя», де було проаналізовано теорію і практику радянського соціалізму. Жінка неодноразово приходила на судові засідання, зверталася до міжнародної спільноти, зокрема Міжнародної асоціації юристів, з описом порушеної проти Бадзя справи. Під час судового розгляду суд також визнав жінку причетною до творчості чоловіка. Її діяльність у самвидаві, зусилля зберегти твори української літератури від знищення, відмова свідчити на судовому процесі проти поета Василя Стуса стали підставою для вироку: три місяці виправних робіт. Після цього терміну на неї чекали суцільні переслідування КДБ. Вона звернулася з листом до Генерального секретаря ЦК КПРС Ю. Андропова та оголосила двотижнєве голодування; передала на Захід «Відкритий лист» з біографією свого чоловіка, надала зміст його праці «Право жити», взяла участь у конференції «Українська жінка в двох світах» і виступила перед понад півтисячною аудиторією.

Дружина Леоніда Плюща Тетяна Житнікова, спілкуючись з іноземними журналістами, американськими астронавтами напередодні їхнього спільного польоту з радянським космонавтом, розповіла про тортури, яких зазнав у концтаборі її чоловік. КДБ ізолювало жінку в психіатричній лікарні.

Оксана Мешко – українська громадська діячка, учасниця опозиційного руху в Україні в повоєнний період, фактична

голова Української Гельсінської групи наприкінці 1970-х років, «зубний біль» і «легенда дисидентського руху». Чоловік – викладач Федір Сергієнко, якого двічі безпідставно заарештовували. У 1972 р. ув'язнили їхнього сина – Олеся. Він гинув у Пермських таборах, бо був доведений до крайнього фізичного виснаження. Мати покладала надії на допомогу публічної opinio mundi, направила відкритого листа Л. Брежнєву. О. Мешко спочатку захищала від нападок радянської влади своїх рідних, а потім стала на захист усіх репресованих. У 76 років КДБ її відправив етапом до Охотського моря на заслання. Пізніше про садистські знущання над нею О. Мешко напише у своїй книзі спогадів «Між смертю і життям». На місце заслання у поселення Аян Хабаровського краю її везли етапом 108 діб. В Аяні тоді досиджував останні три місяці заслання її син Олександр Сергієнко. Оксана Яківна перенесла етап, попри недуги вижила у занесеній снігом халупці. 1985 р. її привезли до Києва.

За перші два роки діяльності УГГ у О. Мешко було 9 обшуків. У будинку навпроти влаштовано спостережний пункт з апаратурою нічного бачення, а город біля хати «специ» перекопували декілька разів, вишукуючи «крамолу». Щоб довести літню жінку до інфаркту, на неї вчинили збройний напад. За безстрашність, стійкість та сміливість О. Мешко стали називати «козацькою матір'ю».

Намагалася врятувати свого чоловіка, співака з Тернопільщини, Миколу Горбаля і його дружина: вона написала відкритого листа до Першого секретаря ЦК КПРС М. Горбачова. Скаргу було розглянуто в Прокуратурі СРСР, але вирок суду не скасовано.

Михайло Горинь на побаченні зі своєю дружиною Ольгою у Владимирському централі поцілував її. Тим поцілунком він передав заяву (записка в цукерковій обгортці) для ООН про важкі умови перебування в радянських тюрмах.

Вірною соратницею українського політ'язня, учасника Української Гельсінської групи Мирослава Мариновича була його дружина Люба, яка в 1986 р. залишила роботу в Києві та переїхала у с. Саралжин Казахської РСР до чоловіка.

На «Лезі стежки» дружини В'ячеслава Чорновола Атени-Святомири Пашко, слідуючи за назвою поетичного твору письменниці, її виступи на захист репресованої української інтелігенції, заборона влади друкувати власні твори, обшуки, звільнення з університету, ув'язнення, переслідування КДБ; цькування в школі доньки від першого шлюбу Ірини, але видання «Українського вісника».

Усі жінки-берегині мали б утворити «єдину націю». Як підтверджують наведені вище приклади явища берегинства, московській владі це не вдалося, як і «конструювання радянської людини» (дуже вдале і влучне визначення) [12], через амбівалентність системи радянських цінностей, її внутрішню суперечливість. Добродійство, гуманність, співчуття, що сягають корінням у давню українську історію та культуру, виявилися набагато сильнішими, ніж засоби «конструювання радянської людини».

Висновки. Отже, формування концепту «жінка-берегиня» у післясталінський період, започатковане на міждисциплінарному рівні, актуалізація соціологічної інтерпретації поняття відбулося, передбачаючи окреслення факторів, суб'єктів, рівнів та форм такого

процесу. Ці жінки-берегині являли собою феномен цілісної людини, психологічна адаптація яких до обставин життя в тоталітарному середовищі потребує спеціальних досліджень, глибокого професійного історико-психологічного вивчення феномену людства – самопожертви українських жінок, які намагалися врятувати життя своїх чоловіків, сім'ю, а цим – і свою батьківщину. Запропонований у статті підхід до вивчення явища берегинства може бути поширений на дослідження волонтерства, що розгорнулося під час російсько-української війни. Значення порушеної проблеми підтверджує і те, що 31 березня 2025 р. у Софії Київській вперше відбулася церемонія нагородження Міжнародною жіночою премією «Берегиня людства». Її призначення – вшанування жінок, які зробили вагомий внесок у розвиток України, підтримку переселенців, військових, прифронтових громад, культурно-інформаційного фронту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Афанасьєва, Л. В. Берегиня як феномен ментальності. URL: <https://newacropolis.org.ua/theses/berehynia-iak-fenomen-mentalnosti-1500792588>
2. Бабін, В. «Холодна війна» це уже лише історія чи й сучасність? Альманах Лабораторії міжнародного регіонаознавства Lab-IRS. *Архітектура європейської безпеки та міжнародне регіонаознавство*. С. 11–13. URL: https://duan.edu.ua/wp-content/uploads/2024/05/almanakh.-vypusk-1_2024.pdf
3. Вершина, В. А. Концепт «образ человека» в философском дискурсе. *Epistemological studies in philosophy, social and political sciences*. 2019. Vol. 2. Iss. 2. С. 41–48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/epstphsps_2019_2_2_7
4. Віднянський, С. В. Енциклопедія історії України: дод. том. Кн. 1: А–Я / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]; НАН України,

Ін-т історії України. Київ, 2021. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Kholodna_vijna

5. Гордасевич, Г. Л., Гордасевич, Б. О. Нескорена Березина: жертви московсько-комуністичного терору ХХ століття. *Світова Федерація Українських Жіночих Організацій*. Торонто; Львів, 2002. 280 с.

6. Ключко, Р. Невидима битва. Як дисиденти боролися за незалежність України. Київ, 2023. 285, [1] с.

7. Грінченко, Б. Перегень. *Словарь української мови*. В 4-х т. Том IV (Р-Я). Київ, 1907–1909. URL: <https://554.slovaronline.com/>

8. *Дисиденти*: зб. інтерв'ю / В. Кіпіані (уклад. і передм.); Укр. культур. фонд. Харків, 2021. 348, [2] с. (Історія і політика).

9. Дідківська, Г. Український правозахисний рух. *Слово і час*. 2000. № 2. С. 81–83.

10. Жіночі виміри минулого: уявлення, досвіди, репрезентації / М. Байдак [та ін.]; наук. ред. О. Кісь; Ін-т народознавства НАН України. Львів, 2023. 438, [1] с.

11. Землянський, А. М. Філософсько-антропологічна концептуалізація історичного буття: досвід феноменології: автореф. дис. канд. філос. наук / ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2009. 20 с.

12. Каганов, Ю. О. Конструювання «радянської людини» (1953–1991): укр. версія / наук. ред. Турченко Ф. Г. Запоріжжя, 2019. 432 с.

13. Кісь, О. Р. Українки в ГУЛАГу: вижити значить перемогти. Дрогобич, 2020. 299 с.

14. Копоть, В. О. Концептуальні основи правового реалізму: дис... канд. юрид. наук / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2007. 184 арк.

15. Лісова, В. П. Жінки в русі опору сімдесятих років. URL: <https://museum.khpg.org/1202337115>

16. Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР / Харківська правозахисна група. Харків, 2006. Т. 1, ч. 1. 516 с.; Т. 1, ч. 2. 504 с.

17. Парій, Є. В. Поняття концептуалізації та типологія концептів у сучасній

когнітивній лінгвістиці. URL: <https://lingvj.oa.edu.ua/articles/2014/n45/102.pdf>

18. Пахльовська, О. Українські шістдесятники: філософія бунту. *Сучасність*. 2000. № 4. С. 65–84.

19. Позднякова-Кирбят'єва, Е. Г. Концептуалізація поняття і явища соціальної пам'яті. *Вісник Міжнародного слов'янського університету. Серія Соціологічні науки*. 2012. Т. 15. № 1–2. С. 15–20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VMSU_sociology_2012_15_1-2_5

20. Покуль, О. Еволюція образу жінки-берегині у вимірі української постмодерної культури. *Вісник ЛНАМ. Серія Культурологія*. 2016. Вип. 29. С. 130–138.

21. Процюк, С. Ю. До патології міжетнічної інтеграції (на прикладі українських мішаних подружжів у СРСР). *Сучасність*. 1978. Ч. 1. С. 57–68.

22. Прокоп, М. Напередодні незалежності України. Спостереження і висновки. Нью-Йорк; Торонто; Львів, 1993. Т. 62. 646 с.

23. Ролз, Дж. Теорія справедливості / пер. з англ. О. Мокровський. Київ, 2001. 822 с.

24. Русначенко, А. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років. Київ, 1998. 720 с.

25. Слонська, М. В. Жінки в українському дисидентському русі. URL: <https://jqbthe.donnu.edu.ua/article/view/17960>

26. Тернієвська, Є. Процес концептуалізації як аспект пізнавальної діяльності людини. URL: <https://al.fl.kpi.ua/article/view/25887924>

REFERENCES

1. Afanasieva, L. *Berehynia as a Phenomenon of Mentality*. [online] Available at: <https://newacropolis.org.ua/theses/berehynia-iaak-fenomen-mentalnosti-1500792588> [in Ukr.]

2. Babin, V. Is the “Cold War” Now Merely History, or is it still Relevant Today? Almanac of the Laboratory of International Regional Studies Lab-IRS. *The Architecture of European Security and International Regional Studies*. pp. 11–13.

- [online] Available at: https://duan.edu.ua/wp-content/uploads/2024/05/almanakh.-vypusk-1_2024.pdf [in Ukr.]
3. Vershina, V. (2019). The Concept of the "Image of man" in Philosophical Discourse. *Epistemological Studies in Philosophy, Social and Political Sciences*. Vol. 2. Issue 2. pp. 41–48. [online] Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/epstphsps_2019_2_2_7 [in Ukr.]
 4. Vidnyansky, S. (2021). *Encyclopaedia of the History of Ukraine*: Suppl. Vol. Book 1: A–Z; National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of History of Ukraine. Kyiv. [online] Available at: http://www.history.org.ua/?termin=Kholodna_vijna [in Ukr.]
 5. Hordasevich, G., Gordasevich, B. (2002). The Unconquered Guardian: Victims of 20th-Century Moscow-Communist Terror. *World Federation of Ukrainian Women's Organisations*. Toronto; Lviv, 280 p. [in Ukr.]
 6. Klochko, R. (2023). *The Invisible Battle. How Dissidents Fought for Ukraine's Independence*. Kyiv, 285, [1] p. [in Ukr.]
 7. Hrinchenko, B. (1907–1909). *Perehenia. Dictionary of the Ukrainian Language*. In 4 Vols. Vol. IV (R–Ya). Kyiv. [online] Available at: <https://554.slovaronline.com/> [in Ukr.]
 8. Kipiani, V., ed., comp. (2021). *Dissidents: a Collection of Interviews*. Ukrainian Cultural Foundation. History and Politics. Kharkiv, 348, [2] pp. [in Ukr.]
 9. Didkivska, H. (2000). The Ukrainian Human Rights Movement. *Slovo i Chas* (Word and Time), No. 2. pp. 81–83. [in Ukr.]
 10. Kis, O., ed. (2023). *Women's Dimensions of the Past: Perceptions, Experiences, Representations*. Institute of Ethnology, National Academy of Sciences of Ukraine. Lviv, 438, [1] pp. [in Ukr.]
 11. Zemlianskyi, A. (2009). *Philosophical and Anthropological Conceptualisation of Historical Existence: The Experience of Phenomenology*. [A thesis for Candidate of Sciences degree in Philosophy]. H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Kharkiv, 20 pp. [in Ukr.]
 12. Kahanov, Yu. (2019). *The Construction of the "Soviet Man" (1953–1991): Ukrainian version*. Zaporizhzhia, 432 pp. [in Ukr.]
 13. Kis, O. (2020). *Ukrainian Women in the Gulag: To Survive Is to Win*. Drohobych, 299 pp. [in Ukr.]
 14. Kopot, V. (2007). *Conceptual Foundations of Legal Realism*. [A thesis for Candidate of Sciences degree in Law]. National Academy of Sciences of Ukraine, V. M. Koretsky Institute of State and Law. Kyiv, 184 pp. [in Ukr.]
 15. Lisova, V. *Women in the Resistance Movement of the 1970s*. [online] Available at: <https://museum.khpg.org/1202337115> [in Ukr.]
 16. *International Biographical Dictionary of Dissidents from Central and Eastern Europe and the Former USSR*. (2006). Kharkiv Human Rights Group. Kharkiv, Vol. 1, Part 1. 516 pp.; Vol. 1, Part 2. 504 pp. [in Ukr.]
 17. Parii, Ye. *The Concept of Conceptualisation and the Typology of Concepts in Contemporary Cognitive Linguistics*. [online] Available at: <https://lingvj.oa.edu.ua/articles/2014/n45/102.pdf> [in Ukr.]
 18. Pakhlovsk, O. (2000). Ukrainian Sixties Activists: The Philosophy of Rebellion. *Suchasnist* (Modernity). No. 4. pp. 65–84. [in Ukr.]
 19. Pozdniakova-Kirbiateva, E. (2012). Conceptualisation of the Concept and Phenomenon of Social Memory. *Visnyk Mizhnarodnoho slovianskoho universytetu. Seriiia Sotsiologichni nauky* (Bulletin of the International Slavic University. Sociological Sciences Series). Vol. 15. No. 1–2. pp. 15–20. [online] Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VMSU_sociology_2012_15_1-2_5 [in Ukr.]
 20. Pokul, O. (2016). The Evolution of the Image of the Woman-Guardian in the Context of Ukrainian Postmodern Culture. *Visnyk L'NAM. Seriiia Kulturolohiia* (Bulletin of the Lviv National Academy of Arts. Series: Cultural Studies). Issue 29. pp. 130–138. [in Ukr.]
 21. Protsiuk, S. (1978). On the Pathology of Inter-Ethnic Integration (Using the Example of Ukrainian Mixed Marriages in the USSR). *Suchasnist* (Modernity), No. 1. pp. 57–68. [in Ukr.]

22. Prokop, M. (1993). *On the Eve of Independent Ukraine. Observations and Conclusions*. New York; Toronto; Lviv, Vol. 62. 646 pp. [in Ukr.]
23. Rawls, J. (2001). *A Theory of Justice*. Kyiv, 2001. 822 pp. [in Ukr.]
24. Rusnachenko, A. (1998). *The National Liberation Movement in Ukraine: Mid-1950s – Early 1990s*. Kyiv, 720 pp. [in Ukr.]
25. Slonska, M. *Women in the Ukrainian Dissident Movement*. [online] Available at: <https://jqbthe.donnu.edu.ua/article/view/17960> [in Ukr.]
26. Ternievska, Ye. *The Process of Conceptualisation as an Aspect of Human Cognitive Activity*. [online] Available at: <https://al.fl.kpi.ua/article/view/25887924> [in Ukr.]

Summary

GUARDIANS OF THE SIXTIES: THE PHENOMENON OF THE NATIONAL IMAGE OF UKRAINIAN WOMEN

Nataliia SOLONSKA

orcid.org/0000-0003-1444-9354

Candidate of Historical Sciences, senior research fellow
Foreign Ukrainian Studies Department of the Institute of Book Studies
of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
email: solonska.n@ukr.net

The relevance of the research. The Ukrainian human rights movement in the post-Stalin era played a key role in the formation of the national idea and Ukraine's independence. However, further clarification and deepening of the study, analysis of the motivation of the actions and activities of women, participants in the human rights movement and those involved in it, women-berehynians (guardians), in the context of socio-cultural transformations are still needed, which will provide a perspective for understanding their human essence, behaviour, spirituality, and Christian charity in the conditions of the "cold war" of the USSR against Ukraine, in a society of unjust existence. A conceptual model of the image of a woman-guardian as a phenomenon of historical science is presented using the example of the fates of wives of political prisoners, their mission in the formation of the Ukrainian political nation, which is significant for studying the evolution of the Ukrainian protest movement, the role of the phenomenon of the guardianship of Ukrainian women in the cultural worldview, in historical existence, and in the experience of phenomenology.

The purpose is to analyse the activities and declaration of will of Ukrainian women-guardians, exemplified by the wives of political prisoners, to define the concept of "woman-guardian" as a phenomenon of the deep essence of the human spirit and character, to carry out a theoretical conceptualisation of this phenomenon, to understand its nature in the conditions of the totalitarian Soviet system within the space of the cold war between the government and the Communist Party of the USSR and their own people; the concept of "guardianship" in historical discourse.

Conclusions. Women-guardians represented the phenomenon of a holistic person, whose psychological adaptation to the circumstances of life in a totalitarian environment

requires special studies, a deep professional historical-psychological examination of the phenomenon of humanity – the self-sacrifice of Ukrainian women who tried to save the lives of their husbands, families, and thus their homeland. The approach proposed in the article for studying the phenomenon of the "Berehynstvo" (guardianship) can be extended to the research of volunteerism that unfolded during the Russia-Ukraine war. The significance of the raised issue is also confirmed by the fact that on March 31, 2025, the first ceremony of the International Women's Award "Guardian of Humanity" took place at St Sophia Cathedral in Kyiv. Its purpose is to honour women who have made significant contributions to the development of Ukraine, support for displaced persons, military personnel, frontline communities, and the cultural-information front.

Keywords: women of the sixties, dissident movement in Ukraine, political prisoners of Soviet concentration camps, Berehynstvo.

Отримано редакцією/ Received: 09.03.26

Прорецензовано / Revised: 27.03.26

Схвалено до друку / Accepted: 28.04.26

МІФ «КРИМ – НАШ»: ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ, ОСНОВНІ ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ТА УКРАЇНОЗНАВЧА МОДЕЛЬ ЙОГО ДЕКОНСТРУКЦІЇ¹

Ірина КРАСНОДЕМСЬКА

orcid.org/0000-0001-5552-9073

кандидат історичних наук, завідувачка відділу етнології та історії України

НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка

email: kiisof@ukr.net

Анотація. У статті здійснено аналіз історичних витоків, етапів становлення та механізмів функціонування міфу «Крим – наш», який є складовою імперського російського дискурсу. Виявлено його ідеологічне підґрунтя та окреслено ключові інструменти, за допомогою яких він поширюється і підтримується. Використовуючи міждисциплінарний підхід, розроблено українознавчу модель, спрямовану на деконструкцію цього міфу. Також аргументовано поліетнічну природу історії Криму та обґрунтовано хибність російськоцентричних трактувань, що не мають належних історичних основ.

Ключові слова: Крим, міф «Крим – наш», деконструкція, деміфологізація, наратив, модель, інформаційна війна, пропаганда, анексія Криму, ідеологія, міжнародне право, українознавство.

Постановка проблеми. В умовах нинішньої повномасштабної російсько-української війни історія все частіше стає інструментом, що активно використовується для політичного обґрунтування та легітимізації агресивної зовнішньої політики. У цьому контексті важливою ідеологічною складовою російської інформаційної політики виступає міфологема «Крим – наш», яка сформована та активно поширюється пропагандистською машиною Російської Федерації, базується не на фактах, а на маніпуляціях, виконуючи функцію легітимації дій держави-агресора, які суперечать нормам міжнародного права, і використовується для виправдання порушення принципу територіальної цілісності України.

Актуальність дослідження зумовлена нагальною потребою ґрунтовного аналізу та деконструкції імперських історичних наративів, які активно поширюються в сучасному російському публічному дискурсі й інформаційному просторі, зокрема розкриття витоків міфу «Крим – наш», етапів формування і пошуку підходів до його спростування в українознавчому контексті.

Попри значну кількість наукових праць з історії Криму комплексний українознавчий аналіз міфу «Крим – наш» все ще залишається на маргінесі, а його осмисленню приділяється недостатня увага. Ця проблема потребує більш системного наукового розгляду, зокрема у контексті дослідження впливу історичних маніпуляцій і міфологізацій

¹ Статтю підготовлено в межах виконання науково-дослідної роботи «Викриття російських фальсифікацій і міфів історії України як складова гуманітарної безпеки держави» (№ держреєстрації 0125U002252).

на формування суспільної свідомості та виправдання російських агресивних зовнішньополітичних дій.

Це дослідження спрямовано на глибше усвідомлення процесів міфотворення, пов'язаних із питанням Криму, а також на розроблення дієвих інструментів протидії його подальшій експансії в українському інформаційному просторі.

Огляд досліджень і публікацій. Кримська тематика посідає вагоме місце у сучасній вітчизняній історіографії, зокрема у контексті державотворчих процесів ХХ–ХХІ ст., трансформацій автономного статусу півострова та російсько-української війни. Концептуальну основу сучасних підходів до вивчення історії Криму становлять узагальнювальні праці – монографії, матеріали наукових форумів і збірники документів [1; 7–10; 14–21; 23; 24; 27; 30], в яких півострів постає як невід'ємна складова українського історичного простору та багатовекторний регіон взаємодії різних цивілізацій.

Після 2014 р., в умовах російської агресії, відбувається переосмислення кримської проблематики. Особлива увага приділяється дослідженню впливу російської політики як чинника дестабілізації, використанню ідеології «русского мира» як інструменту агресії, а також визначенню шляхів ефективної деокупації, реінтеграції та посилення національної безпеки України в умовах сучасних викликів.

Деконструкцію імперських міфів здійснюють С. Променко, Я. Дашкевич, М. Лукінюк, В. Сергійчук [7–8; 9–10; 20; 27], доводячи колоніальний характер анексії 1783 р. та спростовуючи тези про «споконвічну російськість» Криму, обвинувачення кримських татар у зраді, твердження про «незаконність»

входження Криму до України й маніпуляції довкола «референдуму» 2014 р.

Колективна монографія «Формування модерної національної свідомості українців Криму...», підготовлена дослідниками НДІУ, зосереджує увагу на розвитку національного усвідомлення українців у Криму, зокрема значенні культурних, освітніх і громадських інституцій у цьому процесі. У ній наголошується, що Кримський регіон історично пов'язаний із загальноукраїнським контекстом, а його ізоляція є наслідком зовнішньої агресії [30].

Отже, сучасна українська історіографія розглядає Крим як багатокультурний регіон із глибокими історичними зв'язками з Україною, складову державотворчого процесу та об'єкт тривалого геополітичного протистояння.

Метою статті є комплексний аналіз історичних витоків формування міфу «Крим – наш», етапів його еволюції, розробка українознавчої моделі, яка дає змогу здійснити ефективне розв'язування цього міфу з акцентом на його контекстуальних і культурно-історичних аспектах. Для її досягнення передбачається виконання таких **завдань**: з'ясувати та проаналізувати історичні чинники і передумови, що сприяли формуванню імперського дискурсу щодо Криму, окреслити його ідеологічні підвалини; виділити і систематизувати основні етапи розвитку міфу, починаючи з часів становлення імперської ідеології, продовжуючи періодом радянської епохи, завершуючи його трансформаціями в пострадянський час; дослідити та охарактеризувати головні механізми і методи міфотворення, які застосовувалися для укорінення цього наративу в суспільно-історичну свідомість; розробити

теоретично обґрунтовану українознавчу модель осмислення та практичної деконструкції міфу «Крим – наш».

Методологічна база дослідження ґрунтується на принципах історизму, наукової об'єктивності та міждисциплінарному підході, що поєднує історико-генетичний, історико-порівняльний методи, дискурс- і контент-аналіз, наративний підхід та критичну оцінку історіографії для виявлення ідеологічних конструкцій у формуванні міфу «Крим – наш». Така методологія дає змогу комплексно досліджувати історичні, політичні та медійні механізми конструювання міфу та оцінити їхній вплив на суспільну свідомість і легітимацію зовнішньополітичних дій держави-агресорки.

Виклад основного матеріалу. Крим протягом античної і середньовічної епох розвивався як багатокультурний простір, де взаємодіяли середземноморські, степові та близькосхідні цивілізації. Його політична історія вирізняється постійною зміною домінуючих державних і торговельних систем, які не мали безпосереднього зв'язку з формуванням московської чи російської державності. Ця цивілізаційна різноманітність становить вагомий історичний фундамент для наукового спростування російських політичних міфів про нібито «історичну належність» Криму до Росії.

Упродовж століть формувалося певне уявлення про Крим, а разом із ним й імперський міф «Крим – наш», поступово адаптуючись до мінливих політичних обставин та потреб держави-метрополії. В умовах сучасного інформаційного середовища цей дискурс набув функції потужного інструменту для обґрунтування територіальних претензій, служучи зручною ідеологічною основою

для виправдання агресії. Однак проблема полягає в тому, що цей наратив і далі впливає на колективну свідомість суспільства. Він активно поширюється через різноманітні канали, зокрема освітні програми, мас-медіа та культурні продукти. Це значно ускладнює процес формування неупередженого та об'єктивного розуміння історії Криму, створюючи перепони для її вивчення з погляду фактів, а не імперських міфів та упереджень.

Основні етапи формування імперського історичного дискурсу «Крим – наш» і його трансформації протягом радянського й пострадянського періодів

Сучасний міф про «Крим – наш», який для переважної більшості росіян став своєрідною заміною справжній кримській історії, не виник на порожньому місці. Його формування спиралося на тривалу й продуману міфотворчість, коріння якої можна простежити ще в період імперського панування, а також у перші роки існування радянської влади. Окремі елементи цієї ідеологічної конструкції та навмисні спотворення фактів уже тоді закладали основу для створення альтернативної версії історії.

Велика проросійська міфологема про Крим складається з низки тверджень, зокрема: Крим – це споконвічно російська земля і завжди належав Росії, є її духовним джерелом; Севастополь – місто російської слави; кримські татари – не корінний народ Криму, вони масово дезертирували з Червоної армії, а їхня депортація була порятунком для них; Крим не має до України жодного стосунку, його Україні подарував Хрущов; Крим передали Україні незаконно;

Севастополь не передавали Україні тощо [8, с. 3, 202].

Основи міфу про «Крим – наш» почали зароджуватися ще наприкінці XVIII ст. напередодні та одразу після ліквідації Кримського ханства та подальшої анексії його земель Російською імперією, яка намагалася таким чином виправдати свої територіальні претензії на Кримський півострів. Інтеграція Криму та Північної Таврії до складу Російської імперії супроводжувалася системною трансформацією етнодемографічної структури регіону та цілеспрямованою колонізаційною політикою. Попри домінування кримськотатарського населення наприкінці XVIII ст. імперська влада через земельні експропріації, соціально-економічний тиск і стимулювання переселень спричинила масову еміграцію корінного народу до Османської імперії, що призвело до радикального зменшення його частки на батьківщині. Водночас відбувалося організоване заселення півострова лояльними до влади групами, що заклало підвалини тривалої зміни етнокультурного ландшафту Криму. Попри ці процеси важливим чинником збереження ідентичності стало національне відродження кримських татар, пов'язане з діяльністю Ісмаїла Гаспринського [31].

Важливу роль у виникненні цього міфу відіграла необхідність пояснити поразку Російської імперії в одному з найбільших збройних конфліктів XIX ст. – Кримській війні 1853–1856 рр., яка значною мірою вплинула на подальший розвиток Європи. Головною метою держав, які брали в ній участь (Російська імперія та коаліція у складі Великої Британії, Франції, Османської імперії і Сардинського королівства), було встановлення контролю над морськими

торговельними шляхами. Поразка у Кримській війні виявила глибоку військово-технічну й організаційну відсталість Російської імперії – дефіцит озброєння, застарілу тактику та низьку підготовку армії на тлі модернізованих західних сил. Водночас після війни Крим, зокрема Севастополь, зазнав тимчасової трансформації у торговельно-курортний центр із розвитком інфраструктури та економіки. Однак відновлення військово-морської бази наприкінці XIX ст. знову спричинило згортання цивільного розвитку і повернення до військової функції регіону. Отже, поєднання імперської колонізаційної політики та наслідків воєнної поразки визначило суперечливу траєкторію розвитку Кримського регіону в другій половині XIX ст. [31].

Під час Кримської війни Російська імперія значною мірою покладалася на людські й матеріальні ресурси з українських земель. Участь українців у ній була визначальною, оскільки основні бойові дії розгорталися саме на українських землях, передусім у Криму. Українці становили значну частину особового складу російської армії та особливо Чорноморського флоту, де їхня частка сягала близько 70%. Вони масово вступали до війська як рекрути й добровольці, формуючи окремі полки, і брали активну участь у ключових битвах [13, с. 46–47].

Саме тоді з'явилася ідея «героїчної оборони» Севастополя, який було проголошено «містом російської слави». У той час Крим почав розглядатися як священна земля російської історії, пов'язуючись з військовими підкореннями та жертвами, а потім і з «цивілізаційною місією» Росії.

Проте саме оборона Севастополя, яка тривала 349 днів (25.09.1854 – 08.09.1855)

і під час якої загинуло понад 25 тис. українців, стала найяскравішим проявом їхньої участі у цій війні.

Українці виявили виняткову мужність як у регулярних боях, так і в розвідувальних і диверсійних діях (нічні вилазки, штурми, артилерійська боротьба). Героїзм проявляли не лише військові, а й цивільні: жінки, діти, медики, зокрема сестри милосердя, які рятували поранених у надзвичайно складних умовах [13, с. 52].

Важливою була й роль українського тилу: населення забезпечувало армію продовольством, транспортом, кіньми, боеприпасами, працювало на військових заводах і будувало інфраструктуру. Водночас саме українські землі зазнали найбільших руйнувань і людських втрат, що суттєво вплинуло на соціально-економічний стан регіону та подальший розвиток суспільства.

Українці були не лише учасниками, а й однією з ключових сил цієї війни – вони винесли основний тягар бойових дій і забезпечення армії, продемонструвавши високий рівень самопожертви й героїзму. Їхній внесок у перебіг війни є значним, а дослідження цієї участі – важливим для відновлення історичної правди та формування національної пам'яті [13].

Крім того, Україна в Кримській війні виконувала не лише функцію джерела мобілізаційних резервів, але й була основним театром воєнних дій, тиловою базою, а також економічним джерелом фінансування цієї війни. Це призвело як до значних людських втрат, так і матеріальних. Проте ані в російській імперській історіографії, ані в пізніших її версіях цей внесок належним чином не визнавався. Навпаки, було створено

міф про «російську славу» Севастополя, який свідомо ігнорував багатонаціональний характер участі у війні та вагомий внесок українців.

Отже, Крим у XIX ст. поступово почав сприйматися територією стратегічного значення, яку російська ідеологія почала представляти як об'єкт своєї так званої «історичної належності». Однак варто наголосити, що значно раніше до цього він був невід'ємною частиною ісламського та тюркського світу, маючи культурну й історичну єдність із цими спільнотами. У контексті ретроспективного привласнення Криму особливо показовим є систематичне ігнорування ролі кримськотатарського народу як корінного населення півострова. Це замовчування та виключення їхньої історії та культури стало однією з найяскравіших ознак імперської риторики, побудованої на прагненні домінування та переписування історичних фактів на свою користь.

За часів СРСР відбулася інституціоналізація міфу «Крим – наш» відповідно до ідеологічних принципів інтернаціоналізму, проте повністю він не зник. У радянській історіографії та масовій культурі активно формувався образ Криму як території героїзму, пов'язаний передусім із подіями Другої світової війни, що сприяло легітимації радянської влади та інтеграції Криму до загальносоюзного історичного канону. Одним із важливих аспектів цього дискурсу було те, що він витісняв або маргіналізував будь-яку альтернативну історіографію, зокрема історіографію кримських татар, і відповідав загальній схемі радянської національної політики. Кримські татари нерідко не визнавалися корінним народом Криму, а їхні дії під час Другої

світової війни оцінювалися через упереджену перспективу, акцентуючи на звинуваченнях у масовому дезертирстві та співпраці з ворогом. У рамках цього підходу депортація 1944 р. подавалася як вимушене або навіть «захисне» рішення радянської влади. Проте сучасна історіографія рішуче відкидає такі інтерпретації, піддаючи їх критичному аналізу. Дослідники наголошують на ідеологічному характері цих тверджень і вказують на їхню невідповідність історичним джерелам, що свідчить про складність та багатогранність історичного досвіду кримськотатарського народу в роки Другої світової війни [1].

З одного боку, значна частина кримських татар демонструвала високий рівень військової звитяги у складі радянської армії: тисячі солдатів брали участь у бойових діях, а багато хто були відзначені найвищими державними нагородами, зокрема й званням Героя Радянського Союзу. Водночас аналіз статистики про подання до нагород і їх фактичне вручення виявляє існування вибіркості та політичної заангажованості в нагородженні, що відображало загальний характер радянської національної політики [2].

З іншого боку, явище колабораціонізму, характерне для окупованих територій, не було винятковим явищем для кримських татар. Масштаби співпраці з окупаційною владою були значно меншими порівняно із середніми показниками по СРСР, і чимало джерел свідчать про наявність опору навіть серед членів так званих «добровольчих» формувань. Співпраця окремих представників населення з вермахтом часто була спричинена примусом, перебуванням у полоні або прагненням вижити, що значно

ускладнює однозначну моральну оцінку цих дій. Таким чином, героїзм і колабораціонізм слід розглядати не як протиставлені один одному явища, а як паралельні прояви воєнної реальності, що відображають трагічні вибори людей у контексті жорстокого насильства та впливу тоталітарних режимів [2].

Варто зазначити, що українці відіграли важливу роль у партизанському русі в Криму під час Другої світової війни. Територіальна близькість України та культурні зв'язки сприяли їхній участі в боротьбі проти нацистської окупації. Разом із представниками інших народів вони організовували диверсії, підривали ворожі комунікації, проводили розвідку та підтримували населення.

Складні умови, зумовлені рельєфом півострова, нестачею ресурсів і каральними загонами окупантів, ускладнювали їхню діяльність. Попри це партизани завдавали значних втрат ворогу, сприяючи наступу радянських військ [30, с. 52].

У повоєнний період 1944–1953 рр. так званий «кримський міф» у СРСР формувався у межах цілеспрямованого та комплексного ідеологічного процесу, безпосередньо пов'язаного з депортацією кримськотатарського народу у 1944 р. та необхідністю легітимізації цього злочину. Саме операція з прискореною депортацією, яка спиралася на міфи про «колабораціонізм», створила ситуацію, коли радянська влада змушена була не лише фізично усунути корінне населення, а й символічно витіснити його з історії півострова. Як засвідчують документи того часу, зокрема позиція Л. Берії щодо «небажаності проживання на прикордонній території», реальні причини депортації мали геополітичний характер, тоді як офіційний дискурс

виконував функцію ідеологічного прикриття. Відтак після депортації кримських татар у 1944 р. було здійснено систематичне витіснення їхньої історичної пам'яті та культурного спадку, виникла потреба в узгодженні історичної пам'яті з новою демографічною та політичною реальністю, що й стало умовою для системного переписування історії Криму.

Ключовими інструментами цього процесу стали адміністративні, культурні та наукові практики, спрямовані на зачищення історичного ландшафту та формування нової ідентичної моделі півострова. Ліквідація автономного статусу Криму (1945–1946) і масове перейменування топонімів (1944–1948), унаслідок якого було знищено переважну більшість кримськотатарських географічних назв, мали на меті стерти матеріальні сліди присутності корінного населення. Паралельно здійснювалася інтенсивна ідеологічна робота в гуманітарній сфері: література, публіцистика та освіта формували образ «російського Криму», апелюючи до мотивів історичної спадкоємності та жертвності. Саме через різні твори радянських авторів закріплювався наратив про Крим як простір «російської крові і слави», що виконував функцію символічної апропріації території.

Завершальним етапом інституціоналізації цього міфу стала уніфікація історичного знання в межах радянської науки, кульмінацією якої була триденна «кримська сесія» у травні 1952 р. в Сімферополі, на якій було вироблено єдину так звану «правильну» інтерпретацію історії Криму. Серед ключових її тез: інтеграція історії Криму в історію «російського народу», слов'яни проголошувалися найдавнішим населенням

півострова, слід боротися з ідеалізацією «татарського» періоду, а захоплення півострова Росією проголошувалося великою прогресивною подією [3, с. 177–178].

Майже півстоліття ця концепція спрямовувала шлях розвитку дослідження історії Криму, а окремі її положення були запозичені сучасною російською пропагандою для обґрунтування міфу про «Крим – наш».

У межах цього міфу протягом тривалого часу поширюються тези про нібито «відсутність історичних зв'язків» Криму з Україною, про «подарунок» півострова Микитою Хрущовим, «нелегітимність» його передачі в 1954 р., а також про особливий статус Севастополя як міста, яке начебто не було частиною Української РСР. Відчутний вплив на ці наративи мають як публіцистика пізньорадянського періоду, так і пострадянські інтерпретації, що зазвичай подають спрощене або ідеологічно вмотивоване трактування рішень союзного керівництва.

Загалом процес передачі Кримської області до складу Української РСР у 1954 р. став важливою подією, що відбувалася в умовах розширення економічної інтеграції півострова з Українською РСР. Ця інтеграція була зумовлена низкою чинників, серед яких можна виділити територіальну близькість регіонів, тісну взаємопов'язаність їхніх господарських комплексів і значний рівень спільності інфраструктури. Початок цього процесу поклала постанова Ради Міністрів РРФСР № 156, ухвалена 5 лютого 1954 р., що стала основою для подальших кроків у напрямку юридичного оформлення передачі. Ініціативу підтримали відповідні рішення Президій Верховних Рад РРФСР і УРСР, що додало

ваги та офіційності цьому рішення [25].

Важливим юридичним актом стала постанова Президії Верховної Ради СРСР від 19 лютого 1954 р., яка формально затвердила передачу Кримської області до складу УРСР [29]. Однак остаточно легітимізація цього рішення відбулася лише 26 квітня 1954 р., коли Верховна Рада СРСР затвердила відповідний закон, що також передбачав внесення необхідних змін до тексту Конституції СРСР [12]. У подальшому процес остаточної юридичної адаптації було завершено шляхом внесення змін до конституцій РРФСР та УРСР, що забезпечило повну відповідність правового статусу Кримської області чинному на той час законодавству.

Отже, міф про те, що передача Криму була «особистим подарунком» Хрущова, не відповідає реальності. Це рішення базувалося на цілком легітимних засадах, і передача Криму відбулася відповідно до тодішніх правових норм, а головними її мотивами були: територіальна близькість Криму до УРСР, залежність півострова від української інфраструктури, а також необхідність відновлення регіону після руйнувань, завданих у Другій світовій війні.

Окремо варто розглянути питання Севастополя. Незважаючи на його статус бази Чорноморського флоту, адміністративно він входив до складу Кримської області, а з 1954 р. – до УРСР. У радянські часи місто мало республіканське підпорядкування, що не виключало його з території України. Твердження про те, що Севастополь нібито «не передавався Україні», ґрунтується на хибному тлумаченні особливостей адміністративно-територіального устрою СРСР.

Історична міфотворчість навколо

Кримського півострова продовжувала розвиватися у різних формах після розпаду СРСР. На початку XXI ст. Крим став основним об'єктом маніпуляцій, а події 2014 р. російська пропаганда висвітлювала як «відновлення історичної справедливості».

Масштабною політичною міфотворчістю супроводжувалася анексія Криму Російською Федерацією у 2014 р., що була спрямована на виправдання вторгнення до Криму без будь-яких правових підстав. Основним елементом цієї російської пропагандистської стратегії стала маніпуляція історією Криму, поєднання її з імперським наративом Росії, що дало змогу розглядати півострів не лише як територіальну одиницю, а й як символічний «трофей», який необхідно повернути через його зв'язок з античною та візантійською епохами, таким чином розширюючи рамки визначення «російської історії».

Головним аргументом у цій дискусії було твердження про утиски російської мови та культури в Криму. Однак факти свідчать, що до 2014 р. російська мова домінувала в системі освіти, ЗМІ, діловодстві, загалом у суспільній комунікації. Водночас українська та кримськотатарська мови в цей час були маргіналізовані.

Так, у 2006 р. в АР Крим виховувалися українською мовою лише 1589 дітей із загальної кількості 42404 дитини, а російською – 40357. А у місті Севастополі 262 дитини виховувалися українською мовою із загальної кількості 11112 дітей, а 10850 – російською [24, с. 101–102].

Щодо загальної середньої освіти, то в Криму на 2006 р. в АР Крим 5,4% (10719 учнів) навчалися українською мовою, 91,5% (182273 учні) відповідно

російською. У Севастополі державною мовою навчалося 2,2% (701 учень) проти 97,8% російською (31581 учень) [24, с. 103–104].

Значно гіршою була ситуація у закладах вищої освіти в Криму. За даними Держкомстату України, на початок 2006/07 навчального року у ЗВО України I–II рівнів акредитації українською мовою в АР Крим співвідношення між студентами, охопленими викладанням українською і російською мовами, становило 3,1% українською (352 студенти) до 96,9% російською (10863 студенти). Навчання у ЗВО міста Севастополя велося лише російською – 2895 студентів [24, с. 104–105].

Отже, усі твердження щодо дискримінації російськомовного населення Криму є безпідставними. Мовна ситуація в Криму напередодні 2014 р. відзначалася значним розривом між офіційною державною мовною політикою та реальними мовними практиками. Такий дисбаланс сприяв виникненню умов для політичних спекуляцій щодо мовного питання, що згодом дозволило використовувати мовний фактор як інструмент у контексті російської агресії після Революції Гідності [26].

Вигаданими є також твердження про втрату Україною міжнародної легітимності після Революції Гідності. Незважаючи на зміну політичної влади, Україна зберегла як міжнародне визнання, так і правонаступництво. Усі раніше укладені міжнародні договори, зокрема ті, що визнавали територіальну цілісність України, залишалися чинними.

Проведений у Криму 16 березня 2014 р. так званий «референдум» не відповідав критеріям реалізації права на самовизначення. Він проходив в умовах

військової окупації, за відсутності законних державних інституцій та без дотримання правових процедур. Зауважимо, що у Конституції України чітко визначено вирішення питань територіальних змін виключно через всеукраїнський референдум. Визнання факту участі російських військовослужбовців у проведенні цього так званого «референдуму» офіційними лідерами РФ лише підкреслює його нелегітимність [4, с. 398; 5, с. 119–121; 6].

Соціологічні опитування громадян, проведені до анексії Криму, не підкріплюють твердження, що більшість кримчан підтримали приєднання Криму до Росії. Навпаки, спостерігалось скорочення числа таких прихильників і водночас зростала підтримка автономного статусу Криму в складі України. Це ставить під сумнів не лише офіційно оголошені результати псевдореферендуму, а й саму концепцію «волевиявлення кримчан».

Отже, протягом короткого проміжку часу, фактично менше ніж за місяць, окупаційна влада Кримського півострова здійснила низку позаправових заходів, спрямованих на зміну його статусу. У центрі цих дій була спроба трансформації Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, які є адміністративно-територіальними одиницями України, у так звану «Республіку Крим». Цьому утворенню приписували статус окремої держави, водночас передбачаючи спеціальний статус для Севастополя [21, с. 117].

Хоча дії РФ щодо анексії Криму на початку 2014 р. можуть виглядати на перший погляд послідовними й формально завершеними, вони не мають юридичної сили. З точки зору конституційного

права України та норм міжнародного права цей процес є юридично нікчемним, адже супроводжувався грубими порушеннями базових принципів державного суверенітету, територіальної цілісності та встановлених процедур зміни державної території. Як наслідок, такі дії не породжують жодних правових наслідків і не можуть визнаватися легітимними у правовому контексті [21, с. 113–119].

Важливою характеристикою пострадянського етапу є також медіатизація цього дискурсу. На відміну від радянського періоду, у якому домінувала централізована пропаганда, сучасний наратив «Крим – наш» поширюється через багатоканальну інформаційну інфраструктуру, зокрема медіа, освітні програми та цифрові платформи. Це забезпечує його гнучкість і здатність адаптуватися до різних аудиторій, посилюючи вплив у межах гібридних інформаційних стратегій.

Таким чином, дискурс «Крим – наш» є результатом тривалої еволюції імперської історичної свідомості, що пройшла шлях від травматично-компенсаторного міфу XIX ст. через радянську героїко-інтеграційну модель до сучасного неоімперського та сакралізованого наративу. Його стійкість зумовлена здатністю інтегрувати історичну пам'ять, політичну ідеологію та сучасні інформаційні практики в єдину систему символічного виробництва.

Основними механізмами, які сприяють створенню і підтримці міфу «Крим – наш», є передусім вибіркове трактування історичних фактів, зосереджене на аспектах минулого, що є вигідним для відповідного наративу. Такий підхід супроводжується навмисним ігноруванням

альтернативних поглядів на історію, що перешкоджає всебічному й критичному осмисленню теми. Ключовим інструментом є використання психологічно впливових, символічних образів, які сприяють укоріненню міфу у масовій свідомості. Значну роль у цьому процесі відіграє інституціоналізація образу через освітні продукти та медіаплатформи, де подібні інтерпретації історії набувають статусу загальноприйнятих норм. Важливим завершальним елементом є маніпулятивне використання концепту «історичної справедливості», який слугує інструментом для обґрунтування політичних амбіцій та рішень.

Модель викриття міфу «Крим – наш»

Якщо говорити про модель спростування проросійського міфу «Крим – наш», то вона має ґрунтуватися на міждисциплінарному підході, який враховує історичний, правовий, політичний, соціокультурний і інформаційний виміри, через логічну аргументацію і науково обґрунтовані докази.

1. Історичний вимір

Історична динаміка розвитку Криму наочно демонструє, що цей регіон ніколи не був однорідним ані в політичному, ані в культурному сенсі. Навпаки, півострів формувался як територія складної взаємодії та перехрестя найрізноманітніших цивілізаційних впливів. Його історія є багатогранним відображенням суперечливих і тісно переплєтених процесів, які об'єднували тут різні народи, культури та держави. Український вплив на розвиток Криму має історичне підґрунтя, яке можна простежити через багатовікові політичні, економічні й культурні зв'язки з материковими територіями України. Особливого значення

набули військово-політичні контакти в період козацької доби, коли запорозьке козацтво активно взаємодіяло з півостровом як під час воєнних кампаній, так і в мирні часи. Не менш важливими виявилися міграційні процеси XIX–XX ст., коли сотні тисяч мешканців українських земель осідали в Криму, привносячи власні традиції, культуру та господарський досвід.

Вагомим аспектом у формуванні ролі Криму в українському історичному контексті стало його інтегрування в економічний простір Південної України. Розвиток спільної інфраструктури, налагодження торговельних шляхів і спільне освоєння природних ресурсів сприяли виникненню тісних соціокультурних зв'язків між мешканцями Криму та прилеглих українських регіонів. Ці процеси заклали основу для формування спільних практик у різних аспектах життя, зокрема соціальному, політичному, економічному, культурному. Саме тому історія Криму є не лише відображенням перетину світових впливів, а й свідченням його тривалого включення до загальноукраїнського простору.

2. Міжнародно-правовий вимір

На міжнародному рівні територіальна цілісність України, включно з Кримом, залишається загальновизнаною та закріпленою в основоположних нормах і зобов'язаннях міжнародного права. Зокрема, йдеться про положення Статуту ООН, які забезпечують дотримання суверенітету, політичної незалежності та територіальної цілісності держав, а також передбачають заборону застосування сили чи загрози її використання (стаття 2, пункти 1 і 4). Ці принципи є фундаментом сучасного міжнародного правопорядку та мають імперативний

характер. Вони додатково підтверджені у Гельсінському заключному акті, що проголошує незмінність кордонів на європейському континенті, а також у Будапештському меморандумі, де держави-гаранти взяли на себе зобов'язання дотримуватися суверенітету та чинних кордонів України [28; 11; 22].

Анексія Криму Російською Федерацією у 2014 р. є явним порушенням згаданих міжнародно-правових норм. Це було чітко зазначено в численних резолюціях та рішеннях міжнародних інституцій, зокрема Генеральною Асамблеєю ООН, яка у своїх резолюціях підтвердила непорушність територіальної цілісності України та відмову визнавати будь-які зміни статусу Криму [32]. Дії Росії грубо суперечать фундаментальним принципам міжнародного права, зокрема забороні насильницької анексії територій та невтручання у внутрішні справи незалежних держав.

3. Соціокультурний і демографічний виміри

Дослідження етнічного складу Криму підтверджує його непросту багатонаціональну природу, яка формувалася упродовж століть під впливом історичних переселень, імперських завоювань і політичних змін. Історично півострів став місцем співіснування різних етнічних спільнот, серед яких особливе місце посідали кримські татари. Як корінний народ вони зберігали власну мову, культурні традиції, систему самоврядування у формі меджлису, а також релігійні практики. Поряд із ними проживали українці – як переселенці, так і люди, які прибули через трудову або військову мобільність, а також численні інші етнічні групи, серед яких росіяни, греки, вірмени та ін.

Кримські татари відігравали ключову роль у формуванні культурного та політичного обличчя регіону, слугуючи основою для багатьох економічних і соціальних процесів. Водночас українці також становили важливу складову населення, зокрема у північних і центральних регіонах Криму. Їхній внесок був помітний в аграрному розвитку півострова, торговельних взаємозв'язках та культурному житті. Важливість цієї присутності підтверджується даними демографічних переписів XIX–XX століть, а також архівними матеріалами адміністративного та соціально-економічного характеру [30, с. 54, 184–186, 277–281, 315, 362, 388–389].

Ці дані спростовують тезу «російськоцентричності» Криму та уявлення про його етнічну однорідність. Півострів ніколи не був монолітним у культурному чи національному контексті, навпаки, його історія відзначається багатшаровістю, яка сформувалася завдяки взаємодії багатьох народів і традицій. Усвідомлення цієї поліетнічної сутності є ключовим фактором для критичного перегляду політичних наративів, що намагаються виправдати його інтеграцію до складу Росії, а також для аргументованого руйнування міфу про те, що Крим є однозначно російським.

4. Ідеологічно-політичний вимір

Міф «Крим – наш» має виразний пропагандистський характер, слугуючи інструментом для легітимації та виправдання імперської політики Росії щодо Криму. Цей наратив цілеспрямовано закріплює у суспільній свідомості викривлене бачення історичної та політичної природи півострова, ігноруючи його багатшарову історію, поліетнічний склад і глибокі історичні зв'язки з Україною.

Основна його мета – мобілізація внутрішньої аудиторії на підтримку політичних дій Росії, водночас створюючи псевдолегітимне обґрунтування порушення міжнародного права, зокрема анексії території та посягання на суверенітет України.

Міф «Крим – наш» ґрунтується на кількох основних складниках. Перший – історична маніпуляція, що зводить складну поліетнічну й політичну історію Криму до спрощеної російськоцентричної інтерпретації. Другий – потужний психологічний вплив на громадську думку, який створює уявлення про «історичну справедливість» анексії. Третій – політична легітимізація силових дій, коли міф використовується як виправдання для порушення міжнародних норм і суверенітету сусідньої держави.

5. Інформаційно-комунікаційний вимір

Системний підхід до розвитку критичного мислення серед громадськості та поширення перевіреної наукової інформації про Крим мають вирішальне значення. Це повинно включати освітні програми, медіакампанії, публічні лекції, музейні виставки й популяризацію історії регіону без викривлень і маніпуляцій. Такий підхід ефективно протидіє пропагандистським механізмам, які базуються на емоційно забарвлених кліше та спрощених історичних сюжетах, що дає можливість краще усвідомити багатовимірність і складність минулого півострова.

Робота в цьому напрямі має бути багатогранною і цілісною: по-перше, розробка освітніх програм, які навчають критично аналізувати джерела інформації та історичні факти в школах і університетах; по-друге, активне використання

медіа й цифрових платформ для поширення достовірних даних, викриття фейкових наративів і популяризації матеріалів, заснованих на наукових дослідженнях; по-третє, проведення публічних історичних і культурних заходів, що дають змогу краще зрозуміти реальні соціокультурні явища та етнічне розмаїття Криму.

Такий комплексний підхід забезпечує не лише об'єктивне сприйняття історичних процесів, а й підвищує здатність суспільства протидіяти пропагандистському тиску, сприяє підвищенню інформаційної культури населення й допомагає створити прозорий, демократичний медійний простір. В умовах сучасних геополітичних викликів це стає важливим складником національної безпеки та інструментом захисту правової, культурної й історичної ідентичності України.

Сформована модель, яка включає всі наведені вище аспекти, дає можливість цілісно і переконливо спростувати міф про «Крим – наш», звертаючи увагу на його необґрунтованість з історичного, правового та політико-ідеологічного погляду. Вона сприяє усвідомленню істини про Крим як частину України з багатою історією та поліетнічним характером.

Висновки. За підсумками проведеного нами дослідження можемо стверджувати, що міфологема «Крим – наш» має глибоке історичне коріння та формувалася протягом тривалого періоду. Її основу становлять імперські ідеологічні наративи, а не об'єктивні історичні факти. Тисячолітня історія Кримського півострова переконливо засвідчує, що він має поліетнічний, багатокультурний і поліцентричний характер розвитку. Крім того, жоден із історичних

періодів – від античності, середньовіччя, ранньомодерної доби до сучасності – не свідчить про існування безперервного або домінуючого політичного чи культурного контролю Росії над Кримом. Натомість цей регіон завжди був простором взаємодії різних цивілізацій, держав і народів, що не дає підстав для розгляду історії Криму через російськоцентричний підхід.

До основних механізмів створення та підтримки міфу «Крим – наш» належить насамперед вибіркове трактування історичних фактів, що зосереджується на вигідних для відповідного наративу аспектах минулого. Це супроводжується цілеспрямованим ігноруванням альтернативних поглядів на історію, що унеможливорює всебічний і критичний аналіз питання. Одним із головних інструментів є використання емоційно насичених і символічних образів, завдяки яким міф закріплюється на рівні масової свідомості. Важливу роль відіграє також процес інституціоналізації цього образу через освітні програми та медіа, де подібні інтерпретації набувають статусу загальноприйнятих норм. Завершальною його складовою є маніпулятивне застосування концепції «історичної справедливості», що використовується як засіб легітимації політичних амбіцій і рішень.

Дослідивши історичні передумови та чинники, які сприяли формуванню імперського міфу «Крим – наш», визначено його ідеологічні засади, виокремлено й систематизовано основні етапи його розвитку. На основі отриманих результатів розроблено модель, яка дає змогу ефективно викривати міф про «Крим – наш». Це можливо лише за умови застосування комплексного міждисциплінарного підходу, який поєднує

елементи історичного, міжнародно-правового, соціокультурного, політичного та інформаційно-комунікаційного аналізу. Застосування такого підходу дає можливість не лише глибше дослідити механізми виникнення, становлення і поширення ідеологічних наративів, а й сприяє створенню фундаментально обґрунтованої альтернативної концепції, яка спиратиметься на об'єктивні факти, критичне опрацювання джерел та глибоке осмислення контекстуальних реалій. Результатом такого аналітичного процесу стає формування стратегій, здатних протидіяти маніпуляціям та забезпечувати адекватне сприйняття ситуації як на внутрішньому, так і на міжнародному рівнях.

Отже, Крим є невід'ємною частиною українського історичного та політичного простору, історія якого сформувалася через складну взаємодію різних народів і держав, а не в результаті «споконвічної російської належності». Майбутні дослідження у цьому напрямі мають зосереджуватися на поглибленні системного українознавчого вивчення кримської проблематики, яке поєднає аналіз історичних фактів, демографічні студії, правові аспекти й критичний перегляд політичних заяв. Маємо також удосконалювати методи протидії інформаційним маніпуляціям та інтеграції наукових знань у сферу публічної історії і забезпечення національної безпеки. Це дасть змогу виявити ідеологічні спекуляції, відокремивши їх від реальної історичної картини, та сприятиме формуванню об'єктивного погляду на Крим як невід'ємну частину України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бекірова, Г. Пів століття опору:

кримські татари від вигнання до повернення (1941–1991 роки): нарис політичної історії. Київ, 2017. 488 с.

2. Бекірова, Г. *Історія Криму в запитаннях та відповідях*. Розділи VIII–IX / НАН України, Ін-т історії України (О. Галенко, О. Бажан, О. Бачинська та ін.; відп. ред. В. Смолій; упоряд. Г. Боряк). Київ, 2015.

3. Брайчевський, М. Кримська сесія 1952 року. *RUTHENICA*. 2002. Т. 1. С. 175–184.

4. Віднянський, С., Мартинов, А. Яке значення мало кримське питання для становлення та розвитку українсько-російських відносин у 1991–2014 рр.? *Крим: шлях крізь віки. Історія у запитаннях і відповідях* / НАН України, Ін-т історії України; відп. ред. В. Смолій. Київ, 2014. С. 394–398.

5. Гай-Нижник, П. П. Окупація та анексія Криму Російською Федерацією у 2014 р. як акт агресії проти України: перебіг вторгнення і свідчення міжнародного злочину. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 118 (№ 3). С. 110–125.

6. Променко, С. Хроніка окупації: «Неконституційний, незаконний і так званий» – псевдореферендум у Криму, 14 березня 2014 року. *Крим. Реалії*. 14 березня 2026. URL: <https://ua.krymr.com/a/shchodennyk-okupatsiyi-krym-nekonstytutsiynnyy-referendum-14bereznaya2014/33703011.html> (дата звернення: 22.03.2026).

7. Променко, С. В. 250 років фальші: російські міфи історії Криму. Харків, 2019. 256 с.

8. Променко, С. В. #КрымНаш. Історія російського міфу. Київ, 2017. 208 с.

9. Дашкевич, Я. «Учи неложними устами сказати правду»: історична есеїстика. Київ, 2011. 826 с.

10. Дашкевич, Я. Українці в Криму (XV – початок XX ст.). *Україна вчора і нині. Нариси, виступи, есе*. Київ, 1993. С. 100–115.

11. Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі (Гельсінський заключний акт). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055#Text (дата звернення: 24.03.2026).

12. Закон СРСР від 26 квітня 1954 «Про передачу Кримської області із складу РРФСР до складу Української РСР». *Відомості Верховної Ради СРСР* (українське видання). 1954. № 10. С. 343. URL: <https://www.jmhum.org/uk/news-list/916-ts-ogo-dnya-19-lyutogo-ukaz-prezid-ji-verkhovnoji-radi-srsr-properedachu-krims-koji-oblast-z-skladu-rrfsr-do-skladu-ursr> (дата звернення: 22.03.2026).
13. Краснодемська, І. Й. Українські герої Севастопольської оборони 1854–1855 рр. *Гілея: науковий вісник. Історичні науки*. 2021. Вип. 166 (№ 11). С. 46–55.
14. Крим в етнополітичному вимірі / редкол.: І. Курас (голова). Авт. кол.: М. Панчук (керівник), Г. Бекірова, В. Ганкевич та ін. Київ, 2005. 533 с.
15. *Крим в історичних реаліях України*: матеріали наукової конференції «Крим в історичних реаліях України: До 50-річчя входження Криму до складу УРСР», 19 лютого 2004 р., м. Київ / НАН України; Інститут історії України. Київ, 2004. 404 с.
16. *Крим в умовах суспільно-політичних трансформацій (1940–2015)*: збірник документів та матеріалів / упоряд.: О. Г. Бажан (керівник), О. В. Бажан, С. М. Блащук, Г. В. Боряк та ін. Київ, 2016. 1092 с.
17. Крим від античності до сьогодення: історичні студії / відп. ред. В. Смолій. Київ, 2014. 708 с.
18. *Крим на шляху до стабільності й розвитку: проблеми та перспективи*: матеріали круглого столу (м. Севастополь, 26–27 жовтня 2006 р.) / за ред. А. В. Мальгіна; Регіональний філіал Національного інституту стратегічних досліджень в м. Сімферополі. Сімферополь, 2006. 136 с.
19. Крим: шлях крізь віки. Історія у запитаннях і відповідях / НАН України. Ін-т історії України; відп. ред. В. Смолій. Київ, 2014. 456 с.
20. Лукінюк, М. Україна-Крим-Росія: сучасне на тлі минулого, або Старі міфи і нова реальність взаємин. Київ, 2000. 351 с.
21. Марусяк, О. В. *Анексія Криму Російською Федерацією як злочин агресії проти України: міжнародно-правові аспекти*. Монографія. Чернівці, 2016. 220 с.
22. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапешт, 5 грудня 1994). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text (дата звернення: 20.03.2026).
23. Мовна політика та мовна ситуація в Україні: аналіз і рекомендації / за ред. Юліане Бестерс-Дільгер. 2-ге вид. Київ, 2010. 363 с.
24. Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. Київ, 2008. 398 с.
25. Передача Криму із складу РРФСР до складу УРСР. URL: http://proukraine.net.ua/?page_id=168 (дата звернення: 21.03.2026).
26. Російська мова в Криму – і державна, і офіційна. *Радіо Свобода*. 12 грудня 2001. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/884271.html>
27. Сергійчук, В. Український Крим. Київ, 2001. 304 с.
28. Статут Організації Об'єднаних Націй (з поправками). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 25.03.2026).
29. Указ Президії Верховної Ради СРСР від 19 лютого 1954 р. «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР». URL: <https://ua.krymr.com/a/hromenko-peredacha-krymu-ukraini-ne-bulatsarskym-podarunkom-khrushchova/26857921.htm> (дата звернення: 26.03.2026).
30. *Формування модерної національної свідомості українців Криму: тенденції, перспективи та асиміляційні загрози (кінець XIX – початок XXI ст.)*. Колективна монографія / упорядник і науковий редактор д. і. н. П. П. Гай-Нижник. Київ, 2024. 544 с.
31. Цалик, С. Росії заборонили мати флот на Чорному морі. *Наши Крим: неросійські історії українського півострова*: збірник статей / упоряд. та вступ. ст. С. В. Громенко. Київ, 2016. С. 63–68.
32. Territorial Integrity of Ukraine: resolution / adopted by the General Assembly.

UN. General Assembly (68th sess: 2013–2014). Нью-Йорк, 27 березня 2014. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/767883?v=pdf> (дата звернення: 22.02.2026).

REFERENCES

1. Bekirova, H. (2017). *Half a Century of Resistance: Crimean Tatars from Deportation to Return (1941–1991): An Essay on Political History*. Kyiv, 488 p. [in Ukr.]
2. Bekirova, H. (2015). Chapters VIII–IX. *History of Crimea in Questions and Answers*. NAS of Ukraine, Institute of History of Ukraine. Kyiv. [in Ukr.]
3. Braichevskiy, M. (2002). Crimean Session of 1952. *RUTHENICA*. Vol. 1, pp. 175–184. [in Ukr.]
4. Vidnianskyi, S., Martynov, A. (2014). What Was the Importance of the Crimean Issue for the Formation and Development of Ukrainian-Russian Relations in 1991–2014?. *Crimea: Through the Ages. History in Questions and Answers*. Kyiv: Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine, pp. 394–398. [in Ukr.]
5. Hai-Nyzhnyk, P. (2017). Occupation and Annexation of Crimea by the Russian Federation in 2014 as an Act of Aggression against Ukraine: Course of the Invasion and Evidence of an International Crime. *Hileia: Naukovyi visnyk* (Scientific Bulletin), Issue 118 (No. 3), pp. 110–125. [in Ukr.]
6. Hromenko, S. (2026). Chronicle of the Occupation: “Unconstitutional, Illegal and So-Called” – Pseudo-Referendum in Crimea, March 14, 2014. *Crimea. Realities*. March 14, 2026. [online] Available at: <https://ua.krymr.com/a/shchodennyy-okupatsiyi-krym-nekonstytutsiynyy-referendum-14bereznaya2014/33703011.html> [Accessed 22 Mar. 2026]. [in Ukr.]
7. Hromenko, S. (2019). *250 Years of Falsehood: Russian Myths of the History of Crimea*. Kharkiv, 256 p. [in Ukr.]
8. Hromenko, S. (2017). *#CrimeaIsOurs. History of the Russian Myth*. Kyiv, 208 p. [in Ukr.]
9. Dashkevych, Ya. (2011). “Teach to Speak the Truth with Unfalse Lips”: *Historical Essays*. Kyiv, 826 p. [in Ukr.]
10. Dashkevych, Ya. (1993). Ukrainians in Crimea (15th – Early 20th Century). *Ukraine Yesterday and Today. Essays, Speeches*. Kyiv, pp. 100–115. [in Ukr.]
11. *Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe (Helsinki Final Act)*. [online] Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055#Text [Accessed 24 Mar. 2026]. [in Ukr.]
12. Law of the USSR (1954). On the Transfer of the Crimean Region from the RSFSR to the Ukrainian SSR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady SRSR* (Bulletin of the Supreme Soviet of the USSR). No. 10, p. 343. [online] Available at: <https://www.jmhum.org/> [Accessed 22 Mar. 2026] [in Ukr.]
13. Krasnodemska, I. (2021). Ukrainian Heroes of the Sevastopol Defense of 1854–1855. *Hileia: Naukovyi visnyk* (Scientific Bulletin), Issue 166 (No. 11), pp. 46–55. [in Ukr.]
14. Kuras, I., ed. (2005). *Crimea in the Ethnopolitical Dimension*. Kyiv, 533 p. [in Ukr.]
15. *Crimea in the Historical Realities of Ukraine: Proceedings of the Scientific Conference*. (2004). Kyiv, 404 p. [in Ukr.]
16. Bazhan, O., ed. (2016). *Crimea in the Conditions of Socio-Political Transformations (1940–2015): Collection of Documents and Materials*. Kyiv: Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine, 1092 p. [in Ukr.]
17. Smolii, V., ed. (2014). *Crimea from Antiquity to the Present: Historical Studies*. Kyiv: Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine, 708 p. [in Ukr.]
18. Malhin, A., ed. (2006). *Crimea on the Path to Stability and Development: Problems and Prospects*. Simferopol, 136 p. [in Ukr.]
19. Smolii, V., ed. (2014). *Crimea: Through the Ages. History in Questions and Answers*. Kyiv, 456 p. [in Ukr.]
20. Lukiniuk, M. (2000). *Ukraine–Crimea–Russia: The Present against the Background of the Past, or Old Myths and New Reality of Relations*. Kyiv, 351 p. [in Ukr.]
21. Marusiak, O. (2016). *Annexation of Crimea by the Russian Federation as a Crime of Aggression against Ukraine: International Legal Aspects*. Chernivtsi, 220 p. [in Ukr.]

22. *Memorandum on Security Assurances in Connection with Ukraine's Accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (Budapest, 5 December 1994)*. [online] Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text [Accessed 20 Mar. 2026]. [in Ukr.]
23. Besters-Dilger, J., ed. (2010). *Language Policy and Language Situation in Ukraine: Analysis and Recommendations*. Kyiv, 363 p. [in Ukr.]
24. *Language Situation in Ukraine: Between Conflict and Consensus*. (2008). Kyiv, 398 p. [in Ukr.]
25. *Transfer of Crimea from the RSFSR to the Ukrainian SSR*. [online] Available at: http://proukraine.net.ua/?page_id=168 [Accessed 21 Mar. 2026]
26. Russian Language in Crimea – Both State and Official. (2001). December 12, 2001. [online] *Radio Svoboda (Radio Liberty)*. Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/884271.html> [in Ukr.]
27. Serhiichuk, V. (2001). *Ukrainian Crimea*. Kyiv, 304 p. [in Ukr.]
28. *Charter of the United Nations (as Amended)*. [online] Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text [Accessed 25 Mar. 2026] [in Ukr.]
29. *Decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR On the Transfer of the Crimean Region from the RSFSR to the Ukrainian SSR*. [online] Available at: <https://ua.krymr.com/...> [Accessed 26 Mar. 2026]. [in Ukr.]
30. Hai-Nyzhnyk, P., ed., comp. (2024). *Formation of the Modern National Consciousness of Ukrainians in Crimea: Trends, Prospects and Assimilation Threats (Late 19th – Early 21st Century)*. Kyiv, 544 p. [in Ukr.]
31. Tsalyk, S. (2016). Russia Was Forbidden to Have a Fleet in the Black Sea. *Our Crimea: Non-Russian Histories of the Ukrainian Peninsula*. Kyiv, pp. 63–68. [in Ukr.]
32. Territorial Integrity of Ukraine: Resolution Adopted by the General Assembly (2014). *UN General Assembly (68th session)*. New York, 27 March 2014. [online] Available at: <https://digitallibrary.un.org/record/767883?v=pdf> [Accessed 22 Feb. 2026]. [in Ukr.]

Summary

THE MYTH “CRIMEA IS OURS”: HISTORICAL ORIGINS, MAIN STAGES OF FORMATION, AND A UKRAINIAN STUDIES MODEL OF ITS DECONSTRUCTION

Iryna KRASNODEMSKA

orcid.org/0000-0001-5552-9073

Candidate of Historical Sciences,

Head of the Department of Ethnology and History of Ukraine
of RIUS of Taras Shevchenko National University of Kyiv

email: kiisof@ukr.net

The relevance of the study is due to the urgent need for a thorough analysis and deconstruction of imperial historical narratives that are actively distributed in the modern Russian public discourse and information space, in particular, revealing the origins of the myth “Crimea is ours”, the stages of its formation and the search for approaches to its refutation in the Ukrainian studies context. Despite a significant number of scientific works on the history of Crimea, a comprehensive Ukrainian analysis of the myth “Crimea is ours” still remains on the margins, and insufficient attention is paid to its understanding. This

problem requires a more systematic scientific consideration, in particular in the context of studying the influence of historical manipulation and mythologizing on the formation of public consciousness and the justification of aggressive Russian foreign policy actions. This study is aimed at a more profound understanding of the processes of myth-making related to the issue of Crimea, as well as at developing effective tools to counteract its further expansion in the Ukrainian information space.

The purpose of the article is a comprehensive analysis of the historical origins of the formation of the myth “Crimea is ours”, the stages of its evolution, and the development of a Ukrainian-scientific model that allows for effective demythologizing of this myth with an emphasis on its contextual and cultural-historical aspects.

Conclusions. Based on the results of our research, we can state that the mythologeme “Crimea is ours” has deep historical roots and was formed over a long period. Its basis is imperial ideological narratives, not objective historical facts. The thousand-year history of the Crimean Peninsula convincingly demonstrates that it has a multiethnic, multicultural, and polycentric nature of development. This region has always been a space of interaction of different civilizations, states and peoples, which does not give grounds for considering the history of Crimea through a Russian-centric approach. Having studied the historical prerequisites and factors that contributed to the formation of the imperial myth “Crimea is ours”, its ideological foundations were determined, the main stages of its development were identified and systematized. Based on the results obtained, a model was developed that allows us to effectively expose the myth of “Crimea is ours”. This is possible only if a comprehensive interdisciplinary approach is applied, which combines elements of historical, international legal, socio-cultural, political and information and communication analysis.

Thus, Crimea is an integral part of the historical and political space of Ukraine, whose history was formed through the complex interactions of different peoples and states and not as a result of “primordial Russian belonging”. Future research in this area should focus on deepening the systematic Ukrainian studies analysis of the Crimean issue, which combines the examination of historical facts, demographic studies, legal aspects and critical review of political statements. We should also improve methods of countering information manipulation and integrating scientific knowledge into the sphere of public history and ensuring national security. This will make it possible to identify ideological speculations, separate them from the real historical picture, and contribute to the formation of an objective view of Crimea as an integral part of Ukraine.

Keywords: Crimea; myth “Crimea is ours”, deconstruction, demythologizing, narrative, model, information warfare, propaganda, annexation of Crimea, ideology, international law, Ukrainian studies.

Отримано редакцією / Received: 13.04.26

Прорецензовано / Revised: 27.04.26

Схвалено до друку / Accepted: 28.04.26

НАУКОВА РЕКОНСТРУКЦІЯ ЯЗИЧНИЦЬКОГО КАЛЕНДАРЯ НА МАТЕРІАЛІ ВІРУВАНЬ ПОЛІЩУКІВ: ЗИМОВИЙ ЦИКЛ

Галина ЛОЗКО

orcid.org/0000-0001-5865-7556

доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник

НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка

email: Halyna.Lozko@knu.ua

Анотація. Виявлено язичницько-богословські моделі, що існують лише імпліцитно у фольклорно-міфологічних текстах, традиціях, уявленнях мешканців Українського Полісся, зокрема на Київщині, Житомирщині, Черкащині, порівняно з іншими місцевостями України: Карпатами, півднем України та Донеччиною. Констатовано, що поліщуки як носії локальної архаїчної традиції зберігають у своїй ментальній пам'яті суттєві світоглядні особливості, які є самобутніми матрицями праукраїнської духовної культури. Зроблено висновок, що, незважаючи на доволі сильну християнську надбудову, в календарі поліщуків збереглося чимало стародавніх світоглядних уявлень про світ, людину і життєві цінності, які залишаються актуальними ще й нині та потребують відновлення, збереження і державної підтримки.

Ключові слова: дохристиянський календар, Українське Полісся, Велес, Різдво Сонця, Коляда, Богиня Води, Домовик, Стрітіння, Колодії.

Постановка проблеми. Наша робота виконується згідно з темою прикладного дослідження НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка «Матеріальні й духовні втрати населення Українського Полісся внаслідок російсько-української війни та їх подолання». Завданням збереження матеріальних і духовних цінностей є насамперед створення бази даних щодо пам'яток археологічних та етнографічних об'єктів Полісся, які зазнали руйнації не лише внаслідок російсько-української війни, а й віковичних духовно-культурних втрат, тобто системних геноцидів українського народу, вчинених панівними імперськими заходами (як ідеологічними, так і фізичними). Як правило, зміна світогляду може відбуватися під тиском негативних історичних обставин, цілеспрямованих політичних та ідеологічних дій, що мають на меті підміну ідентичності. Тому важливість

збереження автохтонних і автентичних духовно-культурних детермінант завжди має бути пріоритетом держави і громадян, які прагнуть залишатися собою. Тільки автентична культура була, є і буде тим виразником національної самобутності, яку не може підмінити жодна глобальна «мода» чи нав'язана згори ідеологія. І це насамперед нематеріальна культурна спадщина України, до якої належить і календар.

М. Грушевський писав: «На жаль, тільки ми сього нашого старого календаря не маємо в його повній і чистій передхристиянській формі і мусимо рахуватись на кожному кроці не тільки зі спустошеннями і виломами, але і зі змінами, переборами і переносами, спричиненими в старій системі церквою і церковним календарем». Історик дійшов висновку, що народний календар – це ціла релігійна система, що

була «передчасно розбита і зруйнована» християнською церквою [9, с. 171]. Нині автентика народного календаря вкрай спотворена не лише кількарразовими змінами літочислення, церковними реформами та конфесійними відмінностями, а й байдужістю дослідників, що віддають пріоритет «загальноприйнятим» або церковно заангажованим методикам, ідеологемам і практикам.

Так, наприклад, усьому суспільству нав'язуються християнські хрононіми, навіть з використанням торговельних маркерів на предметах споживання (відповідні написи й привітання на упаковках молока, хліба, цукерок та ін.). Поширення у всіх ЗМІ сталих виразів, приміром, «Різдво Христове» (замість «Різдво», що було б прийнятне для всіх конфесій), має розцінюватися як нав'язування конкретної світоглядної парадигми. Відсутні державна експертиза та елементарні уявлення про Закон України про свободу совісті та релігійні організації (хоч частково й застарілий, 1991 р.), який все ж гарантує рівність конфесій у поліконфесійній країні.

Авторка вперше здійснює реконструкцію дохристиянського календаря, спираючись на наукові джерела з астрономії, фольклору та етнографії України, зокрема Полісся, та власні польові записи. Тема, порушена нами у серії статей, набуває актуальності навіть самою постановкою проблеми, що поки що залишалася поза увагою наукової спільноти.

Рівень опрацювання проблеми. Різдво та інші зимові свята досліджували етнологи й етнографи: С. Килимник, О. Знойко, О. Воропай, В. Скуратівський, Г. Кожоляно, О. Кожоляно, О. Курочкін, О. Чебанюк та ін., проте вони не ставили за мету припасування

святкових дат до сучасного календаря, не намагалися пояснити традицію весняного Новоліття. Синкретичний «календар церковних і народних свят» у популярному викладі склали науковці Н. Матвеева і А. Голобородько [27]. Попри заявлений у назві християнський наратив їхня книжка «Святі і свята України» містить і деякі відомості про народні відповідники тих чи інших «святих» і традиції їх святкування, а також подані дати юліанського і григоріанського стилів. Синкретичну християнсько-язичницьку систему календаря докладно описала О. Чебанюк [32; 33], проте поза увагою дослідниці залишилися спроби реконструкції язичницького календаря як в Україні, так і в Європі.

Значний внесок у вітчизняне народознавство, особливо дослідження свят Різдва і Щедрого вечора, зробив Ксенофонт Сосенко, який використав у своїй праці цілий комплекс маловідомих джерел [30]. Заслугою цього дослідника є широке впровадження методів порівняльного релігієзнавства із залученням світоглядно-релігійних комплексів численних народів Європи, Середземномор'я, Близького Сходу, Малої Азії та ін. Проте у К. Сосенка Різдво іноді припадає на 6–7 січня (іноді на 24–25 грудня), Щедрий вечір – на «старий новий рік» (13 січня), а «Івана Купала» – на 7 липня – таке пристосування давніх свят до ортодоксального церковного календаря виявилось хибним (церква у 2023 р. перейшла на новоюліанський стиль). Незважаючи на це, зібраний дослідником значний емпіричний матеріал заслуговує на увагу. Зокрема, він слушно зазначив, що *Різдво тісно пов'язане з культом Сонця, а Щедрий вечір – з культом Місяця* [30, с. 26, 44, 54]. На жаль, сам

дослідник не зміг розмежувати ці культури, а розглядав їх в одному «різдвяно-новорічному циклі», що й досі залишається загальноприйнятим серед переважної більшості етнографів. Однак висловлене ним спостереження щодо культів Сонця і Місяця має бути покладене в основу наступних досліджень Різдва і Новоліття, що й пропонує авторка цієї статті.

Особливості міфологічного та фенологічного часу й простору досліджувала філолог Н. Лисюк [20], хоча проблем календаря вона не торкалася, проте звернула увагу на народну потребу «ритуального служіння часові» [20, с. 35], що важливо й для нашого релігієзнавчого дослідження. Виразнішою концептуальністю серед академічних досліджень язичницько-християнського календаря вирізняються публікації етнографа А. Богорода, предметом дослідження якого була саме реконструкція язичницького календаря в громадах рідновірів та критичний аналіз формування харчових табу (постів) у християнстві [3; 4].

Українськими етнологами не акцентовується увага на тому, що традиційне новолітнє щедрування «перекочувало» до Різдва разом з реформою російського царя Петра I (1700), а ті, хто звернув на це увагу, не ставили за мету щось реконструювати, бо їхнє завдання інше – фіксувати той стан народного календаря, який побутує на момент запису. На жаль, саме через такий підхід і численні ретроспекції календаря Київської Русі виявились поверховими з огляду на ігнорування проблем Новоліття, Великодня та ідеологічну настанову щодо міцного синкретизму двох релігій.

Мета, завдання і методологія дослідження. Перші дослідження Новоліття

в Русі методами точних наук зроблені астрономами [16; 17; 18; 28]. Іван Климишин довів, що Місяць давні народи вшановували в його конкретних фазах (молодик, повня), які не завжди збігаються з фазами Сонця (рівнодення і сонцестояння), а Новоліття в Русі завжди розпочинали з *першим весняним молодиком перед весняним рівноденням*, отже, дата не прив'язувалась ні до 1 березня, ні до 1 вересня, а була рухливою, про що свідчить літописне датування початку років, встановлене текстологічними та астрономічними методами [17, с. 180; 21, с. 200–203].

Праці доктора фізико-математичних наук, академіка І. Климишина та науковців його астрономічної школи стали основоположними і для методології нашого дослідження [16; 28]. Саме вони дають чіткі відповіді на питання узгодження різних календарних стилів, що відповідно формує й принципи реконструкції дохристиянського календаря. Ми системно досліджуємо філософські й астрономічні основи «ритуального служіння часові», спираючись на ведичні уявлення про час і простір. Концепція весняного Новоліття і перші спроби реконструкції дохристиянського календаря з проекцією на культу давньоруських Богів представлені у працях авторки цієї статті [22, с. 181–190; 23, с. 97–137; 24; 25; 26, с. 15–22].

Зокрема, язичницька концепція часу та гіпотеза про існування у пантеоні Русі Числобога (Хорса, Місяця) як аналога Кроноса, Сатурна висвітлені авторкою вперше у низці праць [22, с. 353–373; 23, с. 83–85]. Традиційні, доволі архаїчні звичаї населення Українського Полісся досі зберігають значну кількість стародавніх самобутніх етнокультурних

реалій, хоча й позначених язичницько-християнським синкретизмом, проте можуть стати основою поглиблених досліджень витоків духовної культури.

Отже, **науковою новизною** та **метою** дослідження є детальна реконструкція дохристиянського календаря на тлі всезростаючих запитів європейців щодо етнічних релігійних традицій, у тому числі й для застосування в етнотуризмі та практиці громад рідновірів. **Завдання** дослідження: 1) на матеріалі українських літописів, астрономічних та етнографічних джерел, народних хрононімів та польових досліджень традиційної культури поліщуків здійснити наукову реконструкцію і скласти хронологічну таблицю язичницьких свят зимового циклу 2026/2027 рр.; 2) увести в науку позитивне ставлення до язичницької духовної культури як витокової етнокультурної спадщини, як це нині заведено в інших країнах Європи.

Виклад основного матеріалу. Зима, на відміну від інших пір року, (грудень, січень, лютий) випадає на межі двох календарних років, тобто у нашому дослідженні розглядатимуться грудень 2026, січень і лютий 2027 років. Зимовий період ще називають Корочуном. Іноді стверджують, що це ім'я одного з язичницьких Богів, або надають йому різних персоніфікацій: від Різдва, Діда Мороза, обрядового снопа чи хліба до «злого духа» або навіть приписують йому іноземне походження [9, с. 177], що «розкручується» в соцмережах, посилюючи строкатість і непевність. Проте науковці давно дійшли висновку, який ствердив К. Копержинський ще на початку ХХ ст.: «Досліди вчених відкинули думку про неслов'янське походження слова «корочун» і встановили спорідненість

його зі словом «короткий». Отож воно було терміном для визначення *найкоротших днів у році*; «Термін з'явився за дохристиянського часу, – так давно, як до слов'янської території став доходити вплив римських брумалій, а що брумалії припадали на час від 24 листопада до 17 грудня, то треба гадати, що і в нас первісно слово *корочун* визначало приблизно цей самий *період*» (курсив. – Г. Л.) [19, с. 52–53].

Поліщуки вважають: «Од літнього Миколи починається Літо, а від зимнього – Зима» (с. Нові Озеряни) [10, с. 70]. Ми вже частково торкалися цієї теми Велеса у весняному циклі (св. Миколи Літнього) [24]. Микола Зимовий християнською церквою вшановується 6 грудня. Отже, опис (реконструкцію) грудневих свят варто почати з аргументації щодо культу й міфологеми Велеса, який і відкриває різдвяний цикл, тобто «відчиняє двері» до прийдешнього Різдва Сонця. З цього часу вже починається підготовка до одного з найважливіших свят у річному колі.

Ім'я Велеса – одне з небагатьох *теонімів*, які дійшли до нас від прадавніх часів, як ім'я могутнього Бога-покровителя. Існує думка, що його культ на теренах України виник і сформувався ще в мисливському суспільстві часів палеоліту, згодом був успадкований слов'янськими племенами як Бог-родоначальник. Можливо, через таку свою довговічну тривалість у часі й просторі Велес здобув стільки потужних сильних якостей, які надають йому особливої величі й не меншої таємничості.

Цей культ хліборобських племен України не був чужим і скіфським племенам, які жили тут кілька століть, вони додали до нього свої штрихи, розвинули

його (як культ опікуна земних і космічних вод, тотожного ведійському Варуні). Може від скіфів цей Бог успадкував ще й символ коня (пор. скіфського Тагима-сада). Справді, Велес близький і до ведійського Варуни як охоронець Прави (вед. Рити) й *сторож договорів*, клятв та обітниць, і до ведійського Пушана, охоронця *життєвих шляхів*, а також і шляхів істини (отже, *мудрості* й спокою), що навіть зближує його з Шивую.

У слов'янських племен Велес став ще й опікуном звірів, домашньої худоби й врожаю. Уявлення про нього як небесного пастуха отари хмар надало йому такі атрибути, як сопілка або гусли, що додало й статусу покровителя мистецтва та поезії. Велес відповідальний за постійний колообіг життя і смерті. Уявлення про періодичне вмирання і оживання природи, віра українців-хліборобів у постійне *перевтілення душ* затримались в обрядах «Велесової бороди» (Волосової, Спасової, Дідової, Божої бороди). Так, Велес постає не лише як Бог родючості, а й як незбагненний закон життя, що через безкінечний ланцюг смертей і народжень забезпечує *реінкарнацію* і вічність душі. Докладніше культ, богослів'я¹ та етимологію імені Велеса ми описали в науково-популярній праці «Дочка Сва-рога» [22, с. 276–278, с. 338–344].

Треба згадати, що існує велика кількість географічних назв, пов'язаних з Велесом на цілому обширі слов'янського розселення. Символіка Велесових чисел: 3, 5, 9, «тридев'ять» (27), дні тижня – середа і п'ятниця або загалом непарність як своєрідна протилежність до парності Перунових чисел (пор., день Перуна – четвер). Магічним числом Велеса

є також 33 – символ потойбічного світу Предків. Іконографія Велеса на культовій статуї-пантеоні зі Збруча як *триликого велетня*, що тримає всю світобудову на своїх плечах (реконструкція Б. Рибаківа), досі є одним з небагатьох його образів поряд із зображенням початкового індоєвропейського міфу про боротьбу Змія-Велеса з Перуном (у Хорватії).

Мотивація церкви щодо надбудови над Велесовими святами, як правило, дуже проста. Св. Миколу почали вшановувати на Русі вже з X ст., коли княгиня Ольга збудувала на його честь церкву над могилою Аскольда і Діра: «Імовірно, Миколай частково перебрав на себе функції язичницького божества Велеса... Поліщуки вірили: «Як помре Бог, то замість нього Николай буде богувати» [32]. Миколая вважали старішиною серед святих, як і Велеса серед Богів. Вірили, що він найшвидше реагує на молитви вірних, звідси «Миколай скорий помішник» («Скоропомічний Миколай») – саме до нього зверталися по допомогу в найскрутніших ситуаціях. Миколай перебрав від Велеса і функцію «чудотворця», і справедливого судді, й опікуна худоби (звірів), і покровителя врожаю (обряд «Велесової бороди») та ін. Як зауважив К. Сосенко, на св. Миколи і св. Анни «відбуваються містерії з худобою... їх в'яже одна ідея, а іменно культ худоби» [30, с. 45] (йдеться не про культ, а про міфологему створення тварин і їхній захист).

А от якогось особливого вшанування святого в Україні довгий час не існувало, ймовірно, воно було запозичене з християнської Європи. Традиція обдаровувати дітей смаколиками від імені святого,

¹ Тут і далі термін *богослів'я* застосовуємо щодо язичницьких вірувань (для розрізнення з християнським богослов'ям пишемо з літерою і).

на думку О. Чебанюк, виникла у XVI ст. у Кельні [32]. «Витоки» повідомляють: «Ця традиція прийшла з Європи й поширилася у нас через німецькомовних колоністів, які переселялися на ці землі з кінця XVIII – поч. XIX ст.» [6, с. 43].

Поліщуки загалом підтверджують, що в українців ця традиція недавня: «Святий Микола тепер приносить дітям гостинці. Нам колись не приносив подарків і дітям нашим не приносив» (с. Троянів, Житомирщина) [10, с. 72]; «(Чи приносив Святий Миколай дітям гостинці?) Колісь-то не давали, то тепер дають. Под подушку ложат. Колісь-то такого не признавали» (с. Осова Дубровицького р-ну, Рівненщина) [10, с. 250]. Подібні твердження маємо й з інших областей України: «Тепер святий Миколай дає подарунки. Внуки так ждуть, чи там під подушкою лежить наготовлено. Колись цього не було» (Корсунь-Шевченківський, Черкащина) [10, с. 321]. Як бачимо, старше покоління (принаймні, яке жило в XX ст.) такого звичаю не знало. Хоча по всій Україні збереглися звичаї колективного застілля з ритуальним споживанням спеціально приготованого пшеничного пива на честь «святого Миколи» та «звичай урочисто обходити обійстя та худобу» [6, с. 44; 30, с. 53–54], що, безумовно, є залишком стародавнього культу Велеса. Пригощання дітей медяниками у вигляді тварин так само може бути давнім спомином про Велеса як захисника домашньої худоби й лісових звірів.

Ще на початку XX ст. про культ св. Миколи в Україні відомо небагато, проте вже зі здобуттям Україною незалежності свято нав'язувалося церквою так само, як і предмет «Християнська етика» в ЗОШ (що суперечить ст. 35

Конституції України). Авторка цієї статті в розмові з київськими школярами почула їхні враження від перших таких заходів у школі: «Сказали, що прийде український Дід Мороз, а прислали якогось попа». Образ Діда Мороза в цьому контексті аж ніяк не є рудиментом «комуністичної пропаганди», а лише констатацією його стародавньої міфологічної ролі: прадід народу, прашчур – ця ж сама роль надавалася і Миколаю. Як писав К. Сосенко: «Сам св. Николай, на мою думку, це символ прадіда» [30, с. 53].

За уявленнями рідновірів, 6 грудня «Велес сходить по сонячному промінню на Землю й приносить зародки багатства, врожаю, приплоду» (як і Дід Мороз з подарунками). У родинях рідновірів у цей день дарують подарунки дітям, читають казки. І якщо подарунки, ймовірно, вже данина сучасності, то читання та декламації мають давній сакральний ритуальний смисл, відомий у різдвяному циклі всього індоєвропейського ареалу – словесна магія задобрювання всіх духовних сил, словесні змагання (відомі вже зі свят Доли та Калити – хр. св. Катерини та св. Андрія) [22, с. 331–338]. На думку індолога Ф. Кейпера, у ведизмі «словесні поєдинки» виступають ритуальним забезпеченням перемоги Світла над Темрявою, Ладу (гармонії) над Хаосом [13, с. 47–100]. Саме з цього часу починається й підготовка до сонячного Різдва, вивчення колядок, виготовлення масок, святкового одягу тощо. Господар перевіряє дідуха, який у цей час ще перебуває в коморі, готує солому до Різдва; колядницькі громади готують святкову «зорю» та інші атрибути свята [22, с. 338–342].

Різдвом Сонця традиційно вважали кульмінацію зимового сонцестояння, що

астрономічно відбувається трохи раніше від церковного Різдва Христового, яке вже кілька століть застигло нерухомо на даті 25 грудня. За астрономічними даними, у 2026 р. Сонце «стоїть» 8 днів: з 18 по 25 грудня, кульмінація випадає на 22–23 грудня, після чого день починає рости на секунди, потім на хвилини і т. д. Саме в цей час, як вважалося у римлян, настає *Dies Natalis Solis Invicti* – День народження Сонця непереможного. Отже, Святвечір – 22 грудня, Різдво – 23 грудня.

Прадавнім взірцем Різдва К. Сосенко вважав єгипетські, римські й грецькі свята Айона і Сонця: «Опівночі збирався нарід у підземеллі і на досвітку дня виходив звідтам, несучи попереду статуї хлопчика як символ новонародженого Бога Сонця, і рівночасно кликали всі «Дівича породила, росте світло» [30, с. 22]. Поняття Айон (Εὖν, у перекладі з дав.-гр. αἰών «століття, вічність») – у давньогрецькій міфології персоніфікація Часу як «вічності», на відміну від Хроноса як поточного, подієвого, «актуального часу»². Ідея Різдва Часу видається цілком слушною.

Міфологема новонародженого Сонця дуже архаїчна та залишається стійкою у всіх індоєвропейців, і немає жодного сумніву, що такою вона була і на Русі, як вважав О. Знойко: «Бог же зимового сонцестояння мав вигляд новонародженого немовляти на голові своєї матері Лади або яблука в її руці (втілення світла)» [12, с. 47]. На небі символом Лади була планета *Венера*, яку й виглядали перед Святвечором, щоб розпочати священнодійство. Звертаємо увагу, що не зірка Капелла (з сузір'я Візничого),

яку чомусь підхопили від аматорів українські ЗМІ (!). Науковець (астроном-міфолог) переконує: «Поява на небі Зорі-Вістунки (Венери) сповіщає, що Сонце вступило в головне сузір'я Перуна (Стрільця). На Русі вважалося, що з появою перших зірок сузір'я Перуна в Лади народжується немовля – Бог зимового сонцестояння» [12, с. 50]. Про Венеру як Зорю-вістунку говорить також і К. Сосенко [30, с. 63]. Саме з появою Зорі-Венери розпочинаються святвечірні обряди пригощання та «спілкування» з небесними світилами, Богами, дүхами й предками роду. У пісенному репертуарі колядницьких громад прославляється астральна тріада Сонце, Місяць і Зоря. Найбільше ж обрядове вшанування молодого Місяця відбувається на весняне Новоліття (люнарний культ).

Призабутим символом Різдва Сонця залишається Жар-птиця. Про неї маємо дослідження В. Шаяна «Обряд Різдва Світу», де використано дитячий спогад, розповідь матері: «В цей вечір пролітає над землею чарівна птиця. Вона зветься Жар-Птиця. Вона прекрасна, світлиста і барвнопера. В цю ніч скидає вона одне золоте перо зі своїх крил. І кому це перо впаде, того жде велика доля. Він буде мудрий і великий. Він досягне те, що забажає. Дивна це птиця. Вона не сідає на землю. Вона живиться дощовою росою над хмарами». Така міфологема, як показав В. Шаян, типова для всієї індоєвропейської міфології (пор. Фенікс, Чатака, Крилате Сонце) [34, с. 318–321]. Важливо, що саме з появою Жар-птиці міфологи пов'язують початок нового Айона [30, с. 48–49, 138].

² Айон – у філософії Піфагора, Парменіда, Анаксимандра, Емпедокла це поняття набуло різних значень – як «вічність», першопочаток, «апейрон», інші інтерпретації у філософії модернізму; В. Шаян пояснює в дусі традиціоналізму, Еон – це епоха.

На основі тексту архаїчної колядки, наведеної П. Чубинським, М. Грушевським і К. Сосенком [30, с. 48–49], щоправда, вже частково зруйнованої християнським втручанням, нами запропоновано реконструкцію міфу про Святе Різдво як своєрідний *pumen*, життєтворчий вогонь, який Перун (у колядці вже під «маскою» св. Петра) має роздобути з-під землі й принести Богам [22, с. 350–352; 34, с. 318–321]. Різдво показано як божественна сила, що персоніфікується у вигляді вогненного птаха, у якого «з рота полум'я йде, з очей іскри скачуть». Міфологему здобуття Перуном Жар-птиці з дна моря-океану інтерпретував В. Шаян у літературному творі «Про Перуна Знання таємне» [34, с. 199–233].

Вечір перед Різдвом зазвичай називали Святвечором або Вілією. Щодо другої назви думки науковців не мають однастайності: одні вважають, нібито воно походить з латинського *vilia*, *vigilia* (варта, пильнування), що означає «вечір очікування Різдва», інші пов'язують з південнослов'янським *Vilija* (Вила, Русалка, Дух). На Поліссі назва «Вілія» відома, але народ уже її не може пояснити.

У різдвяному святковому комплексі головним символом є *дідух* – сніп жита, пшениці з додаванням вівса, льону тощо, зв'язаний стрічкою переважно червоною (або інших кольорів). Вірять, що разом з дідухом до хати вносять духів предків. Дідуха зазвичай ставлять на оберемок соломи чи сіна (*бабу*). В обряді жінка вносить соломку, чоловік – дідуха. Подекуди сіно кладуть і під кутю, а після свята це сіно стелять під курей чи телят, як кажуть на Чернігівщині: «Таді уже це сіна із-пад куті ложать пад курку чи

пад гуску, що в каго виводитца» (Коропський р-н, с. Верба) [10, с. 367].

Для колядницького гурту обов'язковим атрибутом є восьмикутна зірка, прикрашена китицями та дзвіночками, всередину якої іноді вставляють свічку, що є символом Зорі-вістунки. Інші ж сучасні атрибути-прикраси, як і поламаний на три «ноги» сніп, з'явилися пізніше: «Різдвяний павук і витинанки, які, найімовірніше, прижилися в українців порівняно нещодавно: в другій половині XIX – на початку XX століть» [6, с. 60]. За язичницьких часів зоря символізувала Велику Богиню (Ладу, Коляду, Рожаницю). Подекуди християнські «колядники» (назва невідповідна, бо етимологічно *колядники* – ті, хто славить Богиню Коляду) в центрі зорі прикріплюють ікону Богородиці.

Свято Різдва Христового уведено «в Західній церкві між 354 і 360 роком, а в Східній – 378 р.» [30, с. 17], до Русі ж воно прийшло не раніше XI ст. Проте традиції святкування, зокрема внесення дідуха й соломи, кутя, запрошення на святу вечерю духів предків, кликання Мороза, різдвяне поросся, розподіл різдвяного короваю, колядування, – усе це зберігає давні язичницькі символи і смисли.

Цікава також міфологема *плуга*, скинутого скіфам (разом з іншими чарівними речами) з неба, записана ще Геродотом [8, с. 181], що проіснувала кілька тисячоліть і через традицію Київської Русі дійшла й до нашого часу. На Різдво плуг (або хоч леміш від нього) кладуть під святковий стіл; також був звичай «кликати Плуга» (сузір'я Оріон) над Дніпром, з чим церква безуспішно боролася кілька століть поспіль (І. Вишенський). За язичницьким міфом, Сварог (тотожний скіфському Папаю) на Різдво

скинув з неба плуг (сузір'я Оріон стоїть найнижче над горизонтом) [12, с. 59].

Наступний день після Різдва Сонця у язичників – свято Рода (як Батька Богів і роду людського). К. Сосенко фіксує ще одну народну назву цього свята «Збори», що пояснює як святковий збір усього роду: «своє старовіцьке, плем'яне свято» [30, с. 178–180], церковне ж – «собор Богородиці». Проте існують інші версії, що відносять свято Збору до весняного Новолітнього циклу, як «Збор, Ізбор, Зборніца, Зборова субота», відомого як на Українському, так і на Білоруському Поліссі, що засвідчено фольклорними текстами [21, с. 69–71]. Ця проблема ще потребує докладнішого вивчення.

Отож різдвяні свята є своєрідним відгомонам архаїчного індоєвропейського вшанування Айона. Діва народжує немовля Сонце, патронімне ім'я якого Божич (тобто «син Бога»), а матронімне – Коляда (як «син Богині Коляди»). Різдвяна містерія народження божественного немовляти Сонця і відображення її в обрядах є ритуальним служінням Часові. У багатьох народів існують Боги Часу (ведичний Кала, єгипетський Тот, давньогрецький Кронос, римський Сатурн, вірменський Жук у Жаманак та ін.), проте наявність у слов'ян Числобога ще потребує глибшого наукового доведення, хоча перші кроки вже зроблено [22, с. 353–360]. Ним може виявитися згадуваний нами Місяць або досі «незручний» для дослідників Хорс «Володимирового пантеону» 980 р.

Різдвяні святкування завершуються народженням Богині Води (також з випередженням християнського Водохреща, яке припадає на 6 січня). Цікаво, що Різдво Дани має астрономічне пояснення: найближче переміщення нашої

планети до Сонця (*перигелій*) 2027 р. – 3 січня, коли відстань становить близько 147,097 – 147,099 млн. км (пор., влітку (*афелій*) ця відстань сягає 152,1 млн. км). Отже, саме в зимовий час води річок і морів отримують цілющий заряд сонячної енергії, якою в природі «освячується» вода, і стається це через 12 днів після Різдва Сонця.

Унікальні факти народного знання про якість зимової води збережені в світогляді й ритуалі поліщуків на Житомирщині: «Раніше йшли до живої кринички. А в цьому році у нас був такий обряд. У нас тут на ставку вирізали такий хрест... Потом були даже такі смільчаки, що купалися... Харашо дома цею водою посвятити вугли, щоб там нічого не завелось, вікна посвятити. Але в нас кожного року на Крещеніє ходить батюшка по всіх хатах: кожную кімнату кропить, сіни, хліб і даже погріб, подвір'я. Він і хрестик крейдою пише на дверях, на вікнах. Але хазяїн може і сам те все зробити. Воду і в криницю ллють» (с. Маркуші, Бердичівський р-н, Житомирщина) [10, с. 64].

Ім'я ж Богині Дани «втіленої Води» (вислів О. Знойка) дослідники тривалий час оспорювали, проте нині воно визнано багатьма авторитетними лінгвістами, міфологами та релігієзнавцями [11, с. 166; 12, с. 149–198; 29, с. 79; 31, с. 357–395; 35, с. 111]. Зокрема, лінгвіст М. Худаш довів, що «суголосність слов'янського теоніма Дана із відомим античним жіночим теонімом Діана, на наш погляд, переконливо промовляє на користь думки, що божество водної стихії Дана у праслов'ян сповна могло існувати, і, на нашу думку, так існувало» [31, с. 375]. Мовознавець переконує, що теонім «Дана» став основою назв найбільших слов'янських річок

Дон, Дунай, Дніпро, Дністер, а також вживався як синонім до Діва, Дива, Дивія, Тана, Богиня, про що свідчать писемні пам'ятки: «Мокоша-Дива», «Дива-Обида», «Єкатію Богиню, сію же Діву», «требу кладуть Диви», «встала Обида в силах Дажьбога внука, вступи Дівкою на землю Трояню», «Діва Обида на синьому морі плеще...» та ін. [31, с. 384, 386–388].

Мовознавець В. Жайворонок пише: «Дана = Дівонія = Діванна – у дохристиянських віруваннях – Велика Богиня (див.) Богиня життя; вічно юна, чарівна діва і водночас дружина Вогню (Світла, Світовида), що породила на світ Любов і Землю, а також ліси, трави, ріки й інше на ній. Див. ще Діва» [11, с. 166]. У статті «Велика Богиня» науковець доповнює: «Мати Світу – Богиня життя, первісна праматір» має різні імена: Мати Всесвіту, Родова Мати, Мати Земля, Жива, Дана та ін. [11, с. 69]. Одним з її імен, на нашу думку, є й Богиня Коляда (не лише як святковий хронотоп, а й як теонім). Міфологема Богині Води в Україні відома з народного уявлення про Різдво Світу: «Цар Вогонь і Цариця Водиця Світ сотворили». Головною ж містерією свята Дани є «хоровід доокола вогню і сполука вогню з водою» [30, с. 46] (саме так освячували воду без посередництва церкви).

У січні маємо ще й свято, яке не потребує астрономічних доведень, а є нерухомим (етнографічно засвідченим, причому переважно на Поліссі) – 25 січня – день Домовика. Проте сама постать Домовика потребує дещо інших підходів, ніж досі було загальноприйнято [26, с. 15–22; 22, с. 75–91]. Тут наведемо лише основні результати авторського дослідження. Ті духовні сили, яких етнографи і релігієзнавці зверхньо охристили «нижчою» міфологією, можуть

виявитися найархаїчнішим пластом давньої релігії слов'ян, що мав цілком конкретні *теїстичні риси* (у тому числі Домовик) та посідав доволі високе становище в сакральному світі наших предків.

За всіма семантичними показниками домашні «сили», про які збереглися розрізнені відомості в українській духовно-культурній спадщині, можуть бути осколками давніх сакральних сутностей, тотожних *пенатам* і *геніям* середземноморських народів [22, с. 89]. Звертаємо також увагу на те, що в античній культурі пенатами вважали і Юпітера, і Юнону, і Мінерву, і Вакха, і Весту та ін., їх називали «Богами отчими» і вшановували не лише вдома, а й у громадських храмах [22, с. 84]. Якщо пенати еллінів і римлян мали виразні теїстичні риси, то чому відмовляти нашому Домовикові в тому, що йому було притаманне за давніх часів? Розподіл українського пантеону на «нижчі» й «вищі» рівні, як і штучно створену «демонологію», авторка вважає некоректним.

Відомості про поліського Домовика як «духа предка» суттєво відрізняються від карпатських уявлень про нього як «духа збагачувача», а після християнського втручання в автентичні вірування народу стало поширюватися уявлення про Домовика як про «чорта» [7; 22, с. 77].

Найтиповіші обряди вшанування Домовика: збирається вся родина, готують спільний обід чи вечерю, згадують своїх предків, яких пам'ятають і яких уже не знають. Першу страву пропонують Домовикові (кладуть на припічку, якщо є піч, або на окремий столик); під час частування треба вибачитися за всі негарні вчинки чи події (якщо такі були

в родині), свідком яких міг бути Домовик. Страви для Домовика готують окремо – без солі; на ніч не залишають на столі ніж, часник, гострі предмети. Табу: в цей день не можна думати про погане, лаятися, сперечатися, не бажано й залишатися на самоті. Полісяни (у приватних будинках) зберігають звичай виносити страви для Домовика на горище, бо вважається, що він живе саме там. При цьому промовляють: «Дідусю-сусіде! Їж кашу й бережи нашу хату!». Вважається дуже добрим у цей вечір співати, грати на музичних інструментах – насолоджувати слух духовних Сил у нас так само традиційно, як і в римлян та еллінів [22, с. 88].

Пенати в архаїчні часи втілювали етнонаціональні аспекти колективної Душі, що здійснюють одвічний взаємозв'язок народу з його сакральним архетипом, сутнісним ядром, який прийнято вважати герменом (з лат. *germen* – зародок). Давні філософи вважали, що сила народу залежить від його гермена [22, с. 87, 89].

Стрітіння Зими з Весною (або «Громиця») 2 лютого – давнє дохристиянське свято, богослів'я якого описане авторкою в книжці «Дочка Сварога» [22, с. 11–16]. В українському світогляді міфологема Стрітіння уявлялася як *агон* (змагання, дужання) двох Богинь – старої Зими з молодого Весною, про що збереглися народні казки [14, с. 263–277].

Поліщуки розповідають: «Стре-чення – стрекається зима з летам... Хто хадив па воду святу, а хто не хадив, то брав сасилки (бурульки). Вана буде ста-ять так, як свята вада» (с. Короп'є, Козелецький р-н, Чернігівщина) [10, с. 364]; «На Стрітіння святять свічки... Якщо гримить чи якась буря, то треба її тоже

засвітити і поставити на вікно. Якщо йдуть до церкви, то беруть барвінок і вбирають її» (с. Маркуші, Бердичівський р-н, Житомирщина) [10, с. 64]. Характерно, що стрітенські звичаї типові для всієї території України, в тому числі й Донеччини: «Приносять додому стрітенські свічки. Якщо перший грім, то бігом спину до дерева, кажуть, що тоді не буде радикуліту. До любого дерева» (с. Богородичне, Слов'янський р-н, Донеччина) [10, с. 61]. В Україні відома традиція освяченою на Стрітіння свічкою випалювати на стелі (давніше на сво-локу) хрести-сварги. Це відображено у вірші Б.-І. Антонича 1936 р. (пізніше при перевиданнях цензурованому): «Накрес-лю взір його незёмний, святий арійський знак таємний. Накреслю свастику на хаті і буду спати вже спокійний» [1, с. 25]. Роби-мо акцент на символіці громоносної сили (Перуна), малювання *сварги* (пізні-ше хрестиків) на сволоку чи стелі (пізні-ше на одвірках, вікнах).

Велесовий тиждень. У календарі дав-ніх українців існували тижневі святкові періоди, пов'язані з тим чи іншим куль-том (Масляний тиждень, Русалії, Перу-нів тиждень та ін.), або ж кілька разів протягом річного кола вшановували од-ного й того ж Бога чи Богиню, наприклад, Велеса, Сварога, Мокошу. Дослідники слов'янського язичництва одностайні в тому, що християнство замаскувало культ Велеса св. Власієм (11 лютого) і св. Миколою (9 травня і 6 грудня). Тоб-то саме в ці дні колись відбувалися певні обрядодії, пов'язані зі сферою покрови-тельства Велеса.

Як ми відновлюємо ці дати? У лю-тому Велесові святки тривали цілий тиждень (як і карнавали в Європі), але один день був кульмінацією свята. В

ортодоксальному християнстві, щоб «перекрити» велике язичницьке свято, на цей день призначено св. Власія (11 лютого). Велесовий тиждень логічно встановлюємо на тому тижні, в який і випадає 11.02, тобто у 2027 році – це тиждень 8–14 лютого. За давніх часів протягом усього тижня Велесові жерці ходили, як і колядники, від господи до господи й освячували свійських тварин, благословляли та лікували худобу. Обряд передбачав і рядження в маски та шкури звірів, промовляння магічних заклинань, освячення стаєнь, хлівів, вигнання «злих духів та хвороб», зими й холоду тощо. Про це казали: «Велес зіб'є ріг з Зими».

Християнські автори протягом століть придумували різні оповідки про «подвиги» св. Власа, пов'язані з тваринами, малювали ікони, де святого обов'язково зображували на коні, в супроводі коней, волів, корів, овець та іншої живності. Обрядодії, що стосувалися приплоду та здоров'я тварин, вважалися дуже важливими, їх шанували господарі, селяни, аграрії, пастухи, тому викоринити це остаточно церкві так і не вдалося – тож довелося замаскувати їх під «власівські святки», під час яких християнські священники заносять ікони св. Власа до хліва, кроплять свяченою водою, обкурюють ладаном тощо (фактично роблять те, що в давні часи робили волхви).

Бог Велес наділений багатьма дуже сильними функціями: покровитель землеробства й домашніх тварин; наставник і учитель музики та поезії; володар слова й таємничих знань (покровитель волхвів); покровитель ремесла й торгівлі, багатства, медицини, мирного життя; зв'язковий світів Прави, Яви і Нави (провідник душ «на той світ»). Існують

також і його зв'язки з небесними світилами й атмосферними явищами: Сонцем (Велес вранці виводить сонцевого Коня на небо), Місяцем (як Бог-пастух зоряних отар), Хмарами (його нагляд за «отарами хмар» викликає дощі, які зрошують Землю), що вказує на його функцію сприяння родючості, заплідненню.

«Повість врем'яних літ» називає Велеса «скот'їм Богом», що, до речі, не заважає русам складати клятви перед «Перуном і Велесом», отже, свідчить про значно вищі священні повноваження Велеса, ніж тільки опіка тваринами. Він – сторож присяги, який стежить за непорушністю клятв, законів, отже, має високий правовий статус, як справедливий суддя.

Рідновіри вшановують Велеса за стародавнім звичаєм. На капищі або в гаю на галявині розпалюють священний Вогонь, виливають у пожертву міцний напій, додають мед, хліб, кашу. Славлять Велеса молитвами, співом, музикою, танцем, поезією. На свято випікають спеціальне печиво у вигляді тварин та птахів (корівки, баранчики, півники та ін.), якими пригощають дітей, один одного. Церква ціле тисячоліття забороняла випікати хліб у вигляді тварин, а тепер самі християни печуть хлібне ягня й освячують його в церкві на Пасху («агнець божий» – символ жертви Ісуса).

Учасники обрядодії на честь Велеса можуть бути одягнені в маски, «личини», вивернуті кожухи. Це давня містерія народної культури, учасники обрядодії не мають бути упізнаними. Такі карнавали відомі в усіх європейців навіть нині, що ні в кого не викликає осуду, навпаки – неабияку цікавість і загальне піднесення настрою. Для прогнання Зимы дзвонять у дзвоники, калатають у сковорідки,

ляскають батогами тощо. Карнавальну культуру досліджують численні етнографи, культурологи, релігієзнавці.

Масляний тиждень (Колодій або Масниця) зазвичай випадає на останній тиждень лютого, у 2027 р. це 22 – 28 лютого³.

Полісяни оповідають: «На Масляну їли молошне, перед постом. А потом запусти, а тоді вже посне. На запусти вішали «колодку», хто не вийшов заміж. На шию, на веровочці. Обіщав, що до такого більше не дойде» (с. Озадівка Бердичівського р-ну) [10, с. 66]. Йшлося, звісно, про того, «хто не одружився», бо в тексті вочевидь про парубка. За народним світоглядом, кожен, хто досягнув шлюбного віку, повинен був одружитися в поточному році – від цього залежали гармонія світу, родючість полів, приплід худоби та інші блага. Це було важливо для всієї громади.

Щодо постів – це предмет іншого дослідження, але тут лише висловимо припущення, що постів у дохристиянські часи не було взагалі. Існували певні обмеження, наприклад, під час вигодовування лісовими звірами молодняка заборонялось полювання, але не саме споживання м'яса (яке могли зберігати і в консервованому, і в копченому вигляді). Таким чином, піст міг бути не всенародний, а лише вимушений для певних груп населення (отже, необов'язковий), і не такий тривалий, як принесло християнство (40 днів для давніх русів було нонсенсом). Відомі навіть бунти княжих гриднів (дружинників) проти

впроваджених церквою постів. Церква прагнула регламентувати все життя мирян, здійснюючи тиск. Як стверджував етнолог А. Богород, християнський піст перервав народну весняну обрядовість, засудивши будь-які веселощі, знищив автентичні співи й танці, на які також були накладені заборони [4, с. 193]. Незважаючи на це, народ знаходив *компроміси* (називаючи танець «грою», весняні пісні – «постовими», купальські – «петрівочними» тощо), зберігши таким чином і обрядовість Масляного тижня (Колодія), як і багатьох інших.

Роки в Україні традиційно можуть характеризуватися такими пареміями: «від Коляди до Коляди», «від Новоліття до Новоліття». Наше дослідження, почавшись від Новоліття [24], має завершитись наступним Новоліттям (*Різдвом Місяця*). Новоліття – щороку змінна дата у зв'язку з появою першого весняного нового місяця (молодика), саме до якого в давні часи й приурочувалось *щедрування та засівання*, про що писав О. Знойко: «Стародавність обряду водіння Кози на свято Різдва Місяця визначається добою, коли *весняне рівнодення* було за головування Тільця. Астральна міфологія й обряди на території України зберігалися з часів Трипілля до епохи Київської Русі і наших днів» (познач. курсивом. – Г. Л.) [12, с. 52]. Як свідчать дослідження І. Климишина, перший весняний молодик міг випадати з кінця лютого до весняного рівнодення, оскільки тривалість синодичного місяця складає 29,53 доби, а весняне рівнодення для

³ Оскільки за часів Русі не існувало «календарної сітки» в сучасному розумінні (табель-календар), основним орієнтиром були природні явища (рухомий молодик як початок року). Коли ми накладаємо рухливі дати свят на сучасну календарну сітку, може здаватися, що в один рік випадає дві Масниці, а в інший вона взагалі відсутня. Насправді вона нікуди не зникає. Нині, якщо в 13-місячному році випадає два Колодії, це означає, що у попередньому 12-місячному році це свято в сучасну календарну сітку не увійшло.

Києва корелюється в межах 17–18 березня (а не 21–23 березня за «Гринвіцьким меридіаном»). Отже, дохристиянський рік від Новоліття до Новоліття міг мати 12 повних місяців, а один раз на чотири роки вставлявся 13-й місяць, що вирівнював річне коло, через що церква почала страхати своїх вірних «чортовою дюжиною». Перший весняний молодик 2027 р. настає 8 березня об 11.31 за київським часом, отже, в цей день – Святвечір, а перший день Нового літа настає 9 березня.

Якщо говорити про обрядовість Новоліття, то певною мірою варто розглянути обряди та звичаї, які «перекочували» після 1700 р. з весни на зиму до свят «Маланки», «Василя», «Старого Нового року», які опосередковано свідчать про весняний початок року: кутя, щедрування, засівання, обмолот дідуха, спалювання соломи з дідуха, навіть водіння «кози», які мають суто новорічну символіку та віру в «магію початку», а також і пісенну «літургію» весняного циклу (спів весняних пісень, заклички Весни). Додамо до цього обрядову страву, на яку вказує О. Знойко, *вареники* (люнарна магія зростання), яка, на думку дослідника, була притаманна святу молодого Місяця.

Обряди засівання (посівання) мали би бути здійснені на весняне Новоліття, бо саме віра народу в *магію початку* змусила предків три століття тому перенести цей обряд на зиму. Більшою мірою релікти весняного Новоліття збереглися у фольклорі Білоруського Полісся, наприклад, унікальні «волошебні» пісні ототожнюють з новолітніми віншуваннями, характерними для зустрічі Весни й Великодня, які внаслідок календарної реформи були перенесені на зиму [24].

Щодо правил цього обряду на Українському Поліссі досі зберігаються такі народні знання: «Посівать ходять хлопчачи, дітки такі невеликі. Дівчатка не ходять, бо дівчині не помагається посівать по закону. Вважається, що треба, щоб хлопець прийшов у хату, щоб було щастя в хаті... Це зерно повинно три дні полежати в хаті. Якщо його зібрати, а тоді йдеш перший раз сіяти город, то треба вперед цього зерна кинуть, то тоді буде гарний врожай» (с. Маркуші, Бердичівський р-н, Житомирщина) [10, с. 63]; «Кутю варять із пшеничних круп. Заправляли медом, маком, ізюмом»; «Мороза кликали: «Мороз, мороз, іди куте їсти» (с. Озадівка, Бердичівщина) [10, с. 65].

Тут робимо акцент на такому елементі *новолітньої* обрядовості, який також був зміщений до циклу зимових свят, як «Маланка» (етимологія від «молонія», блискавка, що зближує її з символами Хорса, як Бога-Місяця – серп, змія, блискавка). Новоліття також співвіднесене з ведичною традицією імітації ритуального хаосу в кінці року, який треба впорядкувати. Як вважав дослідник ведизму Ф. Кейпер: «У кінці року космос повертається до своєї вихідної точки, стану нерозчленованого хаосу – щоб знову відродитися» [13, с. 49]. Імітація хаосу: переодягання, маскування, інверсія ролей (роль Маланки виконує чоловік, а роль Василя – жінка), українські містерії, що відбуваються на «Старий Новий рік», сенсово близькі до індійського фестивалю Понгаль, «під час якого недиференційований стан космосу імітується і відтворюється в соціальному житті шляхом тимчасової відміни всіх соціальних ролей» [13, с. 49]. З настанням сакрального моменту (нового

року) відбувається очищення Всесвіту, порядок відновлюється.

Цікаво, що на Житомирщині на Новий рік вшановували Долю так само, як на Катерини та Андрія: «Долю кликали перед Старим Новим роком... Перед Новим годом чобіт кидали. Маком обсыпали, щоб погане не заводилося... перед старим Новим годом 13-го числа ввечері. Це Багата кутя, варять уже всьо. Ввечері кладуть на столі сіно, а тоді накривають білою скатертиною... Щедрували дівчата й хлопці перед багатою кутею» (Бердичівський р-н) [10, с. 65].

Як бачимо, така часова дезорієнтація, викликана вірою в «магію початку», змушувала народ виконувати обряд, здавалося б, в неприродний час (коли офіційно проголосили «новий рік», тобто визначену точку початку), на яку згідно з народними уявленнями мала бути здійснена конкретна обрядодія, притаманна саме початку року – Новоліттю.

Радикальні зміни хронотопу, як правило, негативно відбиваються на народній культурі, руйнуючи її структуру, символіку та споконвічний ритм життя етносу. Повернути цей ритм у автентичне русло надзвичайно складно – це можливе лише завдяки усвідомленому релігійному волевиявленню. Коли громада зрозуміє думку К. Сосенка, що ці давні традиції є «храмом старовіцьких⁴ українських ідеалів» [30, с. 4]. Хоча більшість нашого християнізованого суспільства до таких реконструкцій ще не готова, але вони все ж важливі як сутнісний етнозберігальний елемент української культури.

Реконструкція зимових свят дохристиянської Русі (для 2026/2027 рр.);

⁴ Старовіцький – від «старого віку».

*зірочкою позначені рухливі свята, які щороку випадають на інші числа:

6 грудня 2026 – свято Велеса

*22 грудня 2026 – Святвечір

*23 грудня 2026 – Різдво Сонця (Коляда)

*24 грудня 2026 – Род

*3 січня 2027 – Різдво Дани (Водосвяття)

25 січня 2027 – Домовик

2 лютого 2027 – Стрітіння Зими з Весною

*8–14 лютого 2027 – Велесовий тиждень

11 лютого 2027 – велике свято Велеса

*22 – 28 лютого 2027 – Масляний тиждень (Колодій)

*8 березня – Щедрий вечір

*9 березня – Нове літо 7535 (за літописним літочисленням)

Висновки. Отже, Різдво Сонця (як чоловічого початку світу) за давньоруських часів відзначалося на зимове сонцестояння, а Різдво Місяця – у перший весняний молодик перед весняним рівноденням, що вважалося Новоліттям, зафіксованим у «Повісті врем'яних літ» та інших літописах. В Україні Зорю-вістунку (Венеру), що повідомляє про народження Сонця, вшановували перед Різдвом (Доля) та на Різдво (де її символом є колядницька зірка), гіпотетично вона ж була й володаркою Великодня (Богиня Світання, Весна). За традицією Полісся обряди колядування та засівання виконують виключно парубки (або малі хлопчики), обряди щедрування та заклички птахів – дівочі та дитячі гурти.

Лінгвістично підтверджено, що Богиня Води, яка завершує Різдвяний цикл, мала ім'я Дана та астрономічне опертя

в часі перигелію Землі відносно Сонця, ймовірно, це свято мало власний хрононім «Різдво Дани» (як жіночого початку світу).

Домовик в українській культурі вшановується як пенат, який має теїстичні риси, причому не лише як домашній дух, а й як втілення етнонаціональної сутності колективної душі – Рода, що здійснює духовний взаємозв'язок народу з його сутнісним ядром – герменом.

Стрітенські обряди й звичаї, загалом збережені на Поліссі, як і по всій Україні, становлять важливу частину зимового календаря. Хронотопи Велесового і Масляного тижнів відновлені шляхом реконструкції, причому Велесові (Власові) міфологеми збережені на Поліссі значно менше, ніж масляничні.

Офіційний Новий рік та прив'язка до нього щедрівок, як і церковний пасхальний піст з його численними заборонами, досі залишаються заручниками тоталітарного імперсько-християнського минулого. Світоглядно-обрядовий комплекс Новоліття (хронотоп, хрононім, обрядовість) може бути відновлений в традиційних етнорелігійних громадах та популяризований в туристичних екскурсіях, маршрутах, презентаціях тощо.

Завершуючи цикл статей про реконструкцію дохристиянського календаря поліщуків, варто зазначити, що загалом річне святкове коло спільне для всіх областей України, з тією лише різницею, що Полісся так само, як і Карпати, зберегло чимало архаїчних уявлень, хрононімів та фольклорних зразків, календарної регламентації тощо, які є яскравим прикладом самобутності давньоукраїнської культури й потребують відродження та захисту, в тому числі й підтримки на державному рівні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонич, Б.-І. Молитва. *Світання*. Альманах. 1968. № 2. С. 25.
2. Бандрівський, М. Сварожі лики. Археологічно-релігійно-історичні нариси з історії Західної України. Львів, 1992. 104 с.
3. Богород, А. Календар в історії народів. *Сварог*. 1996. № 4. С. 35–38; 1997. № 5. С. 35–39.
4. Богород, А. Піст для оглашених. *Антологія християнства*. Тернопіль, 2010. С. 192–195.
5. Боровський, Я. Світогляд давніх киян. Київ, 1992. 176 с.
6. Витоки. Путівник українськими звичаями. Зимовий цикл. URL: <https://vytoky.com/series/winter/>
7. Галайчук, В. Українська міфологія. Харків, 2016. 288 с. URL: <https://www.rulit.me/books/ukrainska-mifologiya-read-496877-1.html>
8. Геродот. Історії в дев'яти книгах / переклад, передмова та примітки А. О. Білецького. Київ, 1993. 576 с.
9. Грушевський, М. Історія української літератури. В 6-ти т. 9-ти кн. Київ, 1993–1994. Т. I.
10. Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 6. Календарна обрядовість / голов. ред. тому Г. Скрипник; НАН України; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2016. 400 с.
11. Жайворонок, В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ, 2006.
12. Знойко, О. Міфи Київської землі та події стародавні. Київ, 1989. 304 с.
13. Кейпер, Ф. Б. Я. Труды по ведийской мифологии / пер. з англ. Т. Єлізаренкової. Москва, 1986. 196 с.
14. Килимник, С. Український рік у народніх звичаях в історичному освітленні. Вінніпег, 1962. Т. III.
15. Килимник, С. Український рік у народніх звичаях в історичному освітленні. Вінніпег, 1963. Т. V.

16. Климишин, І. Астрономія. Львів, 1994. 384 с.
17. Климишин, І. Календар і хронологія. Івано-Франківськ, 2002. 232 с.
18. Климишин, І. Календарь и хронология. Москва, 1985. 320 с.
19. Копержинський, К. До системи поняттів часу у слов'ян. *Первісне Громадянство*. Київ, 1928. Вип. 2–3. С. 3–63.
20. Лисюк, Н. Міфологічний хронотоп: матеріали до курсів «Міфологія», «Міфологія слов'янська і світова». Київ, 2006. 200 с.
21. Лозка, А. Феномен Новага года ў беларускім фальклору. Манаграфія. Мінск, 2004. 165 с.
22. Лозко, Г. Дочка Сварога. Тернопіль, 2022. 440 с.
23. Лозко, Г. Коло Свароже. Відроджені традиції. Київ, 2005. 224 с.
24. Лозко, Г. Наукова реконструкція язичницького календаря на матеріалі вірувань поліщуків: весняний цикл. *Українознавчий альманах*. 2025. Вип. 36. С. 93–100.
25. Лозко, Г. Наукова реконструкція язичницького календаря на матеріалі вірувань поліщуків: літній цикл. *Українознавчий альманах*. 2025. Вип. 37. С. 103–112.
26. Лозко, Г. Українські пенати і богослів'я Домовика. *Сварог*. 2021. Вип. 26. С. 15–22.
27. Матвеева, Н., Голобородько, А. Святі і свята України. Календар церковних свят і народних традицій. Словник-довідник. Київ, 1996. 240 с.
28. Місячна Одиссея / за ред. Я. Яцківа. Київ, 2007. 241 с.
29. Наливайко, Ст. Таємниці розкриває санскрит. Київ, 2000.
30. Сосенко, К. Культурно-історична постать староукраїнських свят Різдва і Щедрого вечора / репринт. вид. Київ, 1994. 360 с.
31. Худаш, М. Походження та релігійно-міфологічні функції давньоруських і спільнослов'янських язичницьких Божеств. Монографія. Львів, 2012. 1064 с.
32. Чебанюк, О. Той, який має два свята на пік. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/toi-iakii-maie-dva-sviata-na-rik/>
33. Чебанюк, О. Календарні обряди. *Енциклопедія історії України. Україна – Українці*. Київ, 2018. Кн. 1. С. 299–318. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=1.%207
34. Шаян, В. Віра предків наших. Київ, 2018. Т. I. 400 с.
35. Шевченко, В. М. Словник-довідник з релігієзнавства. Київ, 2004.

REFERENCES

1. Antonych, B.-I. (1968). Prayer. *Svitannia*. Almanac. No. 2. p. 25. [in Ukr.]
2. Bandrivskyi, M. (1992). *The Faces of Svarog*. Archaeological and Religious Studies Essays on the History of Western Ukraine. Lviv, 1992. 104 pp. [in Ukr.]
3. Bohorod, A. (1996, 1997). The Calendar in the History of Peoples. *Svarog*, No. 4. pp. 35–38; No. 5. pp. 35–39. [in Ukr.]
4. Bohorod, A. (2010). Lent for Catechumens. *Anthology of Christianity*. Ternopil, pp. 192–195. [in Ukr.]
5. Borovskiy, Ya. (1992). *The Worldview of the Ancient Kyivans*. Kyiv, 1992. 176 p. [in Ukr.]
6. Vytoky. *A Guide to Ukrainian Customs. Winter Cycle*. [online] Available at: <https://vytoky.com/series/winter/> [in Ukr.]
7. Halaychuk, V. (2016). *Ukrainian Mythology*. Kharkiv, 288 p. [online] Available at: <https://www.rulit.me/books/ukrainska-mifologiya-read-496877-1.html> [in Ukr.]
8. Herodotus. (1993). *Histories in Nine Books*. Kyiv, 576 p. [in Ukr.]
9. Hrushevskiy, M. (1993–1994). *History of Ukrainian Literature*. In 6 Vols., 9 Books. Kyiv, Vol. I. [in Ukr.]
10. Skrypnyk, H., ed. (2016). *Ethnographic Image of Modern Ukraine*. Corpus of Expeditionary Folklore and Ethnographic Materials. Vol. 6. Calendar Rituals. National Academy of Sciences of Ukraine; M. T. Rylskiy

- Institute of Folklore and Ethnology. Kyiv, 400 p. [in Ukr.]
11. Zhaivoronok, V. (2006). *Symbols of Ukrainian Ethnoculture: A Dictionary-Reference Book*. Kyiv. [in Ukr.]
 12. Znoiko, O. *Myths of the Kyiv Land and Ancient Events*. Kyiv, 1989. 304 pp. [in Ukr.]
 13. Kuiper F. B. J. (1986). *Works on Vedic Mythology*. Moscow, 196 pp. [in Rus.]
 14. Kylumnyk, S. (1962). *The Ukrainian Year in Folk Customs in a Historical Perspective*. Winnipeg, Vol. III. [in Ukr.]
 15. Kylumnyk, S. (1963). *The Ukrainian Year in Folk Customs in a Historical Perspective*. Winnipeg, Vol. V.
 16. Klymyshyn, I. (1994). *Astronomy*. Lviv, 384 pp. [in Ukr.]
 17. Klymyshyn, I. (2002). *Calendar and Chronology*. Ivano-Frankivsk, 232 pp. [in Ukr.]
 18. Klymyshyn, I. (1985). *Calendar and Chronology*. Moscow, 320 pp. [in Ukr.]
 19. Koperzhynskyi, K. (1928). On the System of Concepts of Time among the Slavs. *Primitive Citizenship*. Kyiv, Issues 2–3. pp. 3–63. [in Ukr.]
 20. Lysiuk, N. (2006). *Mythological Chronotope: Materials for the Courses "Mythology", "Slavic and World Mythology"*. Kyiv, 200 pp. [in Ukr.]
 21. Lozka, A. (2004). *The Phenomenon of New Year in Belarusian Folklore: A Monograph*. Minsk, 2004. 165 pp. [in Ukr.]
 22. Lozko, H. (2022). *Svarog's Daughter*. Ternopil, 440 pp. [in Ukr.]
 23. Lozko, H. (2005). *The Circle of Svarog. Revived Traditions*. Kyiv, 224 pp. [in Ukr.]
 24. Lozko, H. (2025). Scientific Reconstruction of the Pagan Calendar Based on the Beliefs of the Polissya People: The Spring Cycle. *Ukrainoznavchyi almanakh* (Ukrainian Studies Almanac), Issue 36. pp. 93–100. [in Ukr.]
 25. Lozko, H. (2025). Scientific Reconstruction of the Pagan Calendar Based on the Beliefs of the Polissya People: the Summer Cycle. *Ukrainoznavchyi almanakh* (Ukrainian Studies Almanac), Issue 37. pp. 103–112. [in Ukr.]
 26. Lozko, H. (2021). Ukrainian Penates and the Theology of Domovik. *Svarog*. No. 26. pp. 15–22. [in Ukr.]
 27. Matvieieva, N., Holoborodko, A. (1996). *Saints and Holidays of Ukraine. A Calendar of Church Holidays and Folk Traditions. A Reference Dictionary*. Kyiv, 240 pp. [in Ukr.]
 28. Yatskiv, Ya., ed. (2007). *Lunar Odyssey*. Kyiv, 241 p. [in Ukr.]
 29. Nalyvaiko, S. (2000). *Sanskrit Reveals Secrets*. Kyiv. [in Ukr.]
 30. Sosenko, K. (1994). *The Cultural and Historical Significance of the Old Ukrainian Festivals of Christmas and Shchedryi Veche!* reprint. Kyiv, 360 p. [in Ukr.]
 31. Khudash, M. (2012). *The Origin and Religious-Mythological Functions of Old Russian and Common Slavic Pagan Deities: A Monograph*. Lviv, 1064 p. [in Ukr.]
 32. Chebanyuk, O. *The One Who Has Two Holidays a Year*. [online] Available at: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/toi-iakii-maie-dva-sviata-na-rik/>. [in Ukr.]
 33. Chebaniuk, O. (2018). Calendar Rites. *Encyclopaedia of the History of Ukraine. Ukraine – Ukrainians*. Kyiv, Vol. 1. pp. 299–318. [online] Available at: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FM T=eiu_all& C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORT ERMS=0&S21STR=1.%207 [in Ukr.]
 34. Shaian, V. (2018). *The Faith of Our Ancestors*. Kyiv, Vol. I. 400 p. [in Ukr.]
 35. Shevchenko, V. (2004). *Dictionary-Reference Book on Religious Studies*. Kyiv, 2004. [in Ukr.]

Summary

SCIENTIFIC RECONSTRUCTION OF THE HEATHEN CALENDAR
BASED ON THE BELIEFS OF THE POLISHCHUKS:
WINTER CYCLE

Halyna LOZKO

orcid.org/0000-0001-5865-7556

Doctor of Philosophical Sciences, professor, lead research fellow

of RIUS of Taras Shevchenko National University of Kyiv

email: Halyna.Loeko@knu.ua

The relevance of the research. The article continues the cycle of reconstructions of the pre-Christian calendar (the author's first three articles were devoted to spring, summer, and autumn festivals). The author initiates a new level of research: the reconstruction and interpretation of significant material from the ethno-religious culture collected by several generations of Ukrainian ethnographers. The ethnocultural heritage of Polissia is one of the brightest in Ukraine's rich cultural diversity, and it has been the subject of numerous studies. However, the problem of reconstructing the pre-Christian calendar has so far been bypassed by scholars. Nowadays, against the background of growing European interest in ancient religious culture, communities of traditional cults are emerging. The European Congress of Ethnic Religions has been established (since 1998). This topic is gaining relevance and becoming in demand by society. The problem of preserving the ethno-religious heritage of Ukrainians, particularly in its local manifestations in Ukrainian Polissia, will contribute to the restoration of the unique culture of Ukrainians. This gains special significance during the Russian-Ukrainian war, which poses a real threat of losing family and social ties, the decline of ethnocultural traditions, worldview, rituals, and customs.

Purpose. 1) detailed reconstruction of the pre-Christian calendar against the backdrop of growing European demand for ethnic religious traditions, including for use in ethno-tourism and the practice of native faith communities; 2) using materials from Ukrainian chronicles, astronomical and ethnographic sources, folk chrononyms, and field studies of the traditional culture of the Polishchuks, to carry out a scientific reconstruction and compile a chronological table of heathen festivals of the winter cycle for 2026/27; 3) to introduce into science a positive attitude towards heathen spiritual culture as a source ethnocultural heritage, as is now accepted in other European countries.

Conclusions. 1. A reconstruction of the ritual pre-Christian calendar has been carried out, precise astronomical dates for each festival or festive period have been determined, their names have been cleansed of later ideological superstructures, and their authentic theological essence (mythological basis) of chrononyms and chronotopes has been demonstrated.

2. The main heathen festivals of the winter cycle have been examined with projection onto pre-Christian cults of the Gods: Veles (December), who in Christianity was overlaid by St. Nicholas the Winter, and in the civic-cultural sphere by Did Moroz; the Christmas cycle, which begins with the festival of Koliada and ends with the festival of Dana (Goddess of Water); Domovyk (the Slavic Penates); the festive periods of Stritennia and Veles Week

(transformed in Christianity into St. Vlasii); Masliana Week (Kolodiia), which completes the annual festive circle that the ancestors called “from New Year to New Year”. The New Year is considered as the festival of the spring young Moon.

3. It has been shown that the Birth of the Sun (as the masculine principle of the world) in ancient Rus times was celebrated at the winter solstice, while the Birth of the Moon was on the first spring new moon before the spring equinox (considered the New Year), as recorded in The Tale of Bygone Years and other chronicles. It has been established that according to Polissia tradition, carolling and sowing rituals are performed exclusively by young men (or small boys), while shchedrivka and bird-calling rituals are performed by girls' and children's groups.

4. The Goddess of Water, who concludes the Christmas cycle, had the name Dana (linguistically confirmed); the author has established the astronomical basis of this festival – the Earth's perihelion relative to the Sun (likely this festival had its own chrononym “Birth of Dana” as the feminine principle of the world).

5. The Domovyk in Ukrainian culture has theistic features and is revered as a Penates, not only as a household spirit but also as an embodiment of the ethno-national essence of the collective soul – Rid (Lineage in English), which ensures the spiritual connection of the people with its essential core – the germen.

6. Stritennia rituals and customs are fully preserved in Polissia, as throughout Ukraine, and form an important part of the winter calendar. The chronotopes of Veles and Masliana Weeks have been restored through reconstruction, although Veles (Vlasii) mythologemes are preserved in Polissia to a much lesser extent than Maslenitsa ones.

7. The official New Year (1 January), the festival of Jordan (Vodokreschi), and the shchedrivka tied to it, as well as the church Lenten fast with its numerous prohibitions, unfortunately still remain hostages of the totalitarian imperial-Christian past. In the author's opinion, the worldview-ritual complex of the New Year (chronotope, chrononym, ritualism) can be restored only in traditional ethno-religious communities and popularised in tourist excursions, routes, presentations, in the educational process, etc.

Keywords: pre-Christian calendar, Ukrainian Polissia, Veles, Winter Solstice, Koliada, Goddess of Water, Domovyk, Candlemas, Kolodii.

Отримано редакцією/ Received: 06.04.26

Прорецензовано / Revised: 23.04.26

Схвалено до друку / Accepted: 28.04.26

ВІД КУЛЬТУРНОГО МІФУ ДО СУВЕРЕНІТЕТУ: ДЕКОНСТРУЮВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Павел ФЕДОРЧЕНКО

orcid.org/0009-0002-4789-8965

аспірант Державного торговельно-економічного університету

email: p.fedorchenko@knute.edu.ua

Анотація. Стаття присвячена деконструкції процесу формування української національної ідентичності та концептуальному розмежуванню понять «етнос» і «нація». Дослідження відходить від традиційного есенціалістського підходу і спирається на методологію критичного конструктивізму, залучаючи оптику П. Бурдьє, М. Фуко та Ф. Барта. Проаналізовано, як вітчизняні інтелектуали через інструменти «друкованого капіталізму» та механізми «соціальної магії» конструювали власні класифікації, перетворюючи етнічну сировину на уявлену спільноту. Доведено, що етнос є політикою символічних кордонів, спрямованою в минуле, тоді як нація постає як перформативний акт політичної волі, спрямований на здобуття та захист державного суверенітету.

Ключові слова: етнос, нація, національна ідентичність, конструктивізм, символічна влада, влада-знання, етнічні кордони, соціальна магія.

Постановка проблеми. У колективній свідомості та популярній історіографії міцно вкоренилася спокуслива метафора: національна ідентичність часто уявляється як живий організм, що природним шляхом проростає з глибини століть. Згідно з есенціалістською логікою наша сутність є чимось на кшталт біологічної чи історичної константи. Проте чи справді ідентичність – це об'єктивна даність, що розвивається сама по собі? Головна епістемологічна пастка, в яку часто потрапляє суспільний та академічний дискурс, полягає у синонімізації двох фундаментальних категорій – етносу та нації. Розуміння концептуальної межі між цими поняттями є критично важливим для деконструкції імперських міфів про «єдиний народ» та осмислення стійкості українського суспільства в умовах екзистенційних загроз.

Огляд досліджень і публікацій. Проблема формування української нації

та ідентичності має глибоку історіографічну традицію. Фундаментальні основи розуміння етнічної тяглості закладені в класичних працях М. Грушевського. Сучасний критичний перегляд цих есенціалістських схем здійснюють вітчизняні історики, зокрема Н. Яковенко. Теоретико-методологічне підґрунтя для дослідження процесів націєтворення та природи етнічності забезпечують праці класиків західної соціальної філософії та антропології: Е. Сміта, Б. Андерсона та Ф. Барта. Інструменти соціального конструювання та боротьби за владні дискурси ґрунтовно розроблені в концепціях П. Бурдьє та М. Фуко.

Мета статті – простежити реальну механіку трансформації української ідентичності та концептуально розмежувати поняття «етнос» і «нація» на прикладі українського опору Російській імперії. Завдання дослідження полягає у доведенні тези про те, що українська

ідентичність є не біологічною неминучістю, а перформативним актом політичної волі еліт, які сконструювали власні ментальні кордони в боротьбі з імперськими дискурсами.

Виклад основного матеріалу. Будь-яка спроба осмислити феномен української нації неминуче зіштовхується з питанням її витоків. Відкидаючи есенціалістську віру в «природне проростання» нації, ми водночас не можемо впадати у крайнощі радикального конструктивізму, вважаючи, що національну ідентичність можна створити з нічого, суто силою політичного декрету. Як слушно зазначає британський дослідник Е. Сміт, політичне сьогодення завжди спирається на культурне минуле: «Ніякої *tabula rasa* (чистої дошки) ніколи й не було» [3, с. 80].

Для того щоб політична нація змогла успішно сконструювати свої інституції та заявити претензії на суверенітет, їй необхідна специфічна «сировина» – доновітнє етнічне ядро. Сміт визначає етнос як «популяцію людей, об'єднаних певною територією і міфами про спільне походження та історичною пам'яттю, а також елементами спільної культури», наголошуючи, що «нації є спеціалізованими результатами розвитку вільних етнічних груп (однієї чи більше)» [3, с. 83]. Важливо розуміти, що нація і держава рідко є моноетнічними утвореннями; навпаки, «близько 90 відсотків держав усього світу – поліетнічні, і майже половина з них зазнала істотного етнічного роз'єднання» [3, с. 17]. Таким чином, етнос виступає культурним фундаментом, який забезпечує спільноту символами, міфами та відчуттям солідарності, на базі яких згодом і вибудовується політична (часто поліетнічна) нація.

В українських реаліях кінця XIX – початку XX століття проблема нашого націєтворення полягала в тому, що цей необхідний етнічний фундамент був інтелектуально експропрійований Російською імперією. Імперська історіографія, орієнтована виключно на державу та правлячі династії, розчинила українське минуле в концепті «общерусскої історії», де Київська Русь трактувалася як перший етап розвитку російської держави. Щоб зробити можливим майбутній політичний проєкт України, вітчизняним елітам спочатку належало відвоювати та чітко окреслити власне етнічне ядро.

Справжній епістемологічний переворот у цьому напрямку здійснив М. Грушевський. Його стаття «Звичайна схема русскої історії...» стала не просто науковою працею, а потужним актом сепарації, що заклала основу для конструювання української ідентичності. Його радикальна інновація полягала у зміні орієнтирів: він переніс фокус із *держави* (якої українці на той час не мали) на *народ* (етнічну спільноту). Хоча політичні гасла незалежності вже лунали в колах «Братства тарасівців» та брошури М. Міхновського «Самостійна Україна», вони залишалися радикальними ідеями вузьких еліт. М. Грушевський виконав іншу, глибшу місію – здійснив *історіографічну сепарацію*, давши політичним вимогам самостійників необхідний науковий фундамент.

Він категорично відкинув імперський підхід до спадщини Русі, заявивши: «Ми знаємо, що Київська держава, право, культура були утвором одної народності, українсько-руської, Володимиро-Московська – другої, великоруської» [2, с. 82]. Для історика було важливо довести, що ця народність не

зникла після падіння Києва, а продовжила своє самостійне існування. М. Грушевський жорстко критикував наратив, у якому «українсько-руська народність виходить на арену історії в XIV – XVI вв. як би щось нове, мовби її перед тим там не було або вона історичного життя не мала» [2, с. 83]. Аби подолати уявлення про розірваність українського історичного процесу, він застосував есенціалістський концепт «генетичної тяглості». Такий хід змусив читача мислити та уявляти історію народу «в її органічній цілості» [2, с. 83], пов'язуючи київський період з галицько-волинським та литовсько-польським в єдину безперервну лінію розвитку українського етносу.

Сьогодні, з позицій сучасної критичної науки, такий підхід до пошуку безперервних біологічних та культурних ліній від середньовіччя до модерну може видатися дещо романтичним або інструментальним. Проте в тих історичних координатах есенціалізм М. Грушевського виконав колосальну місію. Він артикулював український етнос як самостійний суб'єкт з власним тисячолітнім родоводом. Це був найважливіший етап націєтворення: перш ніж еліти змогли обґрунтовано вимагати суверенітету (політичного майбутнього), вони мусили сконструювати і легітимізувати беззаперечний міф про власне велике минуле. Цей грандіозний наратив став тим самим «стартовим капіталом» солідарності, без якого перетворення етносу на політичну націю було б неможливим.

Перехід від романтичного сприйняття історії як органічного процесу до її розуміння як інтелектуального конструкту вимагає від нас відмови від ілюзії «об'єктивного минулого». Як зазначає Н. Яковенко, науковець у своїх пошуках

має справу не з фізичним об'єктом, а з витвором власної уяви: «Нам ніколи не дано пізнати, якою була історія насправді... реконструюючи історію, ми її конструємо» [4, с. 11]. У цьому контексті монументальна праця М. Грушевського постає як «яскравий взірєць того, як минуле ставало підґрунтям національної ідентичності» через штучне поєднання розрізнених епізодів буття в єдину неперервну тяглість [4, с. 11]. Н. Яковенко пропонує деконструювати ексклюзивність київської спадщини, розглядаючи її як спільний «стартовий майданчик» для політичних біографій українців, білорусів та росіян, що виростили зі спільного кореня, а не як лінійну власність лише одного етносу [4, с. 110].

Таке конструювання ідентичності не є випадковим – воно завжди підпорядковане логіці легітимації. Яскравим прикладом цього є генеза «козацького міфу», який вибудовувався за аналогією до шляхетського «сарматського міфу» Речі Посполитої. Якщо шляхта обґрунтовувала своє домінування через міф про підкорення тубільного населення войовничими сарматами [4, с. 304], то козацькі інтелектуали, зокрема Грабянка, запропонували «хозарську версію» походження. Вони знаходили предків козацтва у «скитському роді хозар», чий військовий звитяги мали стати символічним капіталом для утвердження самостійної політичної реальності [4, с. 439]. Це не було просто «історико-географічною фантазією»; це був акт відокремлення, спроба знайти власне місце в соціальному світі через міф про давність.

Теоретичне пояснення цієї «фантазії» дає концепція П. Бурдьє про символічну владу. Будь-який кордон – етнічний чи регіональний – є продуктом правового

акта розмежування, який фактично «породжує культурні відмінності тією мірою, якою сам ними породжується» [6, с. 53]. Боротьба за ідентичність – це, по суті, боротьба за класифікації: за те, у що вірити і як сприймати соціальний світ. Бурдье називає цей процес «соціальною магією»: акт категоризації, здійснений авторитетним суб'єктом, має силу конституювати нову реальність [6, с. 54]. Регіоналістський дискурс є перформативним – він не просто описує існуюче, а «прагне нав'язати як легітимне нове визначення кордонів і змусити людей пізнати й визнати регіон, який таким чином конструюється» [6, с. 53]. Ефективність цієї магії прямо залежить від авторитету того, хто проголошує назву, адже «існувати соціально означає також бути сприйнятим і сприйматися як особливий» [6, с. 54].

Проте спроба української інтелігенції здійснити цей акт «соціальної магії» та утвердити власні символічні кордони відбувалася не в інтелектуальному вакуумі. Вона розгорталася в умовах тотального домінування імперського наративу, який мав власну, глибоко вкорінену систему класифікацій. Створюючи нову реальність, український конструкт неминує кидав виклик монополії метрополії на визначення того, що є нормальним, а що – маргінальним.

Зіткнення українського національного проекту та Російської імперії на межі XIX–XX століть стало справжньою епістемологічною війною. Через призму філософії М. Фуко ми бачимо, що об'єктом боротьби була сама «істина». За Фуко, істина не перебуває поза владою – вона «виробляється лише завдяки численним формам примусу» і «викликає регулярні ефекти влади» [7, с. 132].

Кожне суспільство має свій «режим істини», і те, що ми називаємо історією чи етнічністю, є результатом функціонування дискурсів, які влада визнає легітимними.

Мета Російської імперії полягала у збереженні гегемонії через встановлення монолітного «режиму істини». У цій системі концепт «триєдиного російського народу» виступав не просто як історична гіпотеза, а як «система впорядкованих процедур для виробництва та розподілу висловлювань» [7, с. 133].

Метод імперії базувався на нерозривному зв'язку *влади та знання*: «Здійснення влади створює і змушує з'являтися нові об'єкти знання... так само як неможливо, щоб знання не породжувало владу» [7, с. 50]. Створюючи університети та академічні канони, влада виробляла істину, в якій українська ідентичність була штучно витіснена в категорію «підкорених знань» – дискваліфікованих як неадекватні, наївні та ненаукові [7, с. 81]. Механізм був превентивним: маргіналізуючи українську мову та культуру як «мужицькі» та «локальні», імперія прагнула зупинити саму можливість перетворення етносу на націю. При цьому влада не лише забороняла, а й «виробляла речі, формувала знання, створювала дискурс», у якому бути «росіянином» означало бути частиною цивілізації, а «українцем» – залишатися на узбіччі прогресу.

Мета української еліти полягала у руйнуванні цієї епістемологічної монополії. Якщо імперія намагалася поховати українське минуле, то українська еліта застосувала метод, який Фуко називає «генеалогією» – спробою «емансипувати історичні знання від підпорядкування, зробити їх здатними до опозиції проти

примусу унітарного дискурсу» [7, с. 85].

Механізм українського конструювання полягав у вилученні «підкорених знань» – фольклору, козацьких літописів, пам'яті про «ворожі зіткнення» – і перетворенні їх на потужний контрдискурс. Це була спроба створити власну «політику істини». Коли М. Грушевський проголошував Русь утвором української народності, він не просто описував минуле – він здійснював акт влади, виробляючи нову істину, необхідну для функціонування майбутньої нації.

За Фуко, ми «підкоряємося виробництву істини через владу», і нас «класифікують як функцію істинних дискурсів» [7, с. 92]. Українська еліта зрозуміла: щоб не бути «засудженими і класифікованими» імперією як додаток, необхідно нав'язати свій власний режим істини. Боротьба за етнос була боротьбою за право «говорити істину» про самих себе.

Таким чином, битва між імперією та Україною була конфліктом двох систем «влади-знання». Імперія деконструювала етнос, щоб не допустити появи нації, використовуючи дискурс єдності як камуфляж для домінування. Українські інтелектуали конструювали націю через відродження підкорених етнічних знань, перетворюючи їх на зброю проти «унітарного наукового дискурсу». Це не була суперечка про факти – це була битва за право декретувати реальність, де кожна цитата чи історична схема М. Грушевського ставала «носієм специфічних ефектів влади» у справі народження суверенного політичного суб'єкта.

Визнання конструктивістської природи ідентичності підводить нас до найскладнішого епістемологічного виклику, яким століттями маніпулював імперський дискурс: якщо ідентичність

базується на спільному минулому, чому 350 років перебування в межах однієї держави не зробили українців та росіян одним етносом? І чому водночас такі самобутні групи, як лемки чи гуцули, маючи колосальну локальну специфіку, органічно інтегрувалися в український проєкт?

Ключ до розв'язання цього парадоксу лежить у зміні дослідницької парадигми. Видатний антрополог Ф. Барт довів, що визначальним фактором етнічності є не сума культурних чи лінгвістичних збігів, а «етнічний кордон, який визначає групу, а не культурне наповнення, яке він охоплює» [5, с. 15]. Культурні відмінності, які ми звикли вважати першопричиною, насправді є лише «наслідком чи результатом, а не первинною і визначальною характеристикою організації етнічної групи» [5, с. 11].

За Бартом, етнічні групи – це передусім «категорії приписування та ідентифікації самими акторами» [5, с. 10]. Важливо не те, скільки спільних слів чи обрядів мають народи, а те, які саме відмінності самі актори вважають значущими: «До уваги береться не сума «об'єктивних» відмінностей, а лише ті, які самі актори вважають значущими» [5, с. 14]. Попри століття асиміляції на низовому та інтелектуальному рівнях українці послідовно відтворювали ментальну межу з імперським центром, використовуючи етнічну ідентичність для «категоризації себе та інших з метою взаємодії». Ця «характеристика самоприписування та приписування іншими» давала можливість утримувати дистанцію навіть за умови зовнішньої схожості.

Цей феномен дає змогу нам остаточно деконструювати та розмежувати поняття етносу і нації. *Етнос – це політика*

символічних кордонів. Він спрямований у минуле та зосереджений навколо культури й самоідентифікації. Його головне запитання: «Хто ми є і де проходить межа нашої інакшості?». Лемки чи гуцули, попри свою унікальність, не стали будувати сепаратний кордон, а прийняли українську ідентичність як свою «базову, найзагальнішу», утворивши з рештою українців єдину етнічну групу в «організаційному сенсі». Натомість росіяни, попри всі намагання імперії нав'язати спільну ідентичність, залишилися за межами цього символічного кордону.

Проте, як показав досвід боротьби з Російською імперією, наявність лише етносу є недостатньою для виживання. Символічний кордон вразливий до заборон мови та переписування історії. Щоб захистити свою «істину», спільнота мусить здійснити перехід на рівень політичної суб'єктності.

Якщо етнос – це відповідь на питання минулого, то нація – це політика державних кордонів та інституцій. Нація виникає там, де спільнота переносить фокус із культурної солідарності на політичну волю. Її запитання спрямовані у майбутнє: «Кому належить суверенітет на цій території? Яке спільне майбутнє ми будемо?». Українська еліта використала етнос як «стартовий капітал» солідарності, щоб висунути претензії на державний суверенітет. Таким чином, нація стає фортецею, яку етнос будує навколо своїх символічних кордонів, аби перетворити їх на кордони державні.

Висновки. Відмова від есенціалістського міфу про націю як суто органічну, біологічну даність аж ніяк не применшує сили та значущості української ідентичності. Навпаки, деконструкція

цього процесу крізь призму сучасної соціальної філософії та антропології дає змогу повною мірою усвідомити справжню велич українського проєкту. Наша ідентичність – це не сліпий наслідок генетики чи інертний збіг історичних обставин. Це результат колосальної інтелектуальної праці, безпрецедентної політичної волі та успішного акту «соціальної магії», здійсненого вітчизняними елітами всупереч тотальному тиску імперського дискурсу.

Проведене дослідження підтверджує критичну необхідність розмежування двох фундаментальних концептів: етносу та нації. Етнос, який формується через встановлення символічних кордонів між «своїми» та «чужими», виконує роль необхідного культурного фундаменту. Він відповідає на запитання про наше спільне минуле та фіксує нашу ментальну інакшість. Проте, як довела епістемологічна війна з Російською імперією, в умовах агресивного домінування чужого «режиму істини» самих лише символічних кордонів недостатньо для виживання спільноти.

Трансформація українського етносу в модерну політичну націю стала можливою тоді, коли спільнота відмовилася бути об'єктом імперських класифікацій і перенесла свій фокус із культурної ностальгії на здобуття суверенітету. Нація постала як закономірна відповідь на екзистенційну загрозу: це фортеця інституцій та державних кордонів, збудована для захисту кордонів символічних. Відтак сучасна українська держава є не просто відлунням стародавніх міфів, а щоденно підтвердженням перформативним актом політичної волі, який остаточно перетворив етнічну сировину минулого на суверенне спільне майбутнє.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андерсон, Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / пер. з англ. В. Морозова. Київ, 2001. 271 с.

2. Грушевський, М. С. Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства. *Твори*: у 50 т. Львів, 2002. Т. 1: Серія «Суспільно-політичні твори», 1894–1907. С. 81.

3. Сміт, Е. Націоналізм: теорія, ідеологія, історія / пер. з англ. Р. Фещенка. Київ, 2004. 170 с.

4. Яковенко, Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Київ, 2006. 584 с.

5. Barth, F. (Ed.). Ethnic groups and boundaries. The social organization of culture difference. Oslo, 1969. 153 p.

6. Bourdieu, P. Language and Symbolic Power / ed. by J. Thompson; trans. by G. Raymond, M. Adamson. New York, 1991. 291 p.

7. Foucault, M. Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972–1977 / ed. by C. Gordon; trans. by C. Gordon,

L. Marshall, J. Mephram, K. Soper. New York, 1980. 271 p.

REFERENCES

1. Anderson, B. (2001). *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Kyiv, 271 p. [in Ukr.]

2. Hrushevskiy, M. (2002). *The Traditional Scheme of "Russian" History and the Problem of a Rational Organization of the History of the Eastern Slavs*. Works: in 50 Vol. Lviv, Vol. 1: Series "Socio-Political Works", 1894–1907, p. 81. [in Ukr.]

3. Smith, A. (2004). *Nationalism: Theory, Ideology, History*. Kyiv, 170 p. [in Ukr.]

4. Yakovenko, N. (2006). *Outline of the History of Medieval and Early Modern Ukraine*. Kyiv, 584 p. [in Ukr.]

5. Barth, F., ed. (1969). *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*. Oslo, 153 p. [in Eng.]

6. Bourdieu, P. (1991). *Language and Symbolic Power*. New York, 291p. [in Eng.]

7. Foucault, M. (1980). *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972–1977*. New York, 271 p. [in Eng.]

Summary

FROM CULTURAL MYTH TO SOVEREIGNTY:
DECONSTRUCTING UKRAINIAN IDENTITIES

Pavel FEDORCHENKO

orcid.org/0009-0002-4789-8965

postgraduate student of the State University of Trade and Economics

email: p.fedorchenko@knute.edu.ua

The relevance of the research. The conceptual differentiation between the concepts of “ethnos” and “nation” is critically important for deconstructing imperial myths and understanding the resilience of Ukrainian society. Traditional essentialist approaches often blur these lines, presenting the nation merely as a biological continuation of the ethnos, which necessitates a shift towards critical constructivism to adequately analyze historical and modern identity politics.

The **purpose** of the article aims to trace the actual mechanics of the transformation of Ukrainian identity and conceptually distinguish between “ethnos” and “nation” by applying the theoretical frameworks of P. Bourdieu, M. Foucault, and F. Barth to the history of Ukrainian resistance against the Russian Empire.

Conclusions. The research proves that ethnos acts as a cultural foundation built on symbolic boundaries and self-identification oriented towards the past. However, symbolic boundaries are insufficient when faced with an aggressive imperial “power-knowledge” discourse that uses assimilation as a mechanism of preventive destruction. The nation emerges as a performative act of political will aimed at achieving and defending state sovereignty, transforming the ethnic raw material into a sovereign shared future.

Keywords: ethnos, nation, national identity, constructivism, symbolic power, power-knowledge, ethnic boundaries, social magic.

Отримано редакцією / Received: 02.04.26

Прорецензовано / Revised: 17.04.26

Схвалено до друку / Accepted: 28.04.26

КРИТИЧНИЙ АНАЛІЗ КЕЛЬТСЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ ПОХОДЖЕННЯ РУСІ

Петро ДЕШКО

orcid.org/0009-0002-8476-6021

магістр історії та права, начальник навчальної частини

Карпатського університету імені Августина Волошина

email: 2020petrodeskho@gmail.com

Анотація. У статті здійснено критичний аналіз кельтської концепції походження Русі в контексті антинорманістичного дискурсу та переосмислення етногенетичних процесів раннього середньовіччя. Простежено археологічні, лінгвістичні й історико-культурні чинники, які підтверджують наявність кельтського компонента у формуванні протоукраїнського етносу. Показано, що в українській мові збереглися риси кельтського субстрату, зокрема у функціонуванні суфікса *-ина* та в лексичних відповідниках. Аналіз топонімії (Рось, Росава, Росдорф, Руцарамарка тощо) свідчить про спадковість культурної традиції кельтських рутенів у Наддніпрянській Русі. Доведено, що кельтська гіпотеза є переконливою альтернативою норманській теорії «давньоруської народності», яка втратила наукову достовірність і має ідеологічне підґрунтя. Підкреслено значення антинорманізму як методологічного підходу у відновленні історичної тяглості української державності.

Ключові слова: Русь, кельти, кельти-рутени, етногенез, антинорманізм, археологія, лінгвістика, топонімія, С. Шелухін, українська державність.

Постановка проблеми. Впродовж тридцяти чотирьох років від моменту відновлення державної незалежності України зростає інтерес до кельтської гіпотези походження Русі, витoki якої сягають праць Сергія Шелухіна 1920-х років. Ця концепція логічно узгоджується з етногенетичною моделлю формування українців раннього середньовіччя, запропонованою Леонідом Залізняком. Водночас у російській історіографічній традиції і надалі зберігається тенденція до заперечення самотності українського етносу, його окремого шляху державотворення та спадковості з Київською Руссю. Натомість продовжують відтворюватися застарілі ідеологічні конструкції, такі як теорія «давньоруської народності» та норманська концепція походження Русі, що втратили наукову легітимність. Порушена проблематика

набуває особливої ваги в контексті сучасної російсько-української війни, коли псевдоісторичні наративи використовуються як інструмент легітимації імперської експансії та виправдання злочинів проти українського народу.

Метою дослідження є всебічний і критичний розгляд етногенетичних процесів у контексті історико-культурних передумов кельтської теорії походження Русі. Завдання полягає у науковому обґрунтуванні цієї концепції як органічної складової історичного процесу формування українського етносу та становлення його державності.

Аналіз досліджень і публікацій. У сучасній українській історіографії проблема кельтської генези Русі розглядається у міждисциплінарному контексті, що поєднує археологічні, лінгвістичні та історико-правові підходи. Ґрунтовну

реконструкцію етногенетичних процесів раннього середньовіччя запропонував видатний український археолог і історик Л. Залізняк [6; 7; 8; 9; 10], особливо у працях останніх років [7; 8; 10], де простежується чітке відмежування українського етногенезу від російського. У межах кельтської парадигми концептуальні засади сформульовано ще у 1920-х роках С. Шелухіним [21], який обґрунтував можливість участі кельтських племен у формуванні політичної та культурної основи Русі.

Мовознавчий аспект цієї гіпотези поглибив В. Скляренко [12; 13; 14], який виявив низку лексичних і фонетичних паралелей між кельтськими та українськими архаїчними мовними пластами.

З позицій політико-правового аналізу спадщину С. Шелухіна комплексно дослідила Я. Турчин [19; 20; 23], зосереджуючи увагу на питаннях державотворчої тяглості українського народу. Окремим напрямом досліджень виступають праці автора цієї статті [2; 3; 4; 5; 22], у яких здійснено спробу переосмислення та критичної оцінки кельтської концепції походження Русі в контексті сучасної історіографічної дискусії.

Виклад основного матеріалу. Впродовж тривалого історичного періоду в російській академічній традиції панували концепції, що викликають обґрунтовані сумніви з наукового погляду, насамперед доктрина «давньоруської народності» та норманська теорія походження Русі. Саме на цих засадах формувалися основні положення етногенезу російського народу. Водночас етногенетичні процеси, пов'язані з формуванням українського та білоруського етносів, у межах російської історіографії тривалий

час або ігнорувалися, або свідомо заперечувалися.

На відміну від цього концепція етногенезу українців, розроблена Л. Залізником, спирається на історико-археологічний підхід і доводить, що більшість європейських народів, які перебували у сфері культурного впливу Римської імперії, сформувалися ще в ранньому середньовіччі (V–VII ст.). До цього кола він відносить французів, англійців, сербів, хорватів, поляків, українців та інші народи [7, с. 225]. На думку вченого, імперські утворення – Рим, Англія, Іспанія та Київська Русь – стали джерелом виникнення так званих «дочірніх етносів» (романської, англійської, іспанської та руської груп), розвиток яких відбувався у межах відповідних імперських цивілізацій [7]. Звідси випливає, що русини-українці не лише не є похідною частиною російського етносу, а, навпаки, становили один із чинників формування фінсько-московитської (російської) етнічної спільноти.

Додатковим аргументом на користь раннього формування українського етносу є результати лінгвістичних студій К. Тищенка. Вчений переконливо довів, що українська мова розвивалася під впливом низки давніх етносів, які залишили виразний слід у її фонетиці, лексиці та структурі. Дослідник виокремив десять історичних «свідків» української мови, що відображають різноетнічні етапи її становлення:

I. Перший свідок існування праукраїнської мови – верхньолужицька мова.

II. Другий свідок існування праукраїнської мови – полабська мова.

III. Третій свідок існування праукраїнської мови – лідсько-лоївське пасмо ізоглос.

IV. Четвертий свідок давності низки українських мовних рис (XI–XII ст.) – новгородські грамоти.

V. П'ятий свідок прадавніх складників української мови (IV ст.) – готська мова.

VI. Шостий український свідок (II ст. н. е.) – кельтські сусіди. *Кельтський родовід суфікса -ина*.

VII. Сьомий український свідок – народно-латинський майбутній недокопаний час (II ст. н. е.).

VIII. Восьмий український свідок як «годинник» для праслов'янської (II ст. н. е.) – список М. Сводеша. *Зіставлення списків Сводеша слов'янськими мовами*.

IX. Несподіваний дев'ятий український свідок (V ст. до н. е.) – скіфи. *Аристофан про скіфську вимову*.

X. Десятий український свідок – сама українська мова [15].

Отже, спираючись на висновки К. Тищенка, можна стверджувати, що мова як базовий компонент етносу засвідчує початок формування української етнічної спільноти задовго до виникнення етногенетичних процесів на території сучасної Росії. Це, у свою чергу, унеможливорює існування єдиного етносу, що нібито охоплював простір від Галича й Києва до Новгорода та Суздаля, а відтак заперечує концепт так званої «давньоруської народності».

Особливу увагу як додатковий доказ на підтримку кельтської гіпотези походження Русі привертає так званий шостий мовний аргумент, що має безпосередній зв'язок із кельтським етнокультурним середовищем (II ст. н. е.). Одним із показових проявів цього впливу може бути поширення в українській мові суфікса *-ина* (*людина, дівчина, родина,*

тварина, драбина), який, імовірно, сформувався під впливом кельтських мовних моделей. Крім того, К. Тищенко виокремлює низку лексем, що потенційно можуть мати кельтське походження, серед них: *слуга, влада, ліки, бевзь, щит, молитися, сало* тощо [18, с. 34].

На нашу думку, кельтське плем'я рутенів могло відіграти визначальну роль у процесі формування протоукраїнського етносу, суттєво вплинувши на його етнокультурну ідентичність, самоназву (ендоетнонім) та ранні форми державної організації. У цьому контексті слушним видається розгляд етимологічного аспекту, зокрема можливого зв'язку назви «Русь» із латинізованим етнонімом «Ruthenia», що, імовірно, зазнав фонетичних трансформацій у процесі мовної адаптації. Водночас низка слів у кельтських і споріднених мовах – *route, rute, rut, rood, roud* – має значення «дорога», «шлях», «тракт», що може слугувати додатковим аргументом на користь кельтської гіпотези походження Русі.

Можливо, міграційні процеси кельтів-рутенів відбувалися ще до формування Київської держави, а їхня присутність засвідчується топонімічними назвами Балтійського регіону (*Руг, Ругенгоф, Ругард, Рушвіц, Ругенвальд*) та Подунав'я (*Ротуларіус, Реодарій, Росдорф, Руська Мюль*). Крім того, значна кількість європейських топонімів, імовірно, має спільне походження з етнонімами «рутени» або «руси» (Рис. 1), що становить додаткове підтвердження цієї гіпотези.

Історичні джерела також містять відомості про зв'язок русів із кельтами. Так, хроністи Симеон Логофет (Метафраст), Галл Анонім та Сугерій ототожнювали русів із нащадками кельтів. Відповідно до цієї гіпотези кельти-рутени,

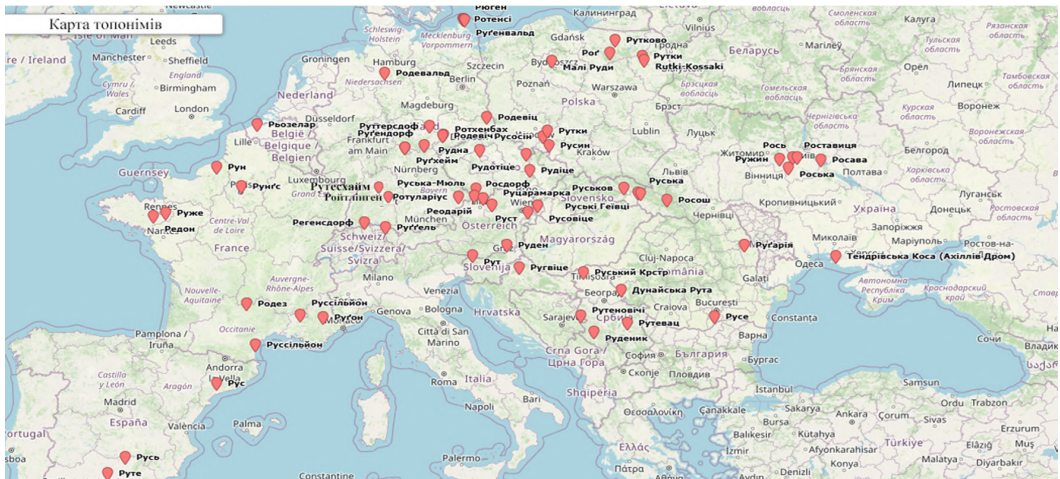

Рис. 1. Карта топонімів, пов'язаних з етнонімами «рутени», «руги», «русини». (Джерело: сформоване автором)

які проникли на територію сучасної України, могли відіграти важливу роль у формуванні праукраїнського етносу, залишивши свій ендоевонім, що згодом став основою назви держави Русь. Відомо, що у Нарбонській Галлії (сучасна Південна Франція) існувало кельтське плем'я рутенів, яке, можливо, мігрувало на схід.

Ці дані корелюють із висновками, викладеними у праці «Генезис та становлення Русі (VI–X ст.)» [2] та у статті «Переосмислення концепції “давньоруської народності” у світлі кельтської теорії походження Русі» [4]. Згідно із запропонованою концепцією імовірна міграція кельтів-рутенів відбулася між 469 р.

(після розпаду гунської імперії) та 562 р. (утворення Аварського каганату). Водночас археологічні свідчення дають змогу припускати їхню присутність у Наддніпрянщині ще раніше. Надалі рутени, вірогідно, асимілювалися зі слов'янами, які у той період входили до союзних об'єднань із гунами.

Протягом тривалого часу запропонована С. Шелухіним та нами концепція перебувала в тіні норманської теорії походження Русі, яка, однак, характеризується низкою істотних недоліків. Розглянемо її основні постулати:

1. Припущення про походження назви «Русь» від фінського слова «Ruotsi», яким позначали шведів.

РУТЕНИ. Повідомлення Юлія Цезаря, Плінія Старшого, Марка Лукана, Григорія Турського, Симіона Логофета, Галла Аноніма, Сутерія. Півострів Тендрівська коса. Плита в Зальцбурзі. Згадка Богдана Хмельницького. Західні місіонери Ебон і Герборт називали державу Русь і Балтійську Ругію Рутенією. **РУТЕНІИ, РУГИ.** Топоніми: Руцармарка, Ругуларіус, Реодарій, Росдорф, Руська Моль, Рутенвальд, Рутенгоф. **ЧЕРНЯХІВСЬКА КУЛЬТУРА (II-VII ст.).**

РУСЬ

Рис. 2. Головні елементи трансформації рутенів у Наддніпрянську Русь. (Джерело: сформоване автором)

2. Інтерпретація імен руських князів і назв дніпровських порогів у скандинавському ключі.

Щодо першого постулату, то, за гіпотезою С. Шелухіна, фіни називали шведів «Руотці» тому, що ті вели активну торгівлю з Руссю, так само як у Києві купців, які торгували з Грецією, називали «гречниками» [21, с. 53].

Слід також зауважити, що у жодному руському чи візантійському джерелі немає свідчення про запозичення слова «Русь» із фінської мови. Понад те, самоназва «Русь» засвідчена ще до встановлення тісних контактів зі скандинавами. Також важливо, що етнонім «Русь» охоплює значно ширший ареал, ніж територія фінсько-скандинавських зв'язків. Якби ця гіпотеза була правильною, слід було б очікувати її поширення лише на північні землі, проте назва «Русь» міцно закріпилася за середньонаддніпрянськими територіями.

Другий постулат – інтерпретація імен руських князів та назв дніпровських порогів, згаданих Костянтином VII Багрянородним. Візантійські автори нерідко передавали чужоземні топоніми у формах, зрозумілих грецькій традиції або через посередництво інших народів, що не доводить їхнього скандинавського походження. Крім того, серйозною вадою цього постулату є відсутність системності: не всі дніпровські пороги отримали скандинавські відповідники, а більшість їхніх найменувань має слов'янську або тюркську етимологію. Відтак спроба подати ці назви як суто скандинавські є вибірковою і тенденційною.

Разом з тим варто говорити про взаємодію, а не домінування: наявність окремих скандинавських впливів у Київській Русі не заперечує її місцевого

слов'янського чи кельтського підґрунтя. Скандинави могли виступати торговцями, найманцями або навіть окремими князями, проте це не означає, що саме вони заснували державу Русь.

Отже, ця концепція є радше політичною ідеологією, ніж об'єктивним історичним поясненням, тоді як кельтська теорія походження Русі дедалі активніше розвивається у науковому дискурсі.

Досить поширеною є думка, ніби кельтські племена рутенів не могли зберегтися як окрема етнічна спільнота до V–VII ст. н. е. Водночас історія знає численні приклади тривалої «консервації» етносів та етнографічних груп у географічно відокремлених регіонах – у горах, болотистих місцевостях, лісових масивах чи на островах. Так, етнос басків зберігся на Піренейському півострові; іраномовні осетини продовжують мешкати на Кавказі; грузини – автохтонне населення Закавказзя, відоме ще за часів Колхіди та Іберійського царства. Подібні процеси можна спостерігати і серед карпаторусинів: ця етнографічна група українців пов'язується з племенами білих хорватів. Русини, до яких належить і сам автор, зберігають власні говірки, специфічні культурні риси та традиції, відмінні як від загальноукраїнського, так і від польського чи словацького середовища.

Кельтський світ являв собою масштабне політико-племінне та військове об'єднання, що інтегрувало елементи багатьох народів і регіональних традицій. Територія поширення кельтів охоплювала простір від Британських островів і Піренейського півострова до Малої Азії та Леванту (достатньо згадати галатів і галілеян). Не дивно, що

окремі кельтські археологічні культури поступово розчинилися серед германських чи інших племен; однак елементи матеріальної культури та топонімії ще тривалий час домінували у цих середовищах. Лінгвіст К. Тищенко, зокрема, виділив 53 топоніми кельтського походження, серед яких – «Рось» та «Роставиця» [16].

Кельтський вплив простежується і в пшеворській та черняхівській археологічних культурах, про що свідчать характерні орнаментальні мотиви (ромбоподібні, зигзагоподібні, спіралеподібні та колоподібні візерунки на кераміці) й елементи технології гончарства. Добре задокументованими є численні приклади далеких міграцій кельтських племен (бої, галати), які залишали топонімічні та культурні сліди на тисячі кілометрів від прабатьківщини. Хоча наразі відсутні безпосередні археологічні чи письмові свідчення пересування рутенів із Нарбонської Галлії до Східної Європи, сама можливість такого переміщення не суперечить відомій мобільності кельтських спільнот латенської доби.

Топонімічні дані Центральної та Східної Європи додатково підтримують цю гіпотезу (Рис. 1). Серед прикладів можна навести такі назви: *Руська-Мюль*, *Реодарій*, *Росдорф*, *Руцарамарка*, *Рудотице*, *Рудіце*, *Русовіце*, *Руст*, *Руден*, *Руські Геївці*, *Руська*, *Росош*, *Ружин*, *Рось*, *Росава*, *Роставиця* тощо.

Висновки. Кельтська концепція походження Русі обґрунтовується численними свідченнями авторів, які отожднювали русів із рутенами, а також поширенням відповідних топонімів, зокрема *Ротуларіос*, *Реодорій*, *Росдорф*, *Руська-Мюль*, *Руцарамарка*, *Рудотице*, *Руст*, *Руден*, *Рось*, *Росава* та ін.

Археологічні дані засвідчують відчутний кельтський вплив на слов'янські культури – від пшеворської до черняхівської, що проявляється у специфічних формах кераміки (ромбоподібні, зигзагоподібні, спіралеподібні та колоподібні орнаменти), гончарній традиції кельтського походження, а також у таких характерних явищах, як ритуальне згинання мечів тощо.

З лінгвістичного погляду, за К. Тищенком, простежується кельтський компонент в українській мові, зокрема у функціонуванні суфікса **-ина** та певного шару лексики. Також слід додати, що етимологія назви «Русь», на думку прихильників кельтської теорії, найпереконливіше пояснюється через слово «Ruthenia» із подальшими фонетичними спрощеннями, де слова *route*, *rute*, *rut*, *rood*, *roud* у кельтських та суміжних мовах означають «дорога», «шлях», «тракт», «перебіг». Візантійський історик Симеон Логофет називав русів «дромітами» (від грецьк. δρόμος – «біг») за те, що руси пересувалися з великою швидкістю, а назва Тендрівської коси («Ахіллів дром» – «Ахіллів біг») могла бути пов'язана з перебуванням там рутенів.

Територія поширення кельтів у добу їхньої експансії охоплювала простір від Британських островів і Піренейського півострова до Малої Азії та Леванту (достатньо згадати галатів та галілеян). Не дивно, що окремі кельтські археологічні культури поступово асимілювалися серед германських та інших етносів; проте елементи матеріальної культури та топонімії ще тривалий час зберігалися у цих середовищах, що, ймовірно, і успадкувала Наддніпрянська Русь від кельтів-рутенів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брайчевський, М. Ю. Походження Русі. Київ, 1968. 228 с.
2. Дешко, П. П. Генезис та становлення Русі (VI–X ст.): кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти «магістр» / МОН України; ПВНЗ «МЕГУ ім. акад. С. Дем'янчука». Рівне, 2024. 88 с.
3. Дешко, П. П. Кельтська концепція походження Русі в контексті археології. *Актуальні питання та перспективи інноваційного розвитку науки та освіти в умовах євроінтеграції*: збірник тез доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції (м. Рівне, 14 листопада 2024 року). Рівне, 2024. Ч. I. С. 96–97.
4. Дешко, П. П. Переосмислення концепції «давньоруської народності» у світлі кельтської теорії походження Русі. *Актуальні проблеми гуманітарних наук*. 2025. Т. 1. № 87. С. 59–69. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/87-1-7>
5. Дешко, П. П. Походження Русі в контексті кельтської теорії. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія Історичні науки*. 2024. Т. 35 (74). № 3. С. 28–31 URL: <https://doi.org/10.32782/2663-5984.2024/3.5>
6. Залізняк, Л. Л. Від склавинів до української нації. Київ, 1997. 256 с.
7. Залізняк, Л. Л. Етапи формування українського народу як локальний прояв універсальних етногенетичних процесів Європи. *Українознавство*. 2023. № 3 (88). С. 222–235. URL: [https://doi.org/10.30840/2413-7065.3\(88\).2023.288060](https://doi.org/10.30840/2413-7065.3(88).2023.288060)
8. Залізняк, Л. Л. Києворуська версія україногенези. Аргументи «за» і «проти». *Українознавство*. 2023. № 1 (86). С. 93–107. URL: [https://doi.org/10.30840/2413-7065.1\(86\).2023.275329](https://doi.org/10.30840/2413-7065.1(86).2023.275329)
9. Залізняк, Л. Л. Первісна історія України. Київ, 1999. 263 с.
10. Залізняк, Л. Л. Універсальні закономірності етногенези народів середньої смуги Європи. *Українознавство*. 2023. № 2 (87). С. 252–275. URL: [https://doi.org/10.30840/2413-7065.2\(87\).2023.282261](https://doi.org/10.30840/2413-7065.2(87).2023.282261)
11. Овчарук, М. Концепція етногенезу українців Леоніда Залізняка: історіографія проблеми. *Українознавство*. 2025. № 2 (95). С. 87–99. URL: [https://doi.org/10.17721/2413-7065.2\(95\).2025.331411](https://doi.org/10.17721/2413-7065.2(95).2025.331411)
12. Скляренко, В. Г. Походження етноніма русини. *Життя у слові*: збірник наукових праць на пошану акад. В. М. Русанівського. Київ, 2011. С. 96–104.
13. Скляренко, В. Г. Походження назви Русь. *Мовознавство*. 2011. № 3. С. 16–25.
14. Скляренко, В. Г. Русь і варяги: історико-етимологічне дослідження. Київ, 2006. 119 с.
15. Тищенко, К. М. Десять історичних свідків прадавності української мови. *Вісник НТШ*. 2023. № 67. С. 64–76.
16. Тищенко, К. М. Кельтські назви селищ на витоках річок України. *Народна творчість та етнографія*. 2003. № 5–6. С. 63–73.
17. Тищенко, К. М. Кельтські назви селищ на витоках річок України. *Народна творчість та етнографія*. 2004. № 3. С. 87–96.
18. Тищенко, К. М. Контури лексикотопонімічної стратиграфії України і етногенез українців. *Народна творчість та етнографія*. 2005. № 4. С. 31–44.
19. Турчин, Я. Б. Суспільно-політичні погляди та державотворчі ідеали С. Шелухіна: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01 / Національний ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2005. 190 с.
20. Турчин, Я. Б. Теорія кельтського походження України-Русі С. Шелухіна та її значення в обґрунтуванні легітимності відродження української держави 1917–1920 рр. *Українська національна ідея: реальність та перспективи розвитку*. Львів, 2006. № 17. С. 34–40.
21. Шелухін, С. П. Звідкіля походить Русь. Теорія кельтського походження Київської Руси з Франції. Прага, 1929. 134 с.
22. Deshko, P. P. The Celtic Theory of the Origins of Rus' as an Alternative to Normanism and the Concept of the «Old Rus' Ethnicity».

Scientific and Theoretical Almanac «Grani». 2025. Vol. 28. No. 4. P. 70–79. URL: <https://doi.org/10.15421/172586>

23. Turchyn, Y., Ivasechko, O. Serhiy Shelukhin's Theory of the Celtic Origin of Ukraine-Rus'. *Echa Przeszłości*. 2021. Vol. 22. No 1. P. 9–27. URL: <https://doi:10.31648/ep.6706>

REFERENCES

1. Braichevskyi, M. (1968). *The Origin of Rus'*. Kyiv, 228 p. [in Ukr.]

2. Deshko, P. (2024a). *Genesis and Formation of Rus' (6th–10th Centuries)*. [Qualification Thesis for the Degree of Master of Higher Education P. P. Deshko] Ministry of Education and Science of Ukraine; Private Higher Educational Institution “MEGU named after Acad. S. Demianchuk”; Faculty of Geography, History and Tourism; Department of History, Theory of State and Law, and Philosophy. Rivne, 88 p. [in Ukr.]

3. Deshko, P. (2024b). The Celtic Concept of the Origin of Rus' in the Context of Archaeology. *Topical Issues and Prospects of Innovative Development of Science and Education in the Conditions of European Integration*: Collection of Abstracts of Participants of the International Scientific and Practical Conference, November 14, Rivne, Part I, pp. 96–97. [in Ukr.]

4. Deshko, P. (2025a). Rethinking the Concept of the “Old Rus' Ethnicity” in the Light of the Celtic Theory of the Origin of Rus'. *Aktualni problemy humanitarnykh nauk* (Topical Problems of the Humanities), Vol. 1, No. 87, pp. 59–69. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/87-1-7> [in Ukr.]

5. Deshko, P. P. (2024c). The Origin of Rus' in the Context of the Celtic Theory. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Istorychni nauky* (Scientific Notes of V. I. Vernadsky Taurida National University. Series: Historical Sciences), Vol. 35 (74), No. 3, pp. 28–31. <https://doi.org/10.32782/2663-5984.2024/3.5> [in Ukr.]

6. Zalizniak, L. (1997). *From the Slaveni to the Ukrainian Nation*. Kyiv, 256 p. [in Ukr.]

7. Zalizniak, L. (2023a). Stages of the Formation of the Ukrainian People as a Local Manifestation of the Universal Ethnogenetic Processes of Europe. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 3 (88), pp. 222–235. [https://doi.org/10.30840/2413-7065.3\(88\).2023.288060](https://doi.org/10.30840/2413-7065.3(88).2023.288060) [in Ukr.]

8. Zalizniak, L. (2023b). The Kyivan Rus' Version of the Ukrainogenesis: Arguments “for” and “against”. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 1 (86), pp. 93–107. [https://doi.org/10.30840/2413-7065.1\(86\).2023.275329](https://doi.org/10.30840/2413-7065.1(86).2023.275329) [in Ukr.]

9. Zalizniak, L. (1999). *Prehistoric History of Ukraine*. Kyiv, 263 p. [in Ukr.]

10. Zalizniak, L. (2023c). Universal Laws of Ethnogenesis of the Peoples of the Middle Zone of Europe. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 2 (87), pp. 252–275. [https://doi.org/10.30840/2413-7065.2\(87\).2023.282261](https://doi.org/10.30840/2413-7065.2(87).2023.282261) [in Ukr.]

11. Ovcharuk, M. (2025). Leonid Zalizniak's Concept of the Ethnogenesis of Ukrainians: Historiography of the Issue. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 2 (95), pp. 87–99. [https://doi.org/10.17721/2413-7065.2\(95\).2025.331411](https://doi.org/10.17721/2413-7065.2(95).2025.331411) [in Ukr.]

12. Skliarenko, V. (2011a) The Origin of the Ethnonym “Ruthenians”. *Life in the Word: Collection of Scientific Works in Honour of Acad. V. M. Rusanivskyi*. Kyiv, pp. 96–104. [in Ukr.]

13. Skliarenko, V. (2011b). The Origin of the Name Rus'. *Movoznavstvo* (Linguistics) No. 3, pp. 16–25. [in Ukr.]

14. Skliarenko, V. (2006). *Rus' and the Varangians: A Historical and Etymological Study*. Kyiv, 119 p. [in Ukr.]

15. Tyshchenko, K. (2023). Ten Historical Witnesses of the Antiquity of the Ukrainian Language. *Visnyk NTSh* (Bulletin of the Taras Shevchenko Scientific Society), No. 67, pp. 64–76. [in Ukr.]

16. Tyshchenko, K. (2003). Celtic Names of Settlements at the Sources of Ukrainian Rivers. *Narodna tvorchist ta etnografii* (Folk Art and Ethnography), No. 5–6, pp. 63–73. [in Ukr.]

17. Tyshchenko, K. (2004). Celtic Names of Settlements at the Sources of Ukrainian Rivers. *Narodna tvorchist ta etnografia* (Folk Art and Ethnography), No. 3. pp. 87–96. [in Ukr.]
18. Tyshchenko, K. (2005). Contours of the Lexical-Toponymic Stratigraphy of Ukraine and the Ethnogenesis of Ukrainians. *Narodna tvorchist ta etnografia* (Folk Art and Ethnography), No. 4. pp. 31–44. [in Ukr.]
19. Turchyn, Ya. (2005). *Socio-Political Views and State-Building Ideals of S. Shelukhin*. [A thesis for Candidate of Sciences degree in Poitics, specialty 23.00.01]. Lviv Polytechnic National University. Lviv, 190 p. [in Ukr.]
20. Turchyn, Ya. (2006). S. Shelukhin's Theory of the Celtic Origin of Ukraine-Rus' and Its Significance in Justifying the Legitimacy of the Restoration of the Ukrainian State in 1917–1920. *Ukrainian National Idea: Realities and Prospects of Development*. Lviv, No. 17, pp. 34–40. [in Ukr.]
21. Shelukhin, S. (1929). *Where Rus' Comes From. The Celtic Theory of the Origin of Kyivan Rus' from France*. Prague: A. Fišer, Strašnice, 134 p. [in Ukr.]
22. Deshko, P. (2025b) The Celtic Theory of the Origins of Rus' as an Alternative to Normanism and the Concept of the "Old Rus' Ethnicity". *Naukovo-teoretychnyi almanakh "Hrani"* (Scientific and Theoretical Almanac "Grani"), Vol. 28, No. 4, pp. 70–79. Available at: <https://doi.org/10.15421/172586> [in Ukr.]
23. Turchyn, Y., Ivasechko, O. (2021). *Serhiy Shelukhin's Theory of the Celtic Origin of Ukraine-Rus'*. *Echa Przyszłości*, Vol. 22, No. 1, pp. 9–27. <https://doi.org/10.31648/ep.6706> [in Ukr.]

Summary

CRITICAL ANALYSIS OF THE CELTIC CONCEPT OF THE ORIGIN OF RUS'

Petro DESHKO

orcid.org/0009-0002-8476-6021

Master of Arts in History and Law, Head of Academic Affairs

Augustyn Voloshyn Carpathian University

email: 2020petrodeskho@gmail.com

The relevance of the research. The article presents a critical analysis of the Celtic concept of the origin of Rus' within the framework of the anti-Normanist discourse and the re-evaluation of early mediaeval ethnogenetic processes. Archaeological, linguistic, and historical-cultural factors are examined to substantiate the presence of a Celtic component in the formation of the Proto-Ukrainian ethnos. The study reveals traces of Celtic linguistic influence in Ukrainian, particularly in the suffix -yna and specific lexical layers. Toponymic evidence (Ros', Rosava, Rosdorf, Ruzaramarcha, Rudotitse, Rutenia, etc.) indicates the cultural continuity of the Celtic Rutenians in the Middle Dnipro region. The Celtic hypothesis is argued to be a convincing alternative to the Normanist theory and the concept of the so-called «Old Rus' ethnicity», both of which demonstrate ideological determinism and a lack of empirical consistency. The role of anti-Normanism is emphasized as a methodological approach for restoring the historical continuity of Ukrainian statehood. The Celtic concept offers new explanatory potential for understanding the autochthonous origins of Rus' in the context of contemporary reassessment of Eastern European ethnogenesis and the deconstruction of imperial historiographical paradigms. This approach reorients historical

discourse away from colonial narratives and reaffirms the indigenous development of Ukrainian civilization.

The **purpose**. The study aims to evaluate the evidence critically supporting the Celtic hypothesis, demonstrate its historiographical significance, and reveal its methodological advantages over Normanist interpretations. The objective is to substantiate the existence of a Celtic ethnocultural substratum that contributed to the emergence of early Rus' polity and Ukrainian ethnogenesis.

Conclusion. The analysis confirms that the Celtic hypothesis is grounded in interdisciplinary data and challenges the academic legitimacy of Normanism. Recognition of the Celtic component enables a reconfiguration of the historical narrative of Rus' as an indigenous European civilization with deep-rooted Proto-Ukrainian continuity, thereby reinforcing the paradigm of national historiography.

Keywords: Rus', Celts, Celtic Ruthenians, Ruteni, ethnogenesis, anti-Normanism, archaeology, linguistics, toponymy, S. Shelukhin, Ukrainian statehood.

Отримано редакцією / Received: 23.10.25

Прорецензовано / Revised: 10.11.25

Схвалено до друку / Accepted: 28.04.26

**ЕТНОПОЛІТОЛОГІЧНИЙ ТА УКРАЇНОЗНАВЧИЙ ВИМІРИ
ДОСЛІДЖЕННЯ МОРАЛЬНОГО КАНОНУ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ
ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ**
(Роздуми про монографію Л. Г. Мушкетик «Моральний канон української
традиційної культури: за фольклорними джерелами».
Київ–Кам'янець-Подільський, 2022. 752 с.)

Олег КАЛАКУРА

orcid.org/0000-0003-2617-0115

доктор політичних наук, професор,

Інститут політичних і етнонаціональних досліджень

НАН України ім. І. Ф. Кураса

email: oleg_kalakura@ukr.net

Анотація. У статті викладено етнополітологічний та українознавчий погляди на сучасні підходи етнології в дослідженні морального канону традиційної української культури через призму фольклористики. На основі аналізу монографії та інших праць знаної дослідниці українського і зарубіжного фольклору Лесі Мушкетик з'ясовано міждисциплінарну сутність концепту «моральний канон української традиційної культури», його значення для українознавства та етнополітології з урахуванням методології наукового синтезу і компаративістики. Висвітлено пізнавальну та світоглядну роль в умовах глобалізації і російсько-української війни. Окреслено перспективи подальших студій.

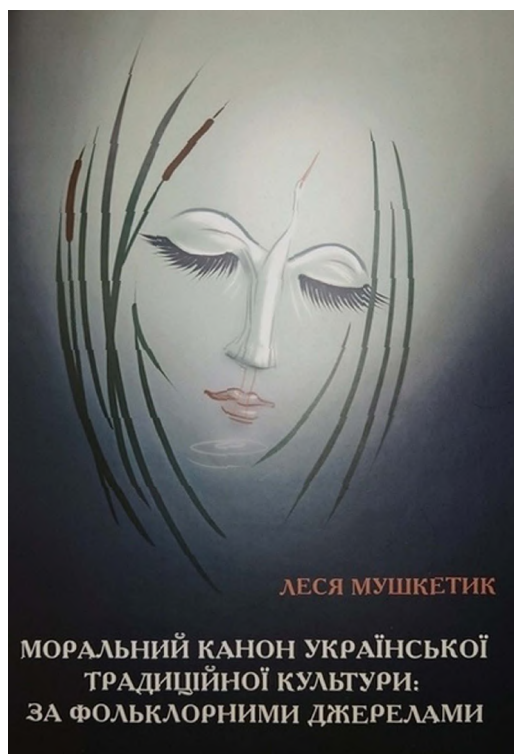
Ключові слова: етнополітологія, українознавство, етнологія, фольклористика, українська культура, моральний канон, методологія, компаративістика, глобалізація, російсько-українська війна.

Постановка проблеми. Українознавство і новітня культурологія трактують традиційну культуру як історично сформовану цілісну систему матеріальних і духовних цінностей, звичаїв, традицій, вірувань та морально-етичних норм, що передаються з покоління в покоління і є основою життєдіяльності народу та суспільства [5, 23, с. 5–46]. Хліборобсько-козацький феномен уособлює самобутність традиційної культури українського народу, а її серцевиною і ядром виступає народна творчість, або фольклор, які разом з такими поняттями, як цивілізація, світогляд, мораль, ментальність та ін., складають предметне поле фольклористики як одного із сегментів

українознавства [21, с. 405–406]. Яскравою і самобутньою постаттю в сучасній науковій етнології та фольклористичі є Леся Георгіївна Мушкетик – доктор філологічних наук, член-кореспондент НАН України, письменниця і перекладачка, головна наукова співробітниця Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. Її перу належить ціла низка наукових досліджень, з-поміж яких особливе місце посідає монографія, присвячена моральному канону української традиційної культури [12]. Інноваційність постановки проблеми та оригінальні підходи авторки до її вирішення заслуговують підтримки, викликають зацікавлення і

спонукають до роздумів над порушеннями в ній питаннями з погляду суміжних наук, включаючи етнополітологію та українознавство.

Актуальність, стан і завдання дослідження. Важливість означеної теми для українознавства, етнополітології та всієї соціогуманітаристики зумовлюється наступними чинниками: а) в умовах окупаційно-геноцидної війни Російської Федерації проти України, особливо її повномасштабної фази, культура стала, з одного боку, потужним інструментом ворога для знищення української ідентичності та підризу національної єдності українського народу, ослаблення його незламності у боротьбі за збереження державної незалежності України, а з другого – вона виступає символом стійкості українців, засобом їхнього згуртування і дистанціювання від російського культурного простору, активізації протидії пагубному впливу рашистської ідеології «русского мира». Війна стала справжнім викликом для етнології та фольклористики, які разом з іншими галузями соціогуманітаристики виступають потужним інструментом культурного і морально-психологічного спротиву агресору, захисту ідентичності українців, документування злочинів, втрат і травм, фіксації фольклору війни (усна історія та етнологія); б) технологічна революція, глобалізація і цифровізація сучасного світу, гібридні війни супроводжуються, на жаль, деморалізацією культури, руйнуванням моральних канонів і принципів, розмиванням її ціннісних орієнтирів, що стало серйозною загрозою для суспільної свідомості й моралі воюючої країни, засвідчило необхідність активної протидії цим негативним процесам і явищам, підвищення ролі соціогуманітарних наук у

збереженні та поширенні культурно-духовних цінностей і запобіганні деградації моральних норм; в) незважаючи на те, що за останні десятиріччя зусиллями українознавців, істориків, філософів, культурологів, етнополітологів, етнографів, фольклористів створено великий пласт наукових і науково-популярних праць, навчальних посібників з історії та теорії культури, її традиційної складової, ролі і місця морального чинника як фундаменту культури, багато аспектів цієї проблематики залишаються недостатньо дослідженими, особливо з погляду сучасних реалій; г) в інтелектуальному та медійному просторі поширюються різного роду українофобські наративи, передусім російські, спрямовані на дискримінацію України, спотворення її історії, заперечення самотності традиційної культури українського народу,

привласнення його історико-культурної спадщини, що об'єктивно диктує необхідність рішучої відсічі ворожій пропаганді, активної протидії ідеології «руського мира» з боку українознавців.

На важливість зазначених факторів частково вказала й сама Л. Мушкетик у вступі, історіографічних сюжетах монографії, бібліографія якої налічує понад 700 праць вітчизняних та зарубіжних авторів. Принагідно зазначимо, що джерельно-бібліографічний потенціал дослідження містить кожен із шести проблемно-тематичних розділів. Виходячи з поставленої мети і завдань, авторка зосередилась передусім на аналізі праць попередників з історії, теорії та філософії культури, моралі, етики, естетики і, звісно, фольклористики. Йдеться про дослідження Т. Аболіної, В. Борисенко, Н. Вдовиченко, Я. Гарасима, В. Горського, М. Гримич, Л. Дунаєвської, А. Єрмоленка, С. Єрмоленко, О. Івановської, І. Ігнатенко, Н. Лисюк, О. Нельги, В. Пазенка, М. Поповича, Н. Савранської, Г. Скрипник, Д. Шурко, В. Ятченка та ін. Водночас деякі праці узагальнюючого та теоретико-методологічного характеру, які не фігурують в монографії, зокрема В. Кременя, О. Рафальського, М. Юрія [1, 7, 8, 10, 14] та інших, суттєво доповнюють загальну історіографічну платформу досліджуваної проблеми. Сказане стосується і студій, підготовлених в НДІ українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Р. Додонова, П. Кононенко, В. Крисаченка, Л. Сорочук, Ю. Фігурного, О. Шакурової) [5, 9, 11, 16–19, 21, 22].

Перед тим як перейти до безпосереднього розгляду сюжетних ліній монографії Л. Мушкетик, зазначимо, що вона вже отримала достатньо високу оцінку

в декількох рецензіях, у тому числі відомих учених-етнологів і фольклорознавців М. Глушка [3] та М. Дмитренка [4]. Автори цілком аргументовано відзначили високий теоретичний рівень дослідження, свіжість та оригінальність проблематики, добре продуману його логічну архітектоніку, підкреслили, що народна мораль, її традиції залишаються й сьогодні як основою життєдіяльності українського народу, так і актуальною науковою проблемою міждисциплінарного характеру.

Виклад основного матеріалу. Ключову думку, яка пронизує монографію Л. Мушкетик, можна сформулювати так: *український етнос за свою багатовікову історію створив унікальний скарб народної мудрості, який найповніше символізує сформовану в процесі етногенезу систему світоглядно-моральних принципів народу/нації, їх зародження, розвиток та збагачення, заклав базові моральні, етичні, художньо-естетичні норми поведінки та цінності, які, передаючись із покоління в покоління, набули статус неписаних законів українців і виступають потужним чинником формування їхньої національно-культурної та духовної ідентичності. Вершиною цього процесу стало утвердження **морального канону** традиційної української культури як фундаменту сучасного культурного простору.* Погляди авторки на моральний канон українського фольклору співзвучні з трактуванням цього концепту в новітній соціогуманітаристиці не як догми, а як певного зразка, що виступає орієнтиром для дотримування та наслідування [15, с. 44]. Близьке за змістом визначення дослідниця деталізує на основі аналізу фольклорних джерел, наголошуючи на поєднанні народних уявлень про

добро, працю, родину з християнськими цінностями [12, с. 595–598]. Моральний канон – це своєрідний етичний регулятор, взірець, еталон, специфічний стандарт для відтворення таких чеснот, як працьовитість, справедливість, стриманість, розважливість, шана до батьків, родини та старших тощо [12, с. 74–75].

З позиції наукознавства категорія «моральний канон української традиційної культури» має *міждисциплінарну сутність*. Для кожної з галузей соціогуманітаристики (політологія, соціологія, правознавство, філософія, етика, естетика, історія, етнологія, культурологія, психологія, фольклористика тощо) вона виступає об'єктом пізнання через призму свого предмета та властивого їй методологічного інструментарію. Інтегрувати ці галузеві знання про моральний канон української культури спроможне українознавство як наукова система знань про Україну та світове українство на основі методології міждисциплінарного синтезу. Це усвідомлювала й авторка монографії, залучаючи до свого пізнавального інструментарію як загальнонаукові методи дедукції та індукції, аналізу і синтезу, компаративістики, так і етнологічні: структурно-семантичний, описово-функціональний, текстологічний, історико-хронологічний, джерелознавчої критики та ін. На жаль, методологічний підрозділ як окремий компонент дослідження структурно не виділений, що є, на нашу думку, помітним упущенням.

Оскільки мораль має етнічне обличчя, в монографії сповна раціонально застосовується поняття «етноетика» як етичне знання про вплив традиційної української культури на норми моралі та правила поведінки українців у співвідношенні із загальнолюдськими

цінностями. Принагідно нагадаємо, що українська етноетика сформувалася як на етичних цінностях фольклору, так і на історико-філософській думці. Її пізнавально-світоглядне кредо втілене у «філософії серця» Григорія Сковороди, яка пронизана почуттями добра, любові до людини, родини, природи і праці, поваги до старших. Відстежуючи присутність морального канону в усьому комплексі фольклорних джерел, науковиця вказує як на феномен українського фольклору, так і на специфіку прояву морального канону в кожному з його різновидів. У цій частині варто було б наголосити, що на українських теренах з різних часів проживають представники інших етносів, вступаючи в культурний діалог з українцями [6]. Не вдаючись до викладу змісту монографії, систематизуємо і синтезуємо її найважливіші положення, які за своїм значенням виходять за рамки предметного поля суто фольклористики і носять міждисциплінарний характер.

Перше. Маючи досвід фольклористичної компаративістики української та угорської народної творчості, Л. Мушкетик повніше порівняно з працями інших дослідників обґрунтувала *самобутність українського фольклору*, який має багатовікову історію і вирізняється не лише більшою різноманітністю форм та жанрів, але і їхнім органічним синтезом, поєднанням музики, поезії, хореографії, обрядів і звичаїв. Для нього характерні історизм, людиноцентризм, екзистенційність, глибока поетичність, сакральність, ліричність пісень, речитативна форма співу козацьких дум під кобзу, бандуру або ліру, метафоричність казок, багатство, давність, образність і мелодійність рідної мови. Моральний канон українців, закладений народною

творчістю, зафіксований в історико-фольклорних джерелах і висвітлений у науковій літературі, в ряді місць зіставляється з моральними якостями сусідніх народів та їхнім фольклором, при цьому не лише угорським, польським, але й російським. Ці відмінності, на які свого часу вказували Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, М. Костомаров, П. Куліш, М. Грушевський, М. Драгоманов, особливо оголилися в умовах нинішньої війни, яка показала цивілізаційну прірву між українцями і росіянами. Імперська свідомість, культ сили і реваншистських прагнень московитів укорінені в їхній ментальності, українофобстві та історичній неповноцінності.

Друге. Серцевиною усіх жанрів фольклору (оповідання, балади, казки, пісні, прислів'я, родинно-побутова обрядність, звичаї) виступає антропоцентризм, тобто образ Людини як їх творця, виконавця, користувача і найвищої цінності. Завдяки фольклору людина формувала і зберігала історичну пам'ять і свою національну та культурну ідентичність. Пам'ятки народної творчості виступають незамінним джерелом дослідження життєдіяльності, побуту, культури, вірувань та повсякдення людей на різних етапах історії. Вони пронизані ідеями гуманізму і народної моралі, яка уособлює цілісну систему звичаєвого права та досвіду різних поколінь українського народу, його мудрості, традиційних уявлень про норми поведінки, звичаї, родинні ідеали, найголовнішими з яких є міцна сім'я, злагода, взаєморозуміння та єдність, а також працьовитість як умова життя і добробуту.

3-поміж етично-ціннісних категорій, сформованих і зафіксованих людиною в народній творчості, пріоритетними

авторка називає любов, гідність, доброту, чесність, справедливість, відповідальність, рівність, мужність, сміливість, жертовність, вдячність, повагу до батьків і старших, співчуття іншим. Водночас народна мораль піддає громадському осуду зраду, продажність, цинізм, брехливість, жорстокість, лінощі та інші негативні риси і явища. До вищих цінностей людини народна мораль відносить кореляцію категорій добра і зла, честі і безчестя, сенсу життя і відчуття щастя [12, с. 179–182].

Третє. Л. Мушкетик з урахуванням викликів нинішньої війни, появою поряд із стійкістю, героїзмом, жертовністю українців таких негативних явищ, як ухилянство, зрадництво, колабораціонізм, загостила увагу на *аксіологічних проблемах фольклору*. Йдеться про його виховну функцію та регулюючу роль моралі, а також працевцентричні цінності, які виступають мірилом суспільного престижу людини. Праця, як і життя, здоров'я, знання, досвід, воля, гідність, віднесена до базових цінностей людини. Усі жанри українського фольклору розглядають працю як пріоритетну добробочесність, виховують повагу до працелюба, протиставляючи його ледареві («Праця годує, а лінь марнує»).

Окреме місце в монографії відведено аксіологічним аспектам життя і смерті, їхньому відображенню в народній творчості. Українські казки, пісні, історичні думи, прислів'я обожнюють народження нової людини, утверджують цінність її життя, а смерть розглядають не як кінець людського буття, а як перехід до потойбічного продовження життя в іншому світі. Досить часто вони героїзують смерть захисників рідної землі, незламних козаків, оспівують їхнє безсмертя і

вічну пам'ять про героїв, розглядаючи її як етичну цінність. Тут напрошуються певні паралелі з сучасним фольклором, який народжується в умовах російсько-української війни (усна історія, патріотична поезія, військові пісні, народний гумор, художні меми). В ньому органічно поєднуються прославлення героїв-захисників України і висміювання ворога. Можна згадати легенди про «Привида Києва», загадковість «Байрактарів», «незламність «Кіборгів», «Азовців», самовідданість волонтерів та медиків.

Четверте. В монографії простежується багато в чому новий підхід до концепції *мікрокосмосу людських стосунків* та його трактування в українському фольклорі. Образно висловлюючись, йдеться про «малий», здебільшого внутрішній світ окремої людини, групи людей, сім'ї, родини, роду. Дослідниця справедливо вказала на відмінність наукового відображення мікрокосмосу від фольклорного, яке ближче до літературного, тобто художнє [12, с. 185, 415]. Через образне змалювання особистого життя людини як індивідууму, її характер, темперамент, почуття, взаємодію з іншими стає зрозумілішим макрокосмос, або Всесвіт. Не оминула дослідниця й такі проблеми фольклористики, як етика міжпоколінних відносин, гармонійність та дисгармонійність подружніх стосунків, етика дошлюбних зв'язків.

Для традиційного українського суспільства властивий *родоцентризм* як вища екзистенційна цінність людини, яка в родині, сім'ї шукала душевний спокій, захист і порятунк. Моральні засади роду, сім'ї найповніше віддзеркалюють календарний та весільно-обрядовий фольклор, казки, приказки і прислів'я. Народна мудрість констатує: «Без

родини нема щастя для людини», «Де в сім'ї лад, там без вад». В дослідженні акцентується увага на одвічній проблемі «батьки і діти», фольклорних зразках шанобливого ставлення дітей до батьків, взаємин братів і сестер, морального авторитету і прикладу батьків. Родина в широкому розумінні слова – це й рідний край, батьківщина, держава.

П'яте. Відштовхуючись від загальних норм народної моралі, науковиця на одне з чільних місць поставила фольклорне бачення *екологічної етики*, її орієнтирів на взаємовідносини людини і природи, на повагу людини до всього живого та довкілля, ставлення до тварин, рослин. З-поміж моральних цінностей екологічного спрямування народна творчість розглядає людину як частину природи, оспівує її дивовижну красу, повагу, бережливе і гуманне ставлення до неї. Казки, легенди, пісні, прислів'я вчать берегти ліс, сад, кожне дерево і кущ, захищати і піклуватися про тварин, птахів, ідеалізують калину, вербу, явір, тополь, дуб, наділяють магічними властивостями лелеку, вовка, зозулю та ін.

Саме екологічно-моральний наратив фольклору набуває особливої актуальності в умовах техногенної революції, неконтрольованого розвитку термоядерних, кібернетичних та біохімічних комплексів, технологічних воєн, коли над людством нависла смертельна загроза планетарної катастрофи. Якщо не вживати попереджувальних реанімаційних, принаймні превентивних заходів, то, за словами знаного вченого-хірурга А. Радзіховського, помста Природи буде жорстокою і незворотною [13, с. 161].

Авторка, в свою чергу, наголошує, що перед наступом новітніх технологій,

олігархізації та комерціалізації суспільства, устремліннями до корупції і збагачення етика та мораль відступають на задній план, розмиваються національні цінності культури, падає рівень моральності, погіршуються сімейно-шлюбні стосунки [12, с. 10–13]. Для України такі негативні явища ускладнюються постколоніально-травматичним синдромом, обтяжуються окупаційно-геноцидною війною і підливною діяльністю російської агентури, зрадників та колаборантів.

Шосте. На основі синтезу інформаційного потенціалу українського фольклору з'ясовано найбільш важливі світоглядно-моральні й психологічні властивості *менталітету* українців, який ґрунтується на архетипах і має два крила: хліборобсько-селянське (сакральне ставлення і любов до землі, зв'язок з природою, працелюбність, життестійкість, індивідуалізм, прагматизм, релігійність) і козацько-лицарське (волелюбність, відвага, жертвність, побратимство, культ особистої свободи, здатність до самоорганізації, емоційність); таке розуміння української ментальності співзвучне з її цивілізаційним трактуванням у колективній монографії [8], автори якої наголошують, що менталітет – це спосіб мислення і світосприйняття, історично укорінений у свідомість, поведінку, традиції, побут, звичаї багатьох поколінь людей [8, с. 8–9]. У ньому акумулюються душа і характер народу, традиції і свідомість, помисли та ідеали, вдача і моральні цінності, духовні та світоглядні орієнтири. Хліборобське коріння українців заклало такі риси ментальності, як осілість, приязність до домівки, сакральне ставлення до хліба, що символізує працьовитість, добробут,

життя, господарність, гостинність, миролюбність, а також родинну пам'ять. З хлібом пов'язана календарна обрядовість, самобутні звичаї і пісні, магичні дії, спрямовані на викликання щедрого врожаю.

З цінностями хлібороба перегукується козацько-шляхетний менталітет, основними рисами якого є волелюбність, любов до особистої і національної свободи, захист віри і рідної землі, демократизм, лицарство, сміливість. Органічне поєднання хліборобського та козацького менталітету сформувало соціальний феномен українця – «воїн-господар» – і позначилося на його характері та культурі, символізуючи сплав любові до землі і праці та готовності захищати її від ворогів і відстоювати свободу.

Сьоме. Монографія суттєво заповнює одну з прогалів сучасної соціогуманітаристики: співвідношення фольклорного осмислення народної релігії та вірувань і наукового релігієзнавства. Примітною особливістю української народної творчості (легенди, казки, замовляння, приказки, календарно-обрядова пісенна творчість, магичні дії) є те, що вона відбиває ретроспективний погляд на органічне поєднання язичницьких вірувань праукраїнців із зародженням та розвитком християнства, що найповніше виявляється у святах, обрядах та звичаях. Це явище фігурує в науці як релігійно-естетичний синкретизм. Відомо, що деякі релігійні свята поєднують віру, культ сонця, вогню та води, приготування короваю, пасочки, куті, магичне засівання тощо. Можна провести певні паралелі з культом дохристиянських богів Сварога, Мокоша та святкуванням Водохреща, Великодня. Авторка звернула увагу на те, що численні твори

народного мистецтва виконували одночасно прикладні, ритуальні, естетичні, виховні та дидактичні функції.

Руйнівний слід у суспільній моралі залишила політика войовничого атеїзму. «Утративши віру у Творця, Всесвітній Розум, споконвічну мудрість Життя, – зазначає Л. Мушкетик, – ми заблукалися в закутках своєї душі, розгублені й занепокоєні запитуємо: Куди йдемо? На чому триматимемося далі? На страху, прагматизмі чи добрі?». І резюмує: майбутнє може пізнаватися через минуле, через переосмислення нагромадженого упродовж тисячоліть народного морального досвіду [12, с. 14].

Розглянуті положення не вичерпують всього змісту монографії. Вони лише вказують на її вагомість, новизну і значення, відкриваючи водночас простір для подальших досліджень. Відрадно, що після виходу монографії авторка продовжує плідно працювати в руслі цієї тематики, свідченням чого є її участь у колективній монографії, присвяченій місцю фольклору у сучасному суспільстві [20], низка інших публікацій, а також участь у наукових конференціях. Разом з іншими науковцями вона відстежує глибинні зміни в українській культурі й народній творчості під впливом війни, насамперед в проблематиці художньої літератури, образотворчого мистецтва, репертуарі театрів, кіно, експозицій музеїв, народження неофольклору в маскультурі та соціальних мережах.

Видається не зайвим зазначити, що монографія Л. Мушкетик – це й данина вдячності за батькові настанови, доброї пам'яті видатного українського письменника-романіста Юрія (Георгія) Мушкетика, а також бабусі Уляни Онуфріївни, яким, власне, вона і присвячена.

Символічно, що післямова авторки закінчується батьківськими словами з вірша 1992 р., вкрай актуального для сьогодення:

*Помирає село, відходить у вічність
З вербами, левадами, з волами,
Перистими, муругими, сивими,
З червоним маком у пониззі городу,
Стукотом яблук у нічному саду,
Хвилюючим терпким запахом
Печеної картоплі та паленого
картопляного бадилля...*

[12, с. 686].

Для традиційної культури українців світ села належить до основоположних цінностей. Помирає село, а разом з ним відходить ціла епоха національної історії та культури, і не лише під нищівними ударами ракет і «шахедів» агресора, але й внаслідок недолугої політики совка та нинішніх владних структур. Не хочеться вірити, що пам'ять про українське село залишиться лише у фольклорі та працях його дослідників.

Підсумовуючи, можна зробити наступні **висновки**. Монографія Л. Мушкетик – нове і вагоме наукове дослідження з української етнології та фольклористики, створене на хвилі їхнього переходу від описово-ілюстративного до інтеграційно-аналітичного та міждисциплінарного осмислення народної творчості в контексті цивілізаційного та антропологічного підходів. Вона відбиває загальні тенденції інтеграції наук про Людину, Природу і Довкілля, розвитку сучасного українознавства, філософії, методології синтезу знань з етнології, культурної антропології, етносоціології, етнетики, етнопсихології та утвердження на цій основі нової якості фольклористики як науки про закономірності та особливості розвитку усно-писемної,

художньо-музичної творчості, простежує динаміку змін як у формах, так і в змісті народної мудрості. Дослідження мовно-фольклорних, пісенних, поведінкових та інших джерел, їхнє залучення до вивчення історії культури, ретрансляція закладених у них морально-етичних цінностей на сучасність є важливим фактором утвердження української ідентичності, консолідації суспільства, його очищення від залишків совковості та колоніалізму, запобігання негативним процесам і явищам. Війна переконливо підтвердила живучість природної морально-психологічної і ментальної стійкості українців, їхню рятівну властивість, здатність мобілізуватись, згуртовуватись і героїчно само захищатись.

Книга охоплює всі регіони України, написана живою мовою з урахуванням особливостей їхньої лексики, говірок та діалектів. Авторці вдалося уникнути традиційного академізму. Складні поняття і терміни викладені доступно і зрозуміло з літературно-художнім забарвленням, у ряді місць образно та емоційно.

Висока оцінка монографії не означає, що вона позбавлена резервів. На це вказали й рецензенти [3, 4], зазначивши, що книга створювалась і побачила світ до початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну, а це частково позначилось як на ставленні авторки до праць окремих російських авторів, так і на критичності оцінки російського фольклору, порівнянні народної моралі українців і росіян, характеристики ментальності останніх. Війна принесла на українську землю не лише масове нищення мирного населення, руйнування міст і сіл, їхньої інфраструктури, але й засвідчила, що за давнєне почуття зверхності та зневаги

московитів щодо українців трансформувалося в тваринну ненависть і цинічну жорстокість. Агресор переступив усі межі моралі й людяності у ставленні до дітей, жінок та літніх людей. Установкою для російського суспільства став нав'язаний шляхом брехні ті маніпуляції суспільною свідомістю образ українця як ворога, нациста, бандерівця, петлюрівця, мазепинця. Можна не сумніватися, що ці теми знайдуть повніше відображення в наступних студіях науковиці.

Не обійшлося в книзі й без поодиноких смислових повторів, окремих редакційно-видавничих огріхів, недогляду в бібліографічному описуванні джерел і літератури, але це аж ніяк не впливає на загальний науковий рівень і не применшує значення означеної праці, яку без перебільшення можна віднести до знакових і фундаментальних.

Насамкінець видається доцільним висловити декілька думок і пропозицій щодо продовження досліджень зі сфери морального канону української культури та врахування їх у подальших студіях цієї вельми важливої проблеми для сучасної науки та суспільних практик. З погляду історії, українознавства та етнополітології варто долучити політологічний аспект морального канону суспільно-політичного та культурного простору України, оскільки мораль виступає регулятором не лише етичних норм, але й політичної культури суспільства, активно впливає на політичну свідомість, окреслює моральні норми політика, визначає принципи взаємодії громадянина і держави. Народний обранець, державний діяч, депутат чи урядовець покликані бути носіями високої моралі: честі, справедливості, відповідальності у своїй

діяльності. На це звернули увагу автори відомого дослідження про антропологічний код української цивілізації і культури [1, кн. 2, с. 552]. Як представник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса висловлююсь за подальше продовження співпраці з науковцями Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. Нам спільними зусиллями належить осмислити, як трансформується традиційна культура минулих епох у сучасних практиках, відстежувати її багатоетнічність і специфіку культурного життя корінних народів та етнічних спільнот. Сказане стосується дослідження нових явищ у міській культурі й народній творчості містян у контексті демографічних змін, зумовлених війною, масовою міграцією, появою категорії внутрішньо переміщених осіб та біженців від війни.

Окремої уваги заслуговує участь українознавців, етнологів, фольклористів в інформаційному просторі у протидії дезінформації, що поширюється через електронні платформи інтернет-каналів, YouTube, Facebook, Instagram, X (Twitter), Telegram, TikTok тощо, а також у створенні електронних баз даних, оцифруванні рукописних фондів, документуванні фольклорних та інших матеріалів, народжених в умовах нинішньої війни.

Українська народна творчість – планетарне явище, яке має глобальний характер. Вона є частиною світової історико-культурної спадщини. За неповними даними, у геополітичному просторі світу (за межами України) проживає до 40 млн. українців, у т. ч. від 6 до 7 млн. біженців від війни. Створюючи глобальний Український світ, вони репрезентують свою історію, культуру,

традиції, звичаї, моральні цінності, зберігають історичну пам'ять предків, свою самобутність і ментальність. Цей ракурс етнології та фольклористики лише починає досліджуватись [16, 20]. Особливо актуальним видається дослідження долі останньої хвили вимушеної еміграції внаслідок російської агресії.

І останнє, дослідження морального канону української культури, його впливу на формування національної та громадянської ідентичності українців має важливе прикладне значення, а тому потребує уваги і підтримки з боку органів влади та інституцій громадянського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Антропологічний код української культури і цивілізації*: монографія у двох книгах / О. О. Рафальський (кер. авт. колективу), Я. С. Калакура, В. П. Коцур, М. Ф. Юрій. Київ, 2021. Кн. 1. 432 с.; кн. 2. 536 с.
2. Борисенко, В. Традиційна етнічна культура українців в історичному розвитку. *Народна творчість та етнологія*. 2013. Вип. 5. С. 27–39.
3. Глушко, М. Народна мораль – основа життєдіяльності етносу. *Народознавчі зошити*. 2023. № 5. С. 1310–1314.
4. Дмитренко, М. Мораль і традиція: перервне і тривке. *Українська літературна газета*. 2023. 3 червня.
5. Додонов, Р. А. Этническая ментальность. Опыт социально-философского исследования. Запорожье, 1998. 192 с.
6. Калакура, О. Етнокультурний діалог як чинник формування міжнародної злагоди. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса*. 2010. Вип. 2. С. 169–178.
7. Калакура, Я. С., Рафальський, О. О., Юрій, М. Ф. Українська культура: цивілізаційний вимір. Київ, 2015. 496 с.
8. Калакура, Я. С., Рафальський, О. О., Юрій, М. Ф. Ментальний вимір української цивілізації. Київ, 2017. 560 с.

9. Кононенко, П. П. Українознавство. Київ, 2006. 870 с.
10. Кремень, В. Г. Феномен інновацій: освіта, суспільство, культура. Київ, 2008. 472 с.
11. Крисаченко, В. С. Українознавство: гуманітарні виміри. Київ, 2025. 504 с.
12. Мушкетик, Л. Моральний канон української традиційної культури: за фольклорними джерелами. Київ–Кам'янець-Подільський, 2022. 752 с.
13. Радзіховський, А. Людина і Всесвіт: минуле, сучасне, майбутнє. Київ, 2025. 348 с.
14. Рафальський, О. О. Україна як цивілізаційний феномен. Київ, 2010. 256 с.
15. Скуратівський, В. Л. Канон. *Енциклопедія сучасної України*. Київ, 2012. Т. 12. 711 с.
16. Сорочук, Л. Етнокультурна традиція українства у контексті світового культурного простору. *Українознавчий альманах*. 2015. Вип. 18. С. 252–256.
17. Сорочук, Л. Мова фольклору: традиції та сучасне побутування. *Українознавчий альманах*. 2012. Вип. 9. С. 256–259.
18. Українці у світовій цивілізації і культурі / заг. ред. П. П. Кононенка. Київ, 2008. 400 с.
19. Фігурний, Ю., Шакурова, О. Етнокультурний розвиток українського суспільства в умовах повномасштабної російсько-української війни. *Українознавство*. 2023. № 4. С. 41–58.
20. Фольклор у сучасному суспільстві: традиції, трансформації / відп. ред. Л. Вахніна. Київ, 2024. 300 с.
21. *Фольклористика. Українознавство*: збірник наукових статей. Київ, 2019. 432 с.
22. Шакурова, О. Основні концепції етногенезу українського народу: вітчизняна історіографія (кінець XIX – початок XXI ст.). Київ, 2017. 272 с.
23. Юрій, М. Ф. Соціокультурний світ України. Київ, 2004. 737 с.
- Kotsur, V., et al. (2021). *The Anthropological Code of Ukrainian Culture and Civilisation: A Monograph in 2 Vols*. Kyiv, Vol. 1. 432 p.; Vol. 2. 536 p. [in Ukr.]
2. Borysenko, V. (2023). Traditional Ethnic Culture of Ukrainians in Historical Development. *Narodna tvorchist ta etnolohiia* (Folk Art and Ethnology), Issue 5. pp. 27–39. [in Ukr.]
3. Hlusko, M. (2023). Folk Morality is the the Foundation of Ethnic Life. *Narodoznnavchi zoshyty* (Ethnographic Notebooks), No. 5. pp. 1310–1314. [in Ukr.]
4. Dmytrenko, M. (2023). Morality and Tradition: the Transient and the Enduring. *Ukrainian Literary Newspaper*, 5 June. [in Ukr.]
5. Dodonov, R. (1998). *Ethnic Mentality. An Experiment in Socio-Philosophical Research*. Zaporizhzhia, 192 p. [in Ukr.]
6. Kalakura, O. (2010). Ethnocultural Dialogue as a Factor in the Formation of Inter-Ethnic Harmony. *Scientific Notes of the I. F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies*. Issue 2. pp. 169–178. [in Ukr.]
7. Kalakura, Ya., Rafalskyi, O., Yurii, M. (2015). *Ukrainian Culture: The Civilisational Dimension*. Kyiv, 2015. 496 p. [in Ukr.]
8. Kalakura, Ya., Rafalskyi, O., Yurii, M. (2017). *The Mental Dimension of Ukrainian Civilisation*. Kyiv, 560 p. [in Ukr.]
9. Kononenko, P. (2006). *Ukrainian Studies*. Kyiv, 870 p. [in Ukr.]
10. Kremen, V. (2008). *The Phenomenon of Innovation: Education, Society, Culture*. Kyiv, 472 p. [in Ukr.]
11. Krysachenko, V. (2025). *Ukrainian Studies: Humanitarian Dimensions*. Kyiv, 504 p. [in Ukr.]
12. Mushketyk, L. (2022). *The Moral Canon of Traditional Ukrainian Culture: Based on Folklore Sources*. Kyiv–Kamianets-Podilskyi, 752 p. [in Ukr.]
13. Radzikhovskiy, A. (2025). *Man and the Universe: Past, Present, Future*. Kyiv, 348 p. [in Ukr.]
14. Rafalskyi, O. (2010). *Ukraine as a Civilisational Phenomenon*. Kyiv, 256 p. [in Ukr.]

REFERENCES

1. Rafalskyi, O., Kalakura, Ya.,

15. Skuratovskyi, V. (2012). The Canon. *Encyclopaedia of Modern Ukraine*. Kyiv, Vol. 12. 711 p. [in Ukr.]
16. Sorochuk, L. (2015). The Ethnocultural Tradition of the Ukrainian People in the Context of the Global Cultural Space. *Ukrainoznavchyi Almanakh* (Ukrainian Studies Almanac), Issue 18. pp. 252–256. [in Ukr.]
17. Sorochuk, L. (2012). The Language of Folklore: Traditions and Contemporary Practice. *Ukrainoznavchyi Almanakh* (Ukrainian Studies Almanac), No. 9. pp. 256–259. [in Ukr.]
18. Kononenko, P., ed. (2008). *Ukrainians in World Civilisation and Culture*. Kyiv, 400 p. [in Ukr.]
19. Fihurnyi, Yu., Shakurova, O. (2023). Ethnocultural Development of Ukrainian Society in the Context of a Full-Scale Russian-Ukrainian War. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies). No. 4. pp. 41–58. [in Ukr.]
20. Vakhnina, L., ed. (2024). *Folklore in Contemporary Society: Traditions, Transformations*. Kyiv, 300 p. [in Ukr.]
21. *Folkloristics. Ukrainian Studies: Collection of Academic Articles*. Kyiv, 2019. 432 p. [in Ukr.]
22. Shakurova, O. (2017). *Main Concepts of the Ethnogenesis of the Ukrainian People: Domestic Historiography (Late 19th – Early 21st Centuries)*. Kyiv, 272 p. [in Ukr.]
23. Yurii, M. (2004). *The Sociocultural World of Ukraine*. Kyiv, 737 p. [in Ukr.]

Summary

ETHNO-POLITOLOGICAL AND UKRAINIAN STUDIES DIMENSIONS OF STUDYING THE MORAL CANON OF UKRAINIAN CULTURE THROUGH THE PRISM OF FOLKLORE (Reflections on the Monograph: L. H. Mushketyk. *The Moral Canon of Ukrainian Traditional Culture: According to Folklore Sources*. Kyiv-Kamianets-Podilskyi. LLC "Drukarnia "Ruta", 2022.752 p.)

Oleh KALAKURA

orcid.org/0000-0003-2617-0115

Doctor of Political Sciences, Professor

Kuras Institute of Political and Ethnic Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine

email: oleg_kalakura@ukr.net

The relevance of the research. The importance of the specified topic for Ukrainian studies, ethnopolitology, and the entire field of social sciences and humanities is determined by the following factors: a) in the context of the occupation-genocidal war of the Russian Federation against Ukraine, especially its full-scale phase, culture has become, on one hand, a powerful tool for the enemy to destroy Ukrainian identity and undermine the national unity of the Ukrainian people, weakening their resilience in the struggle to preserve Ukraine's state independence, and on the other hand, it serves as a symbol of the Ukrainians' resilience and a means of their unification and distancing from the Russian cultural space. The war has become a real challenge for ethnology and folklore studies, which, along with other fields of social sciences and humanities, serve as a powerful tool for cultural and moral-psychological resistance against the aggressor and for the protection of Ukrainian identity; b) the technological revolution, globalisation, and digitalisation of the modern

world, along with hybrid wars, are unfortunately accompanied by the demoralisation of culture, the destruction of moral canons and principles, which has become a major threat to the social consciousness and morality of the warring country, highlighting the need for active counteraction against these negative processes and phenomena; c) despite the fact that in recent decades, thanks to the efforts of Ukrainian studies scholars, historians, philosophers, and ethnopologists, a significant body of scientific works on the history and theory of culture, the role and place of the moral factor as the foundation of culture has been created, many aspects of this issue remain insufficiently researched, especially in light of contemporary realities; d) various forms of anti-Ukrainian narratives, primarily Russian, aimed at discriminating against Ukraine, distorting its history, denying the uniqueness of the traditional culture of the Ukrainian people, and appropriating its historical and cultural heritage, are spreading in the intellectual and media space, which objectively dictates the necessity for a decisive response to hostile propaganda

The **purpose** is to clarify the interdisciplinary essence of the concept "moral canon of Ukrainian traditional culture," its significance for Ukrainian studies and ethnopology, taking into account the methodology of scientific synthesis and comparativism.

Conclusions. The monograph by L. Mushketyk is a new and significant scientific study in Ukrainian ethnology and folklore, created in the wake of their transition from descriptive-illustrative to integrative-analytical and interdisciplinary understanding of folk creativity in the context of civilisational and anthropological approaches. The examination of linguistic folklore, song, behavioural, and other sources, their involvement in the study of cultural history, and the retransmission of the moral and ethical values embedded in them to the present day are important factors in affirming Ukrainian identity and consolidating society. The war convincingly confirmed the resilience of the natural moral, psychological, and mental fortitude of Ukrainians. The study of the moral canon of Ukrainian culture, its influence on the formation of national and civic identity of Ukrainians, has significant practical importance and therefore requires attention and support from government authorities and civil society institutions.

Keywords: ethnopolitics, Ukrainian studies, ethnology, folkloristics, Ukrainian culture, moral canon, methodology, comparative studies, globalization, Russian-Ukrainian war.

Отримано редакцією/ Received: 16.04.26

Прорецензовано / Revised: 28.04.26

Схвалено до друку / Accepted: 28.04.26

ТУРКМЕНСЬКИЙ ГЕРОЇЧНИЙ ЕПОС «ГЬОРОГЛИ» ТА ЙОГО АКТУАЛЬНІСТЬ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Микола ВАСЬКІВ

orcid.org/ 0000-0003-3909-1213

доктор філологічних наук, професор, старший науковий співробітник

НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка

email: myvaskiv@ukr.net

Анотація. У статті «Гьорогли» аналізується як твір туркменського народного героїчного епосу та акцентується увага на актуальності його героїко-патріотичного пафосу в сучасній Україні в умовах Визвольної війни проти російської агресії. Визначні пам'ятки героїчного епосу створювалися від античних часів і належать до перлин світової культури. «Гьорогли» був і залишається завжди актуальним як для туркменського народу, так і для українців та багатьох інших націй, бо його героїко-патріотичний пафос гуртує етноси для відсічі зовнішньому ворогові, для збереження національної ідентичності в умовах багатовікового протистояння зовнішній агресії.

Ключові слова: героїчний епос, «Гьорогли», співці-бахши, Александр Ходзько-Борейко, «традиціоналізм» та «антитрадиціоналізм», патріотизм.

Постановка проблеми. Героїчний епос стає супутником людства кілька тисяч років тому, з моменту зародження культури й цивілізації, залишаючись продуктивним читивом і джерелом сюжетів для інших видів мистецтва й досі. Варто лише згадати «Епос про Гільгамеша», «Іліаду» й «Одіссею», «Магабгарату» й «Рамаяну» та багато інших творів різних народів, створених, як пафосно кажуть, на зорі людства. Нове дихання жанр отримує в добу Середньовіччя, коли значно чіткіше, ніж в античні часи, тексти відтворюють етнічну єдність, патріотизм головних героїв, а отже, і їхніх численних авторів [4, с. 156]. Найчастіше ці твори залишаються анонімними, народними, бо й творці не переймалися власним авторством, значною мірою тому, що усвідомлювали: вони карбують в індивідуальному слові загальноприйняті норми, уявлення та прагнення.

Зрештою, могло бути кілька авторів,

чи один співець пов'язував у цілісний сюжет і великий за обсягом текст напруження багатьох попередників. Тексти героїчного епосу були такі чималими за обсягом і часом виконання [3, с. 222]. В дослідженнях киргизького фольклору існує таке поняття, як «малі народні епоси». Їх сприймають малими, бо порівнюють із «Манасом», який важко вмістити в кількох томах. Насправді й ті «малі» епоси чималенькі, становлять понад півтори-дві сотні друкованого тексту. Отже, кожен етнос намагався створити значний за обсягом героїчний епос, у якому звеличувалися власний рід, плем'я, згодом – народність, їх славетна історія [2, с. 119], морально-етичні цінності, навіть побут і повсякдення.

Коли йшлося про витоки творів героїчного епосу, то науковці зійшлися у протистоянні так званих «традиціоналізму» й «антитрадиціоналізму». «Традиціоналісти» наполягали, що спочатку

були невеликі епічні, віршовані чи прозові, твори із завершеним, але нерозгалуженим сюжетом. У них міг бути спільний головний герой. Міг і не бути. Але з часом ці розрізнені твори об'єднувалися в один розлогий текст із кількома сюжетними історіями. Один головний герой ставав обов'язковим. Поруч поставали інші персонажі, помічники й вороги героя, про них розповідалося в побічних сюжетних лініях, які спліталися в єдиний вузол із оповіддю про центрального персонажа.

Так було з уже згадуваними епічними поемами Гомера, індійським героїчним епосом та багатьма іншими творами. А могли окремі епічні оповідки залишатися й надалі, до наших днів, розрізненими, не зібраними воедино. Яскравим прикладом можуть бути твори українського народного героїчного епосу – думи, які дослідники поєднують у певні цикли, але в цикли окремих невеликих за обсягом творів. Натомість писемний твір українського епосу – «Слово о полку Ігоревім» – уже злутував кілька розрізнених текстів в один, і ми можемо навіть чітко бачити нитки, якими він зшитий. Наприклад, читачі й дослідники не можуть до кінця пояснити для себе й інших зачин «Слова...», його символіку, але добре усвідомлюють те, що це був колись окремий твір, який у певний момент допасований був до основного сюжету походу князя Ігоря та його союзників проти половців. До нього додалася розповідь про втечу князя з полону, а ще сон і «золоте слово, зі сльозами змішане», стольного київського князя Святослава, а ще плач Ярославни...

«Антитрадиціоналісти», спираючись на аналіз «Едди» й «Пісні про Нібелунгів», стверджували, що героїчний епос не

був низкою об'єднаних, але колись розрізнених оповідок, а одразу об'єднував велику кількість подій і сюжетів. Короткі пісні про Зігфріда та Брунгільду, про загибель Нібелунгів тощо в «Едді» постають значно розлогішими, суттєво доповненими новими епізодами, персонажами, деталями, художніми «прикрасами» в «Пісні про Нібелунгів» межі XII–XIII ст. Науковці сперечалися, поки не зійшлися на тому, що можуть бути різні способи творення героїчного епосу. Можливі окремі розрізнені короткі твори [7, с. 32–43]. Так сталося, наприклад, із оповідками-легендами, оповідками-міфами про Кьорогли в азербайджанському епосі. Вони так і залишилися розрізненими, не «зшитими» в один великий епічний твір.

Можливе поступове суттєве розростання одного цілісного архаїчного твору з тяглим сюжетом у чималий текст, у якому на місці короткого, сухого викладу подій постають уже доповнені деталями й другорядними персонажами, їхніми історіями, ідеологічним і релігійним наповненням, психологічним умотивуванням учинків, рясними тропами й синтаксичними фігурами, версифікаційними вправліннями монументальні твори героїчного епосу. Як це було, наприклад, із «Піснею про Нібелунгів» чи багатьма творами французького героїчного епосу.

Та часто обидва способи поєднуються у творенні епічних народних перлин. Саме подібним поєднанням окремих коротких оповідей, які залишилися такими в азербайджанському фольклорі, в цілісний, нерозривний текст і сюжет, а паралельно – значного розширення цих тексту й сюжету, його збільшення за рахунок нових персонажів, подій, деталей,

подробиць, описів зброї, одягу, побуту тощо постає туркменський варіант епосу «Ѓорогли», який, беззаперечно, можна зарахувати до вершин світового героїчного епосу. Але українські науковці поки не зараховують.

Героїчний епос про Ѓорогли (Ѓьорогли, Ѓьороглу, Корогли, Ѓуругли) поєднав етнічну неповторність із оспівуванням загальнолюдських цінностей, що призвело до появи різних за обсягом і цілісністю творів, споріднених за змістом і головним героєм, у грузинів, вірменів, азербайджанців, туркменів, казахів, узбеків, таджиків (таджицький епос повністю написаний віршами). Але туркменський варіант є найповнішим і найбільшим за обсягом, і в ньому насамперед акцентується на патріотизмі головного героя, на його боротьбі із зовнішніми загарбниками (арабами, турками-османами).

Виклад основного матеріалу. У радянські часи курс зарубіжної літератури у вищих навчальних закладах України передбачав вивчення винятково давньогрецьких епічних поем, «Енеїди» Вергілія й західноєвропейського середньовічного героїчного епосу: французької «Пісні про Роланда» та її пізніших авторських переробок М. Боярдо й Л. Аріосто, німецької «Пісні про Нібелунгів», іспанської «Пісні про мого Сіда» за загальносоюзними підручниками й посібниками московських і ленінградських авторів. Великим проривом можна вважати введення розділу Г. Рубанової й В. Моторного про слов'янські літератури загалом і про сербські юнацькі пісні зокрема в українському підручнику зарубіжної літератури, як і вихід такого підручника [13]. А шкільний курс передбачав хіба вивчення «Слова о полку

Ігоревім», українських дум і російських билин.

Щоправда, був ще вишівський курс «Літератури народів СРСР», після розпаду Союзу поступово трансформований у «Літератури народів СНД», а потім – у «Літератури народів Сходу», зараз у більшості ВНЗ майже зведений нанівець. Дивно, але навіть у останньому з них найчастіше не передбачалося вивчення героїчного фольклору народів Центральної Азії, бо вся увага в цих курсах зосереджувалася на таджицько-перській літературі, писемній літературі народів Балтії, Закавказзя, Білорусії, Молдови, а особливо – на радянському періоді літератур усіх союзних республік. Якщо йшлося про героїчний епос, то зі «східних» його зразків згадували хіба «Витязя в тигровій шкурі» Ш. Руставелі й «Давида Сасунського».

Можна було сподіватися на неупереджений перегляд канону радянської доби в незалежній Україні. Частково він відбувся, хоча й надалі переважає інерція попередньої епохи. Героїчний народний епос потрапив на сторінки шкільних підручників. За різними програмами, це Гомерові «Іліада» й «Одіссея» та «Пісня про Роланда». В окремі вишівські курси нарешті «прорвався» центрально-азійський епос – «Манас» (загалом – негусто). Можна би вважати це здобутком українського літературознавства, але насправді величний твір киргизького героїчного епосу «відкрили» спочатку на Заході, після святкування 1000-річчя «Манаса» в 1994 році за рішенням Генасамблеї ООН та включення його до списку шедеврів нематеріальної культурної спадщини людства ЮНЕСКО. Упевнені, що в курсі зарубіжної літератури середньовіччя й доби Відродження мав

би бути туркменський «Гьорогли», який у 2015 році теж був уключений до Списку нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО «як зразок мистецтва дестанів», тобто тюркських епічних поем. Але на заваді їй досі стоїть зосередженість Заходу на самому собі та своїй культурі й лише поступове визнання культурних здобутків «глобального Півдня», які належать передусім етносам із великою кількістю населення чи потужною економікою («Манас» – приємний, але поодинокий виняток із цього правила). Україна ж іде повністю в фарватері цієї європейсько-американської культурної стратегії.

Можна би виправдовуватися тим, що немає відповідних наукових досліджень, а розробники шкільних програм, учителі й переважна більшість викладачів не наважуються самостійно вводити «незахідні» твори для вивчення у школі й вишах. Але – дивина! – вже щонайменше понад шість десятиліть такі дослідження опубліковані, й автор їхній – людина надзвичайно авторитетна в світовому літературознавстві. Йдеться про Віктора Максимовича Жирмунського, одного з родоначальників російської гілки формалізму.

Радянські ідеологи дуже швидко розгромили формалізм як шкідливу «буржуазну» теорію, але формалістів, як не дивно, не репресували. Можливо, тому, що більшість були широко знаними за кордоном, можливо, тому, що вони – корінні пітерці-ленінградці й москвичі. Як би там не було, вони й надалі продовжували дослідження, позірно підлаштовуючи їх під «марксистсько-ленінське вчення». Рафіновані естети, формалісти зосереджувалися переважно (крім російської літератури) на здобутках

французької, німецької, англійської, іспанської, італійської культур, добре володіли відповідними мовами. То потрапляючи в опалу, то в періоди «відлиги» вони провадили кабінетні дослідження російсько-західноєвропейського літературного замкнутого світу, навіть у найхімерніших сновидіннях і думках не маючи наміру звертати увагу на азійські літератури, тим паче – на фольклор народів Азії.

Усе змінилося в ході Другої світової війни. Провідні ленінградські літературознавці були евакуйовані до Центральної Азії. Так потрапив до Ташкента й інтелектуал-естет, рафінований інтелегент Віктор Жирмунський. Хоч би з почуття вдячності довелося звернути увагу на місцеве мистецтво, зокрема й на фольклор. І раптом ленінградський експерименталіст відкриває для себе героїчний епос центральноазійських народів, який справляє на нього настільки потужне враження, що наступну чверть століття він присвячує передусім його дослідженню. Вже в 1947–1948 роках він виливає захоплення узбецьким героїчним епосом і «Манасом» у відповідних невеликих монографіях [5; 6].

Потім півтора десятиліття В. Жирмунський присвячує ґрунтовному вивченню творів тюркського героїчного епосу, а заодно їх зв'язки, типологію зі слов'янським, європейським епосом, формує власну теорію героїчного епосу як жанру, його домінантних рис, ролі в світовій культурі, суттєво коригуючи як власні попередні погляди на ці проблеми, так і напрацювання європейського літературознавства. Й лише після цього отримані результати виливаються в низку подальших монографій: «Сказання про Алпамиша й богатирська

казка» (1960) [9], «Народний героїчний епос» (1962) [7], «Огузький героїчний епос і «Книга Коркута»» (1962) [8], «Тюркський героїчний епос» (1974) [11], «Порівняльне літературознавство: Схід і Захід» (1979) [10] та ін. Чимало сторінок у цих працях відведено для аналізу туркменського епосу «Ѓорогли» [7, с. 213–218].

Здавалось би, ось воно, емпіричне, теоретичне, методологічне підґрунтя для вивчення й популяризації тюркського героїчного епосу, «Ѓорогли» зокрема. Підґрунтя дуже авторитетне, яке не наважиться поставити під сумнів жоден науковець в Україні й за кордоном. Проте й у радянські часи, і після розпаду СРСР літературознавці робили вигляд, ніби праця В. Жирмунського про тюркський фольклор не існує, бо домінувало переконання, що європейські літератури, російська (як частина саме європейської) література естетично стоять значно вище за фольклор і літератури «відсталіх» центральноазійських етносів. Українське літературознавство йшло в фарватері загальносоюзного (читай – російського), тому теж намагалося ігнорувати тюркські літератури, а заодно вивищувати над ними українську культуру як «молодшу сестру» російської. Мовляв, що могли нормальне створити століттями «затуркані» тюрки? У них не може бути нічого високовартісного, бо цього не може бути ніколи. Тому не варто навіть вдарити палець об палець, аби читати твори тюркського епосу, тим паче – досліджувати їх.

Неупереджений погляд, однак, показує, що багато творів тюркського героїчного епосу – це перлини світової культури, її вершини доби Середньовіччя, які й досі мають потужний

ідейно-естетичний потенціал, тому заслуговують на всебічне вивчення і популяризацію в світі, зокрема й в Україні. До такого висновку приходили дослідники попередніх століть, які були фахівцями у вивченні фольклору народів світу й уперше знайомилися з «Ѓорогли». Передусім варто згадати дипломата польсько-білоруського походження Александра Ходзька-Борейка, російського консула в Персії (1830–1841), який здійснив небезпечну мандрівку фронтирними перськими околицями з метою збору історико-географічного матеріалу й фольклору тамтешніх народів, зокрема і тюркських. А потім остаточно розірвав будь-які стосунки з Російською імперією, виїхав до Парижа й присвятив себе викладацькій діяльності, популяризації й виданню тюркських, перської, української, латвійської та інших культур.

У 1842 році в Лондоні А. Ходзько-Борейко видав книгу з довжелезною назвою «Зразки популярної поезії Персії, знахідки про пригоди та імпровізації Курроглу, розбійника-менестреля Північної Персії; і Пісні людей, що населяють береги Каспійського моря, усно зібрані та перекладені, з філологічними та історичними нотатками Александра Ходзька, ескавіра» [17]. Книгу цю найчастіше згадують як першу публікацію перекладів (хай і прозою) пісень класика й фундатора туркменської літератури та сучасної туркменської літературної мови Магтимгули Пираги (Махтумкулі Фрагі). Проте, як бачимо вже з назви книги, основна увага зосереджена на героїчному епосі про Ѓорогли. Центральне місце цього епосу в книзі підтверджується також його обсягом у загальній кількості аркушів: «Ѓорогли» («Курроглу») займає 328 сторінок із 600 усієї книги.

Автор російськомовної статті у Вікіпедії стверджує, що текст епосу Ходзько-Борейко записав у Азербайджані, однак у «Вступі до Курроглу» польський дослідник неоднозначно повідомляє, що «героєм оповіді нашої роботи є Курроглу, туркмен-теке, уродженець Північного Хорасану, який жив у другій половині сімнадцятого століття» [17, р. 3], а потім на початку перекладу епосу ще раз інформує, що «Курроглу був туркменом із племені Теке, його справжнє ім'я було Ровшан» [17, р. 17], хоча й зазначає первісний зв'язок епосу з територією Азербайджану. До того ж, як ми вже знаємо, азербайджанські розповіді про Керогли є окремими творами зі спільним героєм, а туркменський епос про Ѓорогли – єдиний, цілісний твір і текст, і саме таким він постає у переказі-перекладі Ходзька-Борейка.

Колишній дипломат і сам був віршувальником (окремі сучасники називали «Олеся» Ходзька другим після А. Міцкевича тогочасним польським поетом), займався дослідженням європейського й арабського фольклору, що було дуже популярним і навіть модним серед романтиків, зокрема й українських, тому був дуже фаховим поціновувачем народної усної творчості і його надзвичайно висока оцінка туркменського «Ѓорогли» була дуже вагомою для тодішніх науковців і читачів, залишається такою й для сучасних. А. Ходзько-Борейко порівнює важливість змісту, патріотизм звучання й довершеність форми «Ѓорогли» із «Шахнаме» Фірдоусі, пригодицько-авантюрний характер епосу ставить у один ряд із перипетіями творів Сервантеса й Аріосто.

Дослідник-видавець звертає увагу на те, що для Ѓорогли найвищими

чеснотами, «ідеалом» є вірність лицарському слову й повна свобода, незалежність. «Саме в цьому способі мислення, ідентичному зі способом мислення його співвітчизників, криється таємний талісман співчуття, яке викликає ім'я Курроглу, та популярність, якою воно користується серед тюркських племен Північної Персії» [17, р. 7], тобто образ Ѓорогли, його думки та прагнення є втіленням текінської (туркменської) ментальності, думок і прагнень туркменів, як й інших тюркських племен. І це забезпечує таку органічну єдність туркменів із «Ѓорогли», безмежну любов до нього та його виконавців-бахши, безсмертя в народній пам'яті.

У книзі Ходзька Ѓорогли іменовані «розбійником-менестрелем», як його, очевидно, називали й тогочасні народні виконавці («ашики»). Хай нас не вводять у оману слово «розбійник», бо йшлося не про грабіжника з великої дороги, а про шляхетного розбійника, який не дбав про власне збагачення, був надзвичайно гостинним до всіх «відвідувачів», відбирав у заможних шахраїв і ворогів, аби забезпечити бідних співвітчизників, як це на свій розсуд і за народними уявленнями робили Робін Гуд, Олекса Довбуш, Устим Кармелюк чи Микола Шугай. Щодо «менестреля», то таке означення ще раз підкреслює захоплення Ходзька-Борейка художньою досконалістю героїчного епосу про Ѓорогли, особливо тими ліричними «імпровізаціями», які нібито безпосередньо виконував сам головний герой туркменського епосу.

Важливо для нас, що тут польський дослідник указує на паралелі між Ѓорогли, туркменським епосом та українською історією й літературою. А. Ходзько

був чудовим знавцем українського минулого й фольклору. У 1879 році в Парижі він публікує книгу «Історичні пісні України та пісні латвійців із берегів Західної Двіни. Нормандський, татарський, польський та козацький язичницький період». Це дало йому підстави зробити дуже цікаве порівняння: «Курроглу та його супровід нагадують козаків Запорозьких або Дону, і з великою правдою його можна було би назвати османським Мазепою серед турецьких кочових племен Персії; тим паче, що Мазепа також був поетом» [17, р. 9]. Отже, українців і туркменів XVII ст., на думку А. Ходзька, єднають їх лицарськість, дотримання власного слова й, основне, свобода, яка понад усе. Й саме їх – свободу, бойовий захист рідного краю й народу, лицарський кодекс у бою й повсякденні, непохитність ідеалів – оспівували Їорогли й Мазепа.

Від такого порівняння туркменів і козаків-українців, Їорогли й Мазепа органічно впливає неперепутна актуальність туркменського героїчного епосу для сучасного українського читача. Бо, як і в XVII ст., перед українцями постанала потреба збройно, в національно-державному єднанні стати на захист рідної землі, народу, культури, мови, вибороти право на вільне, незалежне існування у протистоянні зі страшним, могутнім ворогом. Але й такого ворога-загарбника, як стверджують туркменська й українська історія, епос «Їорогли» й український героїчний епос – «Слово у полку Ігоревім» і народні думи, – художня література, можна здолати, бо за нами справедливість, бо «у своїй хаті своя правда, і сила, і воля».

«Їорогли» сформувався як героїчний епос великого обсягу в XVII ст.,

містить конкретні прикмети того часу й історичних подій та міжнародних і міжетнічних взаємин попередніх століть, однак корінням сягає глибоко в минуле, відтворюючи релігійні уявлення, світобачення, матеріальний і духовний світ давніх тюрків-огузів, сімейно-родові стосунки, повсякденний побут, озброєння тощо. Це, зокрема, зазначає завідувачка відділу народної творчості Інституту мови, літератури й національних рукописів імені Магтимгули Академії наук Туркменистану Їюльджемал Їумманова: «Безперечно, що події, які відбувалися в XVI й XVII століттях, в окремих відгалуженнях популярного серед східних народів епосу “Їорогли” залишили певний слід. Проте стверджувати, що лише події тих століть покладені в основу епосу, що лише ті події слугували причиною його створення, й залишати події попередніх століть поза змістом епосу – означає відхилятися від істини чи підходити до цього твору однобоко» [18, р. 73–74].

Відносно недавній час формування остаточного тексту епосу призвів до того, що героїчні вчинки головного героя не є надмірно гіперболізованими, узагальненими повідомленнями про те, що він праворуч і ліворуч розкидає незліченну кількість супротивників. Так, Їорогли зумів, наприклад, здолати спочатку на коні, а потім спішений аж сорок воїнів, які згодом стануть його вірними сподвижниками. Однак сам герой зізнається, що це йому вдалося, бо супротивники нападали поодиноці; якби ж вони накинулися на нього гамузом, то було би йому непереливки й ще невідомо, як би закінчилася сутичка. Тобто невідворотно очікувана в героїчному епосі перемога отримує логічне вмотивування, яке в

більшості героїчної епіки не потребувалося.

Від давнини до сьогодення в усій повноті змісту туркменський героїчний епос зумів дійти до нас завдяки виконавцям, співцям-бахши, яких А. Ходзько називає «ашиками», – дуже авторитетними улюбленцями серед широких верств місцевого населення. «Вони тішаться присутності бахши (трубадура), який під акомпанемент свого дутара, двострунного інструмента, співає уривки з “Ѓорогли” й пісні Аман-молли чи Мағтимғули, національного поета, майже обожнюваного туркменами» [1, с. 240], – писав Арміній Вамбері, відомий угорський популяризатор туркменської культури, передусім поезії Мағтимғули Пираґи. Бахши, залежно від запитів і можливостей слухачів, могли виконувати твори довгими вечорами, цілу ніч, а то й по кілька дів із невеликими перервами. Отже, твір мав бути чималим за обсягом, аби забезпечити інтригу й цікавість слухачів на довгий час. Так, розрізнені завершені невеликі пісні закономірно переросли в розлогий героїчний епос у туркменів, які й зараз готові без перерви протягом годин слухати про Ровшана-Ѓорогли.

Усне довготривале виконання епосу неминуче призводило до імпровізування кожним бахши, виникало багато варіантів твору. А. Ходзько-Борейко згадує дуже авторитетного виконавця «Ѓорогли» – Махмуда-Хана Думбуллі, якому він довірив редагувати записаний тюркомовний текст. Так само польський дослідник, спираючись і на думку Махмуда-Хана, зазначає, що при всій множинності текстових варіантів у різних «ашиків» сюжетна основа, наративні особливості та структура епосу залишаються майже незмінними для кожного

з цих варіантів. Академік АН Туркменської РСР Баймухамед Карриєв у передмові до двомовного видання «Ѓорогли» наводить цілу низку бахши середини ХХ ст. – виконавців «Ѓорогли», майже наших сучасників, – які репрезентують різні племена, що сформували туркменську націю: це йомуд Рахманберди Худайберди-огли, текінець Бабаджан Сапаров, Овліякулі-бахши із племені ерсари, човдур Курбандурди-бахши, співці із племен човдурів, іґдирів (Абдулла Пірекеев), союнаджи зі ставропольських туркменів [12, с. 12, 13, 19] та ін. – більше двох десятків. Голова Халк Маслахати Туркменистану Г. Бердимухамедов у книзі «Бахши – провісники народного щастя» наводить цілу низку виконавських шкіл бахши (ахальська, даманська, салиро-сарикська, ерсаринська, йомудогкленська, човдурська), які й досі зберегли свої традиційні методи виконання [14, с. 43].

Усне виконання епосу, безпосередній контакт виконавця зі слухачами, без посередництва друкованого тексту, зумовили не лише неминучі імпровізації виконавців, а й наративну стратегію «Ѓорогли». Одним із ключових у цій стратегії є прийом, спопуляризований у «великих» літературах на початку ХХ ст. формалістами. Називається він – «прийом оголення прийому», коли оповідач відкрито втручається в нарацію, постійно наголошує на конструюванні сюжету, можливості його змін залежно від контексту, перекидає оповідні містки від персонажа до персонажа, від події до події. «Про кого тепер розповісти? – Про Ѓенджім-бека». «Послухайте тепер про Джигалі-бека». «Про кого тепер розповідь? – Про внука Джигалі-бека Ровшана» й т. д.

Ще одна особливість – синтез прозового мовлення з віршовим. Виклад подій, описи персонажів, пейзажів, інтер'єрів, побуту ведуться прозою, а віршовані пісні постають своєрідним лірико-філософським узагальненням побаченого чи почутого. Прозові фрагменти максимально наближені до народного уснопоетичного виконання. Пісні-вірші найчастіше виконує головний герой, «менестрель» Ѓороғли, хоча час від часу виконавцями є й інші персонажі героїчного епосу. «Задовго до наших днів для пісні відводилося значне місце у змісті народних дестанів і епосів. Практично всі герої цих епічних сказань постають як бахши-озанчі, які високо цінують мистецтво слова. В моменти душевної радості чи туги вони брали в руки свій дутар і висловлювали свої почуття через спів» [19, с. 66–67], – пишуть Гурбандже-мал Ільясова й Айсенем Курбанова, співробітниці Інституту мови, літератури й національних рукописів імені Мағтимғули Академії наук Туркменистану.

Тропи й поетичний синтаксис у піснях «Ѓороғли», постійні епітети, складна метафорика, «кучерявість» фраз у цих віршових сегментах тексту свідчать, що численні творці «Ѓороғли» дуже добре знали традиції писемної арабської й фарсімовної поезії та могли творити відповідні вірші для високоінтелектуального слухача. «В епосі немає жодного зайвого вірша чи недоречної строфи. Його вірші – художня скарбниця почуттів і думок туркменського народу, його творчої майстерності. Збірка епосів, створена в результаті єдності й гармонії поезії, оповіді й музичного мистецтва, пов'язана з життям, мудрістю, бажаннями, сподіваннями й життєвим устроєм народу» [16, р. 61], – зазначає Сапарберди

Чариев, головний науковий співробітник Інституту мови, літератури й національних рукописів імені Мағтимғули.

Такий синтез епічно розлогої прози із силою довершеного ліричного слова справив потужне враження на неодноразово згадуваного польського дипломата-філолога А. Ходзька: «Справді, потужна та мужня мова, жвавий ритм віршів розбійника-поета створюють своєрідну дику та сміливу гармонію, неповторну в будь-якому перекладі. Курроғлу ніколи не може боротися, не імпровізувавши спершу. Його пісня схожа на гучне шипіння змії, на шипіння гадюки; він повинен свистіти, перш ніж укусити» [17, р. 12]. Якщо ж ідеться про аналогії з європейськими літературами, то одразу на думку спадає Дантова «Vita Nova». Твір італійця сповнений елітарної символіки, алегоричності, зашифрованості, але також, проте, поєднує прозовий виклад подій, зустрічей і розставань із Беатріче з ліричними віршованими містично-філософськими узагальненнями (найчастіше – у формі сонетів).

Демократизм слухачів бахши, орієнтація на великі й кожен раз інші аудиторії корелює ще з однією особливістю епосу «Ѓороғли» – таким самим демократизмом головного героя та його сподвижників (сорока сподвижників, і числівник «сорок» часто спливає в тексті, бо має сакральне значення в ісламі й тюркському фольклорі: так само сорок друзів-помічників мав Манас). Усі головні герої-текінці не мають високого шляхетного походження, є вихідцями із суспільних низів, є рівнею для виконавця та слухачів. Важить лише їхня комбативність, здатність до чину, часто – до авантюрних дій, і саме до таких приходить визнання, достаток, високе становище в

очах довкілля та правителів інших етносів, що, в дусі епохи, призводить до «династичних» шлюбів. Про це майже два століття тому писав А. Ходзько: «Бувши сином бідного туркменського текінця, він обирає своїх апостолів серед найтемніших верств нації. Його послідовники та розбійники – це численні конюхи, ковалі, м'ясники та пастухи. Він є аристократом лише в коханні та обирає своїх коханих серед доньок князів та людей із високим становищем» [17, р. 8].

Спорідненість Ёорогли зі співвітчизниками, сприйняття його втіленням туркменських чеснот у очах туркменів давніх століть і сьогодення підтверджує С. Чарієв. Спираючись на текст епосу, науковець наводить перелік необхідних для справжнього джигіта рис, притаманних передусім для головного героя: «Для джигіта потрібні батько, мати, брат, сестра, спадкоємець, Батьківщина, честь, гідність, совість, хоробрість, вірність у коханні, кінь, достаток... Також для джигіта необхідні шляхетні моральні цінності, почуття й поняття, що плекалися віками, передавалися від покоління до покоління» [16, р. 63]. Це ті риси, які споконвічно були й залишаються досі основою туркменської ментальності.

Науковці ведуть постійні суперечки про те, хто ж був прототипом героя епосу. Згадують народних ватажків-повстанців проти османського панування, чие ім'я Ёорогли згадується й нібито в перських і османських архівних документах і тогочасних творах. Цим можна би пояснювати й те, чому герой епосу з іменем Ровшан став Ёорогли (Ѕорогли). Але спорідненість імені головного героя в туркменів та азербайджанців свідчить про те, що епос та ім'я героя

утвердилися значно раніше, до їх «розходження» в туркменів, азербайджанців та інших етносів, які оспівують Ѕорогли (Ѕорогли). Значно ближчими до істини видаються твердження науковців (передусім це турецький історик Фуат Ѕопрюлю з відомої династії вчених), що прототипом Ѕорогли був поет із XVI ст., творець і виконавець народних казок із таким самим іменем, а його помічником був теж поет Ейвез (приймний син героя епосу називався Овез).

Вікіпедія, однак, згадує розбійника з іменем Ѕорогли вже в епоху султана Абдул-Гаміда II, тобто на межі XIX–XX століть. Напрошується думка: можливо, першого прототипа головного героя «Ѕорогли» варто шукати значно раніше за XVI ст.? А вже слава героїчного епосу та його персонажа призводила до того, що бунтарі-розбійники пізніших часів прибирали собі ім'я Ѕорогли (Ѕорогли)?

Для слухачів «Ѕорогли» дуже близькою, органічною була спорідненість персонажів, передусім головного героя, з їхніми кінями. Георгій Гачев, аналізуючи твори Ч. Айтматова, передусім повість «Прощавай, Ѕольсари!», стверджував, що в них відображається нерозривний зв'язок киргиза з конем, перетворюючи їх ледь не на кентавра. «Ѕорогли» переконує, що такі «кентаври» були притаманні для тюркського світу віддавна, протягом тисячоліть. Особливою є ця спорідненість людини й коня-друга для туркменів, зокрема текінців. Їхня безмежна любов до чотириногих друзів, повне взаєморозуміння з ними є причиною того, що туркмени, мабуть, єдині серед тюрків не споживають кінського м'яса (для решти тюрків Центральної Азії конина – делікатес, який умісно

готують для великих свят – тоїв), не позбавляють їх життя, сакралізуючи цих тварин. Не випадково саме туркмени викохали ахалтекінців – одну з найславетніших, якщо не найславетнішу породу коней.

Ледь не єдиним організмом, «кентавром» були й Їорогли з його конем Гиратом (Киратом), про що йдеться в А. Ходзька: «Єдине, що Курроглу постійно любить, це його кінь Кират. Його траурна пісня після втрати цього улюбленого скакуна вважається однією з найгарніших елегій, якими може похвалитися східна література. Кират за важливістю справді є наступним після свого господаря. Опис його рис у першій та п'ятій Піснях вважається найавторитетнішим джерелом, на яке можна покладатися у гіпологічних питаннях, за думкою найкращих фахівців із коней у Персії. "Око моє! Душе моя!" – часто звертається до нього Курроглу. Без свого Кирата він нічого не вартий; і він вмирає за годину після смерті свого коня (в більшості варіантів смерть коня й Їорогли "розведені" в часі, але не в тому, який записав А. Ходзько. – М. В.). <...> На думку співвітчизників та шанувальників Курроглу, його воєнні пісні цінуються нарівні з дидактичними описами коня» [17, р. 11–12].

На думку Ходзька-Борейка, Кират для Їорогли важливіший за рідню, за дружину. Б. Карриєв, однак, аргументовано наводить протилежне твердження: «В епосі високими людськими рисами – вірністю в дружбі та коханні, відданістю сім'ї, рідній землі, розумом, кмітливостю тощо – наділений не лише сам герой Їорогли, а й багато жіночих персонажів: Гарман-Дялі, Ага-Юнус, Айсолтан, Гюль-Ендам, Гюль-Рух. Таке зображення

жінки характерне і для інших туркменських і взагалі середньоазійських епічних оповідей. <...> Жінки епосу займають рівне становище з чоловіками й не поступаються їм ні в чому, не лише у справах миру, а й у справах війни. Це вельми характерна риса середньоазійського епосу, що звеличує його над епосом багатьох інших народів» [12, с. 22]. Цікаво, що Гарман-Дялі перемагає в поетично-борцівському змаганні Їорогли, вона дарує йому життя, бо всіх інших переможених страчує. Зазнає поразки головний герой епосу й у змаганні зі стрільби з лука від Айсолтан. Жодному чоловікові Їорогли до цього ніколи не поступався. Можемо лише додати, що такими рівноправними з чоловіками у справах миру й війни в минулому й сучасності були не лише героїні туркменського епосу, а й українські жінки.

Як би там не було, жінки традиційно стають рушіями сюжету в туркменському епосі. Боротьба за жінку, виконання умов для одруження, часто – непосильних для пересічного персонажа, змушують Їорогли та його сподвижників не сидіти на місці, не задовольнятися тимчасовим добробутом, спокоєм, ставити собі найвищі, майже недосяжні цілі, ламаючи усталену ієрархію середньовічного світогляду.

Для всіх народів світу дуже важливим є продовження роду. Часто це стає сенсом життя людини. Та особливої вагомості рід, родина, продовження роду, передусім тяглість від покоління до покоління через синів, тобто від батьків до синів, потім – до внуків, набувають у туркменів. У «Їорогли» цей мотив є одним із домінантних. Головний герой довгий час після одруження з Ага-Юнус не може дочекатися дітей (можливо, тому,

що його дружина – пері, фантастична істота-красуня). Ѓорогли не може змиритися з таким становищем, він вирушає в небезпечну мандрівку, ризикує життям, аби здобути прийомного сина – Овеза, чий батько незадовго до цього помер. Із часом Овез стає не лише формальним спадкоємцем Ѓорогли, а так само мужнім, непоступливим у захисті співвітчизників, як і його прийомний батько. Всиновлює головний герой також сина коваля Гасана.

В епічних піснях – продовженнях «Ѓорогли» – ідеться не лише про славні справи прийомних синів головного героя, а і його внуків. Важливо не тільки забезпечити продовження роду, так само конче потрібно, щоби родовід став тяглим. Тяглисть династії провідників, своєю чергою, забезпечує тяглисть буття етносу. Сюжет героїчного епосу набуває певної циклічності, коли кожне нове покоління володарів Чандибілю й туркменських провідників проходить через випробування й особисті та загальні негаразди, але неминуче долає ворогів і ще більше зміцнює власну славу й добробут підданців.

Невмирущість туркменів, неминучість етнічного відродження знаходять свій вираз і в імені (радше – іменах) головного героя. Його батько й вагітна мати загинули, так і не дочекавшись народження сина. Однак віщий сон підказав дідові, що внука таки треба шукати в могилі, бо вже там мати народила його. При народженні маля назвали Ровшаном, тобто ясним, світлим, і він приносить із темряви могили світло для себе й усіх співвітчизників. Аби підкреслити думку про відродження роду дідуся Джигалі, а заодно й туркменів, «із могили», тобто з дуже плачевного стану,

головному героєві епосу дають ще одне ім'я – Ѓорогли, тобто народжений, видобутий із могили.

Висновки. «Ѓорогли» творився тюрками й для тюрків протягом багатьох століть, закарбувавши в усному слові споконвічні етнічні матеріальні й духовні здобутки, які багато в чому є екзотичними, незвичними для українського читача. Цей епос залишається актуальним дороговказом і найвищою естетичною цінністю для туркменів і досі, що зазначив голова Халк Маслахати Туркменистану Г. Бердимухамедов: «Епос Ѓорогли є сьогодні світочем духовного буття нашого суспільства, одним із його найдосконаліших культурних скарбів» [15, р. 106]. Не менше в цьому героїчному епосі тих цінностей, які еднають туркменів і українців, як і, зрештою, всі етноси земної кулі. Передусім це любов до своєї родини, роду, до рідної землі, до рідного народу – патріотизм, значення якого ми, українці, так міцно усвідомили в наш час, коли над нами нависла загроза втратити Батьківщину, культуру, мову, ідентичність. Цим зумовлена споконвічна й вічна неперебутність туркменського героїчного епосу також для всіх народів світу. Як і традиційні для туркменів гостинність, вірність даному слову, військова доблесть, непримиренність і войовничість у захисті справедливості, національної ідентичності, матеріально-духовних етнічних цінностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вамбери, А. Путешествие по Средней Азии. Москва, 2003. 319 с.
2. Героїчний епос. *Лексикон загального та порівняльного літературознавства*. Чернівці, 2001. С. 119–120.
3. Героїчний епос. *Літературознавча*

енциклопедія: у двох томах. Т. 1 / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ, 2007. С. 222.

4. Епос. *Українська літературна енциклопедія*: в 5 т. Т. 2. Київ, 1990. С. 154–156.

5. Жирмунский, В. М. Введение в изучение «Манаса». Кыргызский народный героический эпос. Фрунзе, 1948. 112 с.

6. Жирмунский, В. М., Зарифов, Х. Т. Узбекский народный героический эпос. Москва, 1947. 520 с.

7. Жирмунский, В. М. Народный героический эпос: сравнительно-исторические очерки. Москва–Ленинград, 1962. 435 с.

8. Жирмунский, В. М. Огузский героический эпос и «Книга Коркута». Книга моего деда Коркута: огузский героический эпос / составители В. М. Жирмунский и А. Н. Кононов. Москва; Ленинград, 1962. 299 с.

9. Жирмунский, В. М. Сказание об Алпамыше и богатырская сказка. Москва, 1960. 335 с.

10. Жирмунский, В. М. Сравнительное литературоведение: Восток и Запад: избранные труды. Ленинград, 1979. 493 с.

11. Жирмунский, В. М. Тюркский героический эпос: избранные труды. Ленинград, 1974. 727 с.

12. Каррыев, Б. Туркменский героический эпос «Гер-оглы». *Гер-оглы: туркменский героический эпос*. Москва, 1983. С. 7–32.

13. Шаповалова, М. С., Рубанова, Г. М., Моторний, В. А. *Історія зарубіжної літератури: Середні віки та Відродження*: підручник. Львів, 1982. 440 с.

14. Berdimuhamedow, G. *Ile döwlet geler bolsa...* Aşgabat, 2016. 238 p.

15. Berdimuhamedov, G. *Medeniýet halkyň kalbydyr*. Aşgabat, 2014. 328 p.

16. Charyev, S. The epic “Gerogly” and heroic novels of poets classics. *Miras*. 2025. № 3. P. 57–68.

17. Chodzko, A. Specimens of the Popular Poetry of Persia, as Found in the Adventures and Improvisations of Kurroglou, the bandit-minstrel of Northern Persia; and in the songs of the people, inhabiting the shores of the Caspian sea. London, 1842. X+592 p.

18. Gummanova, G. Epic traditions in the Turkmen version of the epic “Alpamysh”. *Miras*. 2025. № 1. P. 70–79.

19. Ilyasova, G., Kurbanova, A. Improvisations of Bagshi in Turkmen folk songs. *Miras*. 2025. № 2. P. 65–79.

REFERENCES

1. Wambery, A. (2003). *A Journey through Central Asia*. Moscow, 2003. 319 p. [in Rus.]

2. Heroic epic. *Lexicon of General and Comparative Literary Studies*. Chernivtsi, 2001. pp. 119–120. [in Ukr.]

3. Kovaliv, Yu., comp. (2007). Heroic Epic. *Encyclopaedia of Literary Studies*: in 2 Vols., Vol. 1. Kyiv, p. 222. [in Ukr.]

4. Epic. (1990). *Ukrainian Literary Encyclopaedia*: in 5 Vols. Vol. 2. Kyiv, pp. 154–156. [in Ukr.]

5. Zhirmunsky, V. (1948). *Introduction to the Study of “Manas.” Kyrgyz Folk Heroic Epic*. Frunze, 1948. 112 pp. [in Rus.]

6. Zhirmunsky, V., Zarifov, H. (1947). *The Uzbek Folk Heroic Epic*. Moscow, 520 p. [in Rus.]

7. Zhirmunsky, V. (1962). *The Folk Heroic Epic: Comparative-Historical Essays*. Moscow–Leningrad, 435 p. [in Rus.]

8. Zhirmunsky, V. (1962). The Oghuz Heroic Epic and “The Book of Korkut.” *The Book of My Grandfather Korkut: The Oghuz Heroic Epic*. Moscow; Leningrad, 299 p. [in Rus.]

9. Zhirmunsky, V. (1960). *The Legend of Alpamysh and the Bogatyr Tale*. Moscow, 335 p. [in Rus.]

10. Zhirmunsky, V. (1979). *Comparative Literature: East and West: Selected Works*. Leningrad, 493 p. [in Rus.]

11. Zhirmunsky, V. (1974). *The Turkic Heroic Epic: Selected Works*. Leningrad, 727 p. [in Rus.]

12. Karriev, B. (1983). The Turkmen Heroic Epic “Ger-Ogly”. *Ger-Ogly: The Turkmen Heroic Epic*. Moscow, pp. 7–32. [in Rus.]

13. Shapovalova, M., Rubanova, G., Motorny, V. (1982). *History of Foreign Literature: The Middle Ages and the Renaissance: A Textbook*. Lviv, 440 p. [in Ukr.]

14. Berdimuhamedow, G. (2016). *Ile döwlet geler bolsa...* Aşgabat, 238 p. [in Tuk.]
15. Berdimuhamedov, G. (2014). *Medeniyet halkyň kalbydyr*. Aşgabat, 328 p. [in Tuk.]
16. Charyev, S. The Epic "Gerogly" and Heroic Novels of Poets Classics. *Miras*. 2025. No. 3, pp. 57–68. [in Eng.]
17. Chodzko, A. (1842). *Specimens of the Popular Poetry of Persia, as Found in the Adventures and Improvisations of Kurroglou, the Bandit-Minstrel of Northern Persia; and in the Songs of the People, Inhabiting the Stores of the Caspian Sea*. London, X+592 p. [in Eng.]
18. Gummanova, G. (2025). Epic Traditions in the Turkmen Version of the Epic "Alpamysh". *Miras*. No. 1, pp. 70–79. [in Eng.]
19. Ilyasova, G., Kurbanova, A. (2025). *Improvisations of Bagshi in Turkmen Folk Songs*. *Miras*. No. 2, pp. 65–79. [in Eng.]

Summary

TURKMEN HEROIC EPIC "GÖROGLY" AND ITS RELEVANCE IN MODERN UKRAINE

Mykola VASKIV

orcid.org/ 0000-0003-3909-1213

Doctor of Philology, Professor, senior research fellow
of RIUS of Taras Shevchenko National University of Kyiv
email: myvaskiv@ukr.net

Relevance of the research. The article analyzes "Görogly" as part of the Turkmen national heroic epic and high-lights the relevance of its heroic-patriotic pathos in contemporary Ukraine amid the War of Liberation against russian aggression. Significant monuments of heroic epic have been created since ancient times and are considered jewels of world culture. In the Mid-dle Ages, the national epic acquires distinct traits of ethnic self-identification, and the heroism of the main character and his companions becomes inseparably linked with a sense of patriotism, with a readiness to sacrifice themselves for the sake of their home-land and native people. "Görogly" has been and remains relevant both for the Turkmen people and for Ukrainians and many other nations, because its heroic-patriotic pathos unites ethnic groups to resist external enemies and to preserve national identity in the context of centuries-long confrontation with external aggression. Additionally, in the Turkmen epic, familial and clan unity, as well as brotherly solidarity, is elevated to the level of a cult in everyday life and in the struggle against external aggression.

The **purpose** is to analyse the Turkmen folk heroic epic "Görogly" and highlight the relevance of its heroic-patriotic pathos in contemporary Ukraine.

Conclusions. "Görogly" was created by the Turks and for the Turks over many centuries, embedding in oral tradition the ancient ethnic material and spiritual achievements, which are in many ways exotic and unusual for the Ukrainian reader. This epic remains a relevant guide and the highest aesthetic value for Turkmen people even today. No less in this heroic epic are the values that unite Turkmen and Ukrainians, as well as, ultimately, all the ethnicities of the Earth. First and foremost, it is the love for one's family, kin, native land, and native people – patriotism, the significance of which we, Ukrainians, have so

deeply realised in our time, when the threat of losing our Homeland, culture, language, and identity looms over us. This explains the eternal and everlasting endurance of the Turkmen heroic epic for all the peoples of the world. As well as the traditional Turkmen hospitality, loyalty to one's word, military valour, uncompromising and militant stance in defending justice, national identity, and material-spiritual ethnic values.

Keywords: heroic epic, “Görogly”, singer-bakhshi, Aleksander Borejko Chodźko, “traditionalism” and “anti-traditionalism”, patriotism.

Отримано редакцією / Received: 17.04.26

Прорецензовано / Revised: 27.04.26

Схвалено до друку / Accepted: 28.04.26

ПІДТРИМКА УКРАЇНСЬКОЮ ДІАСПОРОЮ КАНАДИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПРОТИДІЇ РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ТРИРІЧНИХ КОНГРЕСІВ УКРАЇНЦІВ КАНАДИ)

Андрій ПЕТРОВСЬКИЙ

orcid.org/0009-0002-0001-5088

аспірант НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка

email:petrovskiy2018reform@gmail.com

Анотація. На основі матеріалів та рішень Трирічних конгресів українців Канади (з'їздів Конгресу українців Канади) досліджено основні напрями та заходи щодо підтримки українською діаспорою Канади України й українців в умовах протидії російській агресії. Проаналізовано матеріали чотирьох Трирічних конгресів українців Канади, що були проведені після 2014 року та стали дієвою платформою для обговорення заходів з поглиблення співпраці й підтримки Канадою України, консолідації зусиль української діаспори Канади і всього канадського суспільства у справі надання допомоги Україні та українцям, які постраждали внаслідок війни.

Ключові слова: українська діаспора, Конгрес українців Канади, Трирічні конгреси українців Канади, підтримка України.

Постановка проблеми. Трирічні конгреси українців Канади (з'їзди Конгресу українців Канади (КУК)) стали важливим політичним форумом, що відбувається кожні три роки, на якому обирається керівництво української канадської громади на наступний трирічний період, а також обговорюються і визначаються пріоритети діяльності громади, серед яких, зокрема, питання, пов'язані із життям української діаспори в Канаді та її взаємодії з владою на всіх рівнях, збереженням української національної ідентичності, підтримки України та українців в умовах протидії російській агресії.

Предметом уваги стали матеріали та рішення Трирічних конгресів українців Канади, що відбувалися після 2014 року – XXV (2016), XXVI (2019), XXVII (2022), XXVIII (2025) – і в яких знайшли відображення основні напрями діяльності української діаспори Канади з підтримки

України та українців в умовах протидії російській агресії. Результати роботи цих конгресів відображають діяльність української діаспорної громади Канади протягом відповідних трирічних періодів, показують напрями та масштаби підтримки діаспорою України.

Поставлено за мету дослідити основні напрями і здобутки діяльності української діаспори Канади з підтримки України й українців в умовах протидії російській агресії, що відображені в матеріалах та рішеннях Трирічних конгресів українців Канади, значення Трирічних конгресів у справі підтримки діаспорою України.

Огляд досліджень і публікацій. Питання підтримки українською діаспорою Канади України та українців в умовах протидії російській агресії певною мірою висвітлені в наукових публікаціях.

Так, підтримка українською канадською діаспорою України в перші роки

збройної агресії РФ знайшла відображення в дослідженні О. Сухобокової [13].

Реалізація Конгресом українців Канади та Канадсько-Українською фундацією проектів гуманітарного спрямування у 2014–2021 рр. для допомоги українцям, які постраждали від російської агресії, стала предметом уваги Р. Попп [11], а автором цієї статті досліджено реалізацію таких ініціатив уже в період після початку повномасштабного російського вторгнення [10].

Діяльності Конгресу українців Канади як провідної організації української діаспори Канади приділили увагу у своїх наукових працях А. Кононенко [5], І. Краснодемська [6], В. Макар [7; 8], Л. Отрошко [9], Я. Завада та С. Корецька [2]. Зокрема, у публікаціях згаданих авторів приділено увагу діяльності КУК щодо підтримки України, реалізації гуманітарних проектів, рішенням окремих Трирічних конгресів КУК.

Водночас зауважимо про відсутність дослідження, в якому було б комплексно проаналізовано матеріали і рішення Трирічних конгресів українців Канади та значення, яке відіграють Трирічні конгреси в питаннях підтримки діаспорою Канади України в умовах протидії російській агресії. Тож вбачається за доцільне здійснити окрему наукову розвідку з цього питання.

Основним джерелом для дослідження стали звіти Конгресу українців Канади, підготовлені до Трирічних конгресів [33–36], резолюції Трирічних конгресів, у яких викладені основні рішення з'їздів [12; 25; 26], інші матеріали, опубліковані на офіційних вебсайтах Конгресу українців Канади та інших організацій, в українських та канадських

медіа, які висвітлюють результати роботи Трирічних конгресів.

Виклад основного матеріалу. Першим Трирічним конгресом після початку збройної агресії РФ проти України став XXV Трирічний конгрес українців Канади, який пройшов у місті Реджайні, провінція Саскачеван, з 29 вересня по 2 жовтня 2016 року. У ньому взяли участь понад 250 делегатів, з яких понад 40 – молодіжні представники [21].

Прикметно, що в роботі з'їзду та обговореннях взяли участь політики високого рівня від України та Канади, що підкреслило його вагоме значення для обох країн та подальшого двостороннього співробітництва. З боку канадського уряду участь взяли міністр зовнішньої торгівлі Х. Фріланд, міністр закордонних справ С. Діон, міністр громадської безпеки Р. Гудейл, міністр праці М.-Е Мігичук. Також були присутні депутати парламенту Канади, представники урядів провінцій. До складу української делегації увійшли, зокрема, Перший віце-прем'єр-міністр України – міністр економічного розвитку і торгівлі С. Кубів, віце-прем'єр-міністр України В. Кириленко, заступник міністра закордонних справ України В. Пристайко. Взяли участь в роботі конгресу і послы Канади в Україні Р. Ващук та України в Канаді А. Шевченко, президент Світового конгресу українців Є. Чолій, представники духовенства, інші особи [30].

Серед рішень Трирічного конгресу – обрання керівництва на наступний період, зокрема президентом організації на третій термін було переобрано П. Грода, який у своєму виступі окреслив ключові пріоритети діяльності організації, серед яких – продовження і нарощування діаспорою підтримки процесу

реформ в Україні та посилення її обороноздатності в умовах протидії російській агресії [21].

Надання всебічної підтримки Україні в умовах її протистояння російській військовій агресії стало наскрізним посилом і у виступі президента Світового конгресу українців Є. Чолія, який закликав діаспору до єдності в підтримці України на шляху проведення нею необхідних реформ та відстоювання територіальної цілісності в гібридній війні з агресором, наголосив на потребі протидіяти російській дезінформації і пропаганді та активно поширювати правдиву інформацію про війну на міжнародній арені, щоб консолідувати зусилля на підтримку України, закликав до підтримки проєктів гуманітарної допомоги Україні [31].

Низка панельних обговорень в рамках конгресу стосувалися розвитку України в період після Революції Гідності, підтримки України Канадою, зокрема в гуманітарній, безпековій та політичній сферах, перспектив українсько-канадського двостороннього співробітництва [30]. У виступах присутніх на конгресі членів канадського уряду йшлося, зокрема, про перспективи двосторонньої співпраці України та Канади в рамках нової Угоди про створення зони вільної торгівлі (підписана в липні 2016 року), проєкти підтримки реформ українського уряду, в тому числі оголошено про виділення близько 8,1 млн. доларів фінансування на підтримку реформи поліції в Україні [17].

В огляді В. Кіша про перебіг конгресу, опублікованому в газеті «Новий Шлях – Українські Вісті», автор, відзначаючи ефективний і злагоджений формат його роботи, зазначав, що через

складну ситуацію в Україні більшість зусиль Конгресу українців Канади протягом останніх кількох років були зосереджені на наданні допомоги та підтримки батьківщині, що знайшло відображення в багатьох дискусіях, які відбувалися на з'їзді. Як зазначалось у статті, високопоставлена делегація з України досить ретельно пояснила труднощі, з якими вони стикаються, намагаючись провести необхідні реформи, усунути глибоко вкорінене лихо корупції, при цьому борючись в гібридній війні з росіянами на Донбасі. Канадські політики також досить впевнено підтвердили рішучу та постійну підтримку України з боку Канади [28].

Як відзначав автор статті, відбулося суттєве зростання порівняно з попередніми десятиліттями консолідованості всередині Конгресу українців Канади та збільшення його впливу на прийняття рішень завдяки активній взаємодії з політичним керівництвом на всіх рівнях влади [28].

За підсумками XXV Трирічного конгресу українців Канади в його резолюціях були окреслені ключові питання розвитку української громади Канади на наступний трирічний період, питання політики пам'яті, проведення заходів із вшанування пам'яті жертв Голодомору, підтримки молоді діаспори, реалізації мистецьких та освітніх проєктів, підтримки українських іммігрантів та відстоювання перед урядом Канади збільшення квоти імміграції для українців, йшлося про те, що «українсько-канадська спільнота послідовно демонструє свою готовність у наданні допомоги Україні в умовах агресії Росії», зокрема зазначалось про можливість продовжити навчання в Канаді значній кількості

студентів, навчання яких було перервано через російську агресію [25].

У резолюціях також окреслено подальшу взаємодію Конгресу українців Канади з урядом Канади для обстоювання питання поглиблення оборонного співробітництва між Україною та Канадою, розширення експорту зброї, яка необхідна Україні для протидії російській агресії. З огляду на потребу в забезпеченні гуманітарної допомоги для України було визначено, що триватиме реалізація ініціативи «Український заклик» (Ukraine Appeal), в рамках якої зібрано кошти на допомогу постраждалому населенню Східної України [33, р. 15], і надалі здійснюватиметься збір гуманітарної допомоги із широким залученням мережі діаспорних організацій, які конгрес закликав активно долучитися до цього [25, р. 14].

Наступний – XXVI – Трирічний конгрес українців Канади, який відбувся 1–3 листопада 2019 року в столиці Канади місті Оттава, провінція Онтаріо, пройшов під гаслом «Діліться своїм баченням, будуйте наше майбутнє!» (Share Your Vision, Build Our Future!). У ньому, як і в попередньому, взяли участь понад 250 делегатів з усієї Канади [3, с. 170].

Трирічний конгрес обрав керівництво організації на наступний період, зокрема президентом Конгресу українців Канади було переобрано Олександр Хичій, яка обійняла цей пост у грудні 2018 року, після того як Павло Грод став президентом Світового конгресу українців [20].

З нагоди відкриття з'їзду з промовою виступила міністр закордонних справ Канади Х. Фріланд, яка розповіла про своє українське коріння, двосторонні відносини Канади з Україною та

постійну відданість уряду Канади підтримці суверенітету, територіальної цілісності та незалежності України [27]. З боку української влади у з'їзді взяв участь заступник міністра закордонних справ України В. Боднар. Учасниками з'їзду також стали посли Канади в Україні Р. Ващук та України в Канаді А. Шевченко, президент Світового конгресу українців П. Грод, інші особи.

За свідченнями учасників з'їзду, в межах панельних дискусій відбувались обговорення, зокрема, на теми життя української громади в Канаді, залучення українців до участі в суспільній діяльності громади, волонтерства, місця України та українців в глобальному контексті, взаємодії діаспорної громади з урядом Канади, обговорення історій успіху українсько-канадського підприємництва, питання захисту прав людини, досягнення та труднощі розвитку української освіти в Канаді, надання гуманітарної допомоги Україні тощо [1, с. 8].

Як відзначав учасник конгресу від провінції Саскачеван о. Патрік Повалінський, «оскільки український народ сміливо захищається від російської агресії, ми, канадці, повинні рішуче, наполегливо та з єдністю виступати за Україну. Тому ми продовжуємо невпинно підтримувати український народ, доки в Україні не повернуться мир і процвітання. Було надзвичайно почесно почути, як Посол України в Канаді Андрій Шевченко та Посол Канади в Україні Роман Ващук говорять про роль Канади у зміцненні відносин з Україною. Крім того, я особисто відвідав дві сесії, де мав можливість поспілкуватися з людьми, які надають гуманітарну допомогу в Україні» [1, с. 9].

У матеріалах звіту про діяльність КУК у 2016–2019 роках, підготовлено-го до XXVI Трирічного конгресу, відзначалось, що пріоритетом Конгресу українців Канади з 2014 року є зосередження зусиль на допомозі Україні. Для цього проводяться регулярні зустрічі та брифінги з посадовцями федерального уряду, налагоджена і триває співпраця з усіма політичними партіями, а також з провінційними та муніципальними органами влади, щоб забезпечити максимальну підтримку українському народу [34, р. 11].

«Як і десятиліттями до цього, наша громада згуртувалася, щоб підтримати Україну у скрутну годину. Упродовж останніх шести років волонтери забезпечували велику підтримку, їхні зусилля надихнули долучитися багатьох інших. Ми будемо підтримувати український народ доти, доки в Україну не повернеться мир. Конгрес і надалі дбатиме про те, щоб потужна підтримка України і українців з боку канадського уряду тривала», – йшлося у зверненні до учасників Трирічного конгресу президента КУК О. Хичій [34, р. 5].

Основними складовими діяльності в цьому напрямі є робота з координування реакції діаспорної громади, інформування уряду Канади та канадських політиків про події в Україні, консультування уряду щодо необхідних дій, адвокації збільшення допомоги Україні з боку Канади та координування зусиль громади з надання допомоги та підтримки Україні, висвітлення інформації щодо подій в Україні в канадських медіа, проведення регулярних брифінгів щодо подій в Україні для політиків, преси та громади [34, р. 11–13].

Серед ключових проєктів,

реалізованих протягом минулих років, були згадані підтримка участі української команди в Іграх Нескорених, що відбулися у вересні 2017 року у м. Торонто, заснування Фонду захисників України (Defenders of Ukraine Fund), в рамках якого зібрано 100 тис. доларів на проєкти підтримки поранених українських військових, заходи з поширення інформації про Голодомор 1932–1933 років в Україні тощо [34, р. 13–15].

XXVII Трирічний конгрес українців Канади, який відбувався уже в період повномасштабного російського вторгнення в Україну, у місті Вінніпег, штат Манітоба, 28–30 жовтня 2022 року, пройшов під гаслом «Stronger Together!» («В єдності сила!»). У роботі конгресу взяли участь близько 400 делегатів та гостей. Високий рівень заходу був засвідчений участю в ньому з боку уряду Канади прем'єр-міністра країни Д. Трюдо, віцепрем'єр-міністра і міністра фінансів Х. Фріланд, інших членів уряду, канадських парламентарів та представників органів влади провінцій. З української сторони в конгресі взяли участь Перша леді О. Зеленська, міністри оборони та закордонних справ О. Резніков та Д. Кулеба, які звернулися до конгресу у форматі відеозв'язку. Традиційною стала участь у з'їзді послів Канади в Україні Л. Галадзи та України в Канаді Ю. Ковалів. Також у роботі конгресу взяв участь президент Світового конгресу українців П. Грод, інші відомі особи [19].

У вступній промові з нагоди відкриття конгресу Д. Трюдо оголосив про нові санкції, застосовані щодо осіб, причетних до здійснення російської агресії проти України, зокрема керівників великих енергетичних компаній. Також було повідомлено про випуск суверенних

5-річних облігацій на загальну суму 500 млн. доларів для надання фінансової підтримки Україні [29]. Ці кошти мали забезпечити підтримку України в умовах складної зими, передбачалось направити їх на пріоритетні бюджетні потреби, включно з фінансуванням соціальних витрат та відновлення критичної інфраструктури [23].

З'їзд переобрав О. Хичій президентом Конгресу українців Канади на другий термін та визначив пріоритети для української діаспорної громади. «Динамічний та енергійний Трирічний конгрес визначив напрям для Конгресу українців Канади на наступні три роки. Ми й надалі надаватимемо пріоритет підтримці України та українського народу в героїчному захисті ними своєї країни та свободи в Європі», – наголосила у своєму виступі президент КУК О. Хичій [19].

У звіті Конгресу українців Канади, підготовленому до Трирічного конгресу, йшлося про те, що підтримка України є одним із трьох стовпів роботи КУК поряд з розвитком діаспорної громади та збереженням українсько-канадської ідентичності. Зазначалось, що, як і раніше, підтримка України та внесок у забезпечення її перемоги над Росією залишатиметься пріоритетом діяльності, а після перемоги України буде зосереджено зусилля на сприянні її ефективній відбудові та реконструкції [35, р. 17].

У резолюціях, прийнятих за результатами з'їзду, зафіксовано, що «XXVII Трирічний конгрес українців Канади підтверджує свою цілковиту солідарність з Україною і зобов'язується й надалі всіляко підтримувати Україну, український народ на Батьківщині, Українську Державу і, зокрема, героїчні Збройні сили України, та закликає всіх

українців на Батьківщині та в діаспорі до національної єдності та поваги до гідності особистості та прав людини – як передумови для перемоги над російським агресором та історичним ворогом України» [12, с. 3].

В контексті підтримки України відзначалось, що з початку повномасштабного російського вторгнення конгресом здійснювалася адвокація інтересів України у взаємодії з суспільством та урядом Канади, зокрема з лютого 2022 року реалізовувалася кампанія #StandWithUkraine, в рамках якої по всій країні регулярно проводилися мітинги та інші публічні демонстрації на підтримку України [35, р. 9].

Активно відбувалася комунікація з канадською владою на всіх рівнях. Було розроблено політичні рекомендації для відстоювання перед урядом та канадськими політиками важливості надання необхідної підтримки Україні та посилення санкційного тиску на РФ, зокрема вони передбачали необхідність надання Канадою та її союзниками зброї, яку потребує Україна для перемоги у війні, економічної підтримки, необхідної для функціонування економіки України, гуманітарної допомоги цивільному населенню, яке постраждало від повномасштабного російського вторгнення [35, р. 9–10].

Передбачалось, що КУК за допомогою адвокаційної роботи посилить тиск української громади на уряд Канади з метою забезпечення визнання РФ державою-спонсором тероризму, містився заклик до уряду Канади припинити дипломатичні стосунки з РФ і видворити російських дипломатів з країни, а також запровадити щодо РФ повне торговельне ембарго [12, с. 3, 6].

У резолюціях XXVII Трирічного конгресу йшлося про подальшу роботу з урядом Канади з метою посилення санкційного тиску на РФ, надання Україні необхідної зброї, провідної ролі Канади в розробці нового «плану Маршалла» для повоєнної відбудови України, підтримки українців, які прибули до Канади у зв'язку з війною. Конгрес засудив геноцид проти українського народу та закликав міжнародну спільноту рішуче відповісти на нього. Окрему увагу приділено боротьбі з російською дезінформацією та поширенню правдивої інформації про події російсько-української війни [12, с. 4–5, 7].

Одним із важливих питань стало обговорення кампаній зі збору коштів на потреби допомоги українцям, зокрема представлено інформацію про реалізацію найбільшої в історії ініціативи зі збору коштів громади українців Канади, яку було започатковано в січні 2022 року напередодні повномасштабного російського вторгнення Конгресом українців Канади та Канадсько-Українською фундацією, «Ukraine Humanitarian Appeal» («Український гуманітарний заклик»), щоб забезпечити швидке та ефективне надання гуманітарної допомоги тим, хто її потребує в Україні [35, р. 11].

Представники Канадсько-Української фундації О. Складенко та В. Гетьманчук презентували інформацію про реалізацію проєктів до масштабного російського вторгнення та роботу з надання гуманітарної допомоги після його початку, зокрема за такими напрямками, як доставка продуктових наборів, ліків та медичного обладнання по всій Україні, відновлення у Польщі хірургічних місій за Канадсько-Українською програмою хірургічної допомоги (CUSAP),

постачання роботів для розмінування та обладнання для потреб рятувальників в Україні, підтримку програм психічного здоров'я для дітей та дорослих, а також проєкти з підготовки до зими в Україні, щоб допомогти пройти зиму в умовах обстрілів енергетичної системи з боку РФ. Повідомлено, що гуманітарна допомога, яку надає фундація в Україні, триватиме, скільки це буде необхідно з урахуванням існуючих потреб [32].

Враховуючи позитивний досвід реалізації ініціатив Канадсько-Української фундації, Трирічний з'їзд ухвалив, що конгрес, всі його провінційні та місцеві відділення та членські організації продовжуватимуть підтримувати фундацію у її роботі з координації, розвитку, організації та доставки гуманітарної допомоги в Україну і забезпеченні підтримки від суспільства та уряду Канади [12, с. 9].

Серед рішень з'їзду також – заснування Української Канадської Жертовної Медалі для вшанування громадян Канади, які загинули або були поранені в боях за Україну, подальша підтримка діаспорою українців, які прибули до Канади у зв'язку з війною, розвиток української освіти, українознавчих досліджень тощо [35].

XXVIII Трирічний конгрес українців Канади пройшов 14–16 листопада 2025 року в місті Торонто, провінція Онтаріо, і зібрав понад 400 делегатів, які працювали над визначенням пріоритетів на наступний трирічний термін, обговорювали виклики війни та ухвалювали відповідні резолюції [15].

З промовами про всебічну підтримку України на заході виступили міністр національної оборони Канади Д. Макгінті, прем'єр-міністр провінції Онтаріо Д. Форд, мер Торонто О. Чоу, члени

канадського парламенту. Від імені України звернення до учасників конгресу від Президента України В. Зеленського за його дорученням зачитав Надзвичайний і Повноважний Посол України в Канаді А. Плахотнюк. Традиційно у Трирічному конгресі взяли участь послы Канади в Україні Н. Цмоць та України в Канаді А. Плахотнюк, президент Світового конгресу українців П. Грод. Відома канадська політикиня українського походження Х. Фріланд долучилась до участі в заході у новому статусі спеціального представника Канади з питань відбудови України [14; 24].

Під час Трирічного конгресу на посаду президента КУК було переобрано О. Хичій, яка в своїй промові з нагоди переобрання, зокрема, зазначила: «Три роки тому ми заявили, що стоїмо разом з Україною проти тих, хто прагне її знищити. Ми кажемо те саме й сьогодні. Війна триває, як і наша підтримка. Україна не здається, і ми також. Завдяки Конгресу українців Канади та нашим спільним зусиллям ми продовжуватимемо працювати до перемоги України» [22].

Наскрізною темою конгресу була необхідність посилення всебічної підтримки України, як військової та економічної, так і гуманітарної. Значну увагу приділено темам реабілітації ветеранів, психічного здоров'я та повернення викрадених РФ українських дітей, інтеграції прибулих до Канади у зв'язку з війною українців, боротьби з дезінформацією та іншим актуальним питанням [4].

Серед ключових доповідей, які були виголошені під час Трирічного конгресу, – виступи генерал-лейтенанта у відставці, колишнього канадського сенатора Ромео А. Даллера про важливість підтримки українських ветеранів та їхніх

сімей, голови організації «Врятуй Україну» та колишнього дитячого омбудсмена М. Кулеби про роботу з повернення додому викрадених РФ українських дітей, очільниці громадської організації «Центр громадянських свобод» О. Матвійчук про захист прав людини під час війни. Президент Фондації Шевченка Б. Балан представив Трирічному конгресу звіт про роботу, яку фундація проводить для збереження української культури та спадщини в Канаді, а президент Світового конгресу українців П. Грод – звіт про роботу організації з об'єднання зусиль світової української діаспори для підтримки України [24].

У резолюціях з'їзду, як і в рішеннях попереднього, задекларовано повну солідарність з Україною, українським народом та Збройними силами України і зобов'язання надалі надавати всю можливу підтримку, а також заклик до всіх українців до єдності як передумови перемоги над агресором [26, р. 2]. Аналогічно до рішень попереднього з'їзду йшлося про подальшу взаємодію з урядом Канади для адвокації заходів з підтримки України та протидії РФ, зокрема посилення санкційної політики, збільшення обсягів військової допомоги, міжнародного розслідування злочинів РФ, конфіскації заморожених російських активів і їхнього спрямування на потреби оборони та відбудови України, вислання російських дипломатів з Канади, забезпечення провідної ролі Канади в розробленні нового «плану Маршалла» для повоєнної відбудови України, реалізації заходів з метою повернення додому викрадених українських дітей [26, р. 2–6].

В межах панельної дискусії «Відбудова України» представники Канадсько-Української фундації А. Малецький та

В. Костюк представили результати реалізації гуманітарних ініціатив, розповіли про поточні починання щодо відбудови України [18]. У звіті, підготовленому для конгресу, йшлося про те, що в рамках спільної ініціативи КУК і КУФ «Ukraine Humanitarian Appeal», яка була започаткована в січні 2022 року, надано допомогу понад 6 млн. людей, які її потребували, на загальну суму понад 95 млн. канадських доларів [36, р. 10].

Трирічний конгрес постановив, що КУК і його структури й надалі підтримуватимуть фундацію в її діяльності з надання гуманітарної допомоги з огляду на успішний досвід реалізації проектів допомоги протягом 30-річного періоду існування фундації, зокрема реалізації ініціативи «Ukraine Humanitarian Appeal» в умовах повномасштабного російського вторгнення, яка стала найбільшим проектом допомоги Україні [26, р. 13].

В обговоренні питань відновлення України від наслідків війни також взяли участь представники Канадсько-Української торгової палати, зокрема її віцепрезидент М. Витвицький, що мало на меті сприяти залученню бізнес-спільноти Канади до участі в економічному відновленні України та налагодженні довгострокової торговельно-економічної співпраці між Канадою та Україною [16]. Крім того, у форматі розмови біля каміна відбулася розмова з Х. Фріланд, нещодавно призначеною представником Канади з питань відбудови України [24].

У рішеннях Трирічного конгресу зафіксовано подальшу підтримку українців, які прибули до Канади у зв'язку з війною, надання їм допомоги в соціальній, професійній та психологічній інтеграції до діаспорної громади та канадського суспільства. Приділено увагу доступу

новоприбулих українців до соціальних послуг, можливостям інтеграції в канадське суспільство, участі у громадському секторі, вивченню англійської мови та підтримці сімей, які проходять адаптацію [26, р. 7–9].

Конгрес закликав уряд Канади надати необхідний статус для постійного проживання українцям, які прибули до Канади в межах дії програми Canada-Ukraine Authorization for Emergency Travel (CUAET) [36, р. 10]. Зазначалося про подальшу підтримку реалізації програм і надання послуг із поселення та мовного навчання, впровадження тренінгів з психічного здоров'я для українців, які прибули до Канади у зв'язку з війною [26, р. 8–9].

Було закріплено в рішеннях Трирічного конгресу і подальшу підтримку українських шкіл в Канаді, а також українознавчих студій в університетах та коледжах Канади, зокрема для протидії російським наративам [26, р. 10–12].

Висновки. Трирічні конгреси українців Канади (з'їзди Конгресу українців Канади) займають помітне місце у громадсько-політичному житті української діаспори Канади. Вони стали важливим форумом для обговорення основних здобутків діаспорної громади протягом трирічних періодів, прийняття рішень щодо пріоритетів на наступний період, обговорення актуальних питань життя і діяльності української громади Канади за участю політичних діячів, представників громадських організацій, закладів освіти, культури, бізнесу, духовенства, активної молоді.

Зростання консолідованості всередині Конгресу українців Канади та збільшення його впливу на прийняття рішень завдяки активній взаємодії з політичним

керівництвом на всіх рівнях влади (національному, провінційному та місцевому) відіграють вагомий роль у діяльності громади, зокрема в її підтримці України та українців в умовах російської агресії.

Згідно з матеріалами Трирічних конгресів у діяльності діаспорної громади, яка координується Конгресом українців Канади, збереглися традиційні напрями, такі як розвиток громад, української освіти, культури, молодіжного руху, при цьому до переліку напрямів додалися адвокація перед урядом Канади підтримки України в умовах протидії агресору, акумулювання допомоги для України та українців, які постраждали внаслідок війни.

XXV та XXVI Трирічні конгреси, які відбулися у 2016 та 2019 роках, відображають чітку позицію діаспорної громади Канади щодо необхідності підтримки України в її боротьбі за територіальну цілісність та захист суверенітету. У матеріалах конгресів знайшли відображення важливі заходи, пов'язані з реалізацією окремих гуманітарних ініціатив, зокрема підтримки українських ветеранів, відстоювання перед урядом Канади збільшення допомоги Україні у військовій сфері тощо.

Після початку повномасштабного російського вторгнення у 2022 році ця робота набула особливо великого значення, стала системною частиною взаємодії з федеральними та провінційними урядовими структурами. XXVII та XXVIII Трирічні конгреси, які відбулися у 2022 та 2025 роках, відображають зростання рівня допомоги Україні, зокрема реалізацію Конгресом українців Канади та Канадсько-Українською фундацією у співпраці з іншими організаціями в Україні та Канаді масштабної

ініціативи з надання гуманітарної допомоги постраждалим українцям «Ukraine Humanitarian Appeal» («Український гуманітарний заклик»).

Серед рішень двох останніх конгресів були питання взаємодії з урядом Канади для посилення санкцій проти РФ, збільшення Канадою військової допомоги Україні, повернення додому українських дітей, викрадених РФ, документування воєнних злочинів, протидії російській дезінформації, реалізації заходів з підтримки українських ветеранів, підтримки осіб, які прибули до Канади у зв'язку з війною, проектів гуманітарної допомоги постраждалому населенню України, проектів медичного спрямування, заходів з подальшого відновлення України від наслідків війни.

Участь у Трирічних конгресах впливових українських і канадських політиків, очільників Світового конгресу українців засвідчує високий рівень цих з'їздів, їхнє важливе значення для посилення співпраці двох країн і підтримки Канадою України в умовах протидії російській агресії та суттєву роль, яку відіграє українська діаспора Канади в консолідації зусиль для допомоги Україні та українцям в період безпрецедентних викликів, спричинених війною. Для української діаспори Канади, яка є однією з найбільш чисельних і організованих за кордоном, підтримка України стала одним із головних пріоритетів, що засвідчили, зокрема, і матеріали Трирічних з'їздів українців Канади.

ЛІТЕРАТУРА

1. Делегати з Саскачевану діляться своїми враженнями про XXVI Трирічний Конгрес Українців Канади / Saskatchewan delegates share impressions about the 26th

Triennial Congress of Ukrainians. *Вісник КУК у Саскачевані. Зима 2019. XXXIII. № 4.* С. 8–9. URL: <https://www.ucc.sk.ca/oldsite/pdf/visnykv33no4.pdf> (дата звернення: 25.02.2026).

2. Завада, Я., Корецька, С. Роль української діаспори у сучасних українсько-канадських відносинах. *Політикус.* 2023. № 4. С. 158–162.

3. Збірник звітів Світового Конгресу Українців. 17–18 жовтня 2020 р. 259 с. С. 169–170. URL: https://www.ukrainianworldcongress.org/wp-content/uploads/2022/06/zbirnik-zvitiv_2020-24.11.2020.pdf (дата звернення: 25.02.2026).

4. Ігор Михальчишин, виконавчий директор Конгресу українців Канади: Ми ніколи не можемо сказати, що підтримки України достатньо. *Укрінформ.* URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/4065946-igor-mihalcisin-vikonavcij-direktor-kongresu-ukrainsiv-kanadi.html> (дата звернення: 25.02.2026).

5. Кононенко, А. Світовий Конгрес Українців у контексті підтримки суверенітету України та непорушності її кордонів. *Українознавчий альманах.* 2016. Вип. 19. С. 129–133.

6. Краснодемська, І. Політична складова діяльності зарубіжних українців у російсько-українському конфлікті 2014–2016 рр. *Російська агресія проти України: правда і вигадки, причини і наслідки* / П. П. Гай-Нижник (керівник проекту, упоряд. і наук. ред.), І. Й. Краснодемська, Ю. С. Фігурний та ін.; НДІ українознавства. Київ, 2018. С. 326–339.

7. Макар, В. Діаспора як інструмент публічної дипломатії України. *Вісник Прикарпатського університету. Серія Політологія.* 2024. Вип. 18. С. 219–231.

8. Макар, В. Українці в Канаді: до 125-річчя поселення. *Історико-політичні проблеми сучасного світу: збірник наукових статей.* Чернівці, 2016. Т. 33–34. С. 13–25.

9. Отрошко, Л. Закордонне українство країн Європи та Північної Америки у протистоянні збройній агресії Російської

Федерації супроти України. *Українознавство.* 2022. № 4 (85). С. 230–246.

10. Петровський, А. Діяльність Конгресу українців Канади та Канадсько-Української фундації, спрямована на реалізацію проєктів гуманітарної допомоги українцям, які постраждали від повномасштабного російського вторгнення в Україну. *Українознавство.* 2025. № 2 (95). С. 47–64.

11. Попп, Р. Гуманітарні ініціативи Всесвітнього Конгресу Українців у допомозі Україні (2014–2021 рр.). *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph.* Riga, Latvia, 2022. С. 637–645. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/237/6295/13330-1?inline=1> (дата звернення: 25.02.2026).

12. Резолюції XXVII Трирічного Конгресу Українців Канади. *The Ukrainian Canadian Congress.* URL: <https://www.ucc.ca/wp-content/uploads/2022/11/XXVII-Congress.-Adopted-Resolutions.-Ukrainian-language-version-.pdf> (дата звернення: 25.02.2026).

13. Сухобокова, О. «Допомагати Україні – це особиста і сімейна справа Канади»: канадська підтримка України на початку російської збройної агресії (2014–2015 рр.). *Polityka zagraniczna państw w teorii i praktyce stosunków międzynarodowych.* Tom 1 / R. Kordonski, A. Kordonska, Ł. Muszyński (red.). Olsztyn-Lwów, 2021. S. 246–260. URL: <https://uwm.edu.pl/inp/docs/polityka-zagraniczna-1.pdf> (дата звернення: 25.02.2026).

14. У Торонто відбувся XXVIII Трирічний Конгрес Українців Канади. *Посольство України в Канаді: офіційний вебсайт.* URL: <https://canada.mfa.gov.ua/news/u-toronto-vidbuvsya-hhviit-tririchnij-kongres-ukrayinciv-kanadi> (дата звернення: 25.02.2026).

15. XXVIII Трирічний Конгрес українців Канади. 18.11.2025. *Новий Шлях – Українські Вісті.* URL: <https://newpathway.ca/hhviit-ucc-congress-november-2025-toronto/> (дата звернення: 25.02.2026).

16. CUCC at the XXVIII Triennial Congress of Ukrainian Canadians. *The Canada-Ukraine Chamber of Commerce*. URL: <https://cucc.ca/news/cucc-at-the-xxviii-triennial-congress-of-ukrainian-canadians/> (дата звернення: 25.02.2026).
17. Government of Canada announced new support for police reform projects in Ukraine. 01.10.2016. *Embassy of Ukraine to Canada*. URL: <https://canada.mfa.gov.ua/en/news/51337-kanada-ogolosila-pro-nadannya-81-mln-kanadyskih-dolariv-na-pidtrimku-nacionalnoji-policii-ukrajini> (дата звернення: 25.02.2026).
18. Highlights from CUF's participation at the XXVIII Triennial Congress. *The Canada-Ukraine Foundation*. URL: <https://www.cufoundation.ca/highlights-from-cufs-participation-at-the-xxviii-triennial-congress/> (дата звернення: 25.02.2026).
19. Historic Triennial Congress Concludes. 31.10.2022. *The Ukrainian Canadian Congress*. URL: <https://www.ucc.ca/2022/10/31/historic-triennial-congress-concludes/> (дата звернення: 25.02.2026).
20. Historic Triennial Congress sets direction for Ukrainian community in Canada. 04.11.2019. *The Ukrainian Canadian Congress*. URL: <https://www.ucc.ca/2019/11/04/historic-triennial-congress-sets-direction-for-ukrainian-community-in-canada/> (дата звернення: 25.02.2026).
21. Historic XXV Congress of Ukrainian Canadians Concludes. 03.10.2016. *The Ukrainian Canadian Congress*. URL: <https://www.ucc.ca/2016/10/03/historic-xxv-congress-of-ukrainian-canadians-concludes/> (дата звернення: 25.02.2026).
22. Historic XXVIII Triennial Congress Concludes. 17.11.2025. *The Ukrainian Canadian Congress*. URL: <https://www.ucc.ca/2025/11/17/historic-xxviii-triennial-congress-concludes/> (дата звернення: 25.02.2026).
23. Ministry of Finance: Canada Launched Ukraine Sovereignty Bond. *Кабінет Міністрів України. Урядовий портал*: офіційний вебсайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/en/news/minfin-kanada-rozpochala-vipusk-obligacij-suverenitetu-ukrayini> (дата звернення: 25.02.2026).
24. Resilient Together: XXVIII UCC Triennial Congress Concludes in Toronto. *Гомін України*. URL: <https://www.homin.ca/en/resilient-together-xxviii-ucc-triennial-congress-concludes-in-toronto> (дата звернення: 25.02.2026).
25. Resolutions from the XXV Ukrainian Canadian Congress, 2016. *The Ukrainian Canadian Congress*. URL: <https://www.ucc.ca/wp-content/uploads/2016/10/Resolutions-Bilingual-XXV-Congress1.pdf> (дата звернення: 25.02.2026).
26. Resolutions of the XXVIII Congress of Ukrainian Canadians. *The Ukrainian Canadian Congress*. URL: <https://www.ucc.ca/annual-report/resolutions-of-the-xxviii-congress-of-ukrainian-canadians/> (дата звернення: 25.02.2026).
27. Successful first day of XXVI Triennial Congress concludes. 04.11.2019. *The Ukrainian Canadian Congress*. URL: <https://www.ucc.ca/2019/11/04/successful-first-day-of-xxvi-triennial-congress-concludes/> (дата звернення: 25.02.2026).
28. The View From Here: The UCC XXV Triennial Convention. *New Pathway Ukrainian News*. 04.10.2016. URL: <https://newpathway.ca/the-view-from-here-the-ucc-xxv-triennial-convention/> (дата звернення: 25.02.2026).
29. UCC holds its XXVII Triennial Congress. *New Pathway Ukrainian News*. 03.11.2022. URL: <https://newpathway.ca/ucc-holds-its-xxvii-triennial-congress/> (дата звернення: 25.02.2026).
30. UCC Thanks High-Level Delegations from Canada, Ukraine for their Participation in the XXV Triennial Congress. *The Ukrainian Canadian Congress*. URL: <https://www.ucc.ca/2016/10/06/ucc-thanks-high-level-delegations-from-canada-ukraine-for-their-participation-in-the-xxv-triennial-congress/> (дата звернення: 25.02.2026).
31. UWC President Eugene Czolij addresses XXV Triennial Congress of Ukrainian

Canadians. *Ukrainian World Congress. YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Bd1OJAS2dBo> (дата звернення: 25.02.2026).

32. XXVII Triennial Congress of Ukrainian Canadians. *The Canada-Ukraine Foundation*. URL: <https://www.cufoundation.ca/help-ukraine-now/> (дата звернення: 25.02.2026).

33. 2013–2016 UCC Triennial Report. *The Ukrainian Canadian Congress*. URL: <https://www.ucc.ca/wp-content/uploads/2020/03/UCC-Triennial-Report-2013-2016-min.pdf> (дата звернення: 25.02.2026).

34. 2016–2019 UCC Triennial Report. *The Ukrainian Canadian Congress*. URL: <https://www.ucc.ca/wp-content/uploads/2020/03/Triennial-report-UCC-finalfor-web-min.pdf> (дата звернення: 25.02.2026).

35. 2019–2022 UCC Triennial Report. *The Ukrainian Canadian Congress*. URL: <https://www.ucc.ca/wp-content/uploads/2022/12/Triennial-report-UCC-2022-web-version.pdf> (дата звернення: 25.02.2026).

36. 2022–2025 UCC Triennial Report. *The Ukrainian Canadian Congress*. URL: <https://www.ucc.ca/annual-report/triennial-report-2025/> (дата звернення: 25.02.2026).

REFERENCES

1. Saskatchewan Delegates Share Impressions about the 26th Triennial Congress of Ukrainians. *UCC Saskatchewan Herald*. Winter 2019. XXXIII No. 4. pp. 8–9. [online] Available at: <https://www.ucc.sk.ca/oldsite/pdf/visnykv33no4.pdf> [Accessed 25 Feb. 2026]. [in Ukr.]

2. Zavada Ya., Koretska, S. (2023). The Role of the Ukrainian Diaspora in Current Ukrainian-Canadian Relations. *Politicus*. No. 4, pp. 158–162. [in Ukr.]

3. *Collection of Reports of the Ukrainian World Congress*: October 17–18, 2020. 259 p., pp. 169–170. [online] Available at: https://www.ukrainianworldcongress.org/wp-content/uploads/2022/06/zbirnik-zvitiv_2020-24.11.2020.pdf [Accessed 25 Feb. 2026]. [in Ukr.]

4. Ihor Mykhalchyslyn, Executive Director of the Ukrainian Canadian Congress: We Can never Say that Support for Ukraine is Enough. [online] *Ukrinform*. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/4065946-igor-mihalcisin-vikonavcij-direktor-kongresu-ukrainciv-kanadi.html> [Accessed 25 Feb. 2026]. [in Ukr.]

5. Kononenko, A. (2016). The Ukrainian World Congress in the Context of Supporting Ukraine's Sovereignty and the Inviolability of its Borders. *Ukrainoznavchyi almanakh* (Almanac of Ukrainian Studies), Issue 19, pp. 129–133. [in Ukr.]

6. Krasnodemska, I. (2018). The Political Component of the Activities of Ukrainians Abroad in the Russian-Ukrainian Conflict of 2014–2016. In: Hai-Nyzhnyk, P., comp., ed., Krasnodemska, I., Fihurnyi Yu., et al. *Russian Aggression Against Ukraine: Truths and Fabrications, Causes and Consequences*. Kyiv, pp. 326–339. [in Ukr.]

7. Makar, V. (2024). Diaspora as an Instrument of Ukraine's Public Diplomacy. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Seriya Politolohiia* (Bulletin of the Precarpathian University. Series: Political Science), Issue 18, pp. 219–231. [in Ukr.]

8. Makar, V. (2016). Ukrainians in Canada: On the 125th Anniversary of Settlement. *Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu* (Modern Historical and Political Issues), Vol. 33–34, pp. 13–25. [in Ukr.]

9. Otroshko, L. (2022). Ukrainians in Countries of Europe and North America Opposing Armed Aggression of the Russian Federation Against Ukraine. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 4 (85), pp. 230–246. [in Ukr.]

10. Petrovskyi, A. (2025). The Activities of the Ukrainian Canadian Congress and the Canada-Ukraine Foundation Aimed at Implementing Humanitarian Aid Projects for Ukrainians Affected by Russia's Full-Scale Invasion of Ukraine. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 2 (95), pp. 47–64. [in Ukr.]

11. Popp, R. (2022). Humanitarian Initiatives of the Ukrainian World Congress in Assisting Ukraine (2014–2021). *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): Historical, Political, Cultural-Educational, Religious, Economic, and Legal Aspects*: Scientific Monograph. Riga, Latvia, pp. 637–645. [online] Available at: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/237/6295/13330-1?inline=1> [Accessed 25 Feb. 2026]. [in Ukr.]
12. Resolutions of the XXVII Triennial Congress of Ukrainian Canadians (Ukrainian version). [online] *The Ukrainian Canadian Congress*. Available at: <https://www.ucc.ca/wp-content/uploads/2022/11/XXVII-Congress.-Adopted-Resolutions.-Ukrainian-language-version.-.pdf> [Accessed 25 Feb. 2026]. [in Ukr.]
13. Sukhobokova, O. (2021). “Helping Ukraine is Canada’s Personal and Family Matter”: Canadian Support for Ukraine at the Beginning of the Russian Armed Aggression (2014–2015). In: R. Kordonski, A. Kordonska, Ł. Muszyński (eds.). *Polityka zagraniczna państw w teorii i praktyce stosunków międzynarodowych*. Vol. 1. Olsztyn–Lviv: Instytut Nauk Politycznych UWM w Olsztynie, pp. 246–260. Available at: <https://uwm.edu.pl/inp/docs/polityka-zagraniczna-1.pdf> [Accessed 25 Feb. 2026]. [in Ukr.]
14. The XXVIII Triennial Congress of Ukrainian Canadians Took Place in Toronto. [online] *Embassy of Ukraine to Canada*. Available at: <https://canada.mfa.gov.ua/news/u-toronto-vidbuvsya-hhviii-tririchnij-kongres-ukrayinciv-kanadi> [Accessed 25 Feb. 2026]. [in Ukr.]
15. XXVIII Triennial Congress of Ukrainian Canadians. November 18, 2025. [online] *New Pathway – Ukrainian News*. Available at: <https://newpathway.ca/xxviii-ucc-congress-november-2025-toronto/> [Accessed 25 Feb. 2026]. [in Ukr.]
16. CUCC at the XXVIII Triennial Congress of Ukrainian Canadians. November 16, 2025. [online] *The Canada-Ukraine Chamber of Commerce*. Available at: <https://cucc.ca/news/cucc-at-the-xxviii-triennial-congress-of-ukrainian-canadians/> [Accessed 25 Feb. 2026]. [in Eng.]
17. Government of Canada Announced New Support for Police Reform Projects in Ukraine. October 1, 2016. [online] *Embassy of Ukraine to Canada*. Available at: <https://canada.mfa.gov.ua/en/news/51337-kanada-ogolosila-pro-nadannya-81-mln-kanadsykih-dolariv-na-pidtrimku-nacionalynoji-policii-ukrajini> [Accessed 25 Feb. 2026]. [in Eng.]
18. Highlights from CUF’s Participation at the XXVIII Triennial Congress. [online] *The Canada-Ukraine Foundation*. Available at: <https://www.cufoundation.ca/highlights-from-cufs-participation-at-the-xxviii-triennial-congress/> [Accessed 25 Feb. 2026]. [in Eng.]
19. Historic Triennial Congress Concludes. October 31, 2022. [online] *The Ukrainian Canadian Congress*. Available at: <https://www.ucc.ca/2022/10/31/historic-triennial-congress-concludes/> [Accessed 25 Feb. 2026]. [in Eng.]
20. Historic Triennial Congress Sets Direction for Ukrainian Community in Canada. November 4, 2019. [online] *The Ukrainian Canadian Congress*. Available at: <https://www.ucc.ca/2019/11/04/historic-triennial-congress-sets-direction-for-ukrainian-community-in-canada/> [Accessed 25 Feb. 2026]. [in Eng.]
21. Historic XXV Congress of Ukrainian Canadians Concludes. October 3, 2016. [online] *The Ukrainian Canadian Congress*. Available at: <https://www.ucc.ca/2016/10/03/historic-xxv-congress-of-ukrainian-canadians-concludes/> [Accessed 25 Feb. 2026]. [in Eng.]
22. Historic XXVIII Triennial Congress Concludes. November 17, 2025. [online] *The Ukrainian Canadian Congress*. Available at: <https://www.ucc.ca/2025/11/17/historic-xxviii-triennial-congress-concludes/> [Accessed 25 Feb. 2026]. [in Eng.]
23. Ministry of Finance: Canada Launched Ukraine Sovereignty Bond. [online] *Cabinet of Ministers of Ukraine. Government portal*. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/en/news/minfin-kanada-rozpochala-vipusk-obligacij-suverenitetu-ukrayini> [Accessed 25 Feb. 2026]. [in Eng.]

24. Resilient Together: XXVIII UCC Triennial Congress Concludes in Toronto. [online] *Homin Ukrainy*. Available at: <https://www.homin.ca/en/resilient-together-xxviii-ucc-triennial-congress-concludes-in-toronto> [Accessed 25 Feb. 2026]. [in Eng.]
25. Resolutions from the XXV Ukrainian Canadian Congress, 2016. [online] *The Ukrainian Canadian Congress*. Available at: <https://www.ucc.ca/wp-content/uploads/2016/10/Resolutions-Bilingual-XXV-Congress1.pdf> [Accessed 25 Feb. 2026]. [in Eng.]
26. Resolutions of the XXVIII Congress of Ukrainian Canadians. [online] *The Ukrainian Canadian Congress*. Available at: <https://www.ucc.ca/annual-report/resolutions-of-the-xxviii-congress-of-ukrainian-canadians/> [Accessed 25 Feb. 2026]. [in Eng.]
27. Successful Second Day of XXVI Congress Concludes. 04.11.2019. *The Ukrainian Canadian Congress*. [online] Available at: <https://www.ucc.ca/2019/11/04/successful-second-day-of-xxvi-congress-concludes/> [Accessed 25 Feb. 2026]. [in Eng.]
28. The View from Here: The UCC XXV Triennial Convention. October 4, 2016. [online] *New Pathway Ukrainian News*. Available at: <https://newpathway.ca/the-view-from-here-the-ucc-xxv-triennial-convention/> [Accessed 25 Feb. 2026]. [in Eng.]
29. UCC Holds its XXVII Triennial Congress. November 3, 2022. [online] *New Pathway Ukrainian News*. Available at: <https://newpathway.ca/ucc-holds-its-xxvii-triennial-congress/> [Accessed 25 Feb. 2026]. [in Eng.]
30. UCC Thanks High-Level Delegations from Canada, Ukraine for their Participation in the XXV Triennial Congress. *The Ukrainian Canadian Congress*. Available at: <https://www.ucc.ca/2016/10/06/ucc-thanks-high-level-delegations-from-canada-ukraine-for-their-participation-in-the-xxv-triennial-congress/> [Accessed 25 Feb. 2026]. [in Eng.]
31. UWC President Eugene Czolij Addresses XXV Triennial Congress of Ukrainian Canadians. [online] *Ukrainian World Congress. YouTube*. Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=Bd1OJAS2dBo> [Accessed 25 Feb. 2026]. [in Eng.]
32. XXVII Triennial Congress of Ukrainian Canadians. [online] *The Canada-Ukraine Foundation*. Available at: <https://www.cufoundation.ca/help-ukraine-now/> [Accessed 25 Feb. 2026]. [in Eng.]
33. 2013–2016 UCC Triennial Report. [online] *The Ukrainian Canadian Congress*. Available at: <https://www.ucc.ca/wp-content/uploads/2020/03/UCC-Triennial-Report-2013-2016-min.pdf> [Accessed 25 Feb. 2026]. [in Eng.]
34. 2016–2019 UCC Triennial Report. [online] *The Ukrainian Canadian Congress*. Available at: <https://www.ucc.ca/wp-content/uploads/2020/03/Triennial-report-UCC-finalfor-web-min.pdf> [Accessed 25 Feb. 2026]. [in Eng.]
35. 2019–2022 UCC Triennial Report. [online] *The Ukrainian Canadian Congress*. Available at: <https://www.ucc.ca/wp-content/uploads/2022/12/Triennial-report-UCC-2022-web-version.pdf> [Accessed 25 Feb. 2026]. [in Eng.]
36. 2022–2025 UCC Triennial Report. [online] *The Ukrainian Canadian Congress*. Available at: <https://www.ucc.ca/annual-report/triennial-report-2025/> [Accessed 25 Feb. 2026]. [in Eng.]

Summary

**SUPPORT FOR UKRAINE BY THE UKRAINIAN DIASPORA IN CANADA
IN THE CONTEXT OF RESISTANCE TO RUSSIAN AGGRESSION
(BASED ON THE MATERIALS OF THE TRIENNIAL CONGRESSES
OF UKRAINIAN CANADIANS)**

Andrii PETROVSKYI

orcid.org/0009-0002-0001-5088

postgraduate student of RIUS of Taras Shevchenko National University of Kyiv

email: petrovskiy2018reform@gmail.com

The relevance of the research. The Triennial Congresses of Ukrainian Canadians (the congresses of the Ukrainian Canadian Congress (UCC)) have become an important political forum held every three years, at which the leadership of the Ukrainian Canadian community is elected for the next triennial period, while the community's priorities are also discussed and determined. Among these priorities are, in particular, issues related to the life of the Ukrainian diaspora in Canada and its interaction with authorities at all levels, the preservation of Ukrainian national identity, and support for Ukraine and Ukrainians in the context of resistance to Russian aggression. The focus of attention was on the materials and resolutions of the Triennial Congresses of Ukrainian Canadians held after 2014 – the 25th (2016), the 26th (2019), the 27th (2022), and the 28th (2025) – which reflected the main areas of activity of the Ukrainian diaspora in Canada in support of Ukraine and Ukrainians in the context of resistance to Russian aggression. The outcomes of these congresses reflect the activities of the Ukrainian diasporic community in Canada during the respective three-year periods and demonstrate the directions and scale of the diaspora's support for Ukraine.

The **purpose** of this study is to examine the main areas and achievements of the activities of the Ukrainian diaspora in Canada in support of Ukraine and Ukrainians in the context of resistance to Russian aggression, as reflected in the materials and resolutions of the Triennial Congresses of Ukrainian Canadians, as well as the significance of the Triennial Congresses in the diaspora's support for Ukraine.

Conclusions. The Triennial Congresses of Ukrainian Canadians (the congresses of the Ukrainian Canadian Congress) occupy a prominent place in the socio-political life of the Ukrainian diaspora in Canada. They have become an important forum for discussing the main achievements of the diaspora community over three-year periods, adopting decisions on priorities for the next period, and addressing current issues in the life and activities of the Ukrainian community in Canada, with the participation of political figures, representatives of public organizations, educational and cultural institutions, business circles, clergy, and active youth. According to the materials of the Triennial Congresses, the activities of the diaspora community coordinated by the Ukrainian Canadian Congress have preserved their traditional areas, such as community development, Ukrainian education, culture, and youth engagement. At the same time, these areas have been supplemented by advocacy before the Government of Canada for support for Ukraine in resisting the aggressor, as well as by efforts to mobilize assistance for Ukraine and for Ukrainians affected by the war.

The participation in the Triennial Congresses of top-level political leaders from Ukraine and Canada, as well as the heads of the Ukrainian World Congress, testifies to the high status of these congresses and their important role in strengthening cooperation between the two countries and Canada's support for Ukraine in the context of resistance to Russian aggression. For the Ukrainian diaspora in Canada, which is one of the largest and most organized Ukrainian diasporas abroad, support for Ukraine has become one of the main priorities, as evidenced, in particular, by the materials of the Triennial Congresses of Ukrainian Canadians.

Keywords: Ukrainian diaspora, Ukrainian Canadian Congress, Triennial Congresses of Ukrainian Canadians, support of Ukraine.

Отримано редакцією/ Received: 04.04.26

Прорецензовано / Revised: 23.04.26

Схвалено до друку / Accepted: 28.04.26

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ УКРАЇНА–ІНДІЯ У ПОСТКОЛОНІАЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ТОЧОК ВЗАЄМОДІЇ

Ірина ПЕТЛЕНКО

orcid.org/0000-0001-9780-9014

кандидат філософських наук, докторант кафедри історії філософії

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

email: iryna.petlenko@knu.ua

Анотація. Дослідження присвячене параметрам міжкультурної комунікації України та Індії в постколоніальному контексті. Увага зосереджена на наступних параметрах: імперському досвіді, деколонізації знання, мовній політиці, етичних і політичних наративах та історичній пам'яті. Аналіз показує, що спільний досвід колоніального призначення формує підґрунтя для горизонтальних моделей взаємодії, обміну культурним та інтелектуальним досвідом. Індійський постколоніальний дискурс слугує джерелом методологічних підходів, які знаходять паралелі в українських інтелектуальних практиках. Дослідження відкриває перспективи для подальшого аналізу механізмів деколонізації знання та розвитку міжкультурного діалогу.

Ключові слова: постколоніалізм, міжкультурна комунікація, Україна, Індія, деколонізація знання, культурна ідентичність, історична пам'ять, політичні наративи.

Постановка проблеми. Міжкультурна комунікація в постколоніальному контексті є одним із ключових напрямів сучасних філософських розвідок. Вона дає можливість не лише вивчати особливості взаємодії культур, але й аналізувати глибинні структурні механізми, які формують політичну та культурну ідентичність народів, що зазнали колоніального чи імперського підпорядкування. Особливий інтерес викликає порівняння досвіду України та Індії. Адже це країни, які пройшли через різні форми колоніальної та імперської домінації, але зберегли власну культурну самобутність і здатність до відновлення національної пам'яті.

Актуальність дослідження визначається кількома факторами. По-перше, сучасна міжнародна комунікація вимагає усвідомлення культурних контекстів

та історичних травм, які впливають на сприйняття і взаємодію. По-друге, постколоніальна теорія, що була розроблена на прикладі країн Південної Азії, набуває дедалі більшої значущості для аналізу українського досвіду, де питання культурної та мовної деколонізації, політичної самостійності та формування національної пам'яті є надзвичайно актуальними. По-третє, Україна та Індія мають спільний потенціал для розвитку горизонтальних форм взаємодії, які ґрунтуються не на ієрархії «метрополія–колонія», а на взаємному визнанні досвіду постколоніальної травми та культурної багатоманітності.

Джерельна база дослідження. Теоретичну рамку формують класичні праці постколоніальної теорії. Зокрема, роботи Едварда Саїда, Гаятрі Чакраворті Співак, Хомі Бгабхи, Діпеша Чакрабарті та

сучасні дослідження науковців і філософів, які аналізують постколоніальність у контексті індійської та української історії і культури.

Метою статті є виявлення точок взаємодії та спільних наративів, що формувалися під впливом колоніальної та імперської спадщини. Дослідження передбачає систематизацію параметрів міжкультурної комунікації, визначення спільних точок взаємодії, аналіз політичних і культурних наративів як теоретичної та практичної основи для майбутніх академічних і культурних ініціатив.

Виклад основного матеріалу. Шляхи для налагодження міжкультурної комунікації між Україною та Індією є частиною постколоніального дискурсу. Оскільки підґрунтям для них слугує схожість історичного досвіду перебування в складі імперій. Саме колоніальний, імперський досвід є першим параметром та точкою для міжкультурного діалогу.

Підпорядкування Індії британському колоніальному режиму, а України – російській імперській владі та пізніше радянській адміністративній системі сформувало досвід структурної залежності та обмеження політичної суб'єктності. Саме цей досвід став підґрунтям для виникнення постколоніальних наративів, що осмислюють історію пригноблення, боротьби за свободу та утвердження політичної автономії. В обох випадках політична влада поєднувалася з культурними та інтелектуальними механізмами контролю, що впливали на формування ідентичності.

Йдеться не лише про політичний та економічний контроль. Домінування з формуванням нової ідентичності та зміною сюжетів і ключових сенсів наративів – це не просто нормативні

вказівки та процедура їхнього виконання. Це процес дискурсу, тон якому задає метрополія. Едвард Саїд у своїй праці «Орієнталізм» використовує цей термін для опису системи уявлень, через яку імперська влада конструювала знання про «Схід» і формувала образ «Іншого». Цей «Інший» не просто чужий для «цивілізованої» західної думки. А сприймається як такий, що не досягнув достатнього рівня розвитку, щоб бути рівним. Така позиція використовувалася для легітимізації колоніального панування. У цьому контексті колоніалізм постає не лише політичною системою влади, а й культурно-дискурсивною структурою, яка впливає на інтерпретацію історії, культури та ідентичності підпорядкованих народів. «Орієнталізм – це не європейська фантазія про Схід, а створений зусиллями багатьох людей корпус теорії та практики, в який протягом багатьох поколінь було вкладено значні матеріальні інвестиції» [12, с. 24]. Такий підхід дає змогу розглядати колоніальне домінування як комплекс знань та їхніх репрезентацій, які формують образ підпорядкованих суспільств і визначають рамки їхнього можливого опису.

Такого стибу описи та розвідки тривалий час були основою для розуміння того, чим є країни-колонії не лише для метрополій чи Європи загалом. Вони ставали визначниками і для самих колонізованих суспільств, оскільки задавали рамки їхньої культурної самоідентифікації та інтерпретації власної історії. У такий спосіб колоніальний дискурс не лише описував підпорядковані народи, але й формував уявлення про них самих, впливаючи на їхні уявлення про культуру, історичну роль і власну ідентичність.

Саїд не був самотнім у своєму

баченні потреби перегляду ставлення до опису колонізованих суспільств і критики європоцентричних моделей знання. Ці ідеї отримали подальший розвиток у постколоніальних дослідженнях, зокрема в індійському інтелектуальному середовищі, де вони стали основою для формування окремого напрямку історичних і культурних студій. Саме в межах індійського академічного дискурсу, зокрема у працях дослідників, пов'язаних із напрямом Subaltern Studies, було зроблено спробу переосмислити історію колоніальних суспільств з позиції тих соціальних груп, які раніше залишалися поза межами офіційних історичних наративів.

Зокрема, Діпеш Чакрабарті наголошує на необхідності «провінціалізації Європи», тобто перегляду європоцентричних моделей історії, які тривалий час визначали спосіб опису колоніальних суспільств [4]. Такий підхід ставить під сумнів уявлення про універсальність західної модерності й пропонує розглядати історію як множинність досвідів та альтернативних шляхів розвитку. У цьому контексті колоніальне минуле постає не лише як політичний факт, а як епістемологічна проблема, пов'язана зі способами виробництва знання та репрезентації підпорядкованих суспільств. Подібну проблематику порушує Гаятрі Чакраворті Співак, яка ставить питання про можливість репрезентації пригноблених груп у домінантних структурах знання, наголошуючи на проблемі «мовчання субальтерна» у колоніальному та постколоніальному дискурсі [8]. Водночас Гомі Бгабга розглядає постколоніальні процеси крізь призму гібридності та концепту «третього простору», у межах якого взаємодія колоніальної та локальної

культур породжує нові культурні форми, ідентичності та моделі інтерпретації історичного досвіду [3]. У сукупності ці підходи формують теоретичну основу для критичного переосмислення імперської спадщини та перегляду усталених історичних наративів. Важливо зазначити, що ці інтелектуальні підходи сформувалися або в межах індійського академічного середовища, або їхні автори мають етнічний зв'язок з Індією та пов'язані з осмисленням досвіду британського колоніального панування. Саме індійські дослідники, зокрема представники напрямку Subaltern Studies, запропонували нові методологічні інструменти для аналізу колоніального минулого та його впливу на сучасні культурні й політичні процеси. У цьому сенсі індійський постколоніальний дискурс став одним із ключових джерел теоретичних концепцій, що використовуються сьогодні для переосмислення імперського досвіду в різних регіонах світу.

Таким чином, імперський і колоніальний досвід можна розглядати як спільний аналітичний вимір, що відкриває можливість для порівняльного осмислення історичних процесів у різних регіонах світу. У цьому контексті досвід Індії та України демонструє певні структурні паралелі, пов'язані з тривалим впливом імперських політичних і культурних систем. Усвідомлення цих подібностей створює підґрунтя для міжкультурної комунікації, у межах якої можливий обмін інтелектуальними підходами до деконструкції імперських наративів і формування нових інтерпретацій історії. Саме тому порівняльний аналіз постколоніального досвіду Індії та України може слугувати важливою платформою для розвитку горизонтального

діалогу між різними культурними та філософськими традиціями.

В українському інтелектуальному дискурсі імперський досвід дедалі частіше осмислюється в рамках постколоніальної теорії. Дослідники наголошують, що перебування України у складі Російської імперії та СРСР супроводжувалося не лише політичним контролем, а й культурною та мовною асиміляцією, що впливало на формування історичних наративів і колективної ідентичності [11]. У цьому контексті постколоніальний підхід дає можливість аналізувати українську історію як досвід тривалого імперського домінування та боротьби за культурну автономію. За словами Ярослава Грицака, імперська спадщина проявляється також у способах інтерпретації історії та політики пам'яті, які формувалися під впливом російських імперських та радянських дискурсів [9]. Таким чином, деконструкція імперських наративів є важливим етапом формування власного історичного та культурного дискурсу.

Другою важливою точкою міжкультурної взаємодії є питання відновлення інтелектуальної традиції, чи деколонізація знання. У постколоніальному індійському дискурсі ця проблема пов'язана з критикою домінування західних моделей знання, які сформувалися в умовах колоніальної влади та тривалий час визначали академічні стандарти, історіографію і культурні інтерпретації. У цьому контексті постколоніальні дослідники наголошують, що знання не є нейтральним або універсальним, а формується в межах конкретних історичних і владних відносин.

Зокрема, Гаятрі Співак аналізує проблему репрезентації пригноблених груп

у системах знання, де домінують інтелектуальні центри «метрополії». Дослідниця показує соціальні групи, які перебували на периферії колоніальної влади, тобто позбавлені можливості презентувати себе в органах влади, впливати на формування провідних культурних, інтелектуальних наративів, економічно залежні та несаможиттєві. І називає ці групи субалтерном, тобто підпорядковані, невидимі в політичному та громадському дискурсі. Через цю відсутність в дискурсі їхній голос часто залишається приглушеним або спотвореним у академічному та політичному просторі, оскільки самі механізми виробництва знання відтворюють колоніальні ієрархії [8].

Водночас Г. Співак наголошує, що формування підпорядкованого становища субалтерних груп не обмежується лише заборонаю політичної участі чи обмеженням громадянських прав. Йдеться про значно ширший спектр механізмів культурного та інтелектуального впливу, важливе місце серед яких посідає система освіти. Саме через освітні інституції закладаються уявлення про культурну ієрархію, відсталість колонізованих суспільств і перевагу знань метрополії. У цьому контексті освіта стає важливим інструментом відтворення колоніальних структур знання та водночас простором, у якому може формуватися критика колоніальної влади і процес деколонізації мислення. Як зазначає дослідниця, «освіта колоніальних суб'єктів доповнює процес їхнього формування у правовому полі. Одним із наслідків запровадження британської освітньої системи стало виникнення напруженого розмежування між академічною підготовкою в галузі санскритських студій і місцевою, тепер уже альтернативною,

традицією санскритської “високої культури”. У межах першої культурні пояснення, вироблені авторитетними дослідниками, відповідали епістемічному насильству правового проекту» [8, с. 77].

Таким чином, аналіз Співак демонструє, що освітні практики в колоніальних умовах не лише передають знання, а й формують певну модель культурної ієрархії, у межах якої локальні інтелектуальні традиції знецінюються та стають маргінальними. Саме тому деколонізація знання у постколоніальному дискурсі часто пов’язується з переосмисленням освітніх систем і поверненням до власних культурних та інтелектуальних традицій.

Подібну проблематику розвиває Вальтер Мігноло, який розглядає деколонізацію знання як процес критичного переосмислення західної модерності та її універсалістських претензій. Автор показує, що знання не може бути нейтральним, оскільки формувалося у владних відносинах. Тому їхнє переосмислення передбачає відкриття простору для альтернативних епістемологій і локальних інтелектуальних традицій [6]. У контексті Індії це проявляється у зверненні до класичних джерел санскритської філософії, Вед та Упанішад, а також у переоцінці інтелектуальної спадщини доколоніального періоду як важливого ресурсу для сучасного філософського та культурного розвитку.

У цьому сенсі деколонізація знання в індійському інтелектуальному середовищі спрямована не лише на критику колоніальної спадщини, але й на відновлення власних інтелектуальних традицій та створення альтернативних моделей осмислення історії, культури та соціальної реальності.

Подібні процеси спостерігаються і в українському інтелектуальному просторі, де постколоніальна перспектива пов’язана з переосмисленням імперської та радянської спадщини. Обидві культури мають потребу у відновленні власної системи знання та мислення, що зазнала пригнічення. Індія апелює до класичних текстів санскритської філософії, Вед і Упанішад, Україна – до пошуків власної філософської традиції, народної мудрості та історичних джерел. Цей параметр визначає можливість горизонтального обміну знаннями між культурами. Постколоніальний діалог потребує деконструкції панівних форм знання. У цьому контексті міжкультурний діалог між Україною та Індією може розглядатися як обмін досвідом деколонізації мислення, у межах якого обидві культури прагнуть відновити власні інтелектуальні традиції та сформувати альтернативні моделі знання.

Формування інтелектуальних традицій та деколонізація знання тісно пов’язані з мовою та культурною комунікацією. Тому ще одним параметром для міжкультурної взаємодії Україна–Індія є мовний параметр. В обох культурах колоніальна влада обмежувала свободу мови та можливості самореалізації: англійська була встановлена домінантою в Індії, російська – в Україні. У постколоніальному контексті особливої актуальності набуває проблема відновлення пріоритетного статусу та культурної цінності власної мови як інструменту формування національної та культурної ідентичності.

У постколоніальних дослідженнях мова розглядається не лише як засіб комунікації, але й як важливий інструмент культурної влади та формування

способів мислення. Нгугі Ва Тхіонго аналізує вплив колоніальних мов на культурну та інтелектуальну структуру колонізованих суспільств. Дослідник наголошує, що використання мови метрополії в освіті та культурному житті призводить до поступового витіснення локальних мов і традиційних форм мислення. У цьому контексті повернення до рідної мови розглядається ним як один із ключових елементів деколонізації культури та відновлення культурної автономії суспільства [7].

Подібні процеси простежуються і в українському інтелектуальному дискурсі, де питання мови також розглядається у зв'язку з колоніальною спадщиною. Український історичний досвід демонструє тривалий вплив імперських мовних політик, спрямованих на обмеження розвитку національної культури та інтелектуального простору. У цьому контексті відновлення ролі української мови розглядається не лише як культурний, але й як важливий елемент постколоніальної трансформації суспільства. Постколоніальний вимір в Україні пов'язаний із тривалою політикою зросійщення та асиміляції [10, с. 187]. Таким чином, мовний вимір постає важливою точкою перетину українського та індійського досвіду, оскільки в обох випадках мова виступає не лише засобом комунікації, але й інструментом формування культурної автономії та інтелектуальної незалежності.

Окрім формування інтелектуального простору для самовизначення та мовної ідентифікації, важливим параметром для вибудови міжкультурної взаємодії є етика та ціннісно орієнтована політика. Постколоніальні культури формують власні моральні наративи, які впливають

на соціальну комунікацію, визначають суспільні цінності та способи взаємодії між громадянами і владою.

Обидві країни розвинули власні моральні наративи, що визначають поведінку у суспільстві та політиці. У контексті індійської політичної та філософської традиції значний вплив на формування моральної культури опору мав Магатма Ганді. У праці *Hind Swaraj* він формулює концепцію *satyagraha* – принцип ненасильницького спротиву, який ґрунтується на моральній силі правди та внутрішній відповідальності особи перед суспільством. Ганді розглядає ненасильство як етичну альтернативу колоніальній силі та засіб трансформації політичної взаємодії [5]. У цьому сенсі моральна філософія стає важливим елементом антиколоніального дискурсу, оскільки пропонує нові способи суспільної взаємодії, що протистоять логіці імперського насильства.

Антиколоніальний опір впливає на формування політичної свідомості та колективної ідентичності колонізованих народів. Франц Фанон стверджує, що колоніальне панування залишає глибокі ментальні та соціальні наслідки, які відображаються у політичній культурі суспільства. Саме тому боротьба за незалежність у постколоніальних країнах супроводжується формуванням нових політичних наративів. В процесі цього переформатування та деколонізації відбувається також «заміна одного «виду» людей на інший» [13, с. 5].

У цьому контексті політичні наративи України та Індії демонструють спільну логіку розвитку. Антиколоніальний досвід обох країн сприяв формуванню політичної культури, у якій центральне місце займають ідеї свободи,

демократичної участі та відповідальності громадян за політичне майбутнє держави. Таким чином, політичні наративи постколоніального спротиву стають важливим підґрунтям для міжкультурного діалогу, оскільки дають можливість осмислювати історичний досвід колоніалізму як спільний інтелектуальний і політичний виклик. У ширшому вимірі це створює можливість для формування нових моделей міжнародної комунікації, заснованих на принципах демократичної солідарності, взаємного визнання та підтримки права народів на політичне самовизначення.

Ще одним важливим параметром міжкультурної взаємодії у постколоніальному контексті є історична пам'ять та колективний досвід травми. Для суспільств, що пережили колоніальне або імперське домінування, пам'ять про минуле стає важливим ресурсом формування культурної ідентичності та суспільних наративів. У цьому сенсі історична пам'ять виступає не лише способом збереження досвіду минулого, але й важливим інструментом соціальної комунікації, через який суспільства осмислюють власну історію та визначають своє місце у сучасному світі.

У випадку Індії колективна пам'ять значною мірою пов'язана з досвідом колоніальної експлуатації та соціально-економічних криз, спричинених політикою британської адміністрації. Особливе місце у суспільній пам'яті займають події, пов'язані з масовим голодом в колоніальний період, а також поділом Британської Індії у 1947 році, що супроводжувався масштабними міграціями населення та міжрелігійним насильством. Ці події стали важливими елементами національної пам'яті та

суттєво вплинули на формування постколоніальної ідентичності індійського суспільства.

В українському контексті подібну роль відіграє пам'ять про Голодомор, політичні репресії радянського періоду, а також війни та інші травматичні події, які визначають сучасні форми історичної свідомості та культурної самоідентифікації. Осмислення цих подій стало важливою частиною формування українського історичного наративу та політики пам'яті у пострадянський період.

У дослідженнях культурної пам'яті підкреслюється, що суспільства формують спільні історичні наративи через інститути пам'яті, культурні практики та публічні дискурси. Культурну пам'ять можна розглядати як основу суспільних наративів і механізм формування колективної ідентичності. Через пам'ять суспільства вибудовують уявлення про власне минуле та визначають ціннісні орієнтири майбутнього [2].

Водночас досвід історичної травми може впливати на політичну культуру та суспільну комунікацію. Енн Епплбаум аналізує процес формування пам'яті про тоталітаризм у країнах Центральної та Східної Європи. Авторка показує, що травматичні історичні події не лише визначають політичні наративи, але й формують культурні механізми осмислення минулого та колективної ідентичності [1].

Таким чином, історична пам'ять і досвід колективної травми можуть розглядатися як важливий параметр міжкультурної комунікації між Україною та Індією. Осмислення травматичного минулого сприяє формуванню спільних наративів про подолання колоніального або імперського домінування і створює

підґрунтя для діалогу між культурами, які мають подібний історичний досвід боротьби за збереження власної ідентичності та історичної пам'яті.

Висновки. Міжкультурна комунікація Україна–Індія в постколоніальному контексті можлива на основі спільного досвіду колоніального та імперського панування, що створює підґрунтя для критичного осмислення політичної, мовної та культурної спадщини і визначення спільних точок взаємодії для горизонтального діалогу. Декolonізація знання та мови виступає ключовим параметром такої взаємодії, оскільки відновлення пріоритетного статусу рідної мови та інтеграція локальних інтелектуальних традицій формує рівноправні простори для академічного, культурного та соціального обміну, де мова стає не лише засобом комунікації, а й інструментом культурної автономії та відновлення ідентичності. Моральні та етичні наративи, сформовані в процесі боротьби за свободу й гідність, демонструють, що постколоніальні культури здатні трансформувати моральні орієнтири у соціальні та політичні практики, які впливають на формування суспільної взаємодії. Політичні наративи про свободу, демократію та права людини, що виникли в умовах колоніального та імперського пригнічення, забезпечують спільну платформу для міжнародного діалогу, формуючи ціннісні орієнтири та моделі взаємодії на рівні громадянських суспільств. Історична пам'ять і колективний досвід травми виступають важливим ресурсом для культурної ідентичності та соціальної комунікації, оскільки усвідомлення історичних травм та процесів пригноблення сприяє формуванню спільних наративів, які дають змогу

переосмислювати минуле та зміцнювати постколоніальну критичну перспективу.

У подальших дослідженнях перспективним є поглиблений аналіз механізмів деколонізації знання та мовної практики, порівняння конкретних культурних, освітніх і соціальних інституцій України та Індії, а також розробка методологічних підходів до створення спільних академічних та культурних платформ для міжкультурного діалогу, що ґрунтується на рівності, взаємній повазі та визнанні унікальності постколоніального досвіду кожної країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Applebaum, A. *Iron Curtain: The Crushing of Eastern Europe*. New York, 2012.
2. Assmann, A. *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge, 2011.
3. Bhabha, H.K. *The Location of Culture*. London, 1994.
4. Chakrabarty, D. *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference*. Princeton, 2000.
5. Gandhi, M. *Hind Swaraj and Other Writings*. Cambridge, 2009.
6. Mignolo, W.D. *The Darker Side of Western Modernity: Global Futures, Decolonial Options*. Durham, 2011. 458 p. URL: <https://doi.org/10.1215/9780822394501>
7. Ngũgĩ, W.T. *Decolonising the Mind: The Politics of Language in African Literature*. London, 1986.
8. Spivak, G.C. *Can the Subaltern Speak? Marxism and the Interpretation of Culture* / Nelson C., Grossberg L. Urbana, 1988. P. 271–313.
9. Грицак, Я. *Нарис історії України: Формування модерної нації*. Київ, 2019.
10. Колесник, І. *Антиколоніалізм. Постколоніалізм. Україна (методологічний есей)*. *Український історичний журнал*. 2024. № 4. С. 173–192. URL: <https://doi.org/10.15407/uhj2024.04.173>

11. Рябчук, М. Постколоніальний синдром: Спостереження. Київ, 2011.

12. Саїд, Е. Орієнталізм / пер. з англ. В. Шовкун. Київ, 2025. 536 с.

13. Фанон, Ф. Гнані і голодні / пер. з фр. Київ, 2016. 227 с. (Чорна шкіра – білі маски).

REFERENCES

1. Applebaum, A. (2012). *Iron Curtain: The Crushing of Eastern Europe*. New York, NY: Doubleday. [in Eng.]

2. Assmann, A. (2011). *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge, UK: Cambridge University Press. [in Eng.]

3. Bhabha, H. K. (1994). *The Location of Culture*. London, UK: Routledge. [in Eng.]

4. Chakrabarty, D. (2000). *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference*. Princeton, NJ: Princeton University Press. [in Eng.]

5. Gandhi, M. (2009). *Hind Swaraj and other Writings*. Cambridge, UK: Cambridge University Press. [in Eng.]

6. Mignolo, W. D. (2011). *The Darker Side of Western Modernity: Global Futures,*

Decolonial Options. Durham, NC: Duke University Press. [online] Available at: <https://doi.org/10.1215/9780822394501> [in Eng.]

7. Ngũgĩ, W. T. (1986). *Decolonising the Mind: The Politics of Language in African Literature*. London, UK: James Currey. [in Eng.]

8. Spivak, G. C. (1988). Can the Subaltern Speak? In C. Nelson & L. Grossberg (Eds.), *Marxism and the Interpretation of Culture*. Urbana, IL: University of Illinois Press, pp. 271–313. [in Eng.]

9. Hrytsak, Y. (2019). *A Brief History of Ukraine: Formation of a Modern Nation*. Kyiv, Ukraine. [in Ukr.]

10. Kolesnyk, I. (2024). Anticolonialism. Postcolonialism. Ukraine (Methodological Essay). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* (Ukrainian Historical Journal), (4), pp. 173–192. [online] Available at: <https://doi.org/10.15407/uhj2024.04.173> [in Ukr.]

11. Riabchuk, M. (2011). *Postcolonial syndrome: Observations*. Kyiv, Ukraine. [in Ukr.]

12. Said, E. (2025). *Orientalism*. Kyiv, , 536 p. [in Ukr.]

13. Fanon, F. (2016). *The Wretched of the Earth*. Kyiv, 227 p. [in Ukr.]

Summary

INTERCULTURAL COMMUNICATION BETWEEN UKRAINE AND INDIA IN THE POSTCOLONIAL CONTEXT: A PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF POINTS OF INTERACTION

Iryna PETLENKO

orcid.org/0000-0001-9780-9014

Candidate of Philosophical Sciences,

doctoral student of the Department of the History of Philosophy

Taras Shevchenko National University of Kyiv

email: iryna.petlenko@knu.ua

The relevance of the research. This article provides a philosophical analysis of the parameters and points of interaction for establishing intercultural communication between Ukraine and India within a postcolonial framework. The relevance of the study lies in the need to reconsider the experience of imperial and colonial domination, which has significantly shaped the political, cultural, and intellectual identities of both countries. In the context of globalization, postcolonial theory offers new opportunities for developing

intercultural dialogue based on the principles of decolonization of knowledge, restoration of linguistic and cultural autonomy, and critical reinterpretation of historical memory.

The **purpose** of the article is to identify the key parameters of intercultural interaction between Ukraine and India and to define shared narratives.

Conclusions. The research demonstrates that imperial experience, decolonization of knowledge, language policy, ethical and political narratives, as well as historical memory and collective trauma serve as the main parameters of intercultural communication. It is shown that in both contexts, identity formation is closely related to overcoming the consequences of cultural and intellectual domination imposed by imperial centers. Particular attention is given to the Indian postcolonial discourse as a key source of theoretical frameworks of decolonization and its correlation with contemporary Ukrainian intellectual practices.

Intercultural dialogue between Ukraine and India is grounded in a shared experience of colonial oppression and a common aspiration for cultural and political autonomy. The identified parameters create a foundation for developing horizontal models of communication.

Keywords: postcolonialism, intercultural communication, Ukraine, India, decolonization of knowledge, cultural identity, historical memory, political narratives.

Отримано редакцією/ Received: 13.04.26

Прорецензовано / Revised: 26.04.26

Схвалено до друку / Accepted: 28.04.26

УКРАЇНЦІ ЗА КОРДОНОМ: ГАБІТУАЛЬНІ ПРАКТИКИ УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ¹

Віра ДОДОНОВА

orcid.org/0000-0002-4282-5495

доктор філософських наук, професор,

професор кафедри філософії та міжнародної комунікації

Національного університету біоресурсів та природокористування

email: dodonovav@gmail.com

Данило ДОДОНОВ

orcid.org/0009-0001-6487-8248

кандидат політичних наук,

асистент кафедри менеджменту охорони здоров'я

Навчально-наукового інституту громадського здоров'я та профілактичної

медицини Національного медичного університету імені О. О. Богомольця

email: d.dodonov@nmu.ua

Анотація. *Стаття присвячена аналізу змін повсякденних практик українських переселенців, що зумовлені адаптацією до нового соціального середовища та досвідом вимушеної міжкультурної комунікації. Серед різноманіття практик, які актуальні сьогодні за кордоном, особливого значення набувають габітуальні практики. Габітусом можна вважати результат соціо-антропо-культурної біографії людини, соціальний досвід, закарбований в її зовнішньому вигляді. Габітуальні практики спрямовані на формування та підтримку зовнішнього вигляду людини, культивування її тілесності, а саме ставлення індивіда до свого харчування, занять спортом, здорового способу життя. Проаналізовано результати фокусованого інтерв'ю з 35 українськими переселенцями в країнах Європи та США. Всі висновки, які є результатом порівняння габітуальних практик українців та європейців, представлені у таблицях. Доведено, що габітуальні практики українців зберігаються в новому соціокультурному середовищі.*

Ключові слова: *габітус, тілесність, харчування, спорт, соціальні практики, Європа, Україна, міжкультурна комунікація, переселенці.*

Постановка проблеми. Ця стаття є продовженням публікації результатів дослідження міжкультурної комунікації в соціальних практиках українських переселенців за кордоном, розпочатого в попередньому номері журналу «Українознавство» [6]. Цього разу предметом авторської уваги є габітуальні практики українців.

Як відомо, поняття «габітус» (лат. habitus – зовнішність, habitude – звичка) було запозичене соціологами з природознавства, зокрема з біології, де воно використовується для опису зовнішнього вигляду рослини, тварини чи людини. Початково габітус тлумачився як сума індивідуальних тілесних навичок – міміки, жестикуляції, манер, – яка

¹ Статтю підготовлено в межах виконання науково-дослідної роботи «Міжкультурна комунікація в соціальних практиках як фактор формування цивілізаційної ідентичності українців у повоєнний період» (№ держреєстрації 0124U001461).

віддзеркалювала «осідання» соціального досвіду конкретної людини у надра її «тілесної свідомості». З часом до габітусу почали долучати й зовнішній вигляд індивіда, його статуру, охайність, одяг, аксесуари, макіяж, зачіску тощо. При цьому вказані елементи розглядалися не самі собою, а як продукт попереднього соціального досвіду.

Зрозуміло, що під час міжкультурної взаємодії габітус наочно демонструє належність комуніканта до певного соціального середовища, продуктом і носієм цінностей якого він є. Інакше кажучи, габітус є продуктом соціо-антропо-культурної біографії людини. Як зазначає Л. Бевзенко, «габітус закріплюється в її тілі, в її психічних структурах. При цьому психічне репрезентовано як рівнем свідомості, так і рівнем несвідомого або позасвідомого. Тільки кажучи про структуру, закріплену в таких субстанційних середовищах, ми можемо зрозуміти суть габітусу і його роль в породженні практик» [2]. Габітус є тим визначальним інструментом індивідуального моделювання ситуації, в результаті якого і народжується наше уявлення про мету і засоби комунікації. Під моделюванням у цьому разі слід розуміти не лише раціонально збудовану й усвідомлену модель, а цілісний психосоматичний індивідуально забарвлений образ ситуації, в якому подані різні рівні її осягнення – від глибинного, неусвідомлюваного переживання через зорову, звукову, тактильну проекцію до усвідомленої, опосередкованої мовними засобами моделі [5, с. 211].

Габітуальні практики українських переселенців фіксують той попередній унікальний етнокультурний досвід, що був напрацьований на Батьківщині і з

яким вони постають перед носіями іншого досвіду, так само унікального. Усвідомлення особливостей досвіду Іншого, сприйняття себе у дзеркалі чужих цінностей та норм є важливим кроком до адаптації переселенця за кордоном.

Аналіз досліджень і публікацій. Поняття *habitus* зустрічається в працях Е. Дюркгейма, Е. Гуссерля, М. Вебера, О. Шпенглера, Н. Еліаса (він позначав ним історію і соціальність, «вбудовану в тіло людини»), М. Мосса (який використовував його для опису тілесних практик примітивних народів). Завершеного концептуального оформлення габітус набуває в працях П. Бурдьє, який позначає цим терміном систему сталих диспозицій, принципів, що породжують та організують практики й уявлення. Габітусні структури наслідують певні правила, вони певним чином детерміновані та зоб'єктивовані, хоч і не є продуктом свідомої організації. Вони адаптовані до певної мети, до розв'язання певних завдань, однак свідомо не спрямовані на них і не передбачають оволодіння операціями щодо їхнього досягнення.

Запроваджуючи поняття габітусу, П. Бурдьє намагається зняти традиційне для соціології зіставлення соціальної структури й особистих практик індивіда: з одного боку, габітус означає властиві індивідові внутрішні схеми сприйняття, оцінювання, класифікації і діяльності, а з іншого – це інтеріоризовані соціальні відносини, засвоєні й привласнені соціальними агентами. Габітус, таким чином, забезпечує відтворювання соціальних інститутів: структура інституту вписується у внутрішню структуру індивіда і згодом відтворюється в майбутніх його практиках. Габітус дає змогу соціальному суб'єктові спонтанно орієнтуватися

в соціальному просторі, більш-менш адекватно реагувати на події. Зв'язок, що складається реально між певним набором економічних і соціальних умов та характеристиками позицій суб'єкта, кристалізується в певний тип габітусу і дає змогу зробити осмисленими як самі практики, так і судження про них [5, с. 211]. Габітус є основою соціальних практик.

Відповідно до габітуальних практик, в широкому сенсі слова, зараховуються стійкі побутові звички, пов'язані з формуванням та підтриманням зовнішнього вигляду суб'єкта: його охайність, одяг, використання прикрас, косметики, увага до власної статури, отже – до спорту та здорового способу життя, харчування тощо. Українським переселенцям важливо опанувати навички орієнтації в новому для них соціокультурному оточенні, використовуючи наявний у них досвід, який був сформований у старому, в нашому випадку – українському, середовищі. Якщо соціально детерміновані звички свідомості й поведінки «осідають» у зовнішньому вигляді індивіда, то інколи одного погляду на людину достатньо, щоб зробити висновки про її професійну належність, соціальний статус, освітній рівень, понад те – про належність до певної субкультури. Габітуальні практики не лише допомагають репрезентувати себе співрозмовнику, але й дають змогу оцінити його соціальний статус і звички ще до початку комунікативного акту, сприяють розвитку цієї чутливості, гнучкості й толерантності у спілкуванні.

Отже, **метою** статті є виявлення змін у повсякденних габітуальних практиках українських переселенців, що з'явилися внаслідок адаптації до іншого

соціального середовища та вимушеної міжкультурної комунікації.

Для реалізації вказаної мети було організовано інтерв'ювання українців, які виїхали за кордон у зв'язку з російсько-українською війною. Наприкінці 2025 року опитано 35 респондентів із різних країн Європи (Німеччини, Італії, Великої Британії, Франції, Чехії, Польщі, Нідерландів, Словаччини), а також із США [6].

Виклад основного матеріалу. З огляду на те, що поняття габітусу описує зовнішній вигляд, характерну форму чи стійку сукупність ознак предмета, під час фокусованого інтерв'ю належну увагу приділено питанням сприйняття українцями зовнішнього вигляду іноземців під час міжкультурної комунікації. Зокрема, респондентам було запропоновано висловитися про зв'язок зовнішнього вигляду європейців, їхнього одягу, взуття, косметики, зачісок тощо із ідентичністю, соціальним статусом, професійною належністю. У своїх відповідях українські переселенці були однастайні в думці, що перше, на що саме вони звертають увагу при контактах з представниками інших культур – це зовнішній вигляд.

Багато хто з опитаних наголошує, що одяг у Європі практичний, функціональний і далеко не завжди є маркером статусу. В Україні, навпаки – одяг має більш символічне значення, підкреслює статус і звідси – увага до брендів, яскравого одягу тощо. Дрескод залежить від сфери (офіси, держустанови – формальний; інші – вільніший стиль). Українці помічають, що глобалізаційні процеси у великих містах спричинили знеособлення стилю, тому габітуальні практики стають все більш універсалістськими.

Так, респондентка з Іспанії (Кастельон-де-ла-Плана, жін., 37 років, за кордоном 7 місяців) наголошує, що «в цьому місті Іспанії працівники дістаються робочих місць в уніформах, тому легко зрозуміти, де працює людина» [1, с. 25]. А опитувана з Німеччини (Мюнхен, жін., 55 років, юрист за освітою, за кордоном 3 роки) зазначає, що «в Німеччині, як і в інших країнах, зовнішній вигляд часто відображає певну ідентичність чи соціальний статус, але це менш помітно порівняно з Україною, де одяг може мати більшу символічну роль у визначенні статусу чи належності до певної групи. Наприклад, в Україні часто за зовнішнім виглядом можна зрозуміти, чи людина має високий соціальний статус чи належить до певної професії (наприклад, строгий діловий костюм для бізнесмена чи чиновника). В Німеччині на цьому акцент не робиться так сильно – люди здебільшого одягаються практично, зручніше і з меншою увагою до брендів чи статусних символів. Так, зовнішній вигляд дійсно може відображати ідентичність, соціальний статус та професійну належність людини» [1, с. 25].

Респондент з Великої Британії (Лондон, чол., 35 років, освіта вища біологічна, за кордоном 1,5 року) вказує: «Так, у деяких людях можна було помітити їх професійну належність, але зазвичай це люди робочих професій або працівники сфери обслуговування. У сфері науки, у спільноті студентів та викладачів університету професійну належність помітити майже неможливо, через повсякденний стиль одягу. Те саме стосується й пересічних людей, побачених на вулиці. Щодо соціального статусу, то це теж дуже важко відрізнити, за винятком крайніх випадків» [1, с. 25–26].

Учасниця опитування з Німеччини (Мюнхен, жін., 34 роки, за освітою маркетолог, за кордоном 1 рік) стверджує: «Так, у Німеччині одяг справді не має такого великого значення для визначення соціального статусу або професійної належності, як, наприклад, у деяких інших країнах. Тут більше акцентується на комфорті та функціональності одягу, а не на тому, щоб він «сигналізував» про статус чи належність до конкретної групи. Люди часто носять прості й практичні речі, не надто замислюючись над їх зовнішнім виглядом у контексті соціальних очікувань» [1, с. 26].

Респондентка із Франції (Страсбург, 22 роки, освіта вища філологічна, за кордоном 7 місяців) зазначає: «Зовнішній вигляд може багато розповісти про людину. Наприклад, форма одягу вказує на професійну належність (уніформа лікаря чи військового), стиль і якість одягу можуть сигналізувати про соціальний статус, а елементи національного одягу чи аксесуари підкреслюють культурну ідентичність» [1, с. 26].

Опитуваний з Німеччини (Мюнхен, чол., 30 років, освіта вища інженерна, за кордоном 1,5 року) наголошує: «...українці після 22 лютого 2022 року часто носять вишиванки на свята чи важливі події. В Європі стиль одягу може виражати соціальний статус – ділові костюми у корпоративному середовищі, спортивний стиль у повсякденному житті» [1, с. 26].

Українка з Чехії (Прага, жін., 20 років, за кордоном 2 роки) зазначає: «У частини населення європейських країн спостерігається схильність до елементів національного одягу. При цьому у великих європейських містах глобалізація спричинила різноманіття зовнішнього

вигляду незалежно від етнічної чи соціальної належності, особливо серед молоді. Серед багатьох колег-студентів спостерігається схильність до здорового способу життя, масові заняття фізичною культурою, дотримання чистоти, регулярні водні процедури тощо. Службовці в установах дотримуються відповідного дрескоду. Це ж стосується офісних працівників у великих компаніях. На невеликих фірмах значно демократичніші форми зовнішнього вигляду. Але окремі представники населення не дотримуються норм гігієни, виглядають неестетично» [1, с. 26].

Учасник опитування з Польщі (Краків, чол., 20 років, за кордоном 2 роки) наголошує: «Зовнішній вигляд свідчить про культурний рівень особистості. Одяг, зачіска, прикраси та інші зовнішні ознаки можуть показувати належність до певної спільноти (етнічної, релігійної тощо). У народів Африки предмети традиційного культу. У Саудівській Аравії в чоловіків навіть на дипломатичних зустрічах – бурнуси. Індійські жінки часто вдягають сарі. У сучасній Європі традиції хоч і зберігаються, але переважно «розмиваються». В Україні вдягання вишиванки більшістю громадян лише на свята» [1, с. 26–27].

Респондентка з Італії (Мачерата, жін., 21 рік, за кордоном 1 рік) зауважує: «В Італії дорогі брендові речі асоціюються з вищими соціальними верствами. А форма військових, лікарів, суддів чи поліцейських одразу вказує на професію людини. Корейська багатоступенева косметика є ритуалом омолодження. В арабських країнах є традиція носити закритий одяг як спосіб захисту від сонця чи релігійний вибір жінки» [1, с. 27].

Порівнюючи повсякденні габітуальні

практики українців та інших європейців, респонденти помічали відмінності в питаннях догляду за собою та дотримання гігієни. Європейці, на їхню думку, мінімалістичні у догляді – менше макіяжу, спрощений манікюр. Так, опитувана з Іспанії (Кастельон-де-ла-Плана, жін., 37 р., за кордоном 7 місяців) зазначає, що «у жінок не популяризовані нарощені вії, нігті здебільшого доглянуті, але без яскравого манікюру» [1, с. 27]. Респондент із Польщі (Краків, чол., 20 років, студент, за кордоном 1 рік) зауважує, що «дівчата використовують трохи менше макіяжу (можливо, це не масове явище)» [1, с. 27].

Переважна більшість опитаних стверджує, що процедури догляду за тілом є доступними й ними користуються всі категорії населення. Так, респондентка з Польщі (Краків, жін., 30 років, освіта вища, за кордоном 2 роки) зазначає: «З особливостей догляду за тілом, то популярними є доглядові процедури в салоні, і це стосується більшості людей незалежно від статі та віку, оскільки ціни є прийнятними для майже всіх категорій населення. З того, що я помітила, то в перші місяці війни багатьом було все одно на зовнішність, у людей були інші пріоритети. З часом, аби якось переключити фокус уваги, ми почали ходити в салони краси, спортзали і т. ін. Поляки слідкують за своїм тілом сильніше, ніж за зовнішністю. Спорт, правильне харчування для них важливіше «обгортки». Для українців, мені здається, навпаки. Не можу сказати, що сильно щось змінилось порівняно з довоєнним часом» [1, с. 27].

Наші співвітчизники за кордоном зберігають «українські» гігієнічні звички, у тому числі ті, що були

породжені пандемією коронавірусу. Наприклад, учасниця опитування з Іспанії (Кастельон-де-ла-Плана, жін., 37 років, за кордоном 7 місяців) говорить, що «після переїзду до цього міста не перестала мити руки перед їжею, досі розрізняю вуличне взуття й одяг та домашнє взуття й одяг, мию руки при вході додому, що не є типовим для цієї місцевості» [1, с. 27].

Респондентка з Німеччини (Нойруппін, жін., 30 років, за кордоном 2 роки) наголошує: «В українській культурі дуже

прискіпливо відносяться до зовнішності та тіла, особливо жінки. В німецькій культурі практики обслуговування тіла небагато. Навіть миття брудної голови не є для них обов'язковим ритуалом, адже все впирається в тотальну економію ресурсів і коштів. До зовнішності відносяться також прагматично» [1, с. 27–28].

У загальних рисах відповіді респондентів можна подати в табличному вигляді.

Таблиця 1

Культурні відмінності в стилі та догляді за собою

Аспект	Україна	Іспанія	Німеччина / Польща
Фокус уваги	«Обгортка»: манікюр, нарощені вії, «тюнінговані» губи/брови, статусний одяг	Гармонія: доглянуті, але природні нігті, популярні салонні процедури для всіх	Здоров'я тіла: спорт, правильне харчування, практичність та комфорт у одязі
Сервіс	Високоякісний сервіс краси. Має велике значення	Простіші та доступніші побутові послуги	Менше значення для статусу; одяг не сигналізує про соціальне становище
Чому немає?	—	Надмірна символіка та агітація можуть викликати зворотну реакцію	Все впирається в тотальну економію ресурсів і коштів

З габітуальними практиками безпосередньо пов'язана культура харчування, оскільки зовнішній вигляд індивіда напряду пов'язаний з кількістю та якістю спожитої їжі. Українські переселенці відзначають доступ в Європі до якісних овочів і фруктів та водночас констатують зміну структури харчування, вони менше споживають делікатесів, ніж це було в Україні. У відповідях на запитання інтерв'ю фіксується більш свідомий

вибір їжі, зміни на користь здорового способу життя або на користь адаптації під місцеву «не дуже здорову» їжу. Деякі із співрозмовників зізналися, що вони стали більш дисциплінованими щодо режиму харчування, дотримуються дієти, періодично практикують голодування. Якщо ж кулінарна ностальгія бере верх, то поласувати делікатесами української кухні можна завдяки наявності в Європі етнічних ресторанів та магазинів.

Респондентка з Іспанії (Кастельон-де-ла-Плана, жін., 37 років, за кордоном 7 місяців) зазначає: «Особливостями харчування даного регіону є велика кількість не дуже здорової їжі, але це компенсується тим, що люди помірковано вживають їжу, та великим доступом до свіжих і якісних овочів і фруктів цілий рік. З незвичного, то люди з самого ранку п'ють пиво у кав'ярнях, різного віку та статі. Приблизно 5 років тому місцевому населенню заборонили вживати алкоголь до роботи, тому перед роботою люди п'ють каву, а вже в обідню перерву алкоголь, в країні немає звички пити чай, тому в кав'ярні його не часто можна зустріти, а в більшості домівок немає чайників» [1, с. 28].

Учасник опитування з Великої Британії (Лондон, чол., 35 років, освіта вища біологічна, за кордоном 1,5 року) зауважує: «Практики харчування та догляду за здоров'ям змінилися, в першу чергу через інші харчові звички місцевих, а також іншим набором доступних у широкому вжитку продуктів. Однак це компенсується великим вибором та можливістю купувати продукти в українських або польських магазинах, де можна знайти продукти, які вживають українці» [1, с. 28].

Респондент з Кракова (чол., 20 років, студент, за кордоном 2 роки) зазначає: «Як я бачив до виїзду за кордон, під час війни мої однокурсники стали менше брати участь у молодіжних вечірках, знизили вживання міцного алкоголю та пива. Дівчата використовують трохи менше макіяжу (можливо, це не масове явище). У харчуванні деякі люди стали «скромнішими» при споживанні делікатесів, а інші – навпаки, живуть наче останній день (особисті враження)» [1, с. 28].

Опитувана з Німеччини (Мюнхен, жін., 45 років, освіта вища педагогічна, за кордоном 1 рік) наголошує на тому, що «змінилося харчування на більш просте та доступні продукти. Раніше не обмежували себе в харчуванні» [1, с. 28].

Блок питань інтерв'ю було присвячено фізичній активності та спорту. Із відповідей респондентів можна зробити висновок, що в Європі спорт є частиною повсякденного життя – відбувається популяризація залів, бігових доріжок, веломаршрутів. Це впливає і на соціальні практики українців. Вони більше включають спорт у своє життя після переїзду.

Респондентка з Іспанії (Кастельон-де-ла-Плана, жін., 37 років, за кордоном 7 місяців) говорить, що «спорт популяризований і гармонійно вплетений в життя, більшість місцевого населення відвідує тренажерні зали, місто оснащене довгою біговою доріжкою та безпечними веломаршрутами, люди мають змогу підтримувати активний спосіб життя» [1, с. 28–29].

Учасниця опитування з Німеччини (Нойруппін, жін., 30 років, за кордоном 2 роки) зазначає, що «після початку повномасштабного вторгнення почала стабільно займатися спортом три рази на тиждень. Це допомагає справлятися з тривожністю. В довоєнний період не могла досягти стабільності в занятті спортом. Під час проживання в Європі навчилася максимально економити ресурси. Також використовує велосипед в 90% своїх переміщень» [1, с. 29].

Респондент з Польщі (Краків, чол., 20 років, за кордоном 2 роки) розповідає: «Я особисто став приділяти більше уваги зміцненню фізичного здоров'я. Тренуюсь у тренажерному залі, що-ранку роблю фізичні вправи, здійснюю

пробіжки, якщо на це є час. Став робити зачіску «оселедець». Більше вживаю та популяризую традиційні українські страви» [1, с. 29].

Респондентка з Німеччини (Мюнхен, жін., 38 років, освіта вища психологічна, за кордоном 2 роки) зазначає: «Зараз більше займаюсь спортом, бігаю із собакою». Учасниця опитування з Італії (Мачерата, жін., 21 рік, за кордоном 1 рік) наголошує: «У моєму житті з'явився щоденний спорт для протидії стресу, малювання як боротьба з тривожністю, звернулася до психолога, читаю більше книжок та волонтеру, частіше бачуся з друзями» [1, с. 29].

Інша респондентка з Німеччини (Мюнхен, жін., 55 років, освіта вища юридична, за кордоном 3 роки) зауважує: «Моя особиста звичка включає йогу, піші прогулянки для зняття напруги, а також здорове харчування, щоб підтримувати фізичну форму. До війни ми могли більше розслабитися, витратити час на дозвілля, а тепер це стало більш планованим і зосередженим на балансі між роботою та відпочинком» [1, с. 29].

Учасниця опитування з Америки (Вашингтон, жін., 22 роки, освіта вища, за кордоном 7 місяців) наголошує: «З початком війни більше займаюся спортом, менше користуюся косметикою» [1, с. 30].

Таблиця 2

Повсякденні звички: харчування, активність, побут

Категорія	Іспанія	Німеччина / Європа	Україна (після 24.02.2022)
Харчування	Помірність, доступні свіжі овочі/фрукти. Пиво вранці	Здорове харчування, сортування сміття	Більш прості та доступні продукти. Відмова від надлишків
Активність	Спорт гармонійно вплетений у життя: зали, бігові доріжки, веломаршрути	Велосипед як основний транспорт, піші прогулянки, спорт для зняття стресу	Стабільні заняття спортом для боротьби з тривожністю та ПТСР
Побут	Чай – рідкість. Взуття / одяг не ділиться на вуличне та домашнє	Економія ресурсів, сортування сміття, ввічливість із сусідами	Чітке розділення домашнього / вуличного одягу, миття рук при вході

Динаміка габітуальних практик пов'язана з дотриманням українськими переселенцями побутових звичок, ритуалів чи відмовою від них. Вище вже згадувались деякі стійкі звички: миття рук, одяг для дому тощо. З іншого боку, за кордоном переселенці неодмінно запозичують нові соціокультурні норми

в процесі адаптації. До нових звичок можна віднести такі, що вказала респондентка з Німеччини (Мюльхайм-на-Рурі, жін., 58 років, освіта вища, за кордоном 3 роки): «Не накопичувати речей. Не готувати багато їжі. Жити сьогоднішнім днем. Сортувати сміття. Посміхатись людям. Вітатися з незнайомими людьми.

Вчасно реагувати на листи з різних інстанцій. Бути чесними з державними органами, бо вони нас захищають. Намагатися бути більш уважними до комфорту сусідів» [1, с. 30].

Учасниця опитування з Франції (Страсбург, жін., 22 роки, освіта вища філологічна, за кордоном 7 місяців) констатує: «У Франції розвинута культура парфумерії та догляду за шкірою, велика увага до натуральної косметики. Спорт та правильне харчування мені допомагають переживати стрес» [1, с. 30].

Великий вплив на українців мають такі побутові практики, як дисципліна та економність. Респондентка з Італії (Мачерата, жін., 21 рік, за кордоном 1 рік) називає серед них «сортування сміття, використання велосипедів, менше фастфуду, капучино на сніданок, пунктуальність, чіткий розклад» [1, с. 30].

Опитуваний з Німеччини (чол., 38 років, за кордоном 3 роки) зазначив, що «ніяких додаткових практик не з'явилося. Ніяких нових звичок під час війни не з'явилося... одна звичка – вчити мову країни, в якій проживаю» [1, с. 30].

Респондентка з Чехії (Прага, жін., 20 років, за кордоном 2 роки) наголошує, що «серед багатьох колег-студентів спостерігається схильність до здорового способу життя, масові заняття фізичною культурою, дотримання чистоти, регулярні водні процедури тощо» [1, с. 30].

Учасниця опитування з Італії (жін., 50 років, за кордоном 26 років) говорить: «Відмовляюсь від покупок, на мій погляд, зайвого в цей час, для того щоб задонатити на перемогу» [1, с. 30].

У Таблиці 3 наведені ціннісні установки респондентів, що змінилися чи не змінилися під впливом війни в Україні.

Таблиця 3

Вплив війни на ідентичність та звички українців

ЗМІНИЛИСЬ / З'ЯВИЛИСЬ	НЕ ЗМІНИЛИСЬ / ЗАЛИШИЛИСЬ
Психологія та цінності	Культурна ідентичність
Цінність «сьогодні»: відмова від відкладання життя на потім (подорожі, бажання)	Мова та символи: вишиванки на свята, спілкування українською
Фокус на здоров'ї: стабільний спорт для боротьби зі стресом, раціональне харчування	Високі стандарти догляду: якісні косметологічні послуги лишилися пріоритетом
Фінансова свідомість: відмова від зайвих покупок на користь донатів на ЗСУ	Побутові звички: мити руки при вході, розділяти одяг на домашній / вуличний
Перейняті європейські звички	
Екологічність: сортування сміття, економія ресурсів	
Соціальна взаємодія: вітання з незнайомцями, ввічливість, пунктуальність	
Довіра до держави: чесність з державними органами («вони нас захищають»)	

Висновки. Підсумовуючи матеріал, слід зазначити, що результати фокусованого інтерв'ю свідчать про відносно стійкий набір габітуальних практик українців за кордоном. Вочевидь відповіді опитаних відображають складний досвід адаптації до нової культури й одночасного збереження власних звичок, цінностей та ритуалів, що залишились у спадок від життя до війни. Переїзд до Європи чи Америки змінює акценти в світогляді людини. На тлі прагматизму й економії часу і коштів багато українців переглядають свої звички: менше витрачають на косметику й одяг, відмовляються від надмірностей, більше цінують комфорт. Життя українців за кордоном демонструє здатність до гнучкої адаптації та розвитку міжкультурної чутливості. Наші співвітчизники, переїхавши до нових місць проживання, беруть від нового середовища краще – економність, увагу до спорту, простоту в одязі й догляді, водночас зберігаючи власний колорит, увагу до деталей зовнішнього вигляду й плекаючи цінність рідної мови та культури. При цьому вказані елементи габітусу розглядаються не самі собою, а як продукт попереднього соціального досвіду. Для українських вимушених переселенців (біженців від війни) вкрай необхідними є навички розпізнавання й адекватного реагування на соціокультурні відмінності, з якими вони стикаються за кордоном. Тому їм потрібно навчитися чутливості до інших культур, що, в свою чергу, передбачає вміння слухати й чути співрозмовника, ставитися до його культурного контексту без упереджень і стереотипів. Міжкультурна комунікація та міжкультурна чутливість допомагають уникати непорозумінь, запобігати конфліктам і

будувати довірливі стосунки між країнами. Габітуальні практики не лише дають змогу репрезентувати себе співрозмовнику ще до початку комунікативного акту, але й сприяють розвитку цієї чутливості, гнучкості й толерантності у спілкуванні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аналітичний звіт за результатами фокусованого інтерв'ю «Українці за кордоном: міжкультурна комунікація в соціальних практиках як фактор формування цивілізаційної ідентичності українців у повоєнний період» / автор-укладач Додонова В. І. Київ, 2026. 72 с.
2. Бевзенко, Л. Д. От постнекласического габитуса к постнекласическим практикам. *Totallogy-XXI. Постнекласичні дослідження*. 2008. Вип. 19.
3. Бойко, О. П. Габітус та етносоціальний досвід. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2009. Вип. 88. С. 187–197.
4. Баліч, Н. Соціальні практики та їхня роль у сучасному суспільстві. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2013. № 4. С. 69–78.
5. Додонова, В. І. *Постнекласичний дискурс соціальної раціональності*: монографія. Донецьк, 2011. 345 с.
6. Додонова, В. І. Українці за кордоном: ідентифікаційні практики українських переселенців. *Українознавство*. 2026. № 1 (98).
7. Михайлишина, Д., Самойлюк, М., Томіліна, М. Біженці з України: хто вони, скільки їх та як їх повернути? Фінальний звіт. Київ, 2023. 120 с.
8. Настояща, К. В. Трансформація повсякденних практик в сучасному суспільстві: дис. ... доктора соціології: 054 – Соціологія / КНУ імені Тараса Шевченка. Київ, 2024. 541 с.
9. Reckwitz, A. Toward a Theory of Social Practices: A Development in Culturalist Theorizing. *European Journal of Social Theory*. 2002. No 5(2). P. 243–263. URL: <https://doi.org/10.1177/13684310222225432>

10. Фадєєв, В. Б., Попов, Б. В., Нельга, О. В. та ін. Соціальні практики в глобальному вимірі. Київ, 2009. 292 с.

REFERENCES

1. Dodonova, V., comp. (2026). *Analytical Report Based on the Results of the Focused Interview "Ukrainians Abroad: Intercultural Communication in Social Practices as a Factor in the Formation of the Civilizational Identity of Ukrainians in the Post-War Period."* Kyiv, 72 p. [in Ukr.]

2. Bevzenko, L. (2008). From Post-Non-Classical Habitus to Post-Non-Classical Practices. *Totalogy-XXI. Post-Nonclassical Studies*. No. 19. [in Ukr.]

3. Boiko, O. (2009). Habitus and Ethnosocial Experience. *Multyversum. Filosofskiyi almanakh* (Multiverse. Philosophical Almanac), No. 88, pp. 187–197. [in Ukr.]

4. Balich, N. (2013). Social Practices and Their Role in Modern Society. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketing* [Sociology: Theory, Methods, Marketing], No. 4, pp. 69–78. [in Ukr.]

5. Dodonova, V. (2011). *Post-Classical*

Discourse of Social Rationality: A Monograph. Donetsk, 345 p. [in Ukr.]

6. Dodonova, V. (2026). Ukrainians Abroad: Identification Practices of Ukrainian Migrants. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 1 (98). [in Ukr.]

7. Mykhailyshyna, D., Samoiliuk, M., Tomilina, M. (2023). *Refugees from Ukraine: Who are They, How Many of Them and How to Return Them? Final report*. Kyiv, 120 p. [in Ukr.]

8. Nastoiasha, K. (2024). *Transformation of Everyday Practices in Modern Society*. [A thesis for Candidate of Sciences in Sociology, specialty 054]. Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, 541 p. [in Ukr.]

9. Reckwitz, A. (2002). Toward a Theory of Social Practices: A Development in Culturalist Theorizing. *European Journal of Social Theory*. No. 5(2). pp. 243–263. [online] Available at: DOI: <https://doi.org/10.1177/13684310222225432> [in Eng.]

10. Fadiev, V., Popov, B., Nelha, O. et al. (2009). *Social Practices in a Global Dimension*. Kyiv, 292 p. [in Ukr.]

Summary

UKRAINIANS ABROAD: HABITUAL PRACTICES OF UKRAINIAN MIGRANTS

Vira DODONOVA

orcid.org/0000-0002-4282-5495

Doctor of Philosophical Sciences, Professor,

Professor of the Department of Philosophy and International Communication,

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

email: dodonovav@nubip.edu.ua

Danylo DODONOV

orcid.org/0009-0001-6487-8248

Candidate of Political Sciences,

Assistant of the Department of Health Care Management

Educational and Research Institute of Public Health and Preventive Medicine,

Bogomolets National Medical University

email: d.dodonov@nmu.ua

The relevance of this study stems, first, from the general reorientation of the social and

behavioural sciences towards issues of everyday life and the study of everyday practices, and secondly, from the arrival in Europe and America of several million Ukrainian migrants – refugees from the war. The article is devoted to identifying changes in the everyday practices of Ukrainian migrants that have arisen as a result of adaptation to a different social environment and forced intercultural communication. The concept of habitus was borrowed by sociologists from biology, where it referred to an individual's outward appearance. Habitus is a product of a person's socio-anthropological and cultural biography; it is social experience imprinted on their outward appearance. Accordingly, habitus practices are aimed at shaping and maintaining a person's outward appearance and cultivating their physicality. Associated with these are aspects such as an individual's attitude towards their clothing, accessories, hairstyle, use of cosmetics, as well as towards diet, physical exercise, sporting activities, and, in general, a healthy lifestyle.

The **purpose** of the study is to identify changes in the everyday habitual practices of Ukrainian migrants that have arisen as a result of adaptation to a different social environment and forced intercultural communication.

Conclusions. The results of the focus group interviews indicate a relatively stable set of habitual practices among Ukrainians abroad. Clearly, the respondents' answers reflect the complex experience of adapting to a new culture while simultaneously preserving their habits, values and rituals, inherited from their pre-war lives. Moving to Europe or America shifts priorities. Against a backdrop of pragmatism and the need to save time and money, many Ukrainians are re-evaluating their habits: they spend less on cosmetics and clothing, avoid excesses, and place greater value on comfort. Simple and rational rituals are becoming widespread – washing hands upon entering the home, separate clothing for outdoors and indoors, and a readiness to react quickly to external threats left over from the war. The lives of Ukrainians abroad demonstrate an ability to adapt flexibly and develop intercultural sensitivity. Having moved to new places of residence, our compatriots take the best from their new environment – thriftiness, an interest in sport, simplicity in clothing – while retaining their own distinct character, attention to detail in their appearance, and cherishing the value of their native language and culture. For Ukrainian internally displaced persons, it is essential to develop the skills to recognise and respond appropriately to the socio-cultural differences they encounter abroad. Therefore, they need to learn cultural sensitivity, which requires the ability to listen to and hear the other person and to approach their cultural context without prejudice or stereotypes. Habitual practices not only help one present themselves to the interlocutor even before the communicative act begins but also contribute to the development of sensitivity, flexibility, and tolerance in communication.

Keywords: habitus, body image, nutrition, sport, social practices, Europe, Ukraine, migrants, intercultural communication, displaced persons.

Отримано редакцією/ Received: 24.03.26

Прорецензовано / Revised: 10.04.26

Схвалено до друку / Accepted: 26.02.26

ТРАХТЕМИРІВСЬКЕ ГОРОДИЩЕ СКІФСЬКОЇ ДОБИ В ДНІПРОВСЬКОМУ ЛІСОСТЕПОВОМУ ПРАВОБЕРЕЖЖІ (ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ)

Галина КОВПАНЕНКО†

кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник
Інституту археології АН УРСР

Олександр МОГИЛОВ

orcid.org/0000-0002-2400-2380

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
Інституту археології НАН України
email: mogilovod@gmail.com

Наталія КОВПАНЕНКО

orcid.org/0000-0003-2119-7482

кандидат історичних наук, науковий співробітник
Інституту історії України НАН України
email: nkovp@ukr.net

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню визначної пам'ятки історико-культурної спадщини України – Трахтемирівського городища на Черкащині. Висвітлюється історія вивчення пам'ятки, констатується, що в літературі вона відома принаймні з 40-х років XIX ст. Перші згадки подають інформацію про вали в районі Трахтемирова, в них робляться перші спроби наукових інтерпретацій. У радянський період дослідники проводять розвідки на пам'ятці, констатуючи її належність до скіфської доби. У 1964–1968 рр. масштабні розкопки здійснює археологічна експедиція на чолі з Г. Т. Ковпаненко. Матеріали цих робіт складають основу джерельної бази для вивчення вказаної пам'ятки. Під час роботи вивчено систему укріплень та планіграфію городища. Розкопано численні житлові та господарчі комплекси, досліджено культові об'єкти. З'ясовано елементи поховальної обрядовості та склад матеріального комплексу. Констатовано необхідність монографічного узагальнення цієї важливої пам'ятки. Визначено головні напрямки, за якими воно може відбуватися.*

Ключові слова: *скіфський період, Середнє Подніпров'я, городище, оборонна система, житла, культові об'єкти, поховання, матеріальна культура.*

Постановка проблеми. Трахтемирівське городище, розташоване поблизу сіл Трахтемирів та Луковиця Черкаського району та області, є видатною пам'яткою археології доби раннього заліза на території України. Воно входить до кола старожитностей, які виділяють у Києво-Черкаську групу пам'яток скіфського часу Східноєвропейського

Лісостепу [45]. При цьому локалізується у Пороській підгрупі пам'яток, знаходяться на Трахтемирівському півострові, на високому правому березі Дніпра.

Нашарування Трахтемирівського городища датуються VII–VI ст. до н. е. За своїми розмірами, а також за масштабами розкопок ця пам'ятка належить до числа найкраще вивчених серед

старожитностей скіфського часу в Україні. Лівову частину досліджень та отриманих у цьому процесі матеріалів забезпечили роботи Археологічної експедиції Інституту археології Академії наук УРСР, очолюваної знаною фахівчицею в галузі археології доби раннього заліза в Північному Причорномор'ї – Галиною Тихонівною Ковпаненко. Незважаючи на значимість пам'ятки, її матеріали продовжують залишатися не проаналізованими вповні.

Метою статті є підбиття підсумків попередніх робіт на Трахтемирівському городищі, окреслення перспективних напрямків подальших досліджень пам'ятки, перехід до узагальнення отриманих матеріалів.

Аналіз досліджень і публікацій. Трахтемирів добре відомий ще за літописами давньоруського часу та письмовими джерелами козацької доби. Горбисту і яристу місцевість навколо Трахтемирова згадував ще в XVII ст. французький інженер на службі в Речі Посполитій Г. Л. де Боплан [103, р. 13; 11, с. 35]. Серед пагорбів розташовується цей населений пункт на його мапі 1648 р. (Рис. 1.1). На більш детальній Спеціальній карті цього ж автора 1650 р. (Рис. 1.2) та на пізнішій карті Київського воєводства (Рис. 1.4) він теж розміщений серед пагорбів. Чотирикутним значком відмічено укріплення. Біля нього – овальна площа, обмежена хрестоподібними фігурами. Такі ж позначки (Рис. 1.5) бачимо й на мапі Дніпра згаданого автора навколо символу християнського міста із атласу Й. Блау амстердамського видання 1662 р. У тексті латиною подано текст

Г. Л. де Боплана про Трахтемирівський монастир, оточений урвищами і скелями [101, р. 54].

Можливо, саме овальна форма площі, обмеженої згаданими «хрестиками», наштотувнула деяких сучасних дослідників на думку про те, що так могло бути позначене давнє городище скіфського часу [24, с. 141]. З усіх інших прикладів окреслення подібними позначками округлої території на мапах поблизу тих населених пунктів іноді дійсно відомі більш ранні городища. Проте у багатьох інших випадках – ні.

Пояснення до мапи 1650 р. (Рис. 1.3) не дають атрибуції таких позначень. Тоді як чотирикутною фігурою (разом зі складнішою схемою бастионних абрисів) позначено укріплене місто: *urbs munita* (лат.). Трахтемирів не єдине місце на мапі, де такі позначки є сусідніми. Неподалік бачимо їх в Жаботині, Масловому Ставі (Маслівці), Воронівці. Не можна не помітити, що, по-перше, такі позначки завжди сусідні зображенням укріплень козацької доби, примикаючи до них та складаючи одну систему. А по-друге, те, що вони не характерні для зображень західноукраїнських земель з добре розвиненим кам'яним оборонним зодчеством¹. І, навпаки, властиві для Правобережного Подніпров'я і Лівобережжя з добре відомими дерево-земляними укріпленнями вказаного часу. Чи не могли на мапах так позначатись менш капітальні дерев'яні оборонні конструкції (на кшталт частоколу), які примикали до основної цитаделі у XVII ст.? Тим паче, що в окремих пунктах Правобережного Подніпров'я наявність таких дерев'яних

¹ Ми акцентуємо увагу саме на загальних тенденціях, а також на зображеннях мап французького інженера, чудово розуміючи, що фактично різноманітні дерев'яні оборонні споруди в той час на заході України, звичайно, існували [64; 65].

Рис. 1. Трахтемирів на мапах Г. Л. де Боплана. 1 – мапа 1648 р.; 2, 3 – мапа 1650 р.; 4 – мапа Київщини; 5 – мапа Дніпра [Descriptio Borysthenis flvii. 1662].

конструкцій підтверджена картографічними матеріалами² й письмовими згадками того століття [11, с. 147; 97, с. 81, 83, 84], збереглися відомості про них і в народній пам'яті [48, с. 80, 111, 112].

Додамо, що на гористому рельєфі зображено Трахтемирів і в одному німецькому виданні XVII ст. [102, s. 56], хоча сам мотив ілюстрації на гравюрі (Рис. 2), за деякими версіями, може мати вигаданий характер [24, с. 119, 170]. Серед скель згадується Трахтемирівський монастир і в географічній праці А. Бюшінга [100, р. 317].

Трахтемирівське городище відоме в

літературі вже з середини XIX ст. Інформація про нього подана в 1846 р. у праці «Историческое обозрение городов Киевской губернии с их окрестностями»³, яка виходила друком в урядовій газеті «Київські губернські відомості» [29, с. 41]. «Великий вал» (за народною назвою) з ровом завдовжки 12 верст та заввишки до трьох і більше саженив, починаючись на горбистому березі Дніпра поблизу Трахтемирова, йде неправильними лініями по горбистій місцевості, повертаючи біля Луковиці на північ та вище Зарубинців, виходячи до Дніпра. На давність валу вказують дуби товщиною два обхвати,

² Див.: https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/jpg/frmae_133cp_014_extr_001_cle87fac3.jpg, https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/jpg/frmae_133cp_014_extr_002_cle8bc22c.jpg, https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/jpg/frmae_133cp_014_extr_003_cle84bac5.jpg

³ Дослідження почало виходити під назвою «Обозрение городов Киевской губернии с их окрестностями» у другому номері вказаного видання. А вже з наступного випуску на початку назви було додано слово «Историческое».

Рис. 2. Трахтемирів у німецькому виданні 1678 р. [Суапеае. 1687, s. 56].

що ростуть на ньому. Вказується, що ці фортифікації не входять до системи «Змієвих» валів. Не можна думати, щоб вони могли бути бойовим укріпленням. Натомість за ними могло ховатися ціле плем'я для захисту від інших племен. Вихід краю валів до Дніпра забезпечував захищений водопій, а значна площа – угіддя для випасу стад. Цікавою є здогадка, чи не було це місце однією з грецьких торгових колоній у Скіфії, згаданих Геродотом. Отож вже 180 років тому опубліковані матеріали про топографію та планування пам'ятки. Принциповим було припущення про її належність до скіфського часу. Додамо, що наявність античного імпорту на городищі підтверджує і його важливу роль у регіональній греко-варварській торгівлі.

Цей, безперечно, непересічний історичний твір, який був розподілений між 15 випусками «Київських губернських відомостей», опубліковано без зазначення автора. Однак низка уривків з тексту [29, с. 91, 92] повторює відповідні описи в класичній праці Пантелеймона Куліша «Записки о Южной Руси» (1856–1857),

деякі натяки на авторство бачимо й у кореспонденції згаданого автора. Як приклад можна навести опис перебування гайдамаків у Мотронинському лісі [48, с. 279–280], добре відомому археологам за розташуванням там однойменного городища скіфського часу, та й інші фрагменти. Важливо, що П. Куліш у праці 1856 р. вказує, що особисто отримав ці відомості від старця Мотронинського монастиря. Тож ідеться про власні дослідження, а не запозичення інформації з більш раннього твору⁴.

Про краєзнавчі студії П. Куліша в 1843–1844 рр. у Київській губернії, зокрема й на теренах нинішньої Черкащини, знаємо і з його листування [67, с. 23, 31, 37, 38, 356] та від інших авторів [104, с. 50–51]. Особливо цінним для нас є лист П. Куліша до О. Ханенка від 20 квітня 1844 р., у якому він повідомляє про свої розкопки в Переяславі та намір переїхати на протилежний бік Дніпра, щоб почати дослідження чогось більш суттєвого, ніж уявне язичницьке кладовище [67, с. 31]. Ні про об'єкт, ні про конкретний мікрорегіон він не деталізує. Проте з

⁴ Спеціальна праця, присвячена атрибуції згаданого твору 1846 р., готується О. Могиловим.

контексту зрозуміло, що йтися може про район Трахтемирова. Згадаємо і вказівку цього автора з його праці «Записки о Южной Руси» [48, с. 100] про мандрівку Черкашиною, здійснену за дванадцять років до публікації останньої, тобто якраз в 1844 р. Додамо, що про П. Куліша як автора «Исторического обозрения» на підставі збігів частин творів пише і В. Ластовський [50, с. 93–94].

Отож автором (чи принаймні співавтором) «Исторического обозрения городов Киевской губернии и их окрестностей» (1846) може бути визнаний П. Куліш. Ця праця доповнює історичну спадщину, залишену цим «титаном українознавства» XIX ст. нащадкам. Вона являє собою ґрунтовне та змістовне дослідження свого часу, матеріали якого були використані в головних історичних студіях XIX ст.⁵ і становлять значний інтерес і сьогодні.

Згадана інформація про Трахтемирів під заголовком «Великий вал в Трактомирове» була передрукована того ж року в «Северной пчеле» [15, с. 490], а звідти – в «Журнале Министерства народного просвещения» [16, с. 275–277].

Надалі цей матеріал був використаний у працях І. Фундукля [96, с. 515], Л. Похилевича [77, с. 592], В. Антоновича [1, с. 134]. Однак перші два автори не навели джерела, а В. Антонович, вірогідно, допустив помилку, вказавши назву видання як «Киевские епархиальные ведомости» замість «губернських». Як наслідок, це важливе джерело випало з поля зору скіфознавців і призвело до невірних міркувань про перші згадки пам'ятки та їхнє авторство.

У 1847 р. Трахтемирівські укріплення

згадує Дюбуа де Монпере [105, р. 142, 151]. Дослідник відносить їх до козацького періоду, а не до русько-норманського. Це впливає, на його думку, з того, що ця місцевість впізнається за козацькими цвинтарями із розташованими поруч похованнями. Тоді як більш ранні укріплення мають поруч лише кілька окремих курганів. Мандрівник стверджує, що відвідував цю резиденцію козаків.

План укріплень Трахтемирівського городища потрапив на топографічну мапу Корпусу військових топографів російської армії середини XIX ст. (Рис. 3.1). Зйомку та креслення виконали в 1849 р. унтер-офіцери Хованов і Конев, а додаткова рекогносцировка здійснювалася в 1868 р. топографом Коломінім. Оскільки роботи були проведені фахівцями, точність плану продовжує бути актуальною навіть сьогодні. Оборонна система позначена чорною лінією зі штрихами зсередини, що відрізняється від характерної подвійної смуги, якою переважно позначались інші городища. Відзначимо, що лінія укріплень біля Трахтемирова позначена суцільною, спускаючись в яри, в тому числі й південніше пізнішого городища Монастирьок, так що складається враження монолітності. З південно-західної частини цитаделі в південному напрямку назовні відходить вал. Тож Трахтемирів відноситься до городищ із найраніше складеними планами.

До середини XIX ст. відноситься повідомлення з відомої книги І. Фундукля про старожитності Київської губернії [95, с. 21] щодо наявності при Зарубинцях, сусідньому біля Трахтемирова селі, значних розмірів «городка», від якого тягнеться довгий вал. Дещо

⁵ Див.: [96; 77; 1].

Рис. 3. Трахтемирів на археологічній мапі обох берегів Дніпра 1874 р.
[Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 14, № 45].

пізніше цю інформацію у своїй монографії повторює і М. Грабовський [104, с. 64]. Враховуючи названу масштабність укріплень, не можна виключати, що до цього опису могла потрапити принаймні східна частина оборонної системи Трахтемирівського городища.

У своїй книзі 1852 р. І. Фундуклей під час опису трахтемирівських валів дотримується вже тексту «Київських губернських відомостей» [96, с. 515]. Однак вказується, що ці фортифікації *входять* до системи «Змієвських» валів.

Наведені описи повторює і Л. Похилевич у «Сказаніях о населенных местностях Киевской губернии» [77, с. 592]⁶.

Тут інформація про те, що укріплення *не входять* до системи Змієвих валів, повторюється уже вірно.

На археологічній мапі обох берегів Дніпра 1874 р. (Рис. 3) позначка городка стоїть східніше с. Монастирок [2] і, вірогідно, позначає однойменні пізніші укріплення зарубинецького та давньоруського часу. Довгі вали для позначення Трахтемирівського городища, які бачимо на Великій Ходосівській цитаделі, на мапі не нанесені.

Про «Великий вал» поблизу Трахтемирова Канівського повіту пише В. Антонович у «Археологічній карті Київської губернії». Окремо згадується городище

⁶ У цьому зв'язку варто зауважити, що теза про першу згадку Трахтемирівського городища в 1864 р. і належність її Л. Похилевичу не відповідає дійсності.

біля сільської церкви [1, с. 80, 134]. Опис цитаделі має посилання на монографію Л. Похилевича та, вірогідно, опис з «Київських губернських відомостей». Однак у примітці було вказано № 6 за 1846 р. газети «Київські єпархіальні відомості», яка насправді почала виходити тільки з 1861 р. У результаті, про що йшлося вище, одне з першоджерел про городище до цього часу випало з поля зору археологів. Окрім цього, В. Антонович у праці керувався і своїми нотатками, які можуть натякати на особисті відвідани місцевості. Чи не тоді були виявлені знахідки з Трахтемирова та Монастирка (посуд, прясла, грузила), які експонувались згодом на XI Археологічному з'їзді в Києві [31, с. 10–11]?

У 80-х роках XIX ст., 1907 та 1918 рр. у цій місцевості, біля Монастирка, веде свої дослідження М. Біляшевський. Однак його розкопки були зосереджені на давньоруських старожитностях [4, с. 210–213; 85, с. 18; 81, с. 200–201]. Для нас цікавим є припущення про наявність в Трахтемирові давньогрецької колонії, висловлене в доповненні до статті М. Біляшевського П. Лебединцевим. Втім про

її вірогідний час здогадок не висловлено [51, с. 214].

Ранньоскіфські вістря стріл та списа, знайдені в 1898 р. в Трахтемирові, потрапили до колекції М. Бранденбурга [18, с. 59, табл. 33: 21–25]. Відомо, що того року він проводив дослідження в регіоні, розкопавши курган біля Пешек [25, с. 125–127]. Схоже, що тоді район Трахтемирівського городища потрапив до кола зацікавлень цього археолога.

Археологічні дослідження пам'ятки припадають вже на постреволюційний час. В 1925 р. тут побував М. Рудинський [82, с. 100–102]. Поблизу Трахтемирова та Монастирка в урочищі Шпилики було зібрано численний ліпний посуд. Серед нього – горщики із валиками під верхом, миски, іноді з наколами зсередини, корчаги із рельєфним орнаментом, черпаки, переважно не декоровані. Виявлено прясличка, котушкоподібний предмет. Траплялися шпильки, сережки. Вістря до стріл представлені в основному ранньоскіфськими дво- і трьохлопатовими екземплярами. Судячи зі згадок «пірамідальних» виробів, не

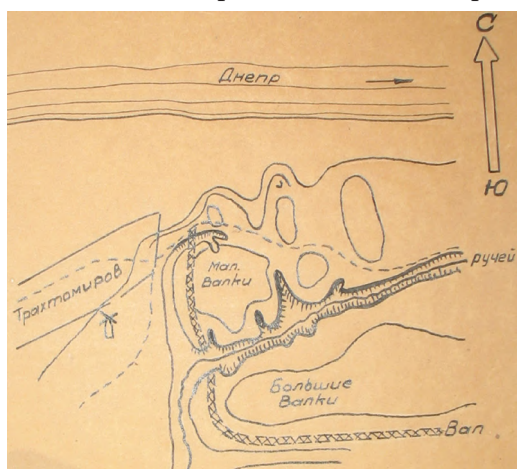

Рис. 4. Західна частина Трахтемирівського городища на кресленні 1945 р. [Пассек. 1945, кресл. V].

**Фото 6. Дослідники Трахтемирівського городища 1968 р.
Г. Ковпаненко у верхньому ряду в центрі [Ковпаненко. 1968а, табл. XV].**

можна виключати і ранні середньоскіфські типи. Відомі вічкова та скарабеєподібна намистини.

У 1945 р. в Трахтемирові і околицях працює Т. Пассек [68, с. 21–23; 69, с. 214–215]. На городищі проведено розвідки в урочищі Малі Валки. Складено план цієї ділянки пам'ятки (Рис. 4). Висота вала оцінена у 2–3 м зсередини та 8–10 м ззовні. Скіфську кераміку підібрано біля церкви в Трахтемирові, урочищі Шпилики. У 1923, 1948–1949 рр. у цій місцині працює М. Каргер, який відвідує і городище Монастирок, розташоване на східній периферії Трахтемирівського археологічного комплексу. Він відзначає знахідки тут кераміки скіфського часу [30, с. 34, 46].

У 1949 р. розвідки на пам'ятці здійснює співробітника Київського історичного музею А. Рассадович [33, с. 3, 4]. В 1953 г. роботи тут веде О. Тереножкін [92, с. 6, 7]. Обстеження на Великих і Малих Валках, в урочищі Шпилики дали змогу орієнтовно визначити площу пам'ятки

приблизно 700х700 м. Висота вала – 3 м зсередини і 6 м ззовні, ширина – 15–20 м. Рів завширшки 6 м та завглибшки 1 м. На Великих Валках культурний шар майже відсутній, а на Малих Валках – трапляється на оранці скрізь. Знахідки представлені фрагментами горщиків із защипним валиком під верхом. Миски – з наколами зсередини або на піддоні. Корчаги оздоблені виступами-упорами. Черпаки мають високу ручку.

У 1960 р. М. Брайчевським та Н. Кравченко на східних околицях Трахтемирова та неподалік с. Монастирок в межах цитаделі виявлено культурний шар скіфського часу. Знайдено ранньоскіфські горщики з валиком під верхом, миски із загнутими вінцями, прясличко [13, с. 3–4].

У 1963 р. розвідки в урочищах Великі і Малі Валки здійснює В. Петренко [75, с. 8]. Зазначається, що заселеною була тільки західна частина городища, де простежується насичений культурний шар. У центральній частині знахідок на

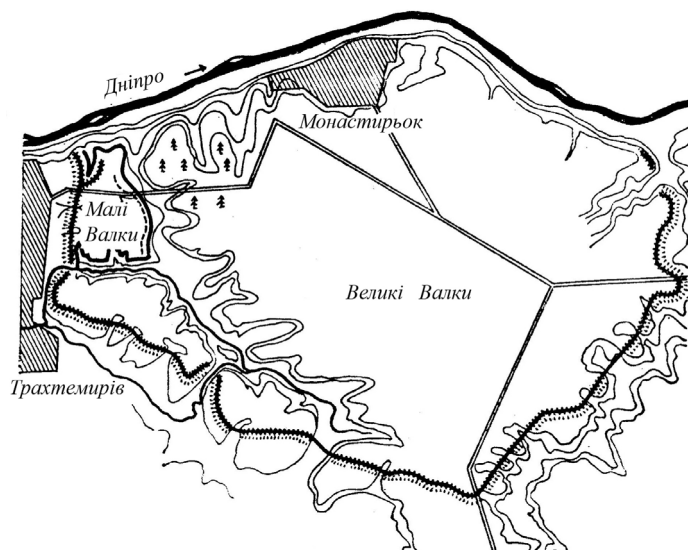

Рис. 5. Мапа Трахтемирівського городища
[Ковпаненко, Бессонова, Скорий. 1989, рис. 3.3].

поверхні не було, вони з'являлись лише під західним валом. Закладений шурф показав, що потужність нашарувань, насичених керамікою, кістками тварин, складала 0,47 м. Городище датоване VI ст. до н. е.

Під час дослідження слов'янських та давньоруських комплексів біля с. Монастирок під керівництвом Є. Максимова та В. Петрашенка в 1959, 1960, 1974, 1979–1980, 1982–1985 рр. у межах великої цитаделі виявились і скіфські матеріали [54, с. 3, 4, 6, 8, 22, 23; рис. 4: 14–15, 17–20, 79; 55, с. 152]. Серед них – характерний ранньоскіфський посуд та вістря до стріл. Висловлено припущення, що у ранньоскіфський час на Монастирку було невелике ранньоскіфське селище, «пов'язане з жителями Трахтемирівського городища, яке знаходилось поруч». У 1971 р. згадана пам'ятка розглядається М. Кучерою [49, с. 5–7].

Найбільш масштабними на Трахтемирівському городищі були розкопки 1964–1968 рр. під керівництвом

Г. Ковпаненко [33–40; 41, с. 116–117; 42; 43; 44, с. 139; 45, с. 14–17, 142, рис. 3. 3; 7. 1–3, 6–10, 12, 17, 20–25, 27, 29, 30; 8. 1, 2, 4, 9, 12, 13, 15, 16, 17–20, 22, 23, 26–30, 32, 34–38; 6, с. 30–31]. Дослідниця очолювала Трахтемирівський загін, або групу, яка в різні роки входила до складу Канівської слов'янської, Канівської давньоруської, Середньо-Дніпровської, Скіфської експедицій. У роботі на пам'ятці, яка відносилась тоді до Переяслав-Хмельницького району Київської області, взяли участь студенти Київського та Донецького державних університетів, Полтавського педагогічного інституту, Київського училища прикладного мистецтва, учні шкіл Києва (Фото. 6). Серед них – відома у майбутньому археологиня К. Бунятян. Художні та фотографічні роботи виконував художник-графік Г. Ковпаненко – чоловік та вірний науковий соратник вченої. До креслярських робіт було залучено М. Омельченка.

Виклад основного матеріалу. За п'ять польових сезонів на городищі

закладено 20 розкопів, 12 траншей, 31 шурф. Розкопано величезну площу в 33259 м², що на той час зробило пам'ятку наймасштабніше розкопаною серед старожитностей скіфського кола на півдні Східної Європи⁷. Складено план городища, розміри якого оцінені в 3,5х2,5 км, а площа – близько 500 га (Рис. 5). Його масштабність пов'язана з формуванням великих племінних утворень в Середньому Подніпров'ї. З напільного боку, із заходу, півдня, сходу цитаделі оточена валом та ровом протяжністю близько 6,5 км. З півночі, з боку Дніпра, оборонна лінія не простежувалася, втім ця зона піддалася руйнуванню, і думка про наявність фортифікацій з цього боку теж не відкидалась. Авторка розкопок висловлює припущення, що при виході до Дніпра, у східному секторі цитаделі, її вали могли бути зруйновані тутешніми пізнішими нашаруваннями Зарубського городища. У місцевих жителів городище називалося Великими Валками, а західна частини пам'ятки – Малими Валками. Вона розглядалась як своєрідний «акрополь» розмірами 500х350 м і площею близько 10 га, розташований на заході городища, відокремлений від решти площі ярами, а також кам'яною стіною з необроблених брил, яка йшла вздовж схилу та простежена на відстані близько 200 м. На цій ділянці культурний шар був найнасиченішим. На площі городища протікали два струмки, які могли забезпечувати водою давніх мешканців пам'ятки.

Вали найкраще збереглися у західному секторі, на Малих Валках. Тут їхня висота складала до 2–3 м, а з дна

рову – 5–8 м, ширина – 12–16 м. Рів був завглибшки 3,5 м. Розріз валів на цій ділянці показав, що у конструкції стіни використано дерев'яні кліті, камінь.

Вдалося з'ясувати деталі житлово-господарчої забудови західної частини пам'ятки. Зокрема, споруди на Малих Валках концентрувались переважно на периферії, ближче до схилів, а попід валами та в центрі були відсутні. Вони були зосереджені у скупченнях-садибах, які включали до 6–8 споруд, декілька господарчих ям, надвірну піч. Окремі з них, схоже, прибудовані до згаданої кам'яної стіни. Всього було розкопано більше 40 житлових споруд та 50 господарчих об'єктів. Житла розділені на землянки, напівземлянки та наземні споруди. Останні фіксувались за скупченням глиняної обмазки та знахідок. Форма об'єктів могла бути овальною, округлою, підпрямокутною, складних конфігурацій. У їхній конструкції використовувався дерев'яний каркас, глина, камінь. Зафіксоване згоріле житло. Розміри приміщень були різними, від порівняно невеликих до величезних для свого часу – 230 і 325 м². Привертає увагу багатокамерне житло. У помешканнях виявлено опалювальні пристрої: печі, вогнища, які мали у своїх конструкціях камінь, глину, прутяний каркас. Печі могли бути й надвірними, перед ними іноді фіксувалась передпечна яма для вигортання попелу. Виявлено численні господарчі ями.

Унікальним явищем для пам'яток скіфського часу Східноєвропейського Лісостепу є кам'яна стіна, чи огорожа, на східному схилі Малих Валків,

⁷ В одній роботі розкопана площа оцінена у 5,5 га [42, с. 188]. Можливо, йдеться про характерну друкарську помилку у вірному показнику в 3,3 га.

розкопана на ділянці в 210 м. Вона складена з необробленого каменя. Верхня частина зруйнована, від неї зберігся лише завал брил завширшки до 1–2,5 м (на одній ділянці – до 6–8 м) та 0,25–0,3 м завтовшки. Нижня частина вціліла на висоту 1–3 каменів. Збережена ширина огорожі – 0,1–0,58 м, висота 0,18–0,5 м. За товщини в 0,58 м в одному місці її висота може реконструюватись до 1,2 м. А на ділянці великого завалу за ширини стіни в 0,4–0,5 м – від 1,5 до 3,3 м залежно від товщини кам'яного завалу. Питання, чи могла бути зверху додаткова надбудова з сирцевих ґрунтових формацій на кшталт вальків або дерев'яних конструкцій, на сьогодні залишається відкритим.

Виявлено сліди культових об'єктів. Один з них являв собою напівземлянку розмірами 6,6х3 м із орнаментованим глиняним жертovníком. Вівтар у іншому житлі викладений з фрагментів керамічних посудин. Відома також кам'яна культова вимостка, під якою були три роздушених горщики. Ці типи культових споруд та вівтарів знаходять паралелі на інших поселенських пам'ятках доби раннього заліза в Українському Лісостепу [57, с. 36–44].

Поховальні комплекси пам'ятки представлені колективним похованням, захороненням дитини, знахідками кісток в житлових спорудах. Колективне поховання виявлене в ямі під підлогою житла, яка мала діаметр 2 м. Тут встановлено покладення 9 скелетів, які лежали у різних позах (Рис. 7). На двох черепах зафіксовані сліди пошкоджень. В центрі ями лежав горщик. Знайдено також щелепи тварин, вуглики. Отже, попри масовість і одночасність поховання одноплемінники все ж намагалися дотриматися якихось звичаїв заупокійної

обрядовості, хоча вона і різнилася від традиційної, яку бачимо у багатьох курганах того часу. Масові захоронення мешканців знаходять аналогії на інших цитаделях Східноєвропейського Лісостепу [78, с. 75–89].

Розчищено поховання дитини, яка лежала випростано, головою на північ. Подібні захоронення зафіксовані на низці інших городищ скіфського часу в Східноєвропейському Лісостепу: Северинівському в Середньому Побужжі [89, с. 90], Мотронинському на Правобережжі Середнього Дніпра [61, с. 243], Басівському в Посуллі [9, с. 18–19], пам'ятках

Рис. 7. Колективне захоронення на городищі [Ковпаненко. 1967а, табл. VIII].

Середнього Дону [5, с. 71–73]. Відзначено знахідки щелепи та черепа людини у двох житлах. Вельми цікаві спостереження С. Круц, яка зазначила, що череп був подібний до степової серії. Цей звичай є частиною традиції лісостепового населення півдня Східної Європи скіфського часу [20; 79]. А захоронення в помешканнях відомі на інших поселенських пам'ятках [63, с. 242].

Матеріальна культура пам'ятки представлена насамперед фрагментами ліпного посуду: горщиків з орнаментациєю валиками, корчаг, казаноподібних посудин, мисок, кубків, черпаків, кришок. Інколи на них наявний врізний, пластичний, отворовий орнамент. Антична кераміка презентована фрагментами амфор та столового посуду доби архаїки [66, с. 15, 23, 24, 56, 60, 69, № 7, 82, 109, 111, табл. III: 12; V: 3; XXV: 3]. Інші керамічні вироби представлені прясличками, котушкоподібними предметами, кружечками зі стінок посудин. До культурних відносяться зооморфні посудини. Із озброєння виявлено вістря стріл. Знайдено залізний клевець та провушні сокири. Широкий асортимент виробів з кістки: проколки, лощила, молотки,

декорований гребінь [43, с. 90–91]. Прикраси представлені шпильками, сережками, браслетом. Деталі вузди – кістяними псаліями. Металеві знаряддя праці – ножами, серпом, проколками і шилами, долотами. Кам'яні – зернотерками, розтирачами.

Знахідки бронзового шлаку свідчать про існування на городищі бронзоліварного виробництва. Наявність шматків залізної болотної руди і шлаків – про виготовлення залізних знарядь праці, скупчень сирої глини – про розвиток гончарства (на користь цього говорить і масовість ліпного посуду). Причому наявність різних сортів глини вказує на спеціалізацію у виготовленні посудин.

Аналіз кісток тварин з городища, проведений Н. Тимченко (Інститут зоології НАНУ), встановив розведення давніми мешканцями свиней, коней, великої та малої рогатої худоби.

Дата Трахтемирівського городища, відповідно до тогочасних хронологічних уявлень, спочатку визначалась як VI ст до н. е. [37, с. 106], від його початку до кінця VI – початку V ст. до н. е. [41, с. 116]. Хоча окремо уточнювалось, що хронологія деяких фрагментів

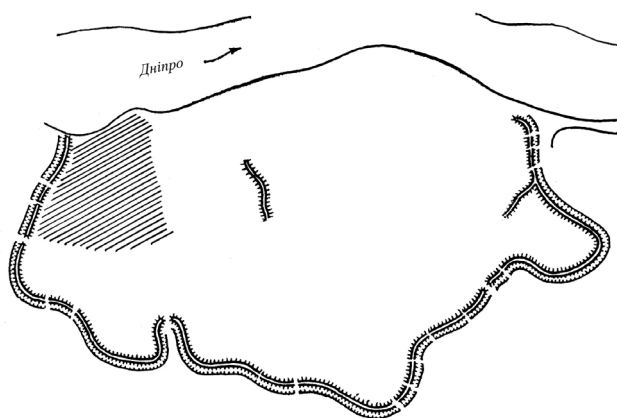

Рис. 8. План городища [Іллінська, Тереножкін. 1971, рис. 24.1].

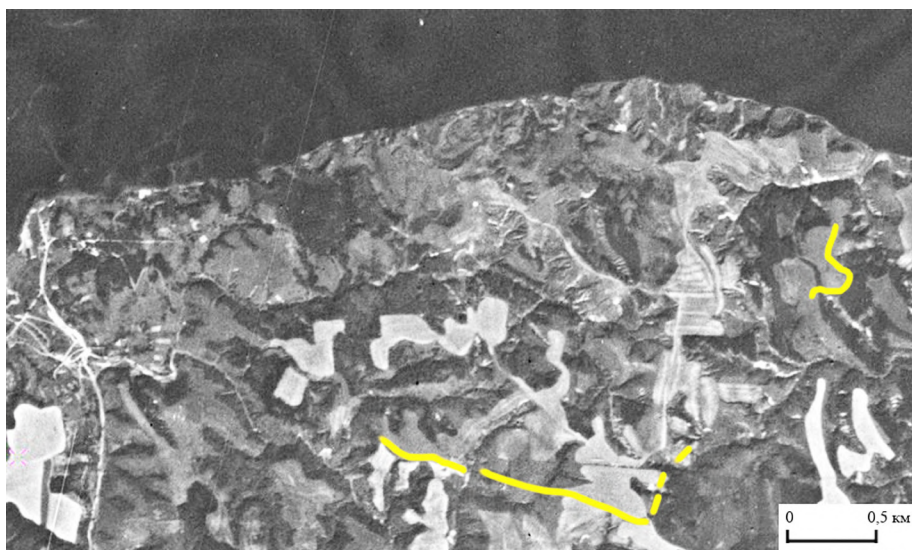

Рис. 9. Контрастні аномалії на місці південної та східної ділянок оборонної системи Трахтемирівського городища на супутниковому знімку 1977 р. (виділені жовтим кольором) [URL: <https://earthexplorer.usgs.gov>].

орнаментованого столового античного посуду, за визначеннями Н. Онайко, – друга половина VII ст. до н. е. [36, с. 27]. Згодом датування було подавнене до другої половини VII–VI ст. до н. е. [45, с. 14]. У кінці VI ст. до н. е. жителі покидають цитадель, забравши цінні речі [42, с. 189].

Стає відомо про поперечний вал, який проходив через пам'ятку із півночі на південь, а також про оборонну лінію, яка відгороджувала зсередини виступ, сформований валами у східному секторі [26, рис. 24: 1; 27, с. 269; 28, рис. 24: 1], формуючи Східну цитадель Великого Трахтемирівського городища (Рис. 8). Наявність цих конструктивних деталей було підтверджено пізнішим картографуванням М. Сухового [94, рис. 6–7].

У 1970 р. Трахтемирівське городище обстежується експедицією «Славутич» на чолі з Д. Телегіним [91, с. 8–9]. Відзначене руйнування культурного шару внаслідок терасування та розорювання

в південній частині. Потужність культурного шару – до 40 см. Він насичений керамікою скіфського часу. Згадано горщики з валиком під вінцем та миски із загнутим у середину краєм та «перлинами» ззовні. Південні та східні ділянки оборонної лінії городища, вірогідно, потрапили на супутникові знімки 1977 р. (Рис. 9).

У першій половині 90-х років XX ст. дослідження на Трахтемирівському півострові веде Пізньосередньовічний загін Канівської експедиції ІА НАНУ під керівництвом Л. Виногородської. У 1994 р. у розмиві берега в підніжжі городища, а також біля Батурової гори зібрана кераміка ранньоскіфського часу. В урочищі Чернече простежено залишки об'єктів і культурного шару тієї доби. На Марковій горі відкриті культурні нашарування скіфської доби [17, с. 3, 8, 16; 71, с. 97–98].

У другій половині 90-х років XX ст. роботи у межах пам'ятки проводить Трахтемирівська експедиція ІА НАНУ під

керівництвом В. Петрашенка. Масштабними розвідками складено археологічну карту Трахтемирівського півострова. Довжина оборонної лінії Трахтемирівської цитаделі оцінена у 5,4 км, а її розміри – 3,4х2,4 км. Культурний шар обстежено в урочищах Левадки, Здыхальне. Їх описано як окремі поселення. Проте фактично вони є заселеними ділянками в межах цитаделі. Нашарування виявлені й під Західним городищем Монастирок. Висловлено припущення про наявність на Марковій горі окремого мисового укріплення скіфського часу. Важливими є дані, що тутешні нашарування відносяться до пізньоскіфського періоду. Між городищем Монастирок-Східне і Високою горою виявлено нашарування ранньоскіфського часу, розкопано дві ями. В 2000 р. в урочищі Могилки, поблизу геодезичного знака, досліджено ранньоскіфські нашарування, виявлено господарчу яму того ж часу [70, с. 3–4; 71, с. 91–100, рис. 21–25; 73, с. 20–21; 74, с. 190; 72, с. 78, 84].

У 2000 р. дослідження оборонних споруд на площі 360м² здійснює Скіфський загін на чолі з Ю. Болтриком, який входив до Трахтемирівської експедиції ІА НАНУ під керівництвом В. Петрашенка. З'ясовано характер оборонних споруд, отримано колекцію ранньоскіфських знахідок. Дослідження знайшли своє відображення у низці статей та монографії [94].

Крім цього, впродовж тривалого часу на Трахтемирівському городищі і в його околицях активно досліджувались пам'ятки інших епох [71, с. 75–139; 72, с. 25–90].

Матеріали скіфського часу з Трахтемирівського городища активно залучалися до наукового обігу. Вони аналізувались насамперед у колі синхронних старожитностей. Зокрема, при вивченні пам'яток Дніпровського Правобережного Лісостепу [45, с. 14–17], Скіфії [26, с. 80; 27, с. 267; 28, с. 94] або характеристиці різних категорій матеріальної культури [76; 56; 106]. А часом – і при побудові реконструкцій більш широкого хронологічного проміжку. Прикладом можуть бути розробки Б. Рибаківа, який виділяв пам'ятку за розмірами і вважав придатною до ролі загальносколотського святилища, задаючись питанням, чи не є назва «Трахтемирів» ремінісценцією культу скіфського першопредка Таргітая. Самих же скіфів дослідник, всупереч контексту повідомлення Геродота, виводив з чорноліського часу і вважав праслов'янами [83, с. 136, 218, 219, 226; 84, с. 51–55].

Площа Трахтемирівської цитаделі, розташованої в урочищі Великі Валки, за останніми оцінками, складає 607 га [31, с. 9]⁸, що робить її однією з наймасштабніших пам'яток того часу в Східноєвропейському Лісостепу. За площею вона поступається лише Більській цитаделі площею понад 4000 [98, с. 97] чи 5000 га [62, с. 27], Великому Ходосівському городищу – до 2000 га [45, с. 140] або, за іншими оцінками, 1200 га [23, с. 413] та нововиявленій Великій системі укріплень навколо Мотронинського городища, яка охоплює площу понад 1700 га, проте сьогодні не має суцільної оборонної лінії з ровів та валів [58, с. 17–31]⁹. Наступну групу городищ Трахтемирівська

⁸ За відомостями О. Фіалко і Ю. Болтрика [94, с. 9] – 630 га, М. Дараган [23, с. 411] – 524 га

⁹ Не можна виключати, що на проміжних ділянках якісь дерев'яні укріплення все ж були, в іншому разі система не могла б виконувати свої функції.

цитадель вже значно перевершує за розмірами: Журжинці (326 га), Комарівське (260 га) [23, с. 404], Тараща (229 га) [7, с. 90]. Далі йде група городищ площею 100–150 га: Мотронинське, Чмирівське, Немирівське, Моринці.

Форма пам'ятки має вигляд неправильного чотирикутника, витягнутого із заходу на схід на 3,5 км, завширшки 2,4 км. Споруда оточена протяжною лінією оборони з валу та рову. Висота валу – понад 2–4 м, ширина – до 17 м, протяжність – до 6 км. Ширина рову – 10–12 м, глибина – до 3 м (у минулому – до 5,2 м). Вони утворюють ззовні оборонну лінію зі значним перепадом висот у 6–7 м (раніше – до 8 м).

До насипання масивного валу тут існував невеликий насип, перед яким була викопана канава 0,8–1 м завширшки з вкладеними колодами, які складали основу стіни. У давнину по верху валу йшли ще й дерев'яні укріплення. На одній ділянці вони мали вид клітей. Простежено сліди спалення у вигляді вугілля. Зафіксовано кам'яні викладки. За знахідкою античної посудини напад на городище та руйнування укріплень віднесено до першої – початку другої чверті VI ст. до н. е. А насипання валу – невдовзі до цього, оскільки глина з нього була змита у рів, коли чорноземний шар на ньому ще не утворився [38; 40; 41; 45, с. 142; 94, с. 27–37].

Всередині Трахтемирівської цитаделі наявний своєрідний «акрополь», який має назву «Малі Валки», оточений ззовні валом з ровом, а всередині – рельєфом та додатково огорожений згаданою кам'яною стіною.

Пам'ятка є об'єктом Державного історико-культурного заповідника «Трахтемирів». Рішенням виконкому

Черкаської обласної ради народних депутатів № 116 від 26.06.1990 р. її взято на облік та під охорону як пам'ятку місцевого значення [31, с. 8–9].

Навколо городища досліджено низку поселенських пам'яток, які могли складати його округу [71, с. 75–86; 10, с. 306]. Таке групування добре відоме за матеріалами інших великих городищ скіфського часу в Українському Лісостепу, наприклад, на Мотронинському [8; 52; 53; 60].

Поховальний обряд мешканців городища ще потребує додаткового вивчення. Як згадувалося, на пам'ятці виявлено колективне захоронення, поховання дитини, окремі кістки у житлових спорудах. Важливим завданням сьогодні постає локалізація могильника Трахтемирівського городища. Враховуючи наявність некрополів за валами городищ скіфського часу в Українському Лісостепу [80, с. 183; 18, с. 29, 32; 88, с. 68–75; 47], не можна виключати й подібну локалізацію його на Трахтемирові. Скупчення курганів тут поки не виявлено. Не варто відкидати наявність добре відомих в лісостепу ґрунтових могильників [86, с. 95–97; 87, с. 131–135; 21; 59, с. 102–103], що зафіксовано, наприклад, неподалік Більська [22, с. 27–33]. Отож локалізація та подальше вивчення некрополя Трахтемирівського городища є одним із завдань на майбутнє.

На території городища виявлено численні житлові споруди, які були наземними або заглибленими в ґрунт. Розчищено опалювальні пристрої. Поблизу жител локалізувались господарчі споруди та ями. Надзвичайно цікава культова споруда із орнаментованим вівтарем та олтарі з керамічного бою та каменів [37, с. 104; 6, с. 30], які відносяться до об'єктів лісостепового кола [57, с. 34–46].

Під час досліджень здобуто значний матеріал. Переважають знахідки місцевих ліплених горщиків, корчаг, черпаків, кубків, казаноподібних посудин. Трапляється оздоблення цих посудин прокресленим чи пластичним орнаментом. Меншу, проте представницьку, групу складає гончарний античний посуд [66, с. 15, 23, 24; 93, с. 229–230]. Особливо цікавий іонійський кілік зі згаданої культової споруди [6, рис. 4.3], який відноситься до другої чверті – середини VII ст. до н. е. [14, с. 7] і є одним із найраніших зразків античного імпортного посуду в Скіфії. Озброєння представлене вістрями до стріл, списа, кинджалом, сокирою. Виявлено предмети вузди. Знайдено прикраси. Знаряддя праці репрезентовані ножами, пряслами, зернотерками, серпами, проколками, точильними брусками. Знахідки з Трахтемирівського городища ілюструють розвиток гончарного, металообробного, ткацько-прядильного, шкірообробного ремесел. Знахідки знарядь праці та відбитки зернівок [42, с. 188; 46] свідчать про заняття приселищним землеробством, остеологічні матеріали [42, с. 189; 3, с. 50–63] – про розвинене тваринництво.

Основна частина матеріалів зберігається у наукових фондах Інституту археології НАН України. Частина матеріалів наявна у Національному музеї історії України та Черкаському обласному краєзнавчому музеї. Трахтемирівське городище є традиційним об'єктом інтересу та вивчення відділу археології раннього залізного віку Інституту археології НАН України, провідного профільного закладу нашої держави, де покоління вчених продовжують спадкову лінію праць, започатковану ще Г. Т. Ковпаненко.

Пам'ятку традиційно відносять до

ранньоскіфського часу [45, с. 14]. Знахідки горщиків, оздоблених наліпним валиком по тулубу, вказують на існування тутешнього поселення ще в першій половині VII ст. до н. е., що підтверджується і знахідкою згаданого кіліка. Основні нашарування та укріплення відносяться до келермеського часу (середина VII – перша половина VI ст. до н. е.). Враховуючи згадки пірамідальних стріл [82, с. 101], які нагадують базисні вироби середньоскіфського часу, та нашарувань пізньоскіфського часу, перевірки потребує і версія існування в окремих локаціях нашарувань V–IV ст. до н. е.

Відомості про Трахтемирівське городище стали цінним джерелом з дослідження історії та культури регіону [72; 24; 19, с. 17–21] і важливі для вивчення історичного підґрунтя етнічності населення Лісостепу.

Висновки. Можемо констатувати, що на сьогодні важливим завданням залишається всебічне вивчення топографії та планіграфії пам'ятки, аналіз житлово-господарчих і культових об'єктів, реконструкція розвитку ремесел та обміну, встановлення місця Трахтемирівського городища в колі синхронних пам'яток Північного Причорномор'я. Необхідне введення до наукового обігу всієї добірки матеріалів з розкопок городища та її комплексний аналіз. Логічним було б видання окремої монографії, яка б містила результати такого вивчення. Виходячи з цього, необхідним є здійснення системи як польових розкопок, так і теоретичних узагальнень.

Польові археологічні роботи мають бути спрямовані на вивчення просторової структури пам'ятки, її топографії та планіграфії, оборонної системи городища. До здійснення цих

робіт важливим є залучення новітніх методів вивчення давніх середовищ із застосуванням ГІС та ЛІДАР технологій, а також методів геомагнітного зондування. Однією з ключових цілей є локалізація та вивчення некрополя, а також обстеження його округи, дослідження поселенських і поховальних пам'яток околиць, локалізація давніх шляхів за межами пам'ятки.

Аналітичні дослідження необхідно спрямувати на опрацювання раніше отриманих матеріалів та аналіз знахідок з нових розкопок. Вони мають з'ясувати специфіку оборонної системи пам'ятки у контексті еволюції оборонного зодчества населення Скіфії VII–IV ст. до н. е. Разом з цим – систематизацію житлово-господарчої структури городища та його округи в контексті житлобудівних традицій мешканців Східноєвропейського Лісостепу. Культові об'єкти і знахідки мають бути проаналізовані в колі синхронних релігійних об'єктів населення Скіфії, необхідна реконструкція давньої обрядовості мешканців городища. Важливим є вивчення господарства давнього населення, аналіз виробничо-ремісничих споруд та знарядь, а також встановлення генези та основних етапів розвитку матеріальної культури. Серед пріоритетів – вивчення процесу обміну мешканців Трахтемирівського городища та його округи, дослідження імпорту, встановлення місця пам'ятки в обмінно-торгових відносинах та системі шляхів Північнопричорноморської Скіфії.

Перспективною передбачено реконструкцію соціальної структури мешканців пам'ятки в контексті суспільних процесів, які відбувались у середовищі населення скіфського часу Українського Лісостепу. А також – вивчення ролі

городища як центру однієї з великих поселенських агломерацій на Правобережжі Середнього Дніпра, як племінного чи протоплемінного центру в регіоні. Зрештою, потрібне з'ясування місця городища у колі пам'яток скіфського часу Східноєвропейського Лісостепу та Скіфії загалом.

Колектив авторів цієї статті, до якого входять автор наймасштабніших досліджень пам'ятки та основних отриманих матеріалів, носії або юридичні спадкоємці прав на отримані матеріали, представник наукового відділу археології раннього залізного віку Інституту археології НАН України, сферою наукових інтересів яких традиційно була описана пам'ятка, започатковує роботу з підготовки монографії про Трахтемирівське городище. Її основу мають скласти матеріали їхніх власних досліджень, об'єкти власних знахідок, традиційних наукових інтересів, офіційних правових та звичаєвих авторських археологічних прав. Метою монографії має стати повне введення до наукового обігу отриманих матеріалів, їхній всебічний аналіз, здійснений на сучасному науковому рівні.

Опрацювання матеріалів визначної пам'ятки археології України – Трахтемирівського городища – та їхнє видання буде важливим внеском не лише у вивчення старожитностей доби раннього заліза в Північному Причорномор'ї. Воно допоможе краще зрозуміти процеси розвитку поселенської структури, оборонного зодчества, суспільних процесів скіфського часу в усій Європі. Поза всіма сумнівами, результати цієї праці стануть значним доробком українського пам'яткознавства і культурології. Адже значення Трахтемирівського городища не обмежується його археологічним

контекстом. Воно, безперечно, є предметом досліджень українознавчих студій як компонент історичної спадщини нашого народу.

Археологічна спадщина – невід’ємна складова національної культурної спадщини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович, В. Б. Археологическая карта Киевской губернии. Москва, 1895. 139 с.
2. Археологическая карта обоих берегов Днепра 1874 года. *Науковий архів Інституту археології НАН України*. Ф. 46. № 45.
3. Белан, Н. Г. Фауна Трахтемирівського городища. *Археологія*. 1982. № 38. С. 50–63.
4. Беляшевский, Н. Церквище возле дер. Монастырек, каневск. у. киевск. губ. *Киевская старина*. 1889. № 24. С. 210–213.
5. Березуцкий, В. Д. Грунтовые погребения Мостищенского городища. *Археологія Доно-Волжского бассейна*. Воронеж, 1993. С. 71–79.
6. Бессонова, С. С. Глиняні жертвенники Лисостепоного Подніпров’я ранньоскіфського часу. *Археологія*. 1996. № 4. С. 25–40.
7. Бессонова, С. С., Романюк, В. В. Поселення скіфського часу на території м. Тараща. *Археологія*. 2004. № 2. С. 90–102.
8. Бессонова, С. С., Скорый, С. А. Мотронинское городище скифской эпохи. Киев; Краков, 2001. 241 с.
9. Болтрик, Ю. В., Бунятян, К. П. Розкопки на Басівському городищі. *Археологічні дослідження на Україні*. Київ, 1993. С. 17–19.
10. Болтрик, Ю., Очеретяний, С. Залишки поселенських структур південної периферії Трахтемирівської агломерації (погляд із зони робіт Канівської експедиції ДП ОАС України). *Археологічні дослідження в Україні* 2022. Київ, 2023. С. 304–313.
11. Боплан, Г. Л. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і веденням воєн. Київ, 1990. 254 с.
12. Боплан, Г. Л. Опис України. Львів, 1998. 179 с.
13. Брайчевский, М. Ю., Кравченко, Н. М. Отчет по разведке на территории Каневского водохранилища за 1960 г. *Науковий архів Інституту археології НАН України*. Ф. Е., № 1960/2-в. 11 с.
14. Буйських, А. В. Кераміка першої половини VII ст. до н. е. та питання доколонізаційних зв’язків у Північному Причорномор’ї. *Археологія*. 2015. № 1. С. 3–11.
15. Великий вал в Трактомирове. *Северная пчела*. 1846. № 123. С. 123.
16. Великий вал в Трактомирове. *Журнал Министерства народного просвещения*. 1846. № 51. С. 276–277.
17. Виногородская, Л. И. Отчет об охранных археологических работах на территории Трахтемировского заповедника Черкасской области в 1994 г. *Науковий архів Інституту археології НАН України*. Ф. Е., № 1994/14.
18. Галанина, Л. К. Скифские древности Поднепровья (Эрмитажная коллекция Бранденбурга). *Свод археологических источников*. 1977. № Д 1–33. С. 1–65.
19. Гоцуляк, В. В. Локалізація Трахтемирова в ареалі пам’яток Черкащини: історіографія питання. *Вісник Черкаського університету*. 2018. № 1. С. 16–40.
20. Гречко, Д. С. Об одном из способов погребения у земледельцев Восточно-европейской Лесостепи скифского времени. *Восточноевропейские древности*. Воронеж, 2012. С. 118–124.
21. Гречко, Д. С. О бескурганных погребениях аборигенного населения Восточно-европейской лесостепи скифского времени. *Revista arheologica*. 2014. № X, 1–2. С. 79–101.
22. Гречко, Д. С., Демчук, Ж., Крюченко, О. О., Ржевуська, С. С. Дослідження поселення та ґрунтового могильника в ур. Барвінкова гора у 2018 р. *Археологічні дослідження Більського городища–2018*. Київ; Котельва, 2019. С. 27–34.

23. Дараган, М. Н. Крупные городища скифской эпохи в Украинской Лесостепи. Особенности расположения. *Археологія і давня історія України*. 2017. № 2 (23). С. 397–427.
24. Жарких, М. Трахтемирів. Київ, 2013. 277 с.
25. Журнал раскопок Н. Е. Бранденбурга 1888–1902 гг. Санкт-Петербург, 1908. 223 с.
26. Іллінська, В. А., Тереножкін, О. І. Скифський період. *Археологія Української РСР*. Київ, 1971. Т. 2. С. 8–184.
27. Ильинская, В. А., Тереножкин, А. И. Скифия VII–IV вв. до н. э. Киев, 1983.
28. Ильинская, В. А., Тереножкин, А. И. Памятники Лесостепи. Скифия. *Археология Украинской ССР*. Киев, 1986. Т. 2. С. 90–127.
29. Историческое обозрение городов Киевской губернии с их окрестностями. *Киевские губернские ведомости*. 1846. № 2. С. 9–11; № 3. С. 17–19; № 4. С. 23–26; № 5. С. 31–33; № 6. С. 39–41; № 7. С. 51–54; № 8. С. 61–63; № 9. С. 71–74; № 10. С. 79–81; № 11. С. 91–95; № 12. С. 99–103; № 13. С. 111–115; № 14. С. 119–123; № 15. С. 129–131; № 16. С. 139–143.
30. Каргер, М. К. Развалины Зарубского монастыря и летописный город Заруб. *Советская археология*. 1950. № 13. С. 33–62.
31. Каталог археологічних об'єктів, зафіксованих під час реалізації проекту «Трахтемирів-Digital». URL: http://trakhtemyriv.org.ua/images/cataloge_herit_TD_2020.pdf
32. Каталог выставки XI Археологического съезда в Киеве. Киев, 1899. 48 с.
33. Ковпаненко, Г. Т. Отчет о работе Трахтемировской группы Каневской славянской экспедиции Института археологии АН УССР в 1964 г. *Науковий архів Інституту археології НАН України*. Ф.Е., № 1964/2-в. 20 с.
34. Ковпаненко, Г. Т. Отчет о работе Трахтемировского отряда Каневской древнерусской экспедиции Института археологии АН УССР в 1965 г. *Науковий архів Інституту археології НАН України*. Ф.Е., № 1965/2-б. 24 с.
35. Ковпаненко, Г. Т. Отчет о работе Трахтемировского отряда скифской экспедиции Института археологии АН УССР за 1966 год. *Науковий архів Інституту археології НАН України*. Ф.Е., № 1966/10. 16 с.
36. Ковпаненко, Г. Т. Отчет о работе Трахтемировского отряда ИА АН УССР за 1967 год. *Науковий архів Інституту археології НАН України*. Ф.Е., № 1967/12. 27 с.
37. Ковпаненко, Г. Т. Раскопки Трахтемировского городища. *Археологические исследования на Украине в 1965–1966 гг.* Киев, 1967. С. 103–106.
38. Ковпаненко, Г. Т. Отчет о раскопках Трахтемировского городища в 1968 г. *Науковий архів Інституту археології НАН України*. Ф.Е., 1968/11. 19 с.
39. Ковпаненко, Г. Т. Раскопки Трахтемировского городища. *Археологические исследования на Украине в 1967 г.* Киев, 1968. С. 108–111.
40. Ковпаненко, Г. Т. Новые раскопки Трахтемировского городища. *Археологические исследования на Украине в 1968 г.* Киев, 1971. С. 138–140.
41. Ковпаненко, Г. Т. Памятники раннескифского времени Каневщины. *Материалы и исследования по археологии СССР (Проблемы скифской археологии)*. 1971. № 177. С. 115–120.
42. Ковпаненко, Г. Т. Трахтемирівське городище на Канівщині. *Матеріали XIII конференції Інституту археології АН УРСР, присвяченої 50-річчю АН УРСР*. Київ, 1972. С. 187–189.
43. Ковпаненко, Г. Т. Костяной орнаментированный гребень из Трахтемировского городища. *Ранній залізний вік Європи: до 100-річчя від дня народження О. І. Тереножкіна*. Київ; Чигирин, 2007. С. 90–91.
44. Ковпаненко, Г. Т. Трахтемирівське городище. *Енциклопедія історії України*. Київ, 2013. Т. 10. С. 139.
45. Ковпаненко, Г. Т., Бессонова, С. С., Скорый, С. А. Памятники скифской эпохи Днепровского Лесостепного Правобережья (Киево-Черкасский регион). Киев, 1989. 335 с.

46. Ковпаненко, Г. Т., Янушевич, З. В. Отпечатки злаков на керамике Трахтемировского городища. *Скифский мир*. Киев, 1975. С. 147–151.
47. Кулатова, І. М., Супруненко, О. Б. Кургани скифського часу західної округи Більського городища. Київ, 2010. 198 с.
48. Кулиш, П. Записки о Южной Руси. Санкт-Петербург, 1856. Т. 1. 322 с.
49. Кучера, М. П. Звіт про роботу розвідзагону по обстеженню городищ Київщини у 1971 р. *Науковий архів Інституту археології НАН України*. Ф.Е., № 1971/17. 19 с.
50. Ластовський, В. Пантелеймон Куліш і Черкаси. *Часопис української історії*. 2024. № 49. С. 89–97.
51. Лебединцев, П. К статье г. Беяшевского. *Киевская старина*. 1889. № 24. С. 213–217.
52. Ляшко, Ю. Ю. Нове велике поселення скифського часу в околицях Мотронинського городища. *Археологія і давня історія України*. 2017. № 2 (23). С. 299–302.
53. Ляшко, Ю. Ю. Пам'ятки раннього залізного віку в околицях Мотронинського городища. *Археологія і давня історія України*. 2018. № 2 (27). С. 236–244.
54. Максимов, Е. В., Петрашенко, В. А. Славянские памятники у с. Монастырек на Среднем Днепре. Киев, 1988. 148 с.
55. Максимов, Е. В., Степанович, О. С. Загадка Зарубського монастиря. *Археологія*. 2001. № 2. С. 152–158.
56. Могилов, О. Д. Спорядження коня скифської доби у Лісостепу Східної Європи. Київ; Кам'янець-Подільський, 2008. 439 с.
57. Могилов, О. Д. Комарів. Поселення доскифського часу на Середньому Дністрі. Київ, 2021. 303 с.
58. Могилов, О. Д. Звіт про дослідження Мотронинського городища на Черкащині в 2024 р. *Науковий архів Інституту археології НАН України*. Ф.Е. 2024. 142 с.
59. Могилов, О. Д. Ґрунтові поховання скифського часу Дніпровського Лісостепового Правобережжя. *Археологія і давня історія України*. 2025. № 2 (55). С. 102–119.
60. Могилов, О., Легоняк, Б., Ляшко, Ю. Пам'ятки археології на території Національного природного парку «Холодний Яр». *Археологія і фортифікація*. 2025. № 2. С. 100–105.
61. Могилов, О. Д., Руденко, С. В., Панченко, К. І., Ляшко, Ю. Ю. Роботи на Мотронинському городищі. *Археологічні дослідження в Україні 2018 р.* Київ, 2019. С. 241–243.
62. Мурзін, В., Ролле, Р., Супруненко, О. Більське городище. Київ; Гамбург; Полтава, 1999. 104 с.
63. Никитина, Г. Ф. Землянка скифского времени у с. Оселивка Черновицкой области. *Советская археология*. 1979. № 3. С. 241–249.
64. Омельчук, Б. А. Деревина та камінь в оборонному будівництві Старосамбірського Підгір'я у XIII–XVI ст. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2010. № 20.2. С. 80–87.
65. Омельчук, Б. А. Неіснуючі дерев'яні замки XVII ст. у Бродах, Стрию і Яворові: фортифікаційні особливості та озброєння. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2010. № 20.10. С. 335–345.
66. Онайко, Н. А. Античный импорт в Приднепровье и Побужье в VII–V вв. до н. э. *Свод археологических источников*. 1966. № Д 1-27. С. 1–70.
67. Пантелеймон Куліш. Повне зібрання творів. Київ, 2005. Т. 1. 646 с.
68. Пассек, Т. С. Отчет о работах Поросской археологической экспедиции в 1945 г. *Науковий архів Інституту археології НАН України*. Ф.Е., 1945/4. 66 с.
69. Пассек, Т. С. Поросская археологическая экспедиция 1945 г. *Археологічні пам'ятки УРСР*. 1949. № 2. С. 209–222.
70. Петрашенко, В. О. Звіт про обстеження урочища Монастирьок Канівського р-ну Черкаської обл. у 1998 р. *Науковий архів Інституту археології НАН України*. Ф.Е., №1998/22. 36 с.
71. Петрашенко, В. О., Козюба, В. К. Узбережжя Каховського водосховища (каталог археологічних пам'яток). Київ, 1999. 329 с.

72. Петрашенко, В. О., Максимов, Е. В. Трахтемирів. Подорож у давнину. Київ, 2001. 104 с.
73. Петрашенко, В. О., Виногородська, Л. І., Бобровський, Т. А., Козюба, В. К. Звіт Трахтемирівської експедиції у 2000 р. *Науковий архів Інституту археології НАН України*. Ф.Е., № 2000/12. 56 с.
74. Петрашенко, В. О., Виногородська, Л. І., Козюба, В. К. Роботи Трахтемирівської експедиції у 2000 р. *Археологічні відкриття в Україні 1999–2000 рр.* Київ, 2001. С. 189–192.
75. Петренко, В. Г. Отчет о работах Поросского отряда. *Науковий архів Інституту археології НАН України*. Ф.Е., №1963/55. 32 с.
76. Петренко, В. Г. Украшения Скифии VII–III вв. до н. э. *Свод археологических источников*. 1978. № Д 4–5, С. 1–144.
77. Похилевич, Л. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, или Статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся. Киев, 1864. 763 с.
78. Пряхин, А. Д., Разуваев, Ю. Д. Погребения на Семилукском городище позднескифского времени (раскопки 1986 г.). *Памятники раннего железного века Окско-Донского междуречья*. Рязань, 1993. С. 74–94.
79. Разуваев, Ю. Д. Находки человеческих костей на поселениях скифского времени в Лесостепном Подонье. *Вестник Волгоградского государственного университета. История. Регионоведение. Международные отношения*. 2018. № 23.6. С. 6–17.
80. Раскопки В. В. Хвойки летом 1901 г. *Археологическая летопись Южной России*. 1901. № 3. С. 181–185.
81. Розкопки в Зарубському монастирі. *Наше минуле*. 1918. № 2. С. 200–201.
82. Рудинський, М. Я. Знахідки в околицях Трахтемирова. *Коротке звітлення ВУАК за археологічні досліді року 1925*. Київ, 1926. С. 100–102.
83. Рыбаков, Б. А. Геродотова Скифия. Историко-географический анализ. Москва, 1979. 248 с.
84. Рыбаков, Б. А. Язычество Древней Руси. Москва, 1988. 783 с.
85. Сведения об археологических исследованиях, памятниках древности,кладах и находках. *Известия археологической комиссии*. 1907. № 22 (прибавление). С. 13–31.
86. Скорый, С. А. Этническая дифференциация населения скифской эпохи Украинской Правобережной Лесостепи. *Перви международен симпозиум «Севастополис» «Надгробните могили в югоизточна Европа»*. Казанлык, 1993. С. 56–57.
87. Скорый, С. А. Скифы в Днепровской Правобережной Лесостепи. Киев, 2003. 195 с.
88. Скорый, С. А., Бессонова, С. С. Курганы скифской эпохи біля Мотронинського городища (за матеріалами досліджень 1988, 1990 рр.). *Археологічні дослідження на Черкащині*. Черкаси, 1995. С. 68–78.
89. Смирнова, Г. И. Севериновское городище (по материалам Юго-Подольской экспедиции 1947–1948, 1953 гг.) *Археологический сборник Государственного Эрмитажа*. 1961. № 2. С. 88–103.
90. Супруненко, О. Б. Ґрунтові некрополі лісостепоного населення скіфської доби у Дніпровському Лівобережжі. *Археологія і давня історія України*. 2016. № 2 (19). С. 257–269.
91. Телегин, Д. Я., Круц, В. А., Нужный, Д. Ю. Отчет о работе археологической экспедиции «Славутич» в 1979 г. в зоне Каневского водохранилища, низовья Десны и в Надпорожье. *Науковий архів Інституту археології НАН України*. Ф.Е., №1979/18. 52 с.
92. Тереножкин, А. И. Отчет о разведке в Поросье и по р.Стугне в 1953 г. *Науковий архів Інституту археології НАН України*. Ф.Е., №1953/9г. 21 с.
93. Фиалко, Е. Е. Местная и импортная керамика из раскопок оборонительного сооружения Трахтемировского городища. *Сучасні проблеми археології*. Київ, 2002. С. 228–230.
94. Фіалко, О. Є., Болтрик, Ю. В. Напад

скіфів на Трахтемирівське городище. Київ, 2003. 150 с.

95. Фундуклей, И. Обзорение могил, валов и городищ Киевской губернии. Киев, 1848. 128 с.

96. Фундуклей, И. Статистическое описание Киевской губернии. Санкт-Петербург, 1852. 578 с.

97. Челеби, Э. Книга путешествия (Извлечения из сочинения турецкого путешественника XVII века). Москва, 1961. 338 с.

98. Шрамко, Б. А. Крепость скифской эпохи у с. Бельск – город Гелон. *Скифский мир*. Киев, 1975. С. 94–132.

99. Шрамко, Б. А. Бельское городище скифской эпохи (город Гелон). Киев, 1987. 183 с.

100. Büsching, A. *Geographie universelle traduite de l'Allemand*. Strasbourg, 1783. 568 p.

101. Blaeu, I. *Geographiæ Blavianæ volvmen secvndvm, qvo lib. III, IV, V, VI, VII, Europæ continentvr. Descriptio Borysthenis flvvi, Vulgo Niepr, sive Dniepr Dicti*. Amstelædami, 1662. P. 51–67.

102. Cyaneae oder die im Bosphoro Thracico ligende hohe Stein-Klippen. Augspurg, 1687. 74 s.

103. Description d'Ukraine, qui sont plusieurs provinces du royaume de Pologne. Contenues depuis les confins de la Moscovie, jusques aux limites de la Transilvanie. Ensemble leurs moeurs, façons de vivres, et de faire la guerre par le sieur de Beauplan. Rouen, 1660. 112 p.

104. Grabowski, M. *Ukraina dawna i terazniejsza*. Kijów, 1850. 172 s.

105. de Montpéroux, F. D. Des tumulus, des forts et des renparts de la Russie. *Annuaire des voyages et de la géographie pour l'année 1847: par une réunion de géographes et de voyageurs sous la direction de M. Frédéric Lacroix*. Paris, 1847. P. 127–158.

106. Shelekhan, O. V. *Swords and daggers of the Scythian Forest-Steppe*. Oxford, 2020. 287 p.

REFERENCES

1. Antonovych, V. (1895). *Archaeological*

Map of the Kyiv Province. Moscow, 139 p. [in Rus.]

2. Archaeological Map of Both Banks of the Dnipro 1874. (1874). *Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine*. F. 46, No. 45. [in Rus.]

3. Belan, N. (1982). Fauna of the Trakhtemyriv Settlement. *Arheologia*, No. 38, pp. 50–63. [in Ukr.]

4. Beliashevskyi, N. (1889). Tserkovyshche near the Village of Monastyrrek, Kaniv District, Kiev Province. *Kievskaya starina* (Kyiv Antiquity), No. 24, pp. 210–213. [in Rus.]

5. Berezutskyi, V. (1993). Flat Burials of the Mastishchenskoye Hillfort. *Archaeology of the Don-Volga Basin*. Voronezh, pp. 71–79. [in Rus.]

6. Bessonova, S. (1996). Clay Altars of the Forest-Steppe Dnipro Region of the Early Scythian Period. *Arheologia*, No. 4. pp. 25–40. [in Ukr.]

7. Bessonova, S., Romaniuk, V. (2004). Settlement of the Scythian Period on the Territory of the City of Tarashcha. *Arheologia*, No. 2. pp. 90–102. [in Ukr.]

8. Bessonova, S., Skoryi, S. (2001). *Motroninske Hillfort of the Scythian Era*. Kyiv; Krakow, 241 p. [in Rus.]

9. Boltryk, Yu., Buniatian, K. (1993). Excavations at the Basivske Hillfort. *Archaeological Research in Ukraine*. Kyiv, pp. 17–19. [in Ukr.]

10. Boltryk, Yu., Ocheretianyi, S. (2023). Remains of Settlement Structures of the Southern Periphery of the Trakhtemyriv Agglomeration (View from the Work Zone of the Kaniv Expedition of the State Archaeological Service of Ukraine). *Archaeological Research in Ukraine 2022*. Kyiv, pp. 304–313. [in Ukr.]

11. Boplan, G. L. (1990). *Description of Ukraine, Several Provinces of the Kingdom of Poland, Stretching from the Borders of Moscow to the Borders of Transylvania, together with their Customs, Way of Life and Warfare*. Kyiv, 254 p. [in Ukr.]

12. Boplan, G. L. (1998). *Description of Ukraine*. Lviv, 179 p. [in Ukr.]

13. Braichevskyi, M., Kravchenko, N.

- (1960). Report on Reconnaissance in the Kaniv Reservoir for 1960. *Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine*. F.E., No. 1960/2-v. 11 p. [in Rus.]
14. Buiskyh, A. (2015). Ceramics of the First Half of the 7th Century BC and the Issue of Pre-Colonization ties in the Northern Black Sea Region. *Arheologia*, No. 1, pp. 3–11. [in Ukr.]
15. The Great Rampart in Traktomirovo. (1846). *Severnaya Pchela* (Northern Bee). No. 123. p. 123. [in Rus.]
16. The Great Rampart in Traktomirovo. (1846). *Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveschenia* (Journal of the Ministry of Public Education), No. 51, pp. 276–277. [in Rus.]
17. Vinogorodskaya, L. (1994). Report on Archaeological Conservation Work on the Territory of the Trakhtemyrivsky Reserve, Cherkasy Oblast, in 1994. *Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine*. F. E., No. 1994/14. [in Rus.]
18. Galanina, L. (1977). Scythian Antiquities of the Dnieper Region (The Brandenburg Hermitage Collection). *A Compendium of Archaeological Sources*. No. D 1–33. pp. 1–65. [in Rus.]
19. Gotsuliak, V. (2018). Localization of Trakhtemyrov in the Area of Monuments of Cherkasy Region: Historiography of the Issue. *Zapysky Cherkaskoho universytetu* (Bulletin of Cherkasy University), No. 1, pp. 16–40. [in Ukr.]
20. Grechko, D. (2012). On One of the Burial Methods Among Farmers of the Eastern European Forest-Steppe during the Scythian Period. *Eastern European Antiquities*. Voronezh, pp. 118–124. [in Rus.]
21. Grechko, D. (2014). On the Barrowless Burials of the Aboriginal Population of the East European Forest-Steppe of the Scythian Period. *Revista arheologica*. No. X, 1–2. pp. 79–101. [in Rus.]
22. Grechko, D., Demchuk, Zh., Kryutchenko, O., Rzhavuska, S. (2019). Investigation of the Settlement and Soil Burial Ground in the Barvinkova Gora Settlement in 2018. *Archaeological Research of the Bilsky Settlement - 2018*. Kyiv; Kotelva, pp. 27–34. [in Ukr.]
23. Daragan, M. (2017). Large Scythian-Era Fortified Settlements in the Ukrainian Forest-Steppe. Location Features. *Arheologia i davnia istoria Ukrainy* (Archaeology and Ancient History of Ukraine), No. 2 (23), pp. 397–427. [in Rus.]
24. Zharkih, M. (2013). *Trakhtemyrov*. Kyiv, 277 p. [in Ukr.]
25. *Journal of the Brandenburg's Excavations from 1888–1902*. (1908). St. Petersburg, 223 p. [in Rus.]
26. Illinska, V., Terenozhkin, O. (1971). Scythian Period. *Archaeology of the Ukrainian SSR*. Kyiv, V. 2, pp. 8–184. [in Ukr.]
27. Ilyinskaya, V., Terenozhkin, A. (1983). *Scythia in the 7th–4th Centuries BCE*. Kyiv. 379 p. [in Rus.]
28. Ilyinskaya, V., Terenozhkin, A. (1986). Monuments of the Forest-Steppe. Scythia. *Archaeology of the Ukrainian SSR*. Kyiv, V. 2. pp. 90–127. [in Rus.]
29. Historical Review of the Cities of the Kyiv Province and Their Environs. (1846). *Kyiv Hubernial Gazette*, No. 2, pp. 9–11; No. 3, pp. 17–19; No. 4, pp. 23–26; No. 5, pp. 31–33; No. 6, pp. 39–41; No. 7, pp. 51–54; No. 8, pp. 61–63; No. 9, pp. 71–74; No. 10, pp. 79–81; No. 11, pp. 91–95; No. 12, pp. 99–103; No. 13, pp. 111–115; No. 14, pp. 119–123; No. 15, pp. 129–131; No. 16, pp. 139–143. [in Rus.]
30. Karger, M. (1950). Ruins of the Zarub Monastery and the Chronicled City of Zarub. *Sovetskaia arheologia* (Soviet Archaeology), No. 13. pp. 33–62. [in Rus.]
31. *Catalog of Archaeological Sites Recorded during the Implementation of the Project "Trakhtemyriv-Digital"*. [online] Available at: http://trakhtemyriv.org.ua/images/catalogue_herit_TD_2020.pdf [in Ukr.]
32. *Catalog of the Exhibition of the XI Archaeological Congress in Kyiv*. (1899). Kyiv, 48 p. [in Rus.]
33. Kovpanenko, G. (1964). Report on

the Work of the Trakhtemyriv Group of the Kaniv Slavic Expedition of the Institute of Archaeology of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR in 1964. *Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine*. F. E., No. 1964/2-v. 20 p. [in Rus.]

34. Kovpanenko, G. (1965). Report on the Work of the Trakhtemyriv Detachment of the Kaniv ancient Russian Expedition of the Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine in 1965. *Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine*. F. E., No. 1965/2-b. 24 p. [in Rus.]

35. Kovpanenko, G. (1966). Report on the Work of the Trakhtemyriv Detachment of the Scythian Expedition of the Institute of Archaeology of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR for 1966. *Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine*. F.E., No. 1966/10. 16 p. [in Rus.]

36. Kovpanenko, G. (1967). Report on the Work of the Trakhtemyriv Detachment of the Institute of Archaeology of the Academy of Sciences of the SSR for 1967. *Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine*. F.E., No. 1967/12. 27 p. [in Rus.]

37. Kovpanenko, G. (1967). Excavations of the Trakhtemyrivske Settlement. *Archaeological Research in Ukraine in 1965–1966*. Kyiv, pp. 103–106. [in Rus.]

38. Kovpanenko, G. (1968). Report on the Excavations of the Trakhtemyrivske Settlement in 1968. *Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine*. F.E., 1968/11. 19 p. [in Rus.]

39. Kovpanenko, G. (1968). Excavations of the Trakhtemyrivske settlement. *Archaeological research in Ukraine in 1967*. Kiev, pp. 108–111. [in Rus.]

40. Kovpanenko, G. (1971). New Excavations of the Trakhtemyrivske Settlement. *Archaeological Research in Ukraine in 1968*. Kyiv, pp. 138–140. [in Rus.]

41. Kovpanenko, G. (1971). Monuments of

the Early Scythian Period in the Kaniv Region. *Materials and Research on the Archeology of the USSR (Problems of Scythian Archaeology)*. No. 177. pp. 115–120. [in Rus.]

42. Kovpanenko, G. (1972). Trakhtemyriv Hillfort in the Kaniv Region. *Materials of the 13th Conference of the Institute of Archaeology of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, Dedicated to the 50th Anniversary of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR*. Kyiv, pp. 187–189. [in Ukr.]

43. Kovpanenko, G. (2007). Ornamented Bone Comb from the Trakhtemyrovsky Settlement. *Early Iron Age of Eurasia: to the 100th Anniversary of the Birth of O. I. Terenozhkin*. Kyiv; Chyhyryn, pp. 90–91. [in Rus.]

44. Kovpanenko, G. (2013). Trakhtemyrivske Hillfort. *Encyclopedia of the History of Ukraine*. Kyiv, T. 10, P. 139. [in Ukr.]

45. Kovpanenko, G., Bessonova, S., Skory, S. (1989). *Scythian Monuments of the Dniepro Forest-Steppe Right Bank (Kyiv-Cherkasy Region)*. Kyiv, 335 pp. [in Rus.]

46. Kovpanenko, G., Yanushevich, Z. (1975). Cereal Imprints on Ceramics of the Trakhtemyrivske Settlement. *The Scythian World*. Kyiv, pp. 147–151. [in Rus.]

47. Kulatova, I., Suprunenko, O. (2010). *Scythian-Era Burial Mounds of the Western District of the Bilsky Settlement*. Kyiv, 198 p. [in Ukr.]

48. Kulish, P. (1856). *Notes on Southern Rus*. St. Petersburg, No 1. 322 pp. [in Rus.]

49. Kuchera, M. (1971). Report on the Work of the Reconnaissance Detachment on the Survey of the Settlements of the Kyiv Region in 1971. *Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine*. F.E., No. 1971/17. 19 p. [in Ukr.]

50. Lastovskyi, V. (2024). Panteleimon Kulish and Cherkasy. *Journal of Ukrainian History*. No. 49, pp. 89–97. [in Ukr.]

51. Lebedintsev, P. (1889). Towards the Article of Mr. Belyashevsky. *Kievskaya starina* (Kyiv Antiquity), Vol. 24. pp. 213–217. [in Rus.]

52. Liashko, Yu. (2017). New Large Settlement of the Scythian Period in the Vicinity

of the Motronynske Hillfort. *Arheologia i Davnia Istoria Ukrainy* (Archaeology and Ancient History of Ukraine), No. 2(23), pp. 299–302. [in Ukr.]

53. Liashko, Yu. (2018). Early Iron Age Monuments in the Vicinity of the Motronynske Hillfort. *Arheologia i davnia istoria Ukrainy* (Archaeology and Ancient History of Ukraine), No. 2(27), pp. 236–244. [in Ukr.]

54. Maksimov, E., Petrashenko, V. (1988). *Slavic Monuments Near the Village of Monastyrek on the Middle Dnipro Region*. Kyiv, 148 p. [in Rus.]

55. Maksimov, E., Stepanovych, O. (2001). The Mystery of the Zarubsky Monastery. *Arheologia*, No. 2, pp. 152–158. [in Ukr.]

56. Mohylov, O. (2008). *Equipment of a Horse of the Scythian Period in the Forest-Steppe of Eastern Europe*. Kyiv; Kamianets-Podilskyi, 439 p. [in Ukr.]

57. Mohylov, O. (2021). *Komariv. Pre-Scythian Settlement on the Middle Dniester Region*. Kyiv, 303 p. [in Ukr.]

58. Mohylov, O. (2024). Report on the Study of the Motronynsky Settlement in the Cherkasy Region in 2024. *Scientific Archives of the Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine*. F. E. 142 p. [in Ukr.]

59. Mohylov, O. (2025). Ground Burials of the Scythian Period of the Dnieper Forest-Steppe Right Bank. *Arheologia i davnia istoria Ukrainy* (Archaeology and Ancient History of Ukraine), No. 2(55), pp. 102–119. [in Ukr.]

60. Mohylov, O., Legoniak, B., Liashko, Yu. (2025). Archaeological Monuments on the Territory of the National Nature Park "Kholodny Yar". *Archaeology and Fortification*, No. 2, pp. 100–105. [in Ukr.]

61. Mohylov, O., Rudenko, S., Panchenko, K., Lyashko, Yu. (2019). Works at the Motronynskyi Settlement. *Archaeological Research in Ukraine 2018*. Kyiv, pp. 241–243. [in Ukr.]

62. Murzin, V. Rolle, R. Suprunenko, O. (1999). *Bilsk Hillfort*. Kyiv; Hamburg; Poltava, 104 p. [in Ukr.]

63. Nikitina, G. (1979). Scythian-Era

Dugout Near the Village of Oselivka, Chernivtsi Region. *Sovetskaia arheologia* (Soviet Archaeology), No. 3, pp. 241–249. [in Rus.]

64. Omelchuk, B. (2010). Wood and Stone in the Defensive Construction of the Starosambirsk Pidhirya in the 13th–16th Centuries. *Scientific Bulletin of the NLTU of Ukraine*. No. 20.2, pp. 80–87. [in Ukr.]

65. Omelchuk, B. (2010). Non-Existent Wooden Castles of the 17th Century in Brody, Stryi and Yavoriv: Fortification Features and Armament. *Scientific Bulletin of the NLTU of Ukraine*. No. 20.10, pp. 335–345. [in Ukr.]

66. Onayko, N. (1966). Antique Imports to the Dnieper and Bug Regions in the 7th–5th Centuries BC. *Collection of Archaeological Sources*. No. D 1–27, pp. 1–70. [in Rus.]

67. Panteleimon Kulish. *Complete Collection of Works*. Kyiv, 2005. T. 1, 646 p. [in Ukr.]

68. Passek, T. (1945). Report on the Work of the Poroska Archaeological Expedition in 1945. *Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine*. F.E., 1945/4. 66 p. [in Rus.]

69. Passek, T. (1949). Poroska Archaeological Expedition of 1945. *Archaeological Sites of the Ukrainian SSR*. No. 2, pp. 209–222. [in Rus.]

70. Petrashenko, V. (1998). Report on the Survey of the Monastyrok Tract of the Kaniv District of the Cherkasy Region in 1998. *Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine*. F.E., No. 1998/22. 36 p. [in Ukr.]

71. Petrashenko, V., Kozyuba, V. (1999). *Coast of the Kakhovka Reservoir (Catalog of Archaeological Sites)*. Kyiv, 329 p. [in Ukr.]

72. Petrashenko, V., Maksymov, E. (2001). *Trakhtemyriv. Journey into Antiquity*. Kyiv, 2001. 104 p. [in Ukr.]

73. Petrashenko, V., Vinogradskaya, L., Bobrovsky, T., Kozyuba, V. (2000). Report of the Trakhtemyriv Expedition in 2000. *Scientific Archives of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine*. F.E., No. 2000/12. 56 p. [in Ukr.]

74. Petrashenko, V., Vynohorodska, L., Kozyuba, V. (2001). Works of the Trakhtemyriv Expedition in 2000. *Archaeological Discoveries in Ukraine 1999–2000*. Kyiv, 2001. pp. 189–192. [in Ukr.]
75. Petrenko, V. (1963). Report on the Work of the Poros Detachment. *Scientific Archives of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine*. F.E., No. 1963/55. 32 p. [in Rus.]
76. Petrenko, V. (1978). Scythian Jewelry of the 7th–3rd Centuries BCE. *Collection of Archaeological Sources*, No. D 4–5, pp. 1–144. [in Rus.]
77. Pokhilevich, L. (1864). *Tales of the Settlements of the Kyiv Province, or Statistical, Historical, and Ecclesiastical Notes on All Villages, Villages, Towns, and Cities Located within the Province*. Kyiv, 763 p. [in Rus.]
78. Priakhin, A., Razuvaev, Yu. (1993). Burials at the Semiluki Fortress of the Late Scythian Period (Excavations of 1986). *Early Iron Age Monuments of the Oka-Don Interfluve*. Ryazan, pp. 74–94. [in Rus.]
79. Razuvaev, Yu. (2018). Finds of Human Bones at Scythian-Period Settlements in the Forest-Steppe Don region. *Bulletin of Volgograd State University. History. Regional Studies. International Relations*. No. 23.6, pp. 6–17. [in Rus.]
80. V. V. Khvoyka's Excavations in the Summer of 1901. (1901). *Archaeological Chronicle of Southern Russia*. No. 3, pp. 181–185. [in Rus.]
81. Excavations in the Zarubsky Monastery. (1918). *Nashe Mynule* (Our Past), No. 2. pp. 200–201. [in Ukr.]
82. Rudynskyi, M. (1926). Finds in the Vicinity of Trakhtemyriv. *Brief Report of the VUAK for Archaeological Research in 1925*. Kyiv, pp. 100–102. [in Ukr.]
83. Rybakov, B. (1979). *Herodotu' Scythia: Historical and Geographical Analysis*. Moscow, 248 p. [in Rus.]
84. Rybakov, B. (1988). *Paganism in Ancient Rus*. Moscow, 783 p. [in Rus.]
85. Information on Archaeological Research, Ancient Monuments, Hoards, and Finds. (1907). *News of the Archaeological Commission*. No. 22 (suppl.). pp. 13–31. [in Rus.]
86. Skoryi, S. (1993). Ethnic Differentiation of the Scythian-Era Population of the Ukrainian Right-Bank Forest-Steppe. *First International Symposium "Sevastopolis" "Gravestones in South-Eastern Europe"*. Kazanlyk, pp. 56–57. [in Rus.]
87. Skoryi, S. (2003). *Scythians in the Dnieper Right-Bank Forest-Steppe*. Kyiv, 195 p. [in Rus.]
88. Skoryi, S., Bessonova, S. (1995). Scythian Era Mounds Near the Motronynske Hillfort (Based on Research Materials from 1988, 1990). *Archaeological Research in the Cherkasy Region*. Cherkasy, pp. 68–78. [in Ukr.]
89. Smirnova, G. (1961). Severinovskoye Settlement (Based on Materials of the South-Podolsk Expedition of 1947–1948, 1953). *Archaeological Collection of the State Hermitage*. No. 2. pp. 88–103. [in Rus.]
90. Suprunenko, O. (2016). Flat Necropolises of the Forest-Steppe Population of the Scythian Period in the Dnieper Left Bank. *Arheologia i davnia istoria Ukrainy* (Archaeology and ancient history of Ukraine), No. 2(19), pp. 257–269. [in Ukr.]
91. Telegin, D., Kruts, V., Nuzhny, D. (1979). Report on the Work of the Slavutich Archaeological Expedition in 1979 in the Kaniv Reservoir Area, the Lower Desna, and in Nadporozhye. *Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine*. F. E., No. 1979/18. 52 p. [in Rus.]
92. Terenozhkin, A. (1953). Report on Exploration in Porosye and along the Stugna River in 1953. *Scientific Archive of the Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine*. F.E., No. 1953/9. 21 p. [in Rus.]
93. Fialko, E. (2002). Local and Imported Ceramics from Excavations of the Defensive Structure of the Trakhtemirovsky Settlement. *Contemporary Problems of Archaeology*. Kyiv, pp. 228–230. [in Rus.]
94. Fialko, O., Boltrik, Yu. (2003). *The Attack of the Scythians on the Trakhtemiriv Hillfort*. Kyiv, 150 p. [in Ukr.]

95. Fundukley, I. (1848). *Survey of Graves, Ramparts, and Settlements of the Kyiv Province*. Kyiv, 128 p. [in Rus.]
96. Fundukley, I. (1852). *Statistical Description of the Kyiv Province*. St. Petersburg, 578 p. [in Rus.]
97. Celebi, E. (1961). *The Book of Travel (Excerpts from the Work of a 17th-Century Turkish Traveler)*. Moscow, 338 p. [in Rus.]
98. Shramko, B. (1975). *Scythian-Era Fortress near the Village of Belsk – the City of Gelon. Scythian World*. Kyiv, pp. 94–132. [in Rus.]
99. Shramko, B. (1987). *Belsk Hillfort of the Scythian Period (the City of Helon)*. Kyiv, 183 p. [in Rus.]
100. Büsching, A. *Geographie universelle traduite de l'Allemand*. Strasbourg: J. G. Treuttel, 1783. 568 p.
101. *Descriptio Borysthenis flviii, Vulgo Niepr, sive Dniepr Dicti*. (1662). Blaeu, I. *Geographiæ Blavianæ volvmen secvndvm, qvo lib. III, IV, V, VI, VII, Europæ continentvr*. Amstelædami. 1662. pp. 51–67.
102. *Cyaneae oder die im Bosphoro Thracico ligende hohe Stein-Klippen*. (1687). Augspurg, 74 S.
103. *Description d'Ukraine, qui sont plusieurs provinces du royaume de Pologne. Contenues depuis les confins de la Moscovie, jusques aux limites de la Transilvanie. Ensemble leurs moeurs, façons de vivre, et de faire la guerre par le sieur de Beauplan*. (1660). Rouen, 112 p.
104. Grabowski, M. (1850). *Ukraina dawna i terazniejsza*. Kijów, 172 s.
105. de Montpéreux, F. (1847). *Des tumulus, des forts et des renparts de la Russie. Annuaire des voyages et de la géographie pour l'année 1847: par une réunion de géographes et de voyageurs sous la direction de M. Frédéric Lacroix*. Paris, pp. 127–158.
106. Shelekhan, O. (2020). *Swords and Daggers of the Scythian Forest-Steppe*. Oxford, 287 p.

Summary

THE TRAKHTEMYRIV HILLFORT OF THE SKYTHIAN PERIOD IN THE DNIPRO FOREST-STEPPE RIGHT BANK REGION (RESEARCH AND PROSPECTS)

Halyna KOVPANENKO†

Candidate of Historical Sciences, leading researcher
Institute of Archaeology of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR

Oleksandr MOHYLOV

orcid.org/0000-0002-2400-2380

Candidate of Historical Sciences, senior researcher
Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine
email: mogilovod@gmail.com

Natalia KOVPANENKO

orcid.org/0000-0003-2119-7482

Candidate of Historical Sciences, research fellow
Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine
email: nkovp@ukr.net

The relevance of the research. The Trakhtemyriv hillfort is located on the right bank

of the Middle Dnipro region, is one of the largest monuments of the Scythian period in southern Eastern Europe. The monument has been known to researchers since at least the 1840s. Large-scale excavations have been carried out here. The research conducted by H.T. Kovpanenko was particularly significant. Numerous residential and economic complexes and religious sites have been discovered. Information about the burial rites of the settlement's inhabitants has been obtained. The vast amount of material obtained has not been introduced into scientific circulation. This necessitates further research.

The **purpose** of the article is to characterize the history of research on the Trakhtemyriv hillfort in Cherkasy region and to clarify the specifics of studying the monument during different historical periods.

Conclusions. The Trakhtemyriv settlement from the Scythian period is part of the Kyiv-Cherkasy local group of monuments of the Eastern European Forest-Steppe. It is located in the Poroska subgroup of monuments. The monument has been known in literature since the 19th century. Noteworthy works on this subject include those by P. Kulish, F. D. de Montperrey, L. Pokhylevych, I. Fundukley, and M. Grabovsky. At the end of the 19th century, the first items from Trakhtemyriv were included in collections formed by V. Antonovych and M. Brandenburg. During the Soviet era, the Trakhtemyriv hillfort was surveyed by M. Rudynsky, T. Passiek, O. Terenozhkin, and V. Petrenko, who established the early Scythian period of the monument. The most significant archaeological excavations at the site were carried out by H. Kovpanenko in 1964–1965. The scientist excavated an area of over 3 hectares and studied numerous residential and burial complexes. They include above-ground dwellings, dugouts, production facilities, and utility pits. Cult buildings and altars were discovered. A child's grave, bones in residential premises, and a collective burial were found on the settlement. The finds include molded and imported antique dishes, weapons, tools, bridle parts, and jewelry. In subsequent years, excavations were conducted by E. Maksymov, O. Petrashenko, L. Vynohorodska, and U. Boltryk. The material obtained from the Trakhtemyriv hillfort remains unsystematized. It requires a separate monographic study. The main tasks of such work should be to study the topography of the site, its defensive system, residential and economic buildings, burial rites and economic activities of the inhabitants, and the chronology of the complexes. It should also examine the place of the Trakhtemyriv hillfort among other contemporary sites in the Northern Black Sea region.

Keywords: Scythian period, Middle Dnipro region, hillfort, defensive system, dwellings, religious sites, burial, material culture.

Отримано редакцією/ Received: 10.04.26

Прорецензовано / Revised: 22.04.26

Схвалено до друку / Accepted: 28.04.26

ІСТОРІЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НА КАМ'ЯНСЬКІЙ СІЧІ¹

Анатолій ВОЛКОВ

orcid.org/0000-0002-9381-8447

науковий співробітник відділу охорони пам'яток історії, археології
та природи Національного заповідника «Хортиця»

email: feofant@gmail.com

Анотація. У статті представлено комплексний ретроспективний аналіз археологічного вивчення Кам'янської Січі (1709–1734) – унікальної пам'ятки національного значення, що входить до складу Національного заповідника «Хортиця». Систематизовано етапи досліджень від перших описів XIX ст. до сучасних розкопок 2017–2021 рр., які дали змогу уточнити планувальну структуру козацького укріплення, локалізувати виробничі комплекси та дослідити багатошаровість заселення регіону від доби енеоліту до середньовіччя. Особливу увагу приділено аналізу багатоджерельної бази матеріальної культури (кераміки, нумізматичних знахідок, залізоплавильних споруд) та критичному висвітленню катастрофічного стану пам'ятки внаслідок природної ерозії та руйнувань, завданих повномасштабним вторгненням РФ.

Ключові слова: Кам'янська Січ, запорозьке козацтво, археологічні дослідження, культурний шар, виробничі комплекси, кераміка, нумізматика, охорона культурної спадщини.

Постановка проблеми. Нагальною потребою сучасної польової археології є моніторинг пам'яток, що опинилися у зоні бойових дій. Моніторинг пам'яток – це комплекс організаційних, наукових та технічних заходів, що забезпечують систематичне спостереження за станом об'єктів культурної спадщини. Зазвичай складається з декількох етапів:

1. Збір та систематизація наявних архівних, документальних, історіографічних, картографічних даних про територію чи об'єкт.

2. Виявлення факторів ризику для об'єктів культурної спадщини та фіксація їхнього впливу.

3. Створення та ведення електронної бази даних з результатами спостережень

та оцінки стану об'єктів культурної спадщини.

4. Огляд території та стабілізація стану пам'ятки (за умови стабільної безпекової ситуації для дослідників).

5. Планові польові археологічні дослідження з метою її збереження та музеєфікації.

Оскільки останні два пункти сьогодні неможливо реалізувати, доцільно зупинитися на реалізації першого етапу довготривалого моніторингу археологічної пам'ятки Кам'янської Січі.

Нині «Кам'янська Січ, кладовище запорозьких козаків і могила кошового отамана Костя Гордієнка» має статус пам'ятки археології національного значення (Постанова Кабінету Міністрів

¹ Статтю підготовлено в межах виконання конкурсної теми МОН України «Північне Причорномор'я – контактна зона Запорозької Січі та Кримського ханства: протистояння і консолідація (XV–XVII ст.)» (№ 26БФ79 01. 2026-2028).

України від 03.09.2009 № 928) та у 2009 р. була включена до складу Національного заповідника «Хортиця». На прикладі цієї пам'ятки представимо правомірні та виправдані дії до початку польових досліджень у нових післявоєнних умовах.

Актуальність археологічного вивчення пам'ятки зумовлюється також тим, що у 2024 р. виповнилося 315 років від часу заснування Кам'янської Січі (1709) – однієї з ключових пам'яток доби козацтва. Вона належить до небагатьох запорозьких укріплених центрів, залишки яких частково збереглися *in situ*, що надає унікальні можливості для археологічного дослідження планувальної структури козацького укріплення, господарської діяльності й матеріальної культури запорозького козацтва з початку його існування, та зберегла більшість елементів матеріальної культури XVIII ст.

Мета статті полягає у комплексному аналізі письмових та археологічних джерел, історії появи Кам'янської Січі, узагальненні результатів попередніх археологічних досліджень пам'ятки. Окрему увагу приділено характеристиці основних етапів дослідження пам'ятки, уточненню наукових уявлень про її планувальну структуру, функціонування та матеріальну культуру, а також аналізу стану збереженості археологічних об'єктів, що дасть змогу здійснити перших два етапи моніторингу стану археологічної пам'ятки.

Виклад основного матеріалу. Кам'янська Січ була заснована на річці Кам'янка, у місці її впадіння у р. Дніпро, вище міста Кизикермен. Існування Кам'янської Січі підтверджується письмовими джерелами та матеріалами археологічних досліджень. Щодо періоду

її існування є певні розбіжності. У численних публікаціях та енциклопедичних виданнях вказується на два періоди існування Кам'янської Січі: 1709–1711 та 1730–1734 рр. Така думка спирається на дані, що наводять дослідники запорозького козацтва XVIII–XIX ст.: так, князь С. Мишецький, автор «Истории о козаках запорожских...», написаної у 40-х роках XVIII ст., стверджував, що після знищення за наказом Петра I Старої Січі на Чортомлику у 1709 р. козаки заснували Січ на Кам'янці. Невдовзі ця Січ була знищена московитами, після чого запорожці переселилися в урочище Олешки «на кримському боці Дніпра». Згодом Січ на Кам'янці була розграбована козаками з річки Самарь, незадоволеними своїм підлеглим щодо січовиків становищем. Після цього Січ знову була перенесена на Кам'янку, де проіснувала до повернення запорожців під московську протекцію у 1734 р. [14, с. 21–23]. О. Рігельман у праці «Летописное повествование о Малой России и ее народе» (1787) загалом повторює свідчення С. Мишецького, повідомляючи, що Січ була перенесена з Олешок на Кам'янку в 1733 р. [17, с. 96].

А. Скальковський у праці «История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского» (1841) відносить існування Кам'янської Січі до 1709–1711 рр., але, повідомляючи про розгром Січі на Кам'янці у 1711 р. та перенесення її в Олешки, взагалі не згадує «другого періоду» існування «Кам'янської» Січі. За його словами, з Олешок Січ була перенесена одразу на р. Підпільну [18, с. 180].

Також існує думка про існування Кам'янської Січі у 1730–1734 рр., вже після Олешківської. Так, у т. зв. «Записці в память потомную», що була складена

29 травня 1734 р. безпосередніми свідками подій за наказом кошового отамана Івана Малашевича, вказується, що після розгрому Чортомлицької Січі у 1709 р. козаки заснували нову Січ на Олешках, прожили там дев'ятнадцять років, у 1728 р. повернулися на Чортомлик, де пробули два роки, а в 1730 р. перейшли на р. Кам'янку. Точку зору автора вказаної «Записки...» розділяє Д. Яворницький [20, с. 113–114].

У своїх працях В. Мільчев, спираючись на письмові джерела з історії запорозького козацтва XVIII ст., виявлені ним в архівах Російської Федерації, Сербії, Хорватії, доводить існування Кам'янської Січі у 1730–1734 рр. На його думку, у 1709 р., після знищення Чортомлицької Січі та згодом поразки під Полтавою, козаки врятувалися на території Кримського ханства й заснували Січ в Олешках. На Кам'янці ж у той час існувало невелике поселення запорозьких козаків, які контролювали Каїрську переправу. У поселенні постійно перебувала козацька застава, функціонували митниця та ринок. У травні 1711 р. це поселення було спалене об'єднаним загоном московського війська та гетьманських полків під командуванням А. Ушакова, який виступив у похід з метою знищити Олешківську Січ. Однак постійні напади татар і запорожців перешкодили здійсненню цього задуму, тому руйнування козацького поселення у гирлі р. Кам'янки було подано як зруйнування самої «Нової» Січі [13, с. 171–172].

Початок історії археологічних досліджень в околицях с. Республіканець Бериславського району Херсонської області безпосередньо пов'язаний з дослідженнями Кам'янської Січі.

Перші візуальні обстеження та опис Січі зробив у 1844 р. співробітник «Одеського товариства історії та давнини» – місцевий поміщик М. Вертильяк. Зокрема, він зауважив наявність великої кількості могильних хрестів і зробив висновок, що кладовище було доволі великим [20, с. 104].

Подорожуючи півднем України і описуючи її природу та історію, етнограф та письменник О. Афанасьєв-Чужбинський у 1856 р. відвідав залишки Кам'янської Січі, знайшов та описав на території занедбаного цвинтаря декілька хрестів козацьких отаманів, зокрема хрест над могилою К. Гордієнка.

Наукові дослідження Кам'янської Січі започаткував Д. Яворницький. Він зробив опис і план Січі з позначенням залишків будівель. Користуючись матеріалами Д. Яворницького, В. Гошкевич уточнює ситуаційний план, проводить археологічні дослідження на території Січі та знаходить ґрунтовий могильник золотоординського часу на краю мису Стрілка, який вдалося датувати за характерними знахідками (спис, ніж, бронзове дзеркало та ін.). Кістяки більшості були у вербових та дубових трунах, залишки яких разом зі скобами зафіксовані в 7 могилах. Крім того, розкопано 3 наземні печі, за призначенням залізо-плавильні й господарчі, у північній частині Січі [9, с. 8].

В. Гошкевич вперше припустив, що цвинтар рядових козаків був відокремлений від могил старшини. Так само, вивчаючи матеріал, він зробив висновок, що Кам'янська Січ використовувалася двічі з перервою в декілька років [9, с. 8]. Також ним досліджено західну частину околиць с. Республіканець, де виявлений ряд поховань, датованих пізнім

середньовіччям, а також зафіксовано декілька курганних насипів [8, с. 108].

У 30-х роках ХХ ст. тут активно працювали М. Макаревич, Я. Краєвський, М. Мейерсон. Але їхні напрацювання та звіти зникли під час Другої світової війни.

Подальші дослідження проводилися Ф. Копиловим та О. Апанович у 1939, 1941, 1951, 1953 рр. У 1953 р. Ф. Копиловим було досліджено частину куреня та представлено його загальний вигляд. Об'єкт мав довжину 10 м та ширину 6 м. Стіни були заглиблені в землю на 1,5 м, слідів обмазки не виявлено, але знайдено фрагменти кахлю XVII–XVIII ст., що свідчить про те, що в курені була піч, однак інших ознак цього не виявлено [12, с. 1]. Крім того, з процесом підготовки чаші Каховського водосховища у 50-х роках минулого століття асоціюється початок досліджень – перша хвиля археологічного інтересу до козацьких старожитностей. У складі Нікопольсько-Гаврилівської експедиції Інституту археології був створений загін із промовистою назвою «Окремий загін з дослідження запорозьких пам'яток». Ф. Копиловим проведено розвідки та стаціонарні розкопки на території Чортомлицької та Покровської січей [7, с. 79–80].

З 1971 по 1975 р. охоронні розкопки проводить експедиція Державного історико-культурного заповідника на о. Хортиця під керівництвом В. Борисова, потім А. Сокульського, за участю Р. Юри та О. Бодянського. Інститут археології НАН України активно підтримує ці роботи. Розробляється програма дослідження козацької національної спадщини. За цей час обстежено значну ділянку Січі, зроблено топографічний план, проведено дослідження окремих

куренив і виробничих комплексів. У 1974 р. тут здійснено великі за обсягом археологічні роботи під керівництвом А. Сокульського – досліджено козацькі курені у першому та середньому рядах, виробничі комплекси та зроблено топографічний план [19]. Дослідження 1974 р. засвідчили, що багато об'єктів були зруйновані під час пожежі: розвалений та відбудований через кілька років виробничий об'єкт [19, с. 12], погрібець при майстерні також згорів та вдруге не використовувався, а був засипаний будівельними відходами [19, с. 14], постраждав крайній курінь в першому ряду куренив. Сліди пожежі фіксуються при дослідженні корчми у 1989 р. та куреня другого ряду в 1990 р. За результатами археологічних розвідок у 2009 р. також простежуються шар попелу, сліди руйнування артилерійським обстрілом, знайдено картеч та розбиті людські черепи.

З 1989 по 1991 р. на території Кам'янської Січі продовжуються археологічні дослідження на чолі з В. Ільїнським та А. Козловським. Завданням експедиції стало вивчення території Січі, визначення її кордонів і збереженості окремих частин, а також територій, прилеглих до неї. Але головною метою було проведення рятувальних археологічних робіт на об'єктах, яким загрожувало знищення. Під час розвідок уточнені кордони Січі та її розміри, зафіксовано і частково досліджено кладовище XVII ст., а також виявлено окремі поховання XVIII ст. за півтора кілометра від Січі. За цей же час розкопано кілька об'єктів XII–XIV ст., а також чотири будівлі, датовані часом існування Кам'янської Січі [10].

У 2009 р. на території Кам'янської Січі археологічна експедиція Національного заповідника «Хортиця» провела

суцільну розвідку вздовж берегових обривів с. Республіканець, під час якої було виявлено 8 зруйнованих об'єктів та закладено розкоп № 1, де дослідили залишки заглибленого в землю козацького куреня початку XVIII ст. з унікальними архітектурними деталями: сніями зі сходами, глинобитною підлогою, залишками печі-кам'янки та господарчими прибудовами. Крім архітектурних конструкцій, було знайдено фрагменти кахлів із геометричним орнаментом, скляні вироби, кераміку, залізне лезо коси, а також нетипові знахідки – фрагменти людських черепів та картеч, що можуть свідчити про штучне руйнування споруди артилерією. Також було закладено 17 шурфів, які дали змогу локалізувати залишки колишньої огорожі Січі у вигляді рову та кам'яної стіни, дослідити давню дорогу до Каїрської переправи та виявити добре збережені секції металоплавильного горна з тиглями і шлаками [11].

Археологічна розвідка Національного заповідника «Хортиця» під керівництвом Д. Никоненка у 2011 р. була націлена на пошук меж пам'ятки на периферії Січі через шурфування, локалізовано місце цвинтаря XIX ст. та в околицях с. Республіканець [15].

З 2017 по 2021 р. експедицією Національного заповідника «Хортиця» під керівництвом автора статті проводилися щорічні археологічні розвідки на території Кам'янської Січі та в її околицях. Археологічні дослідження пам'ятки, спрямовані на вивчення стратиграфії культурного шару, фіксацію археологічних об'єктів та матеріальних залишків, функціонування козацького укріплення, тривали до 2021 р. Отримані матеріали дали можливість уточнити особливості

формування культурного шару, простежити сліди господарської діяльності населення Січі, а також поповнити джерельну базу з історії матеріальної культури запорозького козацтва.

У 2017 р. співробітниками Національного заповідника «Хортиця» досліджено поховання на місці старого кладовища, розташованого на лівій беревій смугі р. Кам'янка, за 850 м від впадіння річки до Каховського водосховища. За антропологічними матеріалами зроблено краніологічні та остеологічні аналізи. Крім того, здійснено повітряну зйомку території кладовища та мису Стрілка, створено перший ортофотоплан цієї території [4].

У 2018 р. продовжилися дослідницько-рятувні роботи у передмісті. Було виявлено та досліджено глинобитну піч. За своєю будовою вона відрізняється від досліджених об'єктів минулих років, хоча, безумовно, є складовою частиною виробничих процесів Січі початку XVIII ст. Таким чином, об'єкт представляє собою завал двоярусної печі або горну з куполоподібним склепінням та топковою частиною, що складалася з двох камер [5]. На південному березі р. Кам'янка – мису Пугач – закладено два розвідувальних шурфи, де виявили культурний прошарок, за матеріалами тотожний пізньоскіфському городищу Консулівка, розташованому вище за течією р. Дніпро. Місцевим мешканцем передано до фондів Національного заповідника «Хортиця» скарб з 28 турецьких, російських та польських монет [5].

Дослідження 2019 р. саме на території Кам'янської Січі мали неінвазійний характер та були спрямовані на створення 3D-моделей і моніторинг стану пам'ятки [3].

У 2020 р. проводилося шурфування з пошуку північних меж пам'ятки та уточнення розташування кладовища запорозьких козаків. Вздовж уривчастого берега було закладено 7 розвідувальних шурфів [1].

Подальші дослідження були перервані внаслідок повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну у 2022 р. Воєнні дії призвели не лише до призупинення археологічних робіт, а й до значних пошкоджень самої пам'ятки. З листопада 2022 р. територія Кам'янської Січі перебувала під російською окупацією. У цей період на території пам'ятки військовими підрозділами були облаштовані фортифікаційні споруди – окопи, бліндажі та інші інженерні укріплення, спорудження яких спричинило механічне руйнування культурного шару та археологічних об'єктів. Такі дії є прямим порушенням міжнародних норм щодо охорони культурної спадщини під час збройних конфліктів, зокрема положень Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту [21].

Після відступу російських військ територія пам'ятки продовжує перебувати в зоні активного бойового впливу. Кам'янська Січ регулярно зазнає обстрілів з лівобережжя Дніпра, що створює постійну загрозу подальшого руйнування культурного шару та археологічних об'єктів. Через безпекову ситуацію станом на сьогодні відсутня можливість проведення повноцінного археологічного обстеження території, у зв'язку з чим точний масштаб пошкоджень залишається невстановленим.

За наявними даними, у лютому 2024 р. російські війська завдали по території пам'ятки удару із застосуванням

керованих авіаційних бомб, що спричинило значні руйнування культурного шару як у межах Січі, так і на прилеглій території. Пошкодження зазнали також окремі елементи історико-меморіального комплексу, зокрема кам'яний хрест, пов'язаний з ім'ям кошового отамана Костя Гордієнка, а також лапідарій – експозиція кам'яних археологічних предметів під відкритим небом.

Зазначені руйнування становлять лише частину відомих втрат культурної спадщини на території пам'ятки. Реальний масштаб пошкоджень може бути значно більшим і потребує комплексного археологічного та пам'яткоохоронного

Рис. 1. Керамічний посуд матеріалів Кам'янської Січі.

обстеження після стабілізації безпекової ситуації, тобто для здійснення наступних трьох етапів моніторингу пам'ятки.

Після завершення бойових дій перед науковою спільнотою постане важливе завдання проведення системного дослідження стану пам'ятки, фіксації завданих пошкоджень та розроблення комплексної програми консервації і відновлення залишків Кам'янської Січі. Така програма має поєднувати археологічні дослідження, пам'яткоохоронні заходи та сучасні методи документування (геофізичні дослідження, аерофотозйомку, цифрову фіксацію пошкоджень), що дасть змогу не лише зберегти залишки Кам'янської Січі, але й забезпечити подальше вивчення цього важливого центру історії запорозького козацтва.

На сьогодні залишки Кам'янської Січі розташовані в нижній, південній, частині мису Стрілка, при впадінні річки Кам'янки у Дніпро. Безпосередньо на території Січі зараз знаходяться чотири садиби мешканців с. Республіканець. Збереженість території досить погана через природні та антропогенні фактори. Сюди треба додати результати руйнування після підриву Каховської ГЕС [2, с. 132].

Матеріальна культура населення КС. За роки археологічних досліджень найбільш поширеними знахідками з території Січі є керамічні вироби – горщики, глечики, кухлі та люльки для паління тютюну. Вироби з глини складають найбільшу групу археологічних

Рис. 2. Керамічні вироби архітектурно-декоративного комплексу пам'ятки.

матеріалів з території Кам'янської Січі – 2836 одиниць зберігання основного та науково-допоміжного фондів в колекції Національного заповідника «Хортиця». Знайдені матеріали представлені побутовою та архітектурно-декоративною керамікою. Серед побутових глиняних виробів – столовий та кухонний посуд (2181 одиниця зберігання). Побутовий глиняний посуд представлений уламками вінець, стінок, ручок та плоских днищ тогочасного українського посуду майже усіх типів. Серед різновидів кухонного посуду, знайденого на території Кам'янської Січі, виділяються горщики (156 фрг.), глечики (24 фрг.), макітри

Рис. 3. Металеві вироби з матеріалів Кам'янської Січі.

(21 фрг.), горнятка (1 цілий екземпляр та 3 фрг.), кухлі (3 фрг.), тарілки (3 зразки), миски (2 фрг.), сільнички (4 одиниці з п'ятнадцяти фрагментів). Форму деяких виробів, представлених дрібними фрагментами, ідентифікувати неможливо (2344 фрг.) [16] (Рис. 1).

Керамічні вироби архітектурно-декоративного комплексу представлено кахлями для оздоблення печей (437 розвалів та цілих екземплярів). Унікальною є знахідка двох зліпків – заготовок пічних кухлів з сірої місцевої глини [16] (Рис. 2). Знахідки дрібної пластики відзначені насамперед глиняними люльками різних типів та розмірів (130 одиниць);

дископодібними пряслицями (2 од.); рибальськими грузилами (1 од.) та тиглями для плавки металу (63 фрг.) [13, с. 31]. Інші металеві речі представлені уламками інструментів, цвяхів, зброєю та фрагментами гарматних ядер (Рис. 3).

З матеріалів Кам'янської Січі слід згадати монети: Кримського ханства – 48 шт., польська монета – 1 шт., монети Московського царства – 17 шт., що датуються початком XVIII ст.

Висновки. Аналіз письмових джерел та наукових праць дослідників XVIII–XXI ст. свідчить про існування різних інтерпретацій щодо часу функціонування Кам'янської Січі. Поряд із традиційною концепцією двох періодів її існування (1709–1711; 1730–1734) сучасні дослідження, зокрема аналіз архівних джерел та археологічних матеріалів, дають змогу уточнити характер заселення території у гирлі р. Кам'янки. Археологічні дані підтверджують існування тут козацького поселення, що пережило щонайменше два етапи розвитку та зазнало руйнувань внаслідок воєнних подій початку XVIII ст.

Історія археологічного вивчення Кам'янської Січі охоплює понад півтора століття. Початковий етап досліджень пов'язаний із діяльністю краєзнавців та істориків XIX ст., які здійснили перші описи пам'ятки та зафіксували залишки козацького кладовища і архітектурних об'єктів. Наукові археологічні розвідки розпочалися на початку XX ст. та продовжувалися у наступні десятиліття різними експедиціями, що дало можливість локалізувати основні елементи планувальної структури Січі, дослідити окремі курені, виробничі комплекси та поховальні пам'ятки.

Особливо важливим етапом стали

дослідження другої половини ХХ ст., під час яких проведено масштабні археологічні роботи, уточнено топографію пам'ятки та досліджено низку об'єктів, пов'язаних із житловою та виробничою діяльністю запорозьких козаків. Археологічні розвідки початку ХХІ ст. дали змогу суттєво розширити джерельну базу, уточнити межі пам'ятки та зафіксувати нові археологічні об'єкти як на території самої Січі, так і в її околицях.

Археологічні роботи 2017–2021 рр. сприяли отриманню нових даних про структуру передмістя Кам'янської Січі, виробничі комплекси та характер господарської діяльності її мешканців. Виявлені об'єкти, зокрема печі та інші виробничі споруди, свідчать про розвиток ремісничого виробництва на території поселення. Дослідження прилеглих територій дали можливість також виявити пам'ятки інших історичних періодів – від енеоліту та бронзової доби до середньовіччя, що свідчить про тривалу та багатшарову історію заселення цього регіону.

Матеріали археологічних розвідок, що зберігаються у фондах Національного заповідника «Хортиця», становлять значний речовий комплекс. Численною категорією знахідок є керамічні вироби, представлені широким спектром побутового посуду, архітектурно-декоративних елементів та виробів дрібної пластики. Аналіз цих матеріалів дає змогу реконструювати особливості повсякденного життя, ремісничого виробництва, зокрема гончарства та металообробки. Простежено торговельно-економічні зв'язки населення Кам'янської Січі.

На прикладі багаторічного вивчення Кам'янської Січі представлено етапи

здійснення довготривалого моніторингу археологічної пам'ятки, яка перебуває в умовах окупації та деокупації. Показано необхідність здійснення перших двох етапів дослідження та охорони пам'ятки, що має не лише археологічне значення, а й історико-культурне.

Сучасний стан пам'ятки викликає серйозне занепокоєння. Тривалий вплив природних факторів, зокрема берегової ерозії, а також антропогенна діяльність призводили до поступового руйнування археологічних об'єктів ще до початку сучасних воєнних подій. Повномасштабна війна Російської Федерації проти України спричинила нові значні пошкодження території Кам'янської Січі, пов'язані з військовими діями та облаштуванням фортифікаційних споруд на її території.

У зв'язку з цим подальше вивчення та збереження пам'ятки потребують комплексного підходу після завершення бойових дій. Першочерговими завданнями мають стати детальне обстеження території, фіксація масштабів руйнувань, проведення рятувальних археологічних робіт та розроблення програми консервації, музеєфікації та охорони пам'ятки. Реалізація цих заходів допоможе не лише зберегти залишки Кам'янської Січі як важливого об'єкта культурної спадщини, але й продовжити її наукове дослідження у контексті історії запорозького козацтва та археології Південної України, а також надасть нові дані щодо формування української ідентичності у ранньомодерний період.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волков, А. В. Звіт про проведення археологічної розвідки «Кам'янська Січ-2020». *Науковий архів НЗХ*. 2020/1112. 2020.

2. Волков, А. В. Звіт про проведення археологічної розвідки «Кам'янська Січ-2021». *Науковий архів НЗХ*. 2021/1180. 2021.
3. Волков, А. В. Звіт про проведення археологічної розвідки «Республіканець-2019». *Науковий архів НЗХ*. 2019/1091. 2019.
4. Волков, А. В. Звіт про проведення археологічної розвідки на території Кам'янської Січі та в околицях с. Республіканець Бериславського р-ну Херсонської області у 2017. *Науковий архів НЗХ*. 2017/962. 2017.
5. Волков, А. В. Звіт про проведення археологічної розвідки на території Кам'янської Січі у 2018. *Науковий архів НЗХ*. 2018/995. 2018.
6. Волков, А. В. Косторізна справа Кам'янської Січі. *Археологія*. 2021. № 3. С. 130–145.
7. Гаврилюк, Н. О. Друга хвиля археологічного вивчення козацьких старожитностей (60–90-ті роки XX ст.). *INSULA*. 2024. № 7.
8. Гошкевич, В. И. Клады и древности Херсонской губернии. Херсон, 1903. Кн. 1. 176 с.
9. Гошкевич, В. И. Летопись музея за 1909, 1910 и 1911 гг. Херсон, 1912. Вып. 2.
10. Ильинский, В. Е. Отчет об исследованиях на Каменской Сечи в 1989 г. *Науковий архів НЗХ*. 1989/702.
11. Ильинский, В. Е. Отчет о работе археологической экспедиции Национального заповедника «Хортица» на Каменской Сечи и о Тягинь (Бериславского района Херсонской области). *Науковий архів НЗХ*. 2009/679.
12. Копилов, Ф. Б. Короткий звіт про роботу групи по дослідженню запорізьких пам'яток Никопольсько-Гаврилівської експедиції 1953 р. *Науковий архів ІА НАНУ*. 1953/18.
13. Мільчев, В. І. Запорізьке козацтво у підданстві Гіреїв. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2009. Вип. 26. С. 170–178.
14. Мышецкий, С. История о козаках запорожских, как оные издревле зачалися, и откуда свое происхождение имеют, и в каком состоянии ныне находятся. Одесса, 1852.
15. Никоненко, Д. Д. Звіт про проведення археологічної розвідки на території Запорізької та Херсонської областей у 2011 р. *Науковий архів НЗХ*. 2011/788.
16. Петрашина, П. Д. Залізоплавильний комплекс Кам'янської Січі. *Заповідна Хортиця: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Історія запорозького козацтва: в пам'ятках та музейній практиці»*. Запоріжжя, 2011.
17. Ригельман, А. И. Летописное повествование о Малой России и ея народе и козаках вообще. Москва, 1847.
18. Скальковский, А. А. История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского. Одесса, 1841.
19. Сокульский, А. Л. Отчет о работе ДАЭ – 1974. *Науковий архів ІА НАНУ*. 1974/119.
20. Яворницький, Д. І. Історія запорізьких козаків. Львів, 1990. Т. 1.
21. Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention 1954. *UNESCO*. URL: <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-protection-cultural-property-event-armed-conflict-regulations-execution-convention> (дата звернення: 27.03.2026).

REFERENCES

1. Volkov, A. (2020). Report on the Archaeological Survey “Kamianska Sich-2020”. *Scientific Archive of the National Reserve “Khortytsia”*, 2020/1112. [in Ukr.]
2. Volkov, A. (2021). Report on the Archaeological Survey “Kamianska Sich-2021”. *Scientific Archive of the National Reserve “Khortytsia”*, 2021/1180. [in Ukr.]
3. Volkov, A. (2019). Report on the Archaeological Survey “Respublikanets-2019”. *Scientific Archive of the National Reserve “Khortytsia”*, 2019/1091. [in Ukr.]
4. Volkov, A. (2017). Report on the Archaeological Survey on the Territory of

- Kamianska Sich and in the Environs of the Village of Respublikanets, Beryslav District, Kherson Region, 2017. *Scientific Archive of the National Reserve "Khortytsia"*, 2017/962. [in Ukr.]
5. Volkov, A. (2018). Report on the Archaeological Survey on the Territory of Kamianska Sich in 2018. *Scientific Archive of the National Reserve "Khortytsia"*, 2018/995. [in Ukr.]
6. Volkov, A. (2021). Bone-Carving Craft of Kamianska Sich. *Arheologia*, (3), pp. 130–145. [in Ukr.]
7. Gavrylyuk, N. (2024). The Second Wave of Archaeological Study of Cossack Antiquities (60s-90s of the 20th Century). *INSULA*, (7). [in Ukr.]
8. Goshkevich, V. (1903). *Hoards and Antiquities of the Kherson Province*. Kherson, 176 p. [in Rus.]
9. Goshkevich, V. (1912). *Chronicle of the Museum for 1909, 1910, and 1911*. Kherson, Issue 2. [in Rus.]
10. Ilyinskiy, V. (1989). Report on Research at Kamianska Sich in 1989. *Scientific Archive of the National Reserve "Khortytsia"*, 1989/702. [in Rus.]
11. Ilyinskiy, V. (2010). Report on the Work of the Archaeological Expedition of the Khortytsia National Reserve at Kamianska Sich and Tiahyn Island (Beryslav District, Kherson Region). *Scientific Archive of the National Reserve "Khortytsia"*, 2009/679. [in Rus.]
12. Kopylov, F. (1953). Short Report on the Work of the Group for the Study of Zaporozhian Sites of the Nikopol-Gavrilivka Expedition in 1953. *Scientific Archive of the SA IA NASU*, 1953/18. [in Ukr.]
13. Milchev, V. (2009). Zaporozhian Cossacks under the Suzerainty of the Gireys. *Scientific works of the Faculty of History of Zaporizhia National University*. Issue 26, pp. 70–178. [in Ukr.]
14. Myshetskiy, S. (1852). *History of the Zaporozhian Cossacks: How They Began in Ancient Times, Where Their Origin Comes From, and Their Current State*. Odesa. [in Rus.]
15. Nykonenko, D. (2011). Report on the Archaeological Survey on the Territory of Zaporizhzhia and Kherson Regions in 2011. *Scientific Archive of the National Reserve "Khortytsia"*, 2011/788. [in Ukr.]
16. Petrashyna, P. (2011). Iron-Smelting Complex of Kamianska Sich. *Khortytsia Reserve: materials of the V International Scientific and Practical Conference "History of the Zaporozhian Cossacks: in Monuments and Museum Practice"*. Zaporizhzhia. [in Ukr.]
17. Rigelman, A. (1847). *Chronicle Narrative about Little Russia, Its People, and the Cossacks in General*. Moscow. [in Rus.]
18. Skalkovskiy, A. (1841). *History of the New Sich or the Last Zaporozhian Kish*. Odesa. [in Rus.]
19. Sokulskyi, A. (1974). Report on the Work of the DAE — 1974. *Scientific Archive of the SA IA NASU*, 1974/119. [in Rus.]
20. Yavornytskyi, D. (1990). *History of the Zaporozhian Cossacks*. Lviv, Vol. 1. [in Ukr.]
21. UNESCO. (1954). Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention 1954. [online] Available at: <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-protection-cultural-property-event-armed-conflict-regulations-execution-convention> [in Eng.]

Summary

HISTORY OF ARCHAEOLOGICAL RESEARCH AT KAMIANSKA SICH

Anatolii VOLKOV

orcid.org/0000-0002-9381-8447

researcher at the Department of Protection of Historical,
Archaeological, and Natural Monuments, Khortytsia National Reserve
email: feofant@gmail.com

The relevance of the research. The importance of this topic is due to the fact that Kamianska Sich (1709–1734) is one of the few Cossack fortified centers whose remains have been partially preserved in situ, providing unique opportunities for studying the planning structure, economic activities, and material culture of the Zaporozhian Cossacks. The systematic scientific study of this site of national importance is crucial for the protection and promotion of Ukrainian historical and cultural heritage. Currently, the relevance is further emphasized by the catastrophic state of the monument caused by natural erosion and, most critically, by the severe damage inflicted during the full-scale Russian invasion, including the destruction of the cultural layer by enemy fortifications and direct air strikes in 2024.

The **purpose** of the study is to conduct a comprehensive retrospective analysis of the history of archaeological research at Kamianska Sich, to generalize the results of previous studies, to clarify scientific understanding of its spatial structure and functioning, and to analyze the current state of preservation of archaeological objects in the context of modern challenges.

Conclusions. The analysis of the archaeological study of Kamianska Sich, spanning over a century and a half, confirms the existence of at least two stages of the Cossack settlement's development and its destruction during the military events of the early 18th century. Systematic research, particularly the 2017–2021 expeditions, significantly expanded the source base regarding the suburb's structure, handicraft production (specifically pottery and iron processing), and the multi-layered history of the region from the Eneolithic to the Middle Ages. However, the current state of the monument is critical. The destruction caused by the Russian Federation's military aggression constitutes a grave violation of international norms for the protection of cultural heritage. Post-war priorities must include a comprehensive damage assessment, emergency rescue excavations, and the development of a long-term conservation and restoration program to preserve Kamianska Sich as a vital symbol of Ukrainian Cossack history.

Keywords: Kamianska Sich, Zaporozhian Cossacks, archaeological research, cultural layer, production complexes, ceramics, numismatics, protection of cultural heritage.

Отримано редакцією/ Received: 16.03.26

Прорецензовано / Revised: 31.03.26

Схвалено до друку / Accepted: 28.04.26

ІСТОРИЧНІ ПАМ'ЯТКИ ТА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ

УДК 903(477)"2022/2026"

DOI:10.17721/2413-7065.2(99).2026.362525

ISSN(print) 2413-7065

ISSN(online) 2413-7103

ЗБЕРЕЖЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ: ВИКЛИКИ ВОЄННОГО ЧАСУ АБО РУТИНА ПОВСЯКДЕННЯ?

Дмитро КАРАВАЙКО

orcid.org/0000-0001-9309-6707

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу археології
раннього залізного віку Інституту археології НАН України
email: dmytro.karavaiko@gmail.com

Майя ХОРУЖА

orcid.org/0009-0001-0075-0587

молодший науковий співробітник сектору наукових фондів
Інституту археології НАН України
email: pchiolkam@gmail.com

Анотація. Проблема охорони культурної спадщини стала актуальною як ніколи з початком повномасштабного вторгнення. Руйнації пам'яток внаслідок сільськогосподарської діяльності, масштабних грабіжницьких розкопок та військових фортифікацій в межах охоронних зон зафіксовані археологічною моніторинговою експедицією на території Сумської області в 2023 році. Обстежено 59 пам'яток археології, що локалізуються переважно в прикордонній зоні. Фіксація збитків, завданих війною, є першочерговим завданням сьогодення. Незадовільний стан багатьох пам'яток, які руйнуються в результаті сільськогосподарської діяльності або грабіжницьких розкопок, вимагає розробки нових підходів до збереження археологічної спадщини. Один з них і запропонований в поданій статті.

Ключові слова: археологічні пам'ятки, Сумська область, охорона культурної спадщини, моніторинг.

Постановка проблеми. З початком повномасштабного вторгнення сотні, а можливо, й тисячі пам'яток археології опинилися під загрозою знищення. Реальні масштаби руйнації ще належить встановити. Дієві заходи щодо збереження археологічної спадщини України набувають все більшої актуальності. Крім війни, на жаль, наявні ще кілька факторів. Чималу шкоду пам'яткам завдають фермерські господарства. Систематично розорюються насипи курганів, які розташовані на сільськогосподарських угіддях. Окремим пунктом відзначимо незаконне будівництво в межах пам'ятки без проведення попередніх археологічних

розкопок. Такі руйнівні дії призводять до безповоротних втрат. Катастрофічного розмаху набули грабіжницькі розкопки, або так звані «коп». Неконтрольований, вільний продаж металодетекторів призвів до того, що це «хобі» все більше й більше набуває популярності. Тисячі артефактів осідають в приватних колекціях, продаються за кордон. Частину цих речей вдається вилучити та передати до музейного фонду України. На жаль, контекст знахідки втрачається, а відповідно, й інформативність предмета. Проблема діяльності грабіжників набуває все більшої актуальності, привертає увагу широкої спільноти, постійно

обговорюється на різних конференціях, круглих столах, інтернет-платформах тощо. Певні кроки до її вирішення вже зроблені, втім дієвий механізм, який би допоміг протистояти, а в ідеалі зовсім припинити вандалську діяльність любителів «легких знахідок», і досі відсутній. Закони та відповідні правові акти не в змозі зупинити недоброчесних аграріїв. Свої корективи в пам'яткоохоронну діяльність внесла війна.

Огляд досліджень і публікацій. Основним джерелом роботи є результати археологічних розвідок з метою моніторингу стану пам'яток, проведеного авторами в межах Сумської області в 2023 р. Підсумки робіт оформлено у вигляді наукового звіту, переданого до архіву Інституту археології НАН України¹, та короткого повідомлення на сторінках щорічника «Археологічні дослідження в Україні» [6]. Список статей, в яких так чи інакше постають питання захисту пам'яток археології, не такий великий, що пояснюється передусім практичним підходом до вирішення проблеми. Результати останніх таких робіт висвітлено в колективній статті про охоронні дослідження архітектурно-археологічної експедиції в 2018–2020 рр. [4]. Проблеми, пов'язані із збереженням археологічної спадщини та обліку об'єктів археології Києва, порушувалися неодноразово [3]. А з початком війни вирішення цих питань стало ще більш актуальним. Саме Київ та область були першим регіоном в Україні після 2022 р., де проведений моніторинг археологічних пам'яток, які так чи інакше постраждали в результаті бойових дій. Відзначено кризовий стан у системі обліку пам'яток

та нагальна необхідність фіксації збитків, завданих війною [2]. Роботи в цьому напрямку розпочато, а засоби та методи, які б відповідали реаліям часу, лише на стадії розробки [5].

Список робіт можна було б продовжити, втім і наведених прикладів достатньо, щоб переконатися в тому, що проблема охорони культурної спадщини останнім часом на слуху та постійно постає в інформаційному просторі.

Мета статті – на прикладі сучасного стану пам'яток археології Сумської області привернути увагу широкої громадськості до проблеми охорони культурної спадщини України.

Виклад основного матеріалу. Пам'яткоохоронна діяльність під час війни набуває своєї специфіки. З початком воєнних дій в 2014 р. до співробітників Інституту археології НАН України неодноразово зверталися військовослужбовці, які під час побудови оборонних споруд знаходили окремі археологічні артефакти та передавали їх до наукових фондів. Завдяки такій ініціативі врятовано не один предмет, встановлено місцезнаходження нових пам'яток. На захист археологічної спадщини країни стали й професійні археологи, які, перебуваючи в лавах ЗСУ, здійснювали і здійснюють рятівні розкопки, аврально рятують пам'ятки від повного знищення, ретельно фіксуючи всю інформацію.

Важливою частиною наукової діяльності в умовах війни став моніторинг стану археологічної спадщини в зоні проведення воєнних дій. Цей процес розпочався з 2015 р. шляхом встановлення поодиноких фактів пошкодження

¹ З огляду на воєнний стан та роботи в прикордонній зоні у статті, на відміну від звіту, відсутні конкретні назви деяких пунктів та їхнє точне місцезнаходження.

об'єктів археологічної спадщини в результаті використання у воєнних цілях або обстрілів. У 2016 р. відбулася перша моніторингова місія на Луганщину, яку очолив С. Теліженко. Під час вибіркового проведення огляду об'єктів археологічної спадщини поблизу лінії розмежування були зафіксовані випадки їхнього пошкодження в результаті потрапляння артилерійських снарядів, побудови оборонних споруд та облаштування стрільбищ. Ця робота продовжилася і у наступні роки під час виконання програми інвентаризації об'єктів археологічної спадщини на території Луганської області, яка завершилася у 2021 р. Крім ділянок лінії розмежування, куди співробітники Інституту археології мали доступ, аналогічні обстеження були проведенні вздовж лінії інженерно-технічного облаштування українсько-російського кордону (проект «Стіна») в межах Міловського (пізніше Старобільського) району Луганщини. Паралельно моніторинг стану об'єктів археологічної спадщини здійснювався в дистанційному режимі – за допомогою вивчення супутникових зображень та досліджень інформації у соціальних мережах. З початку повномасштабного вторгнення країни-агресорки на територію України темою моніторингу стану об'єктів культурної спадщини загалом стали займатися й інші науковці Інституту, оскільки територія досліджень охопила значно більшу територію України. Поступово до цього процесу почали долучатися численні громадські організації, які фінансуються за рахунок міжнародних грантів.

Наприкінці 2024 р. у складі Збройних сил України утворено підрозділ, який займається захистом культурної спадщини

під час війни. Він функціонує у структурі цивільно-військового співробітництва ЗСУ. В його повноваження входить координація дій, спрямованих на захист, збереження та запобігання знищенню об'єктів культурної спадщини, які опинилися під загрозою внаслідок бойових дій. До складу цього підрозділу увійшли військовослужбовці, які мають відповідну освіту та попередній досвід роботи у сфері культури, археології, історії та музейної справи.

У 2022 р. в Інституті археології НАН України створено спеціалізовану Моніторингову археологічну експедицію (далі – МАЕ) з двома обласними загонами у складі – Київським і Чернігівським. Археологічні дослідження проводилися співробітниками МАЕ ІА НАН України за рахунок дослідницького пілотного проекту Інституту археології НАН України (керівник – член-кореспондент НАН України А. Буйських) і фінансової підтримки Німецького археологічного інституту – «Ukrainian Archaeological Heritage, threatened by War: saving and protection / Українська археологічна спадщина, постраждала під час війни: порятунок та захист» та індивідуального гранту. Керівником експедиції був призначений кандидат історичних наук, старший науковий співробітник В. Івакін.

З 2023 р. експедиція розширила свій ареал діяльності, куди увійшла й Сумська область зокрема. Керівник Сумського загону МАЕ – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу археології раннього залізного віку Інституту археології НАН України Д. Каравайко. Основні роботи проводилися влітку – восени 2023 р.

В результаті розвідок було обстежено

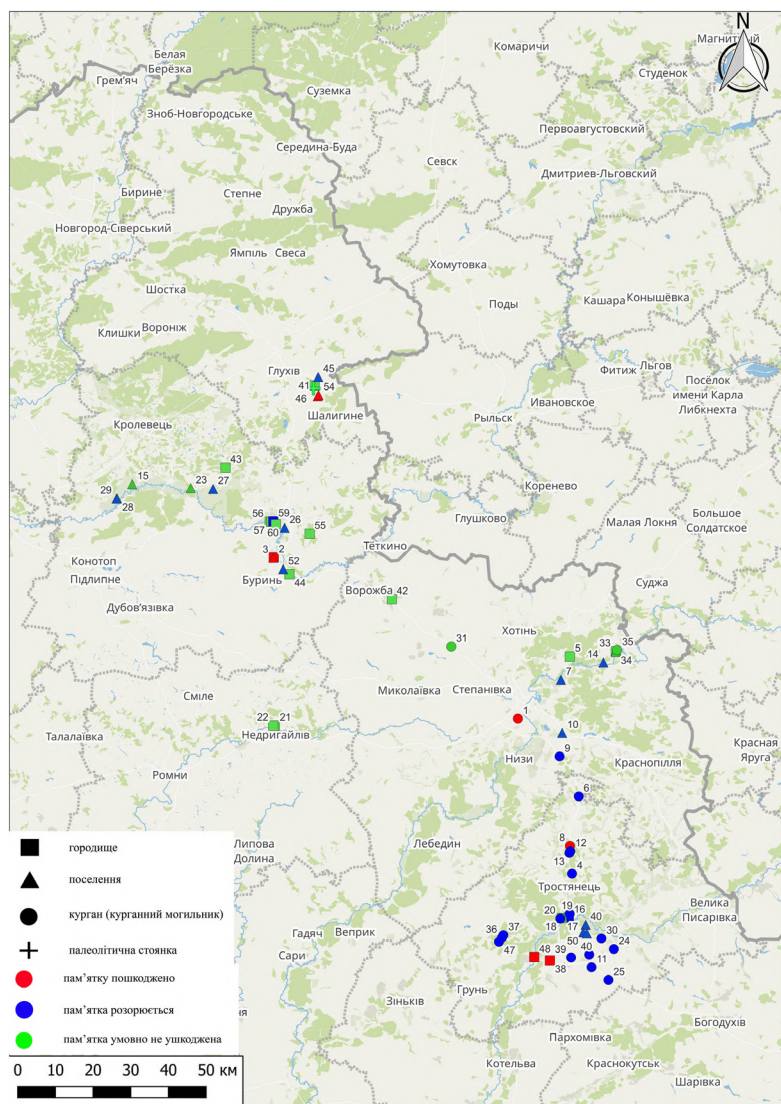

Рис. 1. Карта пам'яток археології Сумщини, обстежених моніторинговою експедицією 2023 р.

59 пам'яток археології та один кар'єр (Рис. 1). Серед них 16 городищ, 20 неукріплених поселень, 15 курганних могильників, 6 поодиноких курганів, 1 палеолітична стоянка (ще один пункт під питанням). Виявлено 5 раніше невідомих поселень, переважно доби неоліту, часів Київської Русі та козацтва.

На момент дослідження не пройшло

й півтора року, як українські війська остаточно звільнили всі населені пункти Сумської області від російського вторгнення. У зв'язку з цим під час проведення моніторингових досліджень виникали певні труднощі. Частина території була замінована, в окремих пунктах дислокувалися військові ЗСУ, що унеможливлювало обстеження деяких

пам'яток археології. З огляду на воєнний стан та прикордонну територію до роботи залучаються працівники поліції та військові. Слід відзначити й ініціативу голови однієї територіальної громади, який під час побудови оборонних споруд запросив до співпраці археологів. В результаті вдалося запобігти руйнуванню одного з курганных могильників на трасі Путивль – Суми. З особливою небезпекою були пов'язані розвідки на пам'ятках, які знаходились у безпосередній близькості від кордону. Артилерійські обстріли тут постійне явище.

Тактика ворога на початку повномасштабного вторгнення не передбачала ведення затяжних боїв і була спрямована на якнайшвидше просування військ до основних стратегічних точок Сумської області та поза її межами. Відповідно обстеження проводилися переважно вздовж основних транспортних артерій – автомобільних доріг. Основними напрямками були наступні: Путивль – Буринь – Суми; Путивль – Глухів; Суми – Недригайлів; Суми – Тростянець – Охтирка. Завданням було

візуальне та інструментальне обстеження ділянки з метою виявлення наявності або відсутності руйнувань культурних нашарувань на археологічних об'єктах і пам'ятках. Серед останніх увагу приділено городищам, шість з яких мають статус пам'ятки національного значення. Під загрозою часткового руйнування опинилися кургани вздовж доріг, які були стратегічними високими місцями. Оглядалися поселення та території, на яких влаштовано оборонні споруди.

Розвідками 2023 р. на трьох пам'ятках зафіксовано пошкодження, що пов'язані з веденням бойових дій. Відчутних руйнацій зазнав курганный могильник «Аеропорт», розташований в стратегічному місці, безпосередньо на в'їзді в м. Суми. Він нараховує 9 насипів різної висоти. Пошкоджено ділянку площею близько 180 кв. м та глибиною до 1,8 м. В двох місцях виявлено заглиблені об'єкти, які, вірогідно, є залишками поховань (Фото 1).

Особливу увагу приділено обстеженню городищ, які розташовані на домінуючих висотах. Сучасні оборонні

Фото 1. Курганный могильник «Аеропорт», сліди руйнацій.

споруди, що пошкодили культурний шар, зафіксовано лише на одному укріпленні – городищі національного значення роменсько-давньоруського часу неподалік м. Путивль. Зруйновано площу близько 25 кв. м. Більшість городищ поросли густим лісом та чагарником, що врятувало їх від руйнації.

Ще одне нововиявлене поселення в Шосткинському районі оглянути не вдалося через близькість його до кордону та активність бойових дій. Під час створення оборонних споруд тут було виявлено матеріали часів козацтва та Київської Русі. Інформацію отримано від співробітника НЗ «Глухів», який безпосередньо брав участь в обороні цієї ділянки фронту. Площа руйнацій не встановлена.

Крім того, зафіксовано руйнації в межах охоронних зон курганів та курганних могильників, які розташовані вздовж стратегічно важливих доріг

області. Катастрофічних наслідків вони не мають, втім детальний огляд окремих ділянок є нагальною справою.

Осібні слід згадати пам'ятки, що опинилися на тимчасово окупованих територіях та знаходяться неподалік зони воєнних дій або в безпосередній близькості від державного кордону. Деякі з них донедавна активно досліджувалися. Проводилися археологічні розкопки, в науковий обіг вводилася нова інформація. Доступ до них зараз або обмежено, або ж заблоковано повністю. Наприклад, городище Ширяєве, яке вивчалось авторами в 2017–2021 рр., є ключовою пам'яткою басейну р. Сейм скіфського часу. За цей період отримано виразний матеріал, який дає змогу поглибити наші знання про окремо взятий регіон. Продовження робіт унеможливується через близькість кордону. І таких прикладів не один.

В результаті моніторингу

Фото 2. Курганний могильник «Королівські могили» поблизу с. Маракучка. Сучасний стан.

встановлено, що більшість пам'яток руйнується внаслідок господарської діяльності. Якщо звичайна оранка не може завдати значної шкоди поселенню, то для курганів вона становить суттєву небезпеку. Яскравим прикладом негативного впливу сільськогосподарської діяльності є курганний могильник, розташований поблизу сіл Кириківка та Маракучка Охтирського району, в урочищі з промовистою назвою «Королівські могили». Такий топонім міг виникнути лише завдяки наявності грандіозних насипів. Ще на топографічній карті середини 80-х років XX ст. вказана висота найбільших курганів – 6 та 3 м. Сучасна висота насипів сягає від 1 до 2 м. На наших очах «завдяки» оранці «Королівські могили» перетворюються на «Рядові могили», а незабаром їхні сліди на поверхні буде взагалі важко побачити (Фото 2). На жаль, така ситуація характерна для більшості обстежених курганів. Частина насипів не взята на облік і не має охоронного номера. На першому ж місці стоїть безвідповідальність фермерів, які не лише не дотримуються меж охоронної зони, але й свідомо рік за роком

знищують пам'ятку археології. Як і у випадку з городищами, неушкодженими залишаються насипи, які поросли чагарником, але й в цьому разі оранка підходить максимально близько та з кожним роком все більше і більше руйнує полог кургану.

На окрему увагу заслуговує активна діяльність людей та техніки на кар'єрах. Особливо небезпечна вона для невеликих насипів курганів, які майже непомітні на поверхні. Порухення законодавства зафіксовано поблизу с. Пологи неподалік Охтирки. Курганний могильник тут налічує 32 насипи, що витягнуті ланцюжком зі сходу на захід. Загальна протяжність могильника 3 км. Він поділяється на три групи. Курган № 15 першої групи заввишки 1,3 м та діаметром 35 м в результаті розширення видобутку кварцового піску та глини опинився на останці посеред кар'єру (Фото 3). Формально пам'ятку археології не було знищено, хоча й порушено охоронну зону, втім створено всі передумови для подальшого руйнування внаслідок ерозії ґрунту. Очевидно, що курган потребує негайних охоронних досліджень, але, на

Фото 3. Курган № 15 поблизу с. Пологи Охтирського району. Кар'єр.

жаль, здійснити їх в таких умовах вкрай проблематично.

Нарешті, не можна не згадати проблему незаконної забудови на пам'ятках археології. Попри те, що поселення у с. Велика Чернеччина Сумського району внесене до Державного реєстру нерухомих пам'яток України за категорією «місцева», більша частина поверхні знаходиться під приватною забудовою та розорюється під городи. Виявлено також руйнування частини культурного шару та рельєфу території місцевим жителем, який спланував береговий схил Псла та перетворив його на каскад терас. Культурний шар в цьому місці зруйновано повністю.

Аж ніяк не можна оминати проблему «чорної археології» або, якщо називати все своїми іменами, проблему грабунку пам'яток археології. Звісно, вона охоплює територію значно більшу, ніж Сумська область, а історія цього діяння сягає глибини віків. Скіфські кургани грабували самі учасники поховальної процесії [8, с. 427–445]. Не нехтували цим і козаки під час видобутку селітри [9, с. 10–11]. Знамениту «Сибірську колекцію Петра І» в Ермітажі сформовано в результаті руйнації та грабіжництва величезної кількості курганів [8, с. 429].

Не уникли такої печальної долі й городища. Багато в чому посприяли цьому легенди про заховані скарби [10]. Майже всі городища Путивльського Посейм'я, які мають високі «баштоподібні» вали, зовні схожі на курган, постраждали в результаті пошукової діяльності селян в XIX – на початку XX ст. Кожен такий вал має на верхівці глибоку яму, а подекуди й не одну, адже саме тут, під величезною горою землі, і мав бути схований скарб. Так, неподалік села Дунаєць, на правому

березі Есмані, в колишньому Глухівському, а зараз Шосткинському районі Сумської області, розташоване городище, відоме у літературі під назвою «Мазепин Погріб». Очевидно, за легендою, гетьман України сховав тут свої скарби. В пошуках легендарного погребя селяни фактично знищили культурний шар на майданчику городища.

Але всі ті руйнації не йдуть в жодні порівняння з сучасними. Вільне використання приборів для пошуку металів фактично стало вироком для багатьох пам'яток археології. Переважна більшість «любителів пошуку» вважають це невинним хобі і навіть не усвідомлюють протиправність своїх дій. Інші об'єднуються у групи та цілеспрямовано, крок за кроком, за допомогою детектора і лопати перегортають сотні, а то й тисячі кубометрів землі, знищуючи пам'ятку. Таку долю спіткало Басівське городище неподалік м. Ромни. Центральна частина укріплення «Башта» нещадно та варварськи розкопується, а сліди руйнації помітні навіть на знімках з космосу. Жодні роз'яснення і в особистих бесідах, і через мас-медіа не призводять до порозуміння. Неможливо поставити охорону на кожній пам'ятці. Єдине, що залишається фахівцям, – це фіксація правопорушень та звернення до відповідних органів з позовом.

Під час моніторингу 2023 р. сліди грабіжницької активності зафіксовані на всіх городищах, що мають виразний культурний шар. Не так вони помітні на неукріплених пам'ятках, адже сліди незаконної діяльності щороку нівелює оранка. Однак результати такого грабунку катастрофічні. Вся територія поселення розподіляється на окремі ділянки, які в свою чергу систематично обстежуються

за допомогою металодетектора. Як підсумок, найбільш атрактивні речі опиняються в приватних колекціях, а сама пам'ятка залишається без важливого контексту. Цинізм «любителів пошуку за допомогою металодетектора» не має меж. Так, на поселенні Любитове I, яке є нововиявленим, було встановлено «пам'ятний знак», вірогідно, на згадку про вдале пограбування. Аналогічний знаходиться на вщент пограбованому городищі Лобанова Гора, на майданчику якого помітно сліди не тільки ямок, а й цілих розкопів, проведених незаконно.

Крім розвідок, Сумським загonom МАЕ проведено й невеликі охоронні розкопки. У ніч з 7 на 8 березня 2022 р. по історичному середмістю Охтирки московською авіацією був нанесений

бомбовий удар. У результаті сильно постраждав будинок краєзнавчого музею. Архітектурною експертизою визначено необхідність посилення опорних стін і фундаментів будинку. Під час підготовчих робіт в одній із секцій підвальної частини будинку виявлено фрагменти гончарного посуду модерного часу. За ініціативою директора музею Л. Міщенко реконструкцію було призупинено та запрошено археологів.

Для визначення потужності культурного шару та з'ясування стратиграфії залягання шарів по центру підвального приміщення закладено 2 пробних шурфи загальною площею 8 кв. м. Частково досліджено споруду XVIII ст., яка мала як мінімум два яруси – підземний (господарський) та наземний (житловий).

Фото 4. Городище Ігорівка (1) та курган Боромля (2). Сучасний стан.

Отримано виразний матеріал цього часу – фрагменти посуду та кахлів, залишки скляної посуду, залізні та мідні вироби [7]. Це були перші археологічні дослідження на території Охтирської фортеці з часів розкопок за директорства М. Горвата у місцевому краєзнавчому музеї в 1928 р.

Висновки та пропозиції. На сьогодні є щонайменше три руйнівних фактори, що впливають на стан пам'ятки археології: 1) сучасна російсько-українська війна; 2) недбала та злочинна господарська діяльність; 3) грабунок за допомогою металодетекторів.

Війна триває... Поступово налагоджується продуктивна співпраця між військовими та археологами, що дає змогу зберегти від пошкодження багато пам'яток археології. Початок такої взаємодії покладено ще до повномасштабного вторгнення, коли було видано пам'ятку-посібник для військових, які протидіяли російській агресії на Сході України [1]. Порозуміння вдається досягти й зараз, про що і було зазначено вище.

Жодні закони та правові акти не можуть зупинити ані недбайливих фермерів, ані «любителів» пошуку старовини. Вимагати від держави посилення заходів щодо охорони культурної спадщини – банально. Напевне, мали б створюватися загони охорони як складові частини правоохоронних органів, втім і вони не в змозі контролювати величезний масив пам'яток археології. Вихід із складної ситуації підказує сама природа. Під час моніторингової експедиції було оглянуто городище на лівому березі Сейму в с. Ігорівка. Майданчик повністю поріс чагарником, а непролазна рослинність навіть не дала можливості оглянути

майданчик укріплення (Фото 4:1). Це рятує пам'ятку від пограбувань, які, за повідомленням місцевих жителів, до останнього часу відбувалися систематично. На Десні в межах Коропського району, на околицях с. Бужанки, городище повністю поросло кущами акації. Жодні незаконні роботи з металодетектором тут неможливі. Рослинність на окремих курганах (Фото 4:2) рятує їхні насипи від систематичного розорювання (на жаль, не завжди від пограбування). Сама природа стала на захист пам'яток, і використати цей «досвід» ми зобов'язані. Такий простий, але дієвий спосіб штучного засівання пам'яток археології не вимагає великих фінансових витрат і дасть змогу зберегти кургани та поселення для майбутніх поколінь.

Наприкінці відзначимо, що прикордонні території, зокрема й в межах Сумської області, є або територією воєнних дій, або територією можливих воєнних дій. Значна кількість пам'яток археології розташована в безпосередній близькості до країни-агресорки та недоступна для повноцінного обстеження. Залишається загроза їхнього часткового знищення чи пошкодження культурного шару. Саме цим обумовлена актуальність та необхідність подальших робіт з моніторингу пам'яток археології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Археологічні пам'ятки і війна / упоряд. С. Теліженко. Львів, 2020.
2. Буйських, А., Івакін, В., Шидловський, П., Зоценко, І. Пам'ятки археології під час війни: польовий досвід та юридичний аспект (на прикладі робіт МАЕ у м. Києві та Київській області у 2022 р.). *Vita Antiqua*. 2023. № 14. С. 36–59.
3. Зоценко, І., Корнієнко, М., Шидловський, П. Облік об'єктів археологічної

спадщини Києва: проблеми та перспективи. *Київські збірники історії, археології, мистецтва та побуту*. 2022. Вип. 1 (3). С. 37–45.

4. Івакін, В., Зоценко, І., Осадчий, Р., Оленич, А., Сорокун, А. Пам'яткоохоронні археологічні роботи архітектурно-археологічної експедиції Інституту археології НАН України у Київській області (2018–2020). *Пам'яткознавчі студії: проблеми, практики, перспективи розвитку*. 2020. Вип. 1. С. 274–281.

5. Івакін, В., Зоценко, І. Перспективи використання супутникових знімків для моніторингу стану пам'яток культурної спадщини. *Пам'яткознавчі студії: проблеми, практики, перспективи розвитку*. 2020. Вип. 1. С. 301–308.

6. Каравайко, Д., Берест, Ю., Осадчий, Є., Ступак, Д., Хоружа, М. Моніторинг пам'яток археології Сумщини. *Археологічні дослідження в Україні 2023*. 2025. С. 138–145.

7. Каравайко, Д., Осадчий, Є., Берест, Ю. Дослідження в м. Охтирка – археологія війни. *Археологія*. 2024. № 3. С. 72–88.

8. Мозолевський, Б., Полин, С. Кургани скифського Герроса IV в. до н. е. Київ, 2005. 600 с.

9. Осадчий, Є., Коротя, О. Пам'ятки селітроварного виробництва Південної Сіверщини XVII ст. Харків, 2018. 248 с.

10. Осадчий, Є. Городища Південної Сіверщини у легендах і народній пам'яті. *Консенсус*. 2024. № 2. С. 137–150.

REFERENCES

1. Telizhenko, S., comp. (2020). *Archaeological Sites and War*. Lviv. [in Ukr.]

2. Buisikikh, A., Ivakin, V., Shydlovskiy, P., Zotsenko, I. (2023). Archaeological Sites during the War: Field Experience and Legal Aspects (Based on the Example of the MAE's Work in

Kyiv and the Kyiv Region in 2022). *Vita Antiqua*. No. 14. pp. 36–59. [in Ukr.]

3. Zotsenko, I., Korniienko, M., Shydlovskiy, P. (2022). Inventory of Kyiv's Archaeological Heritage Sites: Problems and Prospects. *Kyiv Collections of History, Archaeology, Art and Everyday Life*. Issue 1 (3), pp. 37–45. [in Ukr.]

4. Ivakin, V., Zotsenko, I., Osadchiy, R., Olenych, A., Sorokun, A. (2020). Heritage Conservation Archaeological Work by the Architectural and Archaeological Expedition of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine in the Kyiv region (2018–2020). *Heritage Studies: Problems, Practices, Prospects for Development*. Issue 1, pp. 274–281. [in Ukr.]

5. Ivakin, V., Zotsenko, I. (2020). Prospects for the Use of Satellite Imagery to Monitor the Condition of Cultural Heritage Sites. *Heritage Studies: Problems, Practices, Prospects for Development*. Issue 1, pp. 301–308. [in Ukr.]

6. Karavaiko, D., Berest, Yu., Osadchiy, Ye., Stupak, D., Khoruzha, M. (2025). Monitoring of Archaeological Sites in the Sumy Region. *Archaeological Research in Ukraine 2023*. pp. 138–145. [in Ukr.]

7. Karavaiko, D., Osadchiy, Ye., Berest, Yu. (2024). Research in Okhtyrka – the Archaeology of War. *Archeologia* No. 3. pp. 72–88. [in Ukr.]

8. Mozolevskiy, B., Polin, S. (2005). *The Burial Mounds of the Scythian Gerros, 4th Century BCE*. Kyiv, 600 p. [in Rus.]

9. Osadchiy, Ye., Korotia, O. (2018). *Monuments of Saltpetre Production in Southern Sivershchyna in the 17th Century*. Kharkiv, 248 p. [in Ukr.]

10. Osadchiy, Ye. (2024). The Fortified Settlements of Southern Sivershchyna in Legends and Folk Memory. *Consensus*. No. 2. pp. 137–150. [in Ukr.]

Summary

**PRESERVATION OF ARCHAEOLOGICAL HERITAGE:
CHALLENGES OF WARTIME OR THE ROUTINE OF
EVERYDAY PRACTICES****Dmytro KARAVAIKO**

orcid.org/0000-0001-9309-6707

Candidate of Historical Sciences, senior research fellow,

Department of Early Iron Age Archaeology,

Institute of Archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine

e-mail: dmytro.karavaiko@gmail.com

Maiia KHORUZHIA

orcid.org/0009-0001-0075-0587

junior research fellow, Scientific Collections Department,

Institute of Archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine

e-mail: pchiolkam@gmail.com

The relevance of this research. The relevance of this research. With the beginning of the full-scale invasion, hundreds—and possibly thousands—of archaeological sites have come under threat of destruction. The real scale of the devastation has yet to be determined. Effective measures for the preservation of Ukraine's archaeological heritage have become more urgent than ever. Considerable damage to sites is also caused by farming activities. Farmers systematically plough up burial mounds located on agricultural lands. Another serious issue is illegal construction within the boundaries of archaeological sites without prior archaeological excavation. Such destructive actions lead to irreversible losses. Looting excavations have reached catastrophic proportions. Thousands of artifacts end up in private collections and are sold abroad. The problem of combating looters is constantly discussed at conferences, round tables, and on Internet platforms; certain steps toward its resolution have already been taken, yet an effective mechanism for counteracting looting is still lacking. Laws and relevant legal acts have proven unable to stop unscrupulous agricultural practices. The war has also introduced significant challenges to heritage protection activities.

The **purpose** is to draw the attention of the broader public to the problem of safeguarding Ukraine's cultural heritage using the example of archaeological sites in Sumy Oblast.

Conclusions. At present, at least three destructive factors affect the condition of archaeological sites: (1) the ongoing Russian-Ukrainian war; (2) negligent and criminal economic activity; and (3) looting using metal detectors. Military personnel and archaeologists are gradually establishing productive cooperation, which allows them to protect many sites from damage. However, neither laws nor legal regulations alone are capable of stopping irresponsible farmers or amateur treasure hunters. Simply demanding that the State strengthen heritage protection measures is insufficient. The creation of specialised protection units within law-enforcement structures might be considered, yet even such units would be unable to monitor the vast number of archaeological sites. In

some cases, nature itself suggests a solution: the areas of certain hillforts have become overgrown with dense, impenetrable shrubs, which protect them from looting by making illegal metal-detector activities impossible. Vegetation on some burial mounds also protects their embankments from systematic ploughing (although, unfortunately, not always from looting). Thus, nature has become an ally in safeguarding sites, and we should utilise this "experience." Artificial sowing or planting on archaeological sites represents a simple yet effective method that does not require significant financial investment and could help preserve burial mounds and settlements for future generations. Border regions, including those within Sumy Oblast, are either active combat zones or areas at risk of military operations. A considerable number of archaeological sites are located in close proximity to the aggressor state and remain inaccessible for full-scale survey. The threat of partial destruction or damage to cultural layers persists. This underscores the urgency and necessity of continued monitoring of archaeological sites..

Keywords: archaeological sites, Sumy region, cultural heritage protection, monitoring.

Отримано редакцією/ Received: 24.03.26

Прорецензовано / Revised: 10.04.26

Схвалено до друку / Accepted: 28.04.26

ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ТА ЇЇ РОЛЬ У СПРОСТУВАННІ РОСІЙСЬКИХ ФАЛЬСИФІКАЦІЙ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Юрій ФІГУРНИЙ

orcid.org/0000-0002-6463-0920

кандидат історичних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник

НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка

email: ukr.etnolog_fus@ukr.net

Анотація. Метою статті є осмислення проблем збереження і захисту історико-культурної спадщини України в умовах російсько-української війни та з'ясування її вагомості ролі у спростуванні російських міфів і фальсифікацій історії України. Простежено прямий та опосередкований зв'язок між збереженням і захистом історико-культурної спадщини України в умовах російсько-української війни та спростуванням російських міфів і фальсифікацій історії України.

Ключові слова: Україна, українці, історико-культурна спадщина України, російсько-українська війна, спростування російських міфів і фальсифікацій історії України.

Постановка проблеми. Російсько-українська війна стала величезним викликом для України й українців, оскільки вона ведеться не лише воєнними (конвенційними) засобами, а й інформаційно-пропагандистськими. Рашисти намагаються перемогти громадян Української держави не лише на полі бою, а накинути свій рашистський світогляд і вкотре переконати українців у їхній меншовартості й нікчемності. Всіляко нав'язуючи українській нації путінську ідеологему «русского мира» та імперські міфи про «єдиний народ» і «єдинокровних братів – росіян і українців» (де чомусь перші – завжди старші, а другі – завжди молодші й на підхваті), тим самим намагаються повернути Союз Радянських Соціалістичних Республік 2.0, але вже у форматі «Великої історичної Росії». У свою чергу Україна й українці можуть успішно протистояти цій інформаційно-пропагандистській

агресії, використовуючи величезні надбання історико-культурної спадщини, створеної як українським народом, так і представниками інших етнічних спільнот, які мешкали протягом багатьох тисячоліть на Богом благословенній землі.

Актуальність заявленої тематики полягає в осмисленні прямого та опосередкованого зв'язку між збереженням і адвокацією історико-культурної спадщини України в умовах російсько-української війни та спростуванням російських міфів і фальсифікацій історії України для згуртування українців задля перемоги над російськими загарбниками.

Новизна дослідження полягає насамперед у тому, що вперше здійснено спробу системного осмислення і застосування юридичних практик захисту історико-культурної спадщини України під час рашистської агресії та

заперечення російських фальсифікацій української історії. Наукове досягнення цієї важливої проблеми допоможе збагнути страхітливую трагедію сьогодення – російсько-українську війну – та посприяти подоланню російських історичних міфів і наблизити перемогу над ворогом.

Огляд досліджень та публікацій.

Актуальні питання щодо збереження і захисту історико-культурної спадщини України цікавили багатьох учених. Окремі аспекти цієї проблематики висвітлювали такі дослідники: О. Бірзова вивчає історико-культурну спадщину України у контексті цифрових технологій збереження та популяризації в умовах воєнних дій [13]; В. Борисенко й М. Борисенко аналізують регіональні прояви нематеріальної культурної спадщини українців під час рашистської інвазії [2]; З. Босик, Л. Снігирьова, В. Телеуця осмислюють нематеріальну культурну спадщину України [3]; О. Валевський та О. Литвиненко характеризують ті виклики та події, що під час воєнних дій впливають на ситуацію у сфері української культури [4]; П. Вербицька вивчає соціокультурні активи історико-культурної спадщини в українському суспільстві [5]; О. Вечерська досліджує проблеми формування Державного реєстру нерухомих пам'яток України [6]; В. Вечерський окреслює коло втрачених об'єктів архітектурної спадщини України [7], осмислює специфіку охорони пам'яток Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО в Україні [8], також вчений дає фахове визначення дефініції «культурна спадщина України» [9]; С. Гаврилюк й О. Гаврилюк характеризують концептуальний зміст та реалізацію пам'яткоохоронних програми в Україні

впродовж 1991–2021 рр. [11]; Г. Денисенко та О. Денисенко вивчають роль культурної спадщини України у формуванні історичної пам'яті українського народу [12]; О. Іщенко та І. Френкель характеризують елементи нематеріальної культурної спадщини України [13]; В. Купрійчук осмислює роль національної культурної спадщини у формуванні української ідентичності [21]; Т. Мазур досліджує проблеми правової охорони культурної спадщини в Україні [22]; Л. Матлай вивчає історико-культурну спадщину України у цивілізаційному діалозі культур і народів [23]; Л. Плешакова аналізує проблеми збереження фондів колекцій в музеях під відкритим небом в сучасних умовах [25]; К. Поливач досліджує проблеми культурної спадщини та її вплив на розвиток регіонів України [27]; Р. Поліщук вивчає культурну ідентичність як субстанційний чинник формування світогляду українського народу в епоху глобалізації [28]; О. Стегній характеризує динаміку просторово-територіальної самоідентифікації населення України [31]; Л. Тарангул, І. Чернікова й Л. Дрогомирецька характеризують особливості збереження історико-культурної спадщини України як вагомий чинник національної ідентичності [32] та ін.

Джерельною базою дослідження слугують насамперед національні закони й законодавчі акти, міжнародні конвенції [14–15, 18–19], а також інші збірки юридичних документів, матеріалів [16, 20, 24] та публікації названих вище дослідників.

Незважаючи на достатню кількість публікацій з цієї тематики, досягнення такої актуальної проблеми є важливим напрямом досліджень, має наукову

новизну й потребує подальшого опрацювання¹.

Метою дослідження є аналіз проблем збереження й захисту історико-культурної спадщини України в умовах російсько-української війни та з'ясування її вагомості ролі у спростуванні російських міфів і фальсифікацій історії України. Для досягнення поставленої мети доцільно вирішення таких завдань: охарактеризувати стан досліджуваної проблеми; окреслити сутність таких понять, як «історико-культурна спадщина України», «збереження й адвокація історико-культурної спадщини України», «російсько-українська війна», «спростування російських міфів і фейків»; проаналізувати місце історико-культурної спадщини України у збереженні, розвитку етнічної і національної ідентичності, історичної пам'яті та запереченні російських міфів і фальсифікацій історії України; підбити підсумки дослідження.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є комплексний та системний українознавчий підхід, який базується на принципах науковості. Застосовано історико-порівняльний, історико-хронологічний, структурно-функціональний та конкретно-історичний методи. Для пошуку, осмислення і систематизації наукових публікацій, прямо й опосередковано пов'язаних з тематикою статті, використано метод критичного аналізу джерел.

Виклад основного матеріалу. Розпочинаючи осмислення цієї важливої наукової проблематики, ми насамперед дамо визначення базових засадничих

понять, на яких ґрунтується наше дослідження.

По-перше, «історико-культурна спадщина України» – це цілісна сукупність успадкованих від минулих поколінь різноманітних етнічних спільнот, які мешкали на цих теренах впродовж тисячоліть, передусім українського народу, матеріальних і духовних цінностей, що зберігають самотність та відображають внесок України й українців у європейську цивілізацію. Вона включає пам'ятки археології, архітектури, культури, мистецтва, історії тощо, а також природно-ландшафтні об'єкти, які охороняються Українською державою та мають значну національну, культурно-мистецьку, наукову, просвітницьку й художню цінність.

По-друге, «збереження й адвокація історико-культурної спадщини України» – це системна діяльність, спрямована на оберігання, захист, вивчення, поширення та просування україноцентричних знань, щодо величезних історичних і культурно-мистецьких надбань, створених протягом багатьох тисячоліть на українських теренах певними етносами, та посилення їхньої охорони шляхом впливу на прийняття рішень, законів та вдосконалення культурно-охоронної політики на місцевому, національному й міжнародному рівнях задля її правового захисту. Це структурований процес, який має на меті досягнення системних соціокультурних і етнокультурних результатів та формування у суспільстві позитивних культурних практик.

По-третє, «російсько-українська

¹ Працю підготовлено у межах виконання науково-дослідної роботи 0125U002252 «Викриття російських фальсифікацій і міфів історії України як складова гуманітарної безпеки держави» (керівник – кандидат історичних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка Ю. С. Фігурний).

війна» – це насамперед цивілізаційне протистояння між автократією та демократією, між євразійською російською неоімперією та європейською Українською державою. Ця війна характеризується такими специфічними особливостями: комплексністю, поєднуючи в собі геополітичні, геостратегічні, гео економічні, суспільно-політичні, соціально-політичні, соціокультурні, етнокультурні, ідеологічні, релігійні, національні, етнічні, територіальні, економічні, культурні та інші чинники; екстенсивністю, вперше з часу завершення Другої світової війни на європейському континенті відбуваються бойові дії такого масштабу з використанням майже всіх видів сучасної зброї (за винятком ядерної), протяжність фронтів (ліній бойових зіткнень) вимірюється тисячами й десятками тисяч кілометрів, залученням до воюючих армій понад мільйона мобілізованих громадян, вливанням в економіку величезних фінансових ресурсів тощо; інтенсивністю та агресивністю – рашисти для досягнення свого стратегічного завдання – ліквідації Української держави й української політичної нації – проводять в Україні геноцидну політику, безжально знищуючи людей, критичну інфраструктуру, економіку, міста, села, культурні пам'ятки, музеї тощо, викрадаючи дітей та загалом роблячи все, що тільки можна, щоб змусити українців капітулювати.

По-четверте, «спростування російських міфів і фейків» – для цілковитої перемоги над Україною й українцями та остаточним знищенням Української держави й української політичної нації Росія використовує, крім мілітарних, економічних, дипломатичних, фінансових ресурсів, й інформаційно-гуманітарну

складову, спрямовану на розкол країни, розмивання національної ідентичності та свідомості українців, їхню світоглядну дезорієнтацію, продукуючи для цього маніпулятивні міфи й фейки та фальсифікуючи тим самим історію України. Тому вченим-українознавцям треба створити цілісну систему контр-наративів, яка включатиме як структурні компоненти, насамперед науковий, освітньо-педагогічний, виховний тощо, так і їхнє функціонально-практичне спрямування й впровадження та постійний моніторинг виконання і успішності.

З доленосним відновленням у 1991 р. національної державності й суверенітету українська влада майже чверть століття ніяк не могла визначитися з цивілізаційними, геополітичними та гео економічними напрямками своєї діяльності. Так звана «багатовекторність», яка стала головним трендом зовнішньої та внутрішньої політики за часів президентства Леоніда Кучми, призупинила повернення України й українців до європейської цивілізації та зберігала й посилювала вплив на них російського експансіонізму й реваншизму.

Лише визначальні події Національної української революції початку ХХІ ст., зрештою, зупинили це довготривале й безперспективне «тупцювання на місці», а Україна й українці зробили свій вибір на користь євроатлантичної інтеграції. Щоб зупинити цей процес, Російська Федерація (далі – РФ) в особі її керманича Володимира Путіна й так званого «глибинного російського народу», який своєю активною участю всіляко підтримував і підтримує наразі злочинні дії кремлівського автократа, розпочала агресивну війну проти Української держави та її громадян.

Варто відзначити, що окупаційна й геноцидна війна РФ проти України ведеться не лише традиційними збройними засобами, так званими «конвенційними», але й із залученням модерних інноваційних технологій, в тому числі путінської ідеології «руський мир» та інформаційних чинників, спрямованих на розкол України, розмивання національної ідентичності та руйнування національної свідомості українців, їхню світоглядну дезорієнтацію. Одним із основних деструктивних чинників країни-агресорки є потужна інформаційно-пропагандистська кампанія з дискредитації України й українців, зокрема маніпулятивні фейки та фальсифікації історії України (міфи про «єдиний православний братський російський і український народ»; «українська мова – діалект російської»; «непричетність України до Київської Русі та пропагування її належності лише до російської історії»; «Переяславська угода 1654 р. – “віковичний добровільний акт” возз'єднання України з Росією»; «Іван Мазепа – зрадник»; «імперський проект “Новоросія” – споконвічні російські землі»; «українці – антисеміти, а С. Петлюра особисто організовував єврейські погроми»; «В. Ленін – творець-засновник української державності»; «голод 1932–1933 рр. став трагедією для всього радянського народу, а не виключно геноцидом для українців, і не був спланований Й. Сталіним, він став наслідком тимчасових продовольчих труднощів, викликаних погодними аномаліями й помилками влади на місцях»; «перемога у Другій світовій війні – заслуга лише російського народу»; «воїни Української Повстанської Армії – зрадники, колаборанти й найманці фашистів»;

«Україна – невід'ємна частина “руського мира”»; «Православна церква України – неканонічна й фейкова»; «Крим – завжди був і буде російським»; «Українські майдани початку ХХІ ст. були заплановані й реалізовані керівництвом НАТО та ЄС»; «Росія воює не з Україною, а з НАТО»; «в Україні влада й українські нацисти репресують російськомовних громадян» тощо), завдяки яким рашисти намагаються легітимізувати та виправдати свої загарбницькі цілі у цій війні.

На превеликий жаль, російсько-українська війна триває вже тринадцятий рік. Незважаючи на геноцидний терор російських загарбників, Україна й українці тримають удар, гуртуються й крок за кроком наближають перемогу. У цій кривавій боротьбі збереження й адвокація історико-культурної спадщини України є одним із вагомих чинників протистояння рашистській навалі. У сучасному українському суспільстві є величезний попит на історичну пам'ять, яка великою мірою базується на багатотисячолітній історико-культурній спадщині України та пов'язує в нерозривне ціле минуле й сьогодення з тими геополітичними процесами, які зараз переживає Україна. Впродовж понад тридцяти років незалежності в Україні відбувається становлення національної самобутності. Без осмислення потужної історико-культурної спадщини України ці процеси неможливі. Крім цього, за ці роки відбуваються тектонічні зміни в розумінні власної історії. Йдеться про відхід від радянської концепції сприйняття та формування нової – україноцентричної – парадигми бачення минулого. Багато українців отримували освіту в радянські часи або ж у перші роки незалежності, коли в концепції

вивчення історії (у школах, вишах тощо) залишалися застарілі комуністичні догмати. Саме ці люди мають зараз великий попит на нове бачення та переосмислення більшовицьких канонів. Як для людей старшого покоління, так і для більш молодого попит на історичний контент актуалізувався з початком війни у 2014 р. Російська агресія пришвидшила процеси творення сучасної української національної ідентичності та національно-патріотичного світогляду.

Більшість громадян Української держави після підступного нападу Росії на Україну відчували себе по-справжньому українськими патріотами й почали потребувати більше правдивих історичних знань. Все це посприяло пробудженню інтересу до української минувшини – осмислення прадавніх часів, до проблем походження українського народу, історії Русі-України, козаччини, культурно-національного відродження XIX ст., буремних подій XX – початку XXI ст. тощо. Завдяки достовірним історичним знанням громадяни Української держави намагаються усвідомити, як наші предки боролися за незалежність, чому іноді програвали й зазнавали дошкульних невдач та куди нам треба рухатися в нинішніх надскладних воєнних умовах.

Однією з надзвичайно важливих інституцій, які відіграють велику роль у збереженні й адвокації історико-культурної спадщини України, оберігають історичну пам'ять, передають історичні знання від покоління до покоління та формують потужну національну ідентичність, є музеї.

Так, у Законі України «Про музеї і музейну справу» від 29.09.1995 р. у статті 1 «Музеї, їх основні завдання та

напрями діяльності» зазначено: «Музеї – це культурно-освітні та науково-дослідні заклади, призначені для вивчення, збереження та використання пам'яток природи, матеріальної і духовної культури, прилучення громадян до надбань національної і світової історико-культурної спадщини. Основними напрямками музейної діяльності є культурно-освітня, науково-дослідна діяльність, комплектування музейних збірань, експозиційна, фондова, видавнича, реставраційна, пам'яткоохоронна робота. Музеї є юридичними особами, крім тих, що створюються і діють при підприємствах, установах, організаціях, навчальних закладах» [14].

У свою чергу у статті 6 «Види музеїв» наголошено: «За своїм профілем музеї поділяються на такі види: історичні, археологічні, краєзнавчі, природничі, літературні, мистецькі, етнографічні, технічні, галузеві тощо. На основі ансамблів, комплексів пам'яток та окремих пам'яток природи, історії, культури та територій, що становлять особливу історичну, наукову і культурну цінність, можуть створюватись історико-культурні заповідники, музеї-заповідники, музеї просто неба, меморіальні музеї-садиби» [14].

Також треба відзначити й засадничі положення Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини, які регламентують й визначають головні складові щодо зберігання і вивчення історико-культурної спадщини людства. Зокрема, у цій Конвенції під терміном «культурна спадщина» пам'ятки структуруються на твори архітектури, монументальної скульптури й живопису, елементи та структури археологічного характеру, написи, печери

та групи елементів, які мають видатну універсальну цінність з точки зору історії, мистецтва чи науки; ансамблі розподіляються на групи ізольованих чи об'єднаних будівель, архітектура, єдність чи зв'язок з пейзажем яких є видатною універсальною цінністю з точки зору історії, мистецтва чи науки; визначні місця структуруються на твори людини або спільні витвори людини й природи, а також зони, включаючи археологічні унікальні місця, що є універсальною цінністю з точки зору історії, естетики, етнології чи антропології [19].

Така системна законодавча база сприяла збереженню й адвокації історико-культурної спадщини України у 90-х роках ХХ ст. й у першій половині ХХІ ст. Проте з початком російсько-української війни ситуація кардинально змінюється. Захопивши у лютому 2014 р. Крим, рашисти одразу розпочали перевірку всієї без винятку історико-культурної спадщини України, найбільш цінне одразу ж було вилучене з музейних експозицій і фондосховищ та відправлене до метрополії як своєрідні «військові трофеї».

Загарбники поспіхом здійснили інвентаризацію, а точніше, так звану «денацифікацію» і «демілітаризацію», наявної на той час всієї історико-культурної спадщини України в Криму, вилучивши по можливості всі згадки про Україну, українців і українськість. Показовою стала історія з пам'ятником гетьману Петру Конашевичу-Сагайдачному в Криму.

У травні 2014 р. рашисти у Севастополі демонтували пам'ятник козацькому гетьману, який успішно воював проти Московії у 1618 р., і флотоводцю-звитязцю, що був встановлений в бухті

Омега ще у 2008 р. На місці знесеного українського монумента мали встановити пам'ятник адміралу Д. Сенявіну, з яким пов'язано «становлення Севастополя і перемоги російського флоту» [17].

Врешті-решт, пам'ятник Д. Сенявіну був з помпою відкритий у травні 2014 р. у центрі тимчасово окупованого Севастополя, неподалік від площі Павла Нахімова, на місці демонтованого знака до 10-річчя Військово-Морських сил України. Встановлення погруддя стало частиною системної політики окупаційної влади щодо послідовного знищення історико-культурної спадщини українців і фальсифікації української минувшини.

Європейського й світового розголосу набув кейс, безпосередньо пов'язаний з історико-культурною спадщиною України, так званого «скіфського золота», яке прагнули захопити рашисти, використовуючи прогалини в законодавстві демократичних країн. У тоді ще мирному 2013 р. було сформовано цінну музейну експозицію-виставку «Крим: золото і таємниці Чорного моря» з 565 предметів, яка складалася з колекцій п'яти музеїв, один з яких розташований у Києві, а чотири – у Криму (Сімферополь, Керч, Бахчисарай і Херсонес). Згодом її було вивезено з Криму з метою демонстрації у провідних європейських музеях, спочатку до Німеччини, а потім до Нідерландів. Юридична війна за експонати почалася після загарбання півострова Росією, оскільки окупаційна влада висувала свої претензії щодо заволодіння українською колекцією. Поки тривала судова тяганина, колекція, орієнтовна вартість якої 10 млн. євро, зберігалася у музеї Алларда Пірсона в Амстердамі. Після тривалих юридичних баталій Верховний суд Нідерландів та Апеляційний

суд Нідерландів ухвалили справедливе рішення повернути «скіфське золото» Україні й українцям [10; 26].

Під час презентації окремих артефактів з колекції «Крим: золото й таємниці Чорного моря», яка відбулася 28 листопада 2023 р. вже в Україні, у Скарбниці на території Києво-Печерської лаври, тогочасний тимчасово виконуючий обов'язки міністра культури та інформаційної політики України Р. Карандеев наголосив: «Україна повертає своє. Так само як Збройні сили України борються за те, щоб повернути окуповані території, цивільні, які виконують свій обов'язок на державній службі, працівники музеїв, українські дипломати, ті, хто працює сьогодні в інтересах країни за кордоном, роблять все необхідне для того, щоб повернути українські цінності. Ті, які були незаконно вивезені з території України, вкрадені, або які належать Україні і мають бути саме тут... 565 предметів, які повернулися зараз, будуть долучені до колекції, але обов'язково після повернення Криму, після того, як ми відновимо роботу кримських музеїв під прапором України, ці предмети будуть передані саме туди, звідки вони свого часу розпочали свій європейський шлях» [33].

Після 24 лютого 2022 р., коли розпочалася повномасштабна фаза російсько-української війни, ситуація з історико-культурною спадщиною України кардинально змінюється. Після провалу путінського бліцкригу рашисти починають здійснювати щодо України й українців політику геноциду.

Міністерство культури та стратегічних комунікацій України офіційно заявило: «Станом на 25 серпня (2025 р. – Ю. Ф.) через російську агресію

в Україні зруйновано та пошкоджено 1553 пам'ятки культурної спадщини та 2388 об'єктів культурної інфраструктури. Серед пошкоджених об'єктів культурної спадщини: 148 мають статус національного значення, 1287 – місцевого, 118 – щойно виявлені. Загалом пошкодження зафіксовано в 18 областях. Найбільших руйнувань зазнали пам'ятки у Харківській області – 340, Херсонській – 293, Одеській – 181, Донецькій – 173, Київській області та м. Києві – 112. Водночас внаслідок обстрілів та бойових дій постраждали 2388 об'єктів культурної інфраструктури, з яких 481 – повністю знищено. Найбільших втрат культурна інфраструктура зазнала в Донецькій, Харківській, Херсонській, Київській, Миколаївській та Сумській областях. Руйнування зафіксовані у 324 територіальних громадах по всій Україні. Найбільше – в громадах Донецької (452 ТГ), Луганської (122 ТГ), Сумської (37 ТГ), Харківської (33 ТГ), Дніпропетровської (23 ТГ), Запорізької (28 ТГ) областей. Майже вся територія Луганської та значні частини територій Запорізької, Донецької та Херсонської областей перебувають у тимчасовій окупації. Це унеможливорює точний обрахунок кількості закладів культури, що постраждали внаслідок бойових дій та окупації» [36].

Для унаочнення цієї жахливої статистики наведемо лише одну інформацію. 10 червня 2025 р. внаслідок чергового ракетного удару рашистів було завдано суттєвої шкоди об'єктам історико-культурної спадщини та інфраструктури України. Так, у Києві вибухова хвиля пошкодила тинькований карниз центральної абсиди східного фасаду пам'ятки архітектури XI ст. Софійського

собору, внесеного до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Фахівці заповідника разом зі слідчо-оперативною групою Шевченківського управління поліції Головного управління Національної поліції України у м. Києві провели візуальне обстеження та фіксацію стану об'єкта. Інтер'єр пам'ятки, на щастя, пошкоджень не зазнав. Однак будь-які вібраційні навантаження, спричинені вибухами, можуть створити загрозу для цілісності конструкцій пам'ятки, яка постійно перебуває в зоні підвищеного ризику через регулярні масовані атаки ворога на столицю України. Також удару зазнала й Одеська кіностудія – один із найстаріших кінематографічних осередків у Європі, символ українського кіно. Постраждали виробничі корпуси, склади з костюмами та реквізитом, історичні декорації, технічний автотранспорт. Повністю знищено декорації до національного фільму «Довженко», присвяченого видатному українському режисерові [30].

З метою часткової мінімізації величезних втрат, які завдають рашисти історико-культурній спадщині України, було заплановано запустити восени 2025 р. Український фонд культурної спадщини. Він працюватиме за кордоном, але спрямовуватиме кошти, залучені від партнерів, на відбудову української культурної спадщини. Про це в коментарі Укрінформу повідомила тогочасна тимчасово виконуюча обов'язки міністра культури та стратегічних комунікацій Т. Бережна. Коментуючи запитання про джерела фінансування відбудови культурних об'єктів, вона сказала: «Якщо йдеться про залучення великих сум, то це зобов'язання наших міжнародних партнерів. Вже на

конференції в URC у Римі (Ukraine Recovery Conference) було створено Альянс стійкості культури, а також висловлені наміри щодо створення Українського фонду культурної спадщини. Якраз восени ми плануємо створити цей фонд. Це буде незалежна інституція, що функціонуватиме не в Україні, але спрямовуватиме кошти, залучені від партнерів, на відбудову. Вже до кінця року плануємо залучити 500 млн. грн. на відновлення української культурної спадщини» [34].

Зрештою, того ж таки 2025 р. Міністерство культури України створило Український фонд культурної спадщини – інституцію, головною метою якої є захист, відновлення та консервація культурних об'єктів, що постраждали від російсько-української війни. У березні – квітні 2026 р. фонд має сформувати команду, обрати директора та до кінця року продемонструвати перші результати роботи. Про завдання фонду та виклики, які стоять перед ним, в ефірі Радіо Культура розповіла голова правління Коаліції дієвців культури Ольга Сагайдак. Зокрема, вона зазначила, що була однією з розробниць моделі фонду в межах проєкту RESPOL (Rapid Expert Support for Culture and Media Policies in Ukraine / Швидка експертна підтримка політики у сфері культури та медіа в Україні), який визначав організаційні принципи та пріоритети майбутньої інституції. За словами О. Сагайдак, головною метою є створення фінансового інструменту для підтримки масштабних і довготривалих проєктів із відновлення культурної спадщини України – таких, які неможливо реалізувати у межах короткострокових грантів Українського культурного фонду. Український фонд

культурної спадщини, за її словами, працюватиме у кількох напрямках: по-перше, аналіз і підготовка проектної документації, оскільки багато організацій, особливо у прифронтових регіонах, не мають достатньої спроможності для підготовки проектних заявок, тому потрібно зміцнювати менеджерські навички в культурному секторі; по-друге, проведення системних реставраційних і консерваційних робіт (на час війни пріоритетами стане стабілізація та консервація пошкоджених об'єктів, а також евакуація рухомої спадщини, а одним із важливих завдань фонд бачить створення бомбосховищ для музейних фондів, адже в Україні бракує безпечних місць для зберігання колекцій); по-третє, комплексна підготовка фахівців з консервації та реставрації, оскільки багато евакуйованих об'єктів вже потребують втручання через неналежні умови зберігання; по-четверте, з міркувань безпеки фонд тимчасово зареєстровано в Брюсселі (Бельгія), крім того, це розширить можливості залучати міжнародну фінансову допомогу країн-партнерів, також очікується, що головним викликом стане залучення необхідних коштів, за попередніми оцінками, на відновлення пошкоджених об'єктів потрібно щонайменше 4 млрд. євро; по-п'яте, керування Українським фондом культурної спадщини здійснює фонд ALIPH (Aliph Foundation – Protecting heritage to build peace / Фонд Аліф – Захист спадщини для побудови миру), який з 2022 р. надає допомогу українським музеям і культурним інституціям, і це є позитивним фактором, адже ALIPH добре розуміє український контекст [35].

Разом з тим О. Сагайдак висловила занепокоєння тим, що до статуту

Українського фонду культурної спадщини було додано ще один напрям – підтримку культури та креативних індустрій. На її думку, це може відволікти ресурси від основної мети – консервації історико-культурної спадщини України. Серед очікуваних результатів діяльності у 2026 р. О. Сагайдак назвала створення першого фонду-бомбосховища, здатного вмістити до 100 тисяч об'єктів Державного музейного фонду України, а також цифровізацію культурних об'єктів, що не можуть бути евакуйовані. Вона наголосила, що оцифрування є не лише засобом збереження, а й запобіжником від викрадення українських колекцій Росією з тимчасово окупованих територій [35].

А нещодавно, 24 березня 2026 р., Україна зазнала однієї з наймасованіших дронових атак (близько тисячі дронів), за жакливими результатами якої у Львові є поранені, зафіксовані влучання у житлові будинки та об'єкти культурної спадщини. Зокрема, постраждала частина об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Львів – історичний центр». Цей історичний об'єкт належить до Списку всесвітньої спадщини, що перебуває під загрозою, та Міжнародного списку культурних цінностей, які перебувають під посиленням захистом відповідно до Другого протоколу Гаазької конвенції. Постраждала пам'ятка архітектури національного значення – Ансамбль Бернардинського монастиря, а також зазнала пошкоджень будівля Національного музею-меморіалу жертв окупаційних режимів «Тюрма на Лонцького» [29].

З цього приводу віцепрем'єр-міністерка з гуманітарної політики України, міністерка культури України

Т. Бережна зазначила: «Ми фіксуємо кожен такий злочин, культурна спадщина не може бути мішенню. Готуємо з командою Мінкульту звернення до ЮНЕСКО з офіційним інформуванням про пошкодження об'єкта Всесвітньої спадщини» [29].

Загалом, за даними Міністерства культури України, від початку повномасштабного вторгнення Росія пошкодила 1 707 об'єктів культурної спадщини та 2 503 об'єкти культурної інфраструктури, з яких 513 – повністю зруйновані. Міністерство культури України продовжує документувати злочини проти культурної спадщини та працює з міжнародними партнерами для притягнення винних до відповідальності [29].

Окрім знищення, руйнації й викрадання історико-культурної спадщини України, ворог намагається здолати громадян Української держави в інформаційно-гуманітарній сфері. Всебічне й системне перекручення української національної історії, фальсифікації та псевдоісторичні фейки стали потужною зброєю рашистської пропаганди та невід'ємною частиною путінського злочинного режиму. Саме тому комплексний аналіз історичних подій, їхнє критичне переосмислення є надзвичайно важливим завданням для вчених-українознавців. Спростування російських квазіісторичних міфів, на яких ґрунтуються імперські претензії Росії до України, стає модусом операнді для науковців. Комплексне розвінчування російських історичних міфів сприятиме укріпленню державницьких і національно-визвольних наративів в українській історії, зміцненню національної безпеки та стане одним із ключових факторів перемоги над ворогом.

Повномасштабна війна РФ проти України – це не лише боротьба за території, а також сплановані інформаційні атаки проти цивільного населення та заволодіння масовою свідомістю українців для ослаблення національної безпеки й остаточної ліквідації Української держави та української політичної нації. У сучасному інформаційному світі постправда, міфи, фейки й різноманітні фальсифікації набувають важливого значення і є одним з найбільш ефективних інструментів інформаційного впливу як на масову свідомість пересічних громадян, так і на переконання політичної, духовної, бізнесової, військової, інтелектуальної та мистецької еліти.

У свою чергу російські міфи використовуються як потужний інструмент гібридної війни з метою фальсифікації історичних подій і створення помилкових уявлень про політичну, соціокультурну й етнокультурну реальність. Маніпулювання сфальсифікованою історією дає змогу міфам і фейкам сформувати хибну й спотворену реальність в об'єктів інформаційного впливу, а саме у громадян Української держави. Внаслідок цих комплексних і системних дій ворога національна безпека Української держави та українська національна ідентичність перебувають під загрозою суттєвого послаблення, тому науковці й освітяни мають активізувати і координувати свої дії щодо спростування російських інформаційно-пропагандистських міфів, фальсифікацій і фейків історії України.

Головним завданням деокупації і деміфологізації масової свідомості громадян Української держави є звільнення від головного міфу рашистів про «єдиний православний братський російський і

український народ» та викорінення із колективної свідомості сфальсифікованих уявлень про етнічну, національну, політичну, історичну, культурну і релігійну єдність українського і російського народів. Важливим механізмом руйнування російських міфів і фейків про українську історію є активне використання історико-культурної спадщини України та формування нових уявлень про місце Української держави, українців і українського громадянського суспільства у світовій цивілізації сьогодення та майбутнього.

Саме тому під час рашистської агресії, перед екзистенційною загрозою ліквідації Української держави й української політичної нації, підсиленою внутрішніми корупційними чинниками, актуалізація історико-культурної спадщини України дає змогу українській владі й громадянському суспільству гуртуватися і об'єднувати свої зусилля, щоб з гідністю відповісти на ті виклики, які постали перед ними під час російсько-української війни.

Висновки. Таким чином, здійснивши українознавчий аналіз осмислення проблем збереження й адвокації історико-культурної спадщини України в умовах російсько-української війни та з'ясувавши її вагомий роль у спростуванні російських міфів і фальсифікацій історії України, ми прийшли до таких підсумків: 1) історико-культурна спадщина України – це цілісна сукупність успадкованих від минулих поколінь різноманітних етнічних спільнот, які мешкали на цих теренах впродовж тисячоліть, передусім українського народу, матеріальних і духовних цінностей, що зберігають самотність та відображають внесок України й українців

у європейську цивілізацію; 2) рашисти докладають чималих зусиль, щоб знищити історико-культурну спадщину України, сфальсифікувати українську історію та інкорпорувати у масову свідомість українців інформаційно-пропагандистські наративи євразійської імперії; 3) збереження і адвокація історико-культурної спадщини України передбачає системне й комплексне обєрігання, захист, вивчення, поширення та просування україноцентричних знань щодо величезних історичних і культурно-мистецьких надбань, створених протягом багатьох тисячоліть на українських теренах певними етносами, та посилення їхньої охорони шляхом впливу на прийняття рішень, законів і вдосконалення культурно-охоронної політики на місцевому, національному й міжнародному рівнях задля її правового захисту; 4) простежено прямий та опосередкований зв'язок між збереженням і адвокацією історико-культурної спадщини України в умовах російсько-української війни та спростуванням російських міфів і фальсифікацій історії України, спрямованих на тотальну дискредитацію українського інформаційно-гуманітарного простору та нав'язування громадянам Української держави імперських ідей «русского мира».

Перспективи подальших досліджень. Подальші дослідження проблем збереження й адвокації історико-культурної спадщини України в умовах російсько-української війни та з'ясування її важливої ролі у спростуванні російських міфів і фальсифікацій історії України допоможуть здолати рашистські інформаційно-пропагандистські наративи у національному гуманітарному просторі та сприятимуть розбудові

сучасної Української Самостійної Соборної Держави в умовах воєнного стану та повоєнного періоду відбудови й сталого розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біррова, О. Історико-культурна спадщина України: цифрові технології збереження та популяризація в умовах воєнних дій. *Грані*. 2023. № 26(5). С. 90–94.
2. Борисенко, В., Борисенко, М. Нематеріальна культурна спадщина українців (регіональний аналіз прояву). *Український географічний журнал*. 2022. № 2(118). С. 73–81.
3. Босик, З., Снігирьова, Л., Телеуця, В. *Нематеріальна культурна спадщина України*. Методична розробка. Київ, 2017. URL: https://uccs.org.ua/wp-content/uploads/bsk-pdf-manager/2018-08-17_2.pdf (дата звернення: 28.01.2026).
4. Валевський, О., Литвиненко, О. Ситуація у сфері культури: виклики та події. Національний інститут стратегічних досліджень. Центр суспільних досліджень. 2022. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-04/kultura_vikliki.pdf
5. Вербицька, П. Соціокультурні активи історико-культурної спадщини в українському суспільстві. *Historical And Cultural Studies*. 2015. № 2(118). С. 37–41. URL: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/6dae2d7aaa25-41bb-b8d5-28221a3fc29c/content> (дата звернення: 28.01.2026).
6. Вечерська, О. В. Проблеми формування Державного реєстру нерухомих пам'яток України. *Сіверщина в історії України*: в 12 вип. Київ; Глухів, 2016. Вип. 9. С. 15–19.
7. Вечерський, В. В. Втрачені об'єкти архітектурної спадщини України. Київ, 2002. 592 с.
8. Вечерський, В. В. Охорона пам'яток всесвітньої спадщини ЮНЕСКО в Україні. *Україна і світ: теоретичні та практичні аспекти діяльності у сфері міжнародних відносин*. Київ, 2017. С. 293–300.
9. Вечерський, В. Культурна спадщина України. *Велика українська енциклопедія*. 2022. URL: <https://surl.lu/dizprs> (дата звернення: 28.01.2026).
10. Викрадена спадщина. *Війна & санкції*. 2024. URL: <https://sanctions.nazk.gov.ua/art/stolen/> (дата звернення: 28.01.2026).
11. Гаврилюк, С., Гаврилюк, О. Пам'яткоохоронні програми в Україні у 1991–2021 рр.: зміст та реалізація. *Літопис Волині*. 2022. № 26. С. 84–89.
12. Денисенко, Г., Денисенко, О. Культурна спадщина України у формуванні історичної пам'яті народу. *Краєзнавство*. 2014. № 1. С. 139–150.
13. Елементи нематеріальної культурної спадщини України / авт. кол.: І. Френкель, О. Іщенко. Вінниця, 2018. 146 с.
14. Закон України «Про музеї і музейну справу» від 29.09.1995 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80/ed19950629#Text> (дата звернення: 28.01.2026).
15. Закон України «Про охорону культурної спадщини» (Преамбула). 2025. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1805-14> (дата звернення: 28.03.2026).
16. Збірник нормативно-правових актів сфери охорони культурної спадщини. Чернівці, 2011. 796 с.
17. Знісши пам'ятник Сагайдачному, росіяни показали свої комплекси і обмеженість, – політолог. 13 травня 2014. URL: https://gazeta.ua/articles/history/_znisshi-pamyatnik-sagajdachnomu-rosiyani-pokazali-svoyi-kompleksi-i-obmezhenist-politolog/557465 (дата звернення: 28.01.2026).
18. Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини. *Верховна Рада України*. 2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d69#Text (дата звернення: 28.01.2026).
19. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини. 1988. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_089 (дата звернення: 28.03.2026).
20. Через російську агресію в Україні постраждали 872 пам'ятки культурної

спадщини. *Культурна спадщина* 2023. Київ, 2024. URL: <https://mcip.gov.ua/news/cherez-rosijsku-agresiyu-v-ukrayini-postrazhdaly-872-pamyatky-kulturnoyi-spadshhyny/> (дата звернення: 28.01.2026).

21. Купрійчук, В. Роль національної культурної спадщини у формуванні української ідентичності. *Формування української ідентичності в умовах сучасних викликів: теоретичні і політичні аспекти*. Монографія. Київ, 2018. 222 с.

22. Мазур, Т. В. Правова охорона культурної спадщини в Україні. Київ, 2020. 432 с.

23. Матлай, Л. Історико-культурна спадщина України у цивілізаційному діалозі. *Historical And Cultural Studies*. 2014. № 1(1). С. 45–48. URL: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/2e0e8e27-4344-4c41-b0bfa15fb622cc17/content> (дата звернення: 28.01.2026).

24. Моніторинг спадщини заради відновлення. Результати проектів документування втрат культурної спадщини. 2022. URL: <https://www.heritage.in.ua/#result> (дата звернення: 18.09.2025).

25. Плешакова, Л. Проблеми збереження фондової колекції в музеях під відкритим небом в сучасних умовах. Національний музей народної архітектури та побуту України. 13 липня 2020. URL: <https://www.pyrohiv.com/activities/problemi-zberezhennya-fondovoi-kolektsii.html> (дата звернення: 28.01.2026).

26. Повернення «скіфського золота»: Верховний суд Нідерландів став на бік України. *Укрінформ*. 9 червня 2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3720487-povernenna-skifskogo-zolota-verhovnij-sud-niderlandiv-stav-na-bik-ukraini.html> (дата звернення: 28.01.2026).

27. Поливач, К. А. Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України. Київ, 2012. 208 с.

28. Поліщук, Р. Культурна ідентичність як субстанційний чинник формування світогляду українського народу в епоху глобалізації: дис. ... канд. філос. наук / Львівський національний університет імені Івана

Франка. Львів, 2017. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/01/dis_polishchuk.pdf (дата звернення: 28.01.2026).

29. Російська атака по Львову: пошкоджені об'єкти культурної спадщини. 24 березня 2026. URL: <https://mincult.gov.ua/news/rosijska-ataka-po-lvovu-poshkodzheni-obyekty-kulturnoyi-spadshhyny/> (дата звернення: 28.03.2026).

30. Росія продовжує війну проти української культури: постраждали Софія Київська та Одеська кіностудія. 2025. URL: <https://mcsc.gov.ua/news/rosiya-prodovzhuye-vijnu-proty-ukrayinskoyi-kultury-postrazhdaly-sofiya-kyivska-ta-odeska-kinostudiya/> (дата звернення: 28.01.2026).

31. Стегній, О. Динаміка просторово-територіальної самоідентифікації населення України. *Український соціум*. 2004. № 12(4). С. 62–74.

32. Тарангул, Л. М., Чернікова, І. В., Дрогомирецька, Л. Р. Збереження історико-культурної спадщини України як чинник національної ідентичності. *Культурологічний альманах*. 2024. № 1. С. 147–159.

33. У Києві показали частину повернутого в Україну «скіфського золота». *Укрінформ*. 28 листопада 2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3792969-u-kievi-pokazali-castinu-povernutogo-v-ukrainu-skifskogo-zolota.html> (дата звернення: 28.01.2026).

34. Український фонд культурної спадщини планують запустити восени, – Т. Бережна. 18 серпня 2025. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/4026993-ukrainskij-fond-kulturnoi-spadsini-planuut-stvoriti-voseni-berezna.html> (дата звернення: 28.01.2026).

35. Український фонд культурної спадщини – як він працює та чим буде займатися: Ольга Сагайдак. 12 лютого 2026. URL: <https://suspilne.media/culture/1238502-ukrainskij-fond-kulturnoi-spadsini-ak-vin-pracue-ta-cim-bude-zajmatisa-olga-sagajdak/> (дата звернення: 28.03.2026).

36. 1553 пам'ятки культурної спадщини

та 2388 об'єктів культурної інфраструктури постраждали в Україні через російську агресію. 25 серпня 2025. URL: <https://mcsc.gov.ua/news/1553-pamyatky-kulturnoyi-spadshhynyta-2388-obyektiv-kulturnoyi-infrastruktury-postrazhdaly-v-ukrayini-cherez-rosijsku-agresiyu/> (дата звернення: 28.01.2026).

REFERENCES

1. Biryova, O. (2023). Historical and Cultural Heritage of Ukraine: Digital Technologies of Preservation and Popularization in Conditions of Military Operations. *Hrani* (Scientific and Theoretical Almanac), No. 26 (5), pp. 90–94. [in Ukr.]
2. Borysenko, V., Borysenko, M. (2022). Intangible Cultural Heritage of Ukrainians (Regional Analysis of Manifestation). *Ukrayinskyi heohrafichnyi zhurnal (Ukrainian Geographical Journal)*, No. 2 (118), pp. 73–81. [in Ukr.]
3. Bosyk, Z., Snihyrova, L., Teleutsia, V. (2017). *Intangible Cultural Heritage of Ukraine. Methodological Guide*. Kyiv. [online] Available at: https://uccs.org.ua/wp-content/uploads/bsk-pdf-manager/2018-08-17_2.pdf. [Accessed 28 Jan. 2026]. [in Ukr.]
4. Valevskyi, O., Lytvynenko, O. (2022). *The Situation in the Sphere of Culture: Challenges and Events*. National Institute for Strategic Studies. Center for Social Research. [online] Available at: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-04/kultura_vikliki.pdf. [Accessed 28 Jan. 2026]. [in Ukr.]
5. Verbytska, P. (2015). Sociocultural Assets of Historical and Cultural Heritage in Ukrainian Society. *Historical And Cultural Studies*. No. 2(118), pp. 37–41. [online] Available at: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/6dae2d7aaa25-41bb-b8d5-28221a3fc29c/content>. [Accessed 28 Jan. 2026]. [in Ukr.]
6. Vecherska, O. (2016). Problems of Forming the State Register of Immovable Monuments of Ukraine. *Sivershchyna in the History of Ukraine: in 12 Issues*. Kyiv; Hlukhiv. Issue 9, pp. 15–19. [in Ukr.]
7. Vecherskyi, V. (2002). *Lost Objects of the Architectural Heritage of Ukraine*. Kyiv, 592 p. [in Ukr.]
8. Vecherskyi, V. (2017). Protection of UNESCO World Heritage Sites in Ukraine. *Ukraine and the World: Theoretical and Practical Aspects of Activities in the Sphere of International Relations*. Kyiv, pp. 293–300. [in Ukr.]
9. Vecherskyi, V. (2022). Cultural Heritage of Ukraine. *Great Ukrainian Encyclopedia*. [online] Available at: <https://surl.lu/dizpr>. [Accessed 28 Jan. 2026]. [in Ukr.]
10. Stolen Heritage. *War & Sanctions*. (2024). [online] Available at: <https://sanctions.nazk.gov.ua/art/stolen/> [Accessed 28 Jan. 202]. [in Ukr.]
11. Havryliuk, S., Havryliuk, O. (2022). Monument Protection Programs in Ukraine in 1991–2021: Content and Implementation. *Litopys Volyni* (Chronicle of Volyn. All-Ukrainian Scientific Journal), No. 26. pp. 84–89. [in Ukr.]
12. Denysenko, H., Denysenko O. (2014). The Cultural Heritage of Ukraine in the Formation of the Historical Memory of the People. *Kraieznastvo* (Local History), No. 1, pp. 139–150. [in Ukr.]
13. Frenkel, I., Ishchenko, O. (2018). *Elements of the Intangible Cultural Heritage of Ukraine*. Vinnytsia, 146 p. [in Ukr.]
14. Law of Ukraine "On Museums and Museum Affairs" as of Sept. 29, 1995. (1995). [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80/ed19950629#Text> [Accessed 28 Jan. 2026]. [in Ukr.]
15. Law of Ukraine "On the Protection of Cultural Heritage" (Preamble). (2025). [online] Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>. [Accessed 28 March 202]. [in Ukr.]
16. *Collection of Regulatory Legal Acts in the Field of Cultural Heritage Protection*. (2011). Chernihiv, 796 p. [in Ukr.]
17. *By Demolishing the Monument to Sahaidachny, the Russians showed their Complexes and Limitations – A Political Scientist*. (2014).

May 13, 2014. [online] Available at: https://gazeta.ua/articles/history/_znisshi-pamyatnik-sagajdachnomu-rosiyani-pokazali-svoyi-kompleksi-i-obmezhenist-politolog/557465 [Accessed 28 Jan. 2026]. [in Ukr.]

18. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage (2003). [online] *Verkhovna Rada of Ukraine*. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d69#Text. [Accessed 28 Jan. 2026]. [in Ukr.]

19. *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*. (1988). [online] Available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_089. [Accessed 28 March 2026]. [in Ukr.]

20. 872 Cultural Heritage Sites Damaged due to Russian Aggression in Ukraine. (2023). *Cultural Heritage*. January 9, 2024. Kyiv. [online] *Ministry of Culture and Information Policy*. Available at: <https://mcip.gov.ua/news/cherez-rosijsku-agresiyu-v-ukrayini-postrazhdaly-872-pamyatky-kulturnoyi-spadshhyny/>. [Accessed 28 Jan. 2026]. [in Ukr.]

21. Kupriychuk, V. (2018). The Role of National Cultural Heritage in the Formation of Ukrainian Identity. *Formation of Ukrainian Identity in the Conditions of Modern Challenges: Theoretical and Political Aspects*. A Monograph. Kyiv, 222 p. [in Ukr.]

22. Mazur, T. (2020). *Legal Protection of Cultural Heritage in Ukraine*. Kyiv, 432 p. [in Ukr.]

23. Matlay, L. (2014). Historical and Cultural Heritage of Ukraine in Civilizational Dialogue. *Historical And Cultural Studies*. No. 1(1), pp. 45–48. [online] Available at: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/2e0e8e27-4344-4c41-b0bfa15fb622cc17/content>. [Accessed 28 Jan. 2026]. [in Ukr.]

24. *Heritage Monitoring for Restoration. Results of Projects Documenting Cultural Heritage Losses*. (2022). [online] Available at: <https://www.heritage.in.ua/#result>. [Accessed 18 Sept. 2025]. [in Ukr.]

25. Plieshakova, L. (2020). Problems of Preserving the Fund Collection in Open-Air

Museums in Modern Conditions. *National Museum of Folk Architecture and Life of Ukraine*. July 13. [online] Available at: <https://www.pyrohiv.com/activities/problemi-zberezhennya-fondovoi-kolektsii.html>. [Accessed 28 Jan. 2026]. [in Ukr.]

26. Return of "Scythian Gold" (2023). The Supreme Court of the Netherlands Sided with Ukraine. June 9. [online] *Ukrinform*. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3720487-povernenna-skifskogo-zolotaverhovnij-sud-niderlandiv-stav-na-bik-ukraini.html>. [Accessed 28 Jan. 2026]. [in Ukr.]

27. Polyvach, K. (2012). *Cultural Heritage and its Impact on the Development of Regions of Ukraine*. Kyiv, 208 p. [in Ukr.]

28. Polishchuk, R. (2017). *Cultural Identity as a Substantive Factor in the Formation of the Worldview of the Ukrainian People in the Era of Globalization*. [A thesis for Candidate of Sciences degree]. Ivan Franko National University of Lviv, Lviv. [online] Available at: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/01/dis_polishchuk.pdf. [Accessed 28 Jan. 2026]. [in Ukr.]

29. *Russian Attack on Lviv: Cultural Heritage Sites Damaged*. (2026). March 24. [online] Available at: <https://mincult.gov.ua/news/rosijska-ataka-po-lvovu-poshkodzheni-obyekty-kulturnoyi-spadshhyny/> [Accessed 28 March 2026]. [in Ukr.]

30. *Russia Continues its War against Ukrainian Culture: Sofia Kyivska and the Odesa Film Studio Suffered*. (2025). [online] Available at: <https://mcs.gov.ua/news/rosiya-prodovzhuye-vijnu-proty-ukrayinskoyi-kultury-postrazhdaly-sofiya-kyivska-ta-odeska-kinostudiya/> [Accessed 28 Jan. 2026]. [in Ukr.]

31. Stegnyy, O. (2004). Dynamics of Spatial and Territorial Self-Identification of the Population of Ukraine. *Ukrayinskyi sotsium* (Ukrainian Society), No. 12(4). pp. 62–74. [in Ukr.]

32. Taranhul, L., Chernikova, I., Drohomyretska, L. (2024). Preservation of the Historical and Cultural Heritage of Ukraine as a Factor of National Identity. *Kulturolohiichni*

almanakh (Culturological Almanac), No. 1. pp. 147–159. [in Ukr.]

33. Part of the "Scythian Gold" Returned to Ukraine was Shown in Kyiv. (2023). November 28. [online] *Ukrinform*. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3792969-ukievi-pokazali-castinu-povernutogo-v-ukrainu-skifskogo-zolota.html>. [Accessed 28 Jan. 2026]. [in Ukr.]

34. *Ukrainian Cultural Heritage Fund to be Launched in Fall* – T. Berezhna. (2025). August 18. [online] Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/4026993-ukrainskij-fond-kulturnoi-spadsini-planuut-stvoriti-voseni-berezhna.html> [Accessed 28 Jan. 2026]. [in Ukr.]

35. *Ukrainian Cultural Heritage*

Fund – How it Works and What it will Do: Olga Sahaidak. (2026). February, 12. Available at: <https://suspilne.media/culture/1238502-ukrainskij-fond-kulturnoi-spadsini-ak-vin-pracue-ta-cim-bude-zajmatisa-olga-sagajdak/> [Accessed 28 March 2026]. [in Ukr.]

36. *1,553 Cultural Heritage Sites and 2,388 Cultural Infrastructure Facilities were Damaged in Ukraine due to Russian Aggression*. (2025). August 25. [online] Available at: <https://mcsc.gov.ua/news/1553-pamyatky-kulturnoyi-spadshhyny-ta-2388-obyektiv-kulturnoyi-infrastruktury-postrazhdaly-v-ukrayini-cherez-rosijsku-agresiyu/> [Accessed 28 Jan. 2026]. [in Ukr.]

Summary

PRESERVATION OF THE HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF THE RUSSIA-UKRAINE WAR AND ITS ROLE IN REFUTING RUSSIAN FALSIFICATIONS OF THE HISTORY OF UKRAINE

Yurii FIHURNYI

orcid.org/0000-0002-6463-0920

Candidate of Historical Sciences, senior research fellow
of RIUS of Taras Shevchenko National University of Kyiv
email: ukr.etnolog_fus@ukr.net

The relevance of the stated topic lies in understanding the direct and indirect connection between the preservation and advocacy of Ukraine's historical and cultural heritage in the context of the Russia-Ukraine war and the refutation of Russian myths and falsifications of Ukrainian history in order to unite Ukrainians for victory over the Russian invaders.

The purpose of the research is to understand the problems of preserving and advocating the historical and cultural heritage of Ukraine in the context of the Russian-Ukrainian war and to clarify its significant role in refuting Russian myths and falsifications of Ukraine's history.

Conclusions. It was found that the historical and cultural heritage of Ukraine is a holistic set of material and spiritual values inherited from past generations of various ethnic communities that have lived in these lands for millennia, primarily the Ukrainian people, who preserve their identity and reflect the contribution of Ukraine and Ukrainians to European civilization. It has been revealed that rashists are making considerable efforts to destroy the historical and cultural heritage of Ukraine, falsify Ukrainian history, and incorporate information and propaganda narratives of the Eurasian empire into the mass

consciousness of Ukrainians. The preservation and advocacy of the historical and cultural heritage of Ukraine involve systematically and comprehensively protecting, studying, disseminating, and promoting Ukrainian-centric knowledge about the extensive historical, cultural, and artistic heritage created over many millennia in Ukrainian territories by various ethnic groups, while also strengthening this protection through influencing decision-making, laws, and improving cultural and protection policies at local, national, and international levels for its legal safeguarding. The direct and indirect connection between the preservation and advocacy of the historical and cultural heritage of Ukraine in the conditions of the Russian-Ukrainian war and the refutation of Russian myths and falsifications of the history of Ukraine aimed at the total discrediting of the Ukrainian informational and humanitarian space and the imposition of imperial ideas of the “Russian world” on the citizens of the Ukrainian state has been traced.

Keywords: Ukraine, Ukrainians, historical and cultural heritage of Ukraine, the Russian-Ukrainian war, refutation of Russian myths and falsifications of Ukrainian history.

Отримано редакцією / Received: 10.04.26

Прорецензовано / Revised: 22.04.26

Схвалено до друку / Accepted: 28.04.26

РОЛЬ ЖУРНАЛУ «СУЧАСНІСТЬ» У РОЗВИТКУ ТА СТВЕРДЖЕННІ МОДЕРНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Сергій ГРАБОВСЬКИЙ

orcid.org/0000-0003-3041-8945

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник

відділу філософських проблем етносу та нації

Інституту філософії імені Г. Сковороди НАНУ

email: HrabovskyS@gmail.com

Ірина ГРАБОВСЬКА

orcid.org/0000-0002-7416-9541

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник

НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка,

провідний науковий співробітник

Музею книги і друкарства України

email: grabovskai@ukr.net

Анотація. Досліджено суспільну місію та основні етапи розвитку щомісячника «Сучасність» за час його існування (1961–2012). Акцент зроблений на ролі «Сучасності» у формуванні модерної української ідентичності, на синтезі «еміграційної» та «материкової» культури у 1960–1980-х, на зусиллях щодо гуртування навколо журналу у 1990-х молодшої генерації українських інтелектуалів і митців. Деконструйовані накопичені за останні десятиліття в інтелектуальному просторі міфологеми, які не дають змоги побачити реальну історичну місію «Сучасності».

Ключові слова: журнал «Сучасність», модерна українська ідентичність, синтез української культури, деконструкція міфологем.

Постановка проблеми. Часопис-щомісячник «Сучасність» відіграв унікальну роль у житті як українського зарубіжжя, так і «материкової» України. У 2026 р. виповнилось 65 років від дня виходу у світ першого номера часопису. 30 років журнал видавався за кордоном, 20 років – вже в Україні. Тоді, коли всі інші українські журнали як в УРСР, так і в діаспорі мали яскраво означений партійний характер, редакція «Сучасності» на початку її діяльності рішуче наголосила: «Журнал буде не партійним, а українським» [2, с. 3]. Традиційно журнал вважається передусім культурологічним у, так би мовити, «широкому

сенсі слова». Тобто він давав цілісну картину вільної української культури, не просто збережену, а й синтезовану закордонним українством, оскільки прояви такої культури виявляли себе і в підрадянській Україні, і не лише у 1920-х, а і в 1960–1980-х роках. Ішлося не лише про діячів руху опору, про авторів самвидаву, а і про відносно лояльних до влади, але духовно вільних митців, які намагалися використати можливості легальної культурницької діяльності. Тексти останніх регулярно й у значному числі передруковували без їхнього дозволу, без гонорарів.

Власне, це ставила за мету редакція

«Сучасності» з самого початку: «Визначення його (журналу. – Авт.) як місячника літератури, мистецтва й суспільного життя означає, що він в основному буде присвячений питанням культури в широкому значенні цього слова. Що ж до суспільного життя, куди ми включаємо й політику, то ці питання обговорюватимуться на сторінках «Сучасності» не в формі поточної інформації, що належить до газетного жанру, а в постановці проблем тривалішого й глибшого характеру. Наголос на проблемах культури диктується тим незаперечним фактом, що саме на терені національно-культурному точиться найзапекліша боротьба за збереження національної субстанції українського народу» [2, с. 3]. Але таке збереження редакторський корпус «Сучасності» ніколи не ототожнював із консервацією; йшлося про модернізацію національного буття, визначення й осмислення його напрямних, розширення та зміцнення його підвалин, освоєння набутків світової культури та науки, соціального досвіду.

Огляд досліджень і публікацій. Наразі в Україні зазвичай високо оцінюють роль і місію «Сучасності». Проте нерідко ці оцінки страждають на неповноту, більшу чи меншу описовість.

Існують і ґрунтовні статті та дисертаційні дослідження, що аналізують різні аспекти, тематичні напрямки та особливості творів авторів «Сучасності».

Серед вагомих дослідницьких праць варто назвати розвідки І. Дзюби, І. Кошелівця, Д. Павличка, С. Павличко, М. Рябчука, Л. Тарнашинської, Т. Гундорової, Я. Поліщука, В. Пономарьова, І. Кононенко, О. Соловей, О. Кашуби, Ю. Шаповала та багатьох інших [9; 10; 12; 13].

Автори цієї розвідки також звертались до аналізу ролі та значення часопису «Сучасність» у культурному та політичному житті України як діаспорного періоду, так і доби новітньої незалежності [3; 4].

Мета дослідження – простежити й описати з максимально можливою повнотою основні етапи становлення та розвитку часопису, усунути неточності (часом значні) та накопичені в інтелектуальному просторі міфологеми, які не дають змоги побачити реальну місію «Сучасності», показати здійснене і нездійснене в силу певних обставин редакціями журналу, окреслити його роль у становленні нових генерацій закордонних українців і модерної України у переддень російської воєнної агресії.

Виклад основного матеріалу. «Журнал «Сучасність» – періодичне видання української діаспори, який дослідники називають еміграційною пресою. [...] За допомогою преси українці діаспори долучались до культурних та історичних подій минулого і сучасного, а також до політичних подій сьогодення дня в Україні» [6]. Не лише українці діаспори долучались до цих подій – «Сучасність» потрапляла і до УРСР і всього ССРСР, причому частково легально. Слід було мати «допуск» від т. зв. «компетентних органів», щоб її читати. Цим користалися ті науковці, які демонстрували лояльність, проте мали «внутрішню опозиційність».

«Будучи одним із найавторитетніших «товстих» журналів, «Сучасність» формувала естетичний смак цілого покоління українських читачів» [5]. Проте, на нашу думку, зводити місію «Сучасності» до «формування естетичного смаку» означає істотно збіднювати тематичні

обшири як зарубіжного, так і внутрішньоукраїнського періодів видання журналу. Це був не лише художній, не лише політичний, а й науковий журнал. Не випадково у передмові до «Бібліографічного довідника журналу «Сучасність». 1961–2003» його редактор-упорядник і багаторічний відповідальний секретар часопису Микола Чубук характеризував «Сучасність» як «літературно-науковий часопис» [1, с. 4]. Визначення, можливо, не вповні наукове, але достатньо точне. Від початку, у 1961 році, «Сучасність» вміщує такі наукові дописи: Кравців Богдан. «Картографія України мазепинської і помазепинської доби» (№ 7); Кубійович Володимир. «Три томи гаслової частини Енциклопедії українознавства» (№ 5); Кульчицький Олександр. «Карл Густав Юнг» (№ 8); Винар Богдан. «Сучасний стан економічної науки на Україні» (№ 12); Галайчук Богдан. «СРСР, Китай і їхні сателіти» (№ 3); Голубничий Всеволод. «Про соціалістичні теорії національної проблеми» (№ 8); Гловинський Володимир. «Чи можливий новий курс економічної політики СРСР?» (№ 8); Майстренко Іван. «Теоретичні основи національної політики КПРС» (№ 8); Процюк Степан. «Проблема потенціалу українського населення» (№ 6, 7). Тут вказано приблизно половину розвідок такого ґатунку за рік. Тобто йдеться про відпочаткову традицію «Сучасності». За редакторства Івана Дзюби та Ігоря Римарука тематичні обшири «Сучасності» визначалися як «література, наука, мистецтво, суспільне життя». Філософ і редактор Віталій Пономарьов зазначав: «Та «Сучасність» була і засобом щомісячної діагностики стану українського суспільства та його культури, і простором для вироблення нових ідей, і певним

інтелектуальним середовищем. [...] Тоді читач відчував, що творці «Сучасності» прагнуть продовжувати справу своїх попередників, і що видавничі традиції, закладені Іваном Кошелівцем, Богданом Кравцівим, Вольфрамом Бургардтом та Юрієм Шевельовим, тривають» [10, с. 140]. Опублікуватися в «Сучасності» вважали за честь багато знаних науковців.

Вікіпедія по-своєму збіднює обшири «Сучасності», коли зазначає, що журнал публікував «твори діячів українського і російського опору» [8], але ж були і твори діячів чеського, литовського, польського й інших рухів опору тоталітарній комуністичній системі. До речі, Вікіпедія закінчує список головних редакторів «Сучасності» 1981 роком, що теж істотно збіднює уявлення про часопис. Головні редактори в той період: Іван Кошелівець (1961–1966 і 1976–1977), Вольфрам Бургардт (1967–1970), Богдан Кравців (1970–1975), Марта Скорупська (1978), Юрій Шевельов (1978–1981), Марта Скорупська (1982–1983), Тарас Гунчак (1984–1996).

Найточніший, хоча теж не зовсім повний, обшир розвитку журналу дала «Енциклопедія історії України»: «"СУЧАСНІСТЬ" – укр. часопис літератури, мист-ва та сусп. життя. 1961–90 видавався в Мюнхені (ФРН), 1990–91 – у Ньюарку (шт. Нью-Джерсі, США). Із 1992 – у Києві. Виходить щомісяця. Часопис виник 1961 внаслідок об'єднання "Української літературної газети" (1955–60) та "Сучасної України" (1951–60). У "С." друкувалися статті, присвячені суспільно-політ., етнонаціональним, демографічним процесам в УРСР, розвідки з літератури, мист-ва та к-ри, міжнар. життя і політики, перекладні твори з

нім., англ. та франц. мов, поезії, есе. Із часописом співробітничала плеяда відомих укр. діячів, письменників, публіцистів та науковців з діаспори, зокрема: Е. Андіївська, М. Андрієнко-Нечитайло, В. Барка, Ю. Бойко-Блохін, В. Бойчук, В. Бургардт, В. Вовк, Я. Гніздовський, В. Голубничий, С. Гординський, Т. Гунчак, А. Камінський, Б. Кордюк, І.-С. Коропецький, І. Кошелівець, Б. Кравців, В. Кубійович, Ю. Лавріненко, В. Лесич, І. Лисяк-Рудницький, І. Майстренко, В. Маркус, І. Мигул, П. Одарченко, О. Прицак, У. Самчук, В. Стахів, Д. Струк, Ю. Тарнавський, Ю. Шевельов, Р. Шпорлюк та ін. На основі редакторського та авторського колективу "С." 1961 засноване вид-во "Сучасність", яке впродовж 1960–80-х рр. видало кілька серій самвидавської, дисидентської та забороненої в СРСР літератури (праці П. Григоренка, І. Дзюби, І. Калинця, Л. Лук'яненка, М. Мороза, Є. Сверстюка, І. Світличного, В. Симоненка, Г. Снегірьова, В. Стуса, В. Чорновола, Т. Ходорович), а також антології, переклади, спогади, поезії. Наприкінці 1980-х рр. у "С." опубліковано низку розвідок та матеріалів, присвячених демократ. реформам і перебудові в СРСР. Із кінця 1980-х – поч. 1990-х рр. із "С." активно співробітничали автори з України» [14].

Зауважимо, зазвичай, коли пишуть про «Сучасність» і її місію, якимось обходять увагою наче самозрозумілі, але неартикульовані, непрячені речі. Передусім відзначимо, що журнал постав у період часткової десталінізації в Советському Союзі, пом'якшення тоталітарного пресингу, а разом із тим – початку публічного конфлікту між СССР і КНР, їхніми лідерами Хрущовим і Мао Цзедунгом. Тоді ж у світі розгорнулися потужні

процеси деколонізації, певною мірою формальної, проте факт появи значного числа нових держав не міг не вплинути на умонастрої як у світі, так і в Україні; на очах руйнувався советський міф про «колоніальну систему імперіалізму» як основу ситого життя Заходу. Советський блок вимушено став значно більш відкритим і Заходу, і Сходу, і Півдню. Нарешті, розгорнулася науково-технічна революція, складовою якої стало бурхливе зростання кількості освічених інженерних, конструкторських і технічних працівників, які мали відповідні культурні потреби. Інакше кажучи, українська ідентичність і місце України й українства в новому, більш динамічному та глобалізованому світі вимагали осмислення та модернізації, розвитку та переформатування. Що ж стосується українців у державах поселення, то якраз у цей час дорослішало покоління, вивезене дітьми, а підросло й народжене вже у цих державах. Це також вимагало окреслення та формування модерної української ідентичності. Для цього замало було виховання у сім'ї в малому віці, знання мови, навіть участі у «Пласті». Адже йшлося не в останню чергу про тих, хто здобував вищу освіту та займався висококваліфікованою і добре оплачуваною працею. Щоб інтегрувати цю соціальну страту в українство, «Сучасність» зверталася до найкращих набутків української культури та науки – як у минулому, так і в сьогоденні. Іншими словами, йшлося про синтез, цілісність українського буття, про його небуденне місце в «оркестрі націй». І тому часопис постійно звертався до здобутків здійсненого в УРСР, творив цю цілісність.

У цьому контексті не мають викликати подиву партнерські відносини

«Сучасності» з ліберальною «Культурою» (1947–2000) Єжі Гедройця та консервативним «Континентом» (1974–2011) Владіміра Максимова/Ігоря Виноградова, які зберігалися до припинення цих видань, хоча з Максимовим часом і конфліктували. Маємо зразок модерної української ідентичності у світі, де головним сюжетом було протистояння демократії та тоталітаризму.

Кінець 1980-х – початок 1990-х став для «Сучасності» специфічним, хоча і коротким періодом, коли література, малярство та наука відійшли на другий план – часопис друкував «гарячі» матеріали, пов'язані з перебудовою в СРСР й незалежненням України. З 1992 року, коли журнал переїхав до Києва, він зберіг своє «солідне» реноме і став полігоном для творчих пошуків молодшого покоління (30–40-літніх). «Півтора десятиліття «Сучасність» була одним із провідних «товстих» журналів в Україні, й Оксана Забужко у середині 1990-х років навіть запропонувала при оцінці кількості українських інтелектуалів виходити із числа читачів цього видання (наклад «Сучасності» зазвичай був 2 000 примірників, і кожний примірник читали принаймні двоє). Тоді журнал було цікаво читати і не соромно рекомендувати, дарувати чи пересилати за кордон», – зазначав Віталій Пономарьов [10, с. 137]. Тут потрібне лише одне уточнення – 2000 примірників ішли на Україну (при цьому в Донецьку було більше передплатників, аніж у Львові), а ще ж існувало кілька сот зарубіжних передплатників, хоча їхнє число зменшилося після публікації «недостатньо цнотливих» чи «політично невиважених» художніх текстів, зокрема Юрія Андруховича, Олександра Ірванця, Василя Кожелянка, проте Іван Дзюба,

який став спершу співредактором, а потім одноосібним головним редактором «Сучасності», свідомо пішов на це. Ігор Римарук, талановитий поет і добрий редактор, продовжував лінію свого попередника і навчителя, поки обставини не стали несприятливими, як об'єктивні, так і суб'єктивні.

У цьому контексті щонайменше дивною виглядає низка недавніх тверджень редактора відділу науки і культури Вадима Скуратівського у книзі «От із такого ми світу: Спомини і розмисли» [11] щодо важливих складових місії «Сучасності». Зупинимось лише на деяких.

«Хвала Богові, українські націонал-радикали, які цікавилися культурою у зв'язку зі своїми зусиллями в напрямі українського політичного самостійництва, багато зробили для того, щоб зрештою цей часопис, який виходив з 1961 року, десь 1991 року почав виходити в незалежній Україні» [11, с. 110]. Насправді журнал почав виходити 1992 року. Та найголовніше, що «націонал-радикали», за Скуратівським, – це ті, хто прагнув «українського політичного самостійництва» (увага! не незалежності, а самостійництва!).

«Я б дуже хотів, щоб в Україні з'явився фахівець, який проаналізував би всі матеріали «Сучасності», починаючи від 1961-го і завершуючи 2003 роком, коли ми з Іваном Дзюбою прийшли до редакції і нічого там не побачили. Часописи теж помирають – як люди. Старіють і помирають» [11, с. 112]. По-перше, ніякої «редакції» у ті роки «Сучасність» не мала. Головний редактор Ігор Римарук працював у видавництві «Дніпро», і наради збиралися щотижня у його кабінеті. Якщо Римарук кудись їхав або

хворів, редакційні наради переносилися. По-друге, у 2004–2005 і в першому кварталі 2006 року «мертвий» журнал виходив друком регулярно. Зайвим доказом життєвості часопису можна вважати цикл блискучих пародій Ігоря Римарука на прозові та поетичні твори літераторів його покоління, які публікувалися щомісяця, часом навіть по дві одразу. Проблеми почалися з виборів київського мера, коли Олександра Омельченка, який непублічно фінансував значну частину видатків «Сучасності» зі свого пресового фонду, замінив Леонід Черновецький. Але все одно у 2006 році журнал виходив постійно, тільки мусив здвоїти № 11–12 через брак коштів. «Померлий» журнал того року опублікував висококласні поезії Ігоря Римарука, Василя Герасим'юка, Мойсея Фішбейна, статті Романа Сербина (Канада), Максима Стріхи, Тетяни Гардашук, Юрія Саєнка, Леоніда Шульмана, Владислава Гриневича, Юрія Вільчинського, Романа Трача (США), Юрія Барабаша (Росія). Називаємо як авторів статей лише докторів наук, професорів. Вийшов друком унікальний № 8, який дав широку панораму білоруського життя – від поезії до політики. А от наступний рік справді став критичним. Постійні зриви графіків виходу, катастрофічна нестача коштів – поки академік Дзюба не домовився про прихід нових співзасновників і фінансистів часопису.

«Серйозної русистики в часопису не було» [11, с. 113]. А яка була б, на думку Скуратівського, «серйозною»? Ось яка: «Часопис не здогадався подавати матеріали про можливість подальшого демократичного розвитку Росії» [11, с. 113]. Хто ж конкретно «не здогадався»? Тарас Гунчак, Іван Дзюба, Ігор Римарук?

Чи всі разом «не здогадалися» зайнятися казна-чим?

Втім, хіба стаття Романа Кіся «Російська месіанська ідея: старе вино у старих міхах» (№ 2, 1993) – це не серйозна русистика? Події довели його правоту. А стаття Івана Дзюби «Ідеологічні децибелі діалогу культур» (№ 11, 1998) – це щось несерйозне? Ба більше, численні статті Ігоря Лосева (який одержав за них премію «Сучасності», до речі) – це «несерйозна русистика»? Лише назви цих статей і тільки за два з половиною роки: «Етнополітичний «нарцисизм» російської свідомості» (№ 9, 1999), «Особливості становлення російського українознавства» (№ 7–8, 2000), «Російська інтелігенція і українське питання на початку ХХ ст.» (№ 11, 1999), «Росія–Україна: культурний вимір політичного протистояння» (№ 12, 2000), «Україна в контексті російського «неослов'янства» (№ 5, 1999), «Українське питання і російська національна самоідентифікація» (№ 4, 1999), «Українське питання у дзеркалі російського націоналізму» (№ 11, 2000), «Феномен «постваймарської» Росії: культурно-історичне хибне коло» (№ 6, 2000), «Явище «бандерофобії» в російській свідомості» (№ 4, 2001). Поняття «Постваймарська Росія» – кожній освіченій людині має бути зрозуміло, про що йдеться. Враховуючи видавничий цикл журналу, це «гарячий» відгук на обрання президентом Путіна та бездоганний прогноз тенденцій розвитку Росії – тоді, коли майже всі західні аналітики та політики цього не бачили чи не хотіли бачити. Всі зазначені статті написані на серйозному науковому рівні, доказово і є висококласною русистикою, підтвердженою практикою. І головне – саме така, жорстка, чесна і науково

виважена русистика (якої було чимало) сприяла розумінню читачами реальної Росії у добу «зустрічей без краваток», «ЄЕП», «братерства» і концертів Кобзона в палаці «Україна».

І нарешті: «Працював я там з 1991 року до останніх спалахів часопису» [11, с. 118]. В Україні «Сучасність» виходила друком з 1992 по 2012 рік, Скурятівський перестав працювати в ній у 2007 році.

Ми навмисно спинилися на викривленнях діяльності та місії часопису (лише на деяких, не на всіх), здійснених його колишнім працівником, людиною наче авторитетною. Такі викривлення, часом у меншій кількості, містяться і в інших, присвячених «Сучасності», текстах. У Вікіпедії сказано: «Протягом останніх п'яти років журнал тричі був змушений призупиняти вихід через постійний брак коштів, зміну інвесторів, засновників, головних редакторів і творчих колективів» [8]. Графіки виходу журналів у ці роки справді часом порушувалися, траплялося запізнення виходу, іноді на 2–3 місяці. Призупинений вихід був лише одного разу – у 2010–11 роках. А останній головний редактор часопису Тарас Федюк стверджує не лише те, що «через певні фінансові проблеми журнал на початку 2000-х кілька разів призупиняв свій вихід», а й те, що часопис був суто літературним виданням: «Робити сьогодні самоокупний літературний журнал – цілком реально. Навіть попри обмежені умови, штат «Сучасності» налагодив роботу, за якою через рік тираж склав би тисячу примірників» [7]. Втім Федюк, який став головним редактором з травня 2009 року, справді «вбив» засадничу лінію журналу, коли наука і суспільне життя з нього зникли, у рубриці

«Культурологія» друкувалися подорожні есеї, а в рубриці «Публіцистика» – не надто численні науково-популярні розвідки. У 2008 році (головний редактор Віктор Мороз) фактично зникла література – вона опинилася на «задвірках», а на першому місці фігурувала поточна політика, хоча певне місце утримували наукові, історичні, економічні та культурологічні розвідки. Можливо, справді журнали мають граничний вік?

Але належним чином завершити свій «класичний» період «Сучасності» не допомогли. Ігор Виноградов, зрозумівши, що доба «Континенту» добігає кінця, закінчив у 2011 році вихід поточних номерів щоквартальника, а на 2012–13 роки запланував випуск компендіуму найкращих текстів зарубіжного та внутрішньоросійського періодів – по чотири на рік. Підготувати їх він устиг – але через фінансові проблеми останні вийшли друком через кілька років після смерті редактора. Редакція «Сучасності», відчувши кризу, подала проєкт двотомника «Сучасність» the BEST», де перший «товстий» том мав зібрати кращі твори зарубіжного періоду, другий – внутрішньоукраїнського, тобто 45 років діяльності часопису, проте Фонд «Відродження» відмовив. А такий двотомник, поза сумнівом, став би вагомим чинником переосмислення українського буття та динамічної модернізації української ідентичності.

Висновки та пропозиції. Часопис «Сучасність» традиційно звертався до найкращих набутків української культури та науки – як у минулому, так і в сьогоденні, здійснюючи синтез цілісного українського буття, забезпечуючи його гідне місце в «оркестрі націй». З 1992 року, коли часопис переїхав до Києва, він

став полігоном для творчих пошуків молодшого покоління (30–40-літніх). Особливе значення мала блискуча русистика «Сучасності», в якій буквально одразу після приходу Путіна до влади був зроблений науково обґрунтований висновок щодо швидкого перетворення Росії на фашистську державу. Відтак велике значення має деконструкція накопичених за останні десятиліття в інтелектуальному просторі міфологем, які не дають змоги побачити реальну історичну вагу «Сучасності» у творенні модерної української ідентичності.

Велике практичне значення для залучення всього створеного на базі «Сучасності» для подальшого впливу на розвиток української ідентичності та більш адекватного представлення України у чинному дисфункціональному світі мала би низка заходів. Серед них публікація як наукових монографій, так і науково-популярних видань, присвячених діяльності журналу та небуденним персонам його головних редакторів, не всі з яких навіть просто відомі в Україні, але всі заслуговують на це; створення загальнодоступної платформи всіх чисел часопису та книг, опублікованих видавництвами «Сучасність» і «Пролог» в оцифрованому вигляді; підготовка та видання найбільш значущих публікацій у журналі в кількатомному виданні; створення англomовного дайджесту текстів науково-прогностичного характеру, опублікованих у «Сучасності».

ЛІТЕРАТУРА

1. Бібліографічний довідник журналу «Сучасність». 1961–2003 / ред.-упоряд. Микола Чубук. Львів, 2003. 480 с.
2. Від редакції. *Сучасність*. 1961. № 1. URL: <https://archive.org/details/>

[suchasnist/1961_N01/page/n3/mode/2u](https://archive.org/details/suchasnist/1961_N01/page/n3/mode/2u)

3. Грабовська, І., Гулейкова, І., Талько, Т. Журнал «Сучасність» у культурному ландшафті України. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія Філософія, культурологія, соціологія*. 2025. № 30. С. 71–81.

4. Грабовський, С. Як завершилася Доба Івана Дзюби. Хроніки початку 2022 року. *SUCHASNIST THE LAST. IBAN ДЗЮБА ТА ЙОГО ДОБА*. Науково-популярне видання. Упорядник Сергій Грабовський. Київ, 2023. С. 91–136.

5. Журнал «Сучасність» – часопис незалежної української думки. URL: <http://ounb.km.ua/vistavki/suchasnist/index.php>

6. Браславська, Ірина. «Сучасність» – легендарний місячник літератури, мистецтва, суспільного життя. URL: <https://www.libr.dp.ua/?do=ukrainica&lng=1&id=39&idg=622>

7. Самоокупний літературний журнал – це цілком реально. URL: <https://web.archive.org/web/20160919051937/http://ua.telekritika.ua/daidzhest/2013-05-11/81517>

8. Сучасність (журнал). URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C_\(%D0%B6%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BB\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C_(%D0%B6%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BB))

9. Павличко, С. *Дискурс модернізму в українській літературі*: монографія. Київ, 2024. 632 с.

10. Пономарьов, В. Традиції та «Сучасність». *SUCHASNIST THE LAST. IBAN ДЗЮБА ТА ЙОГО ДОБА*. Науково-популярне видання. Упорядник Сергій Грабовський. Київ, 2023. С. 137–140.

11. Скуратівський, В. От із такого ми світу: Спомини і роздуми. Київ, 2024. 440 с.

12. *SUCHASNIST THE LAST. IVAN DZIUBA TA ЙОГО ДОБА*. Науково-популярне видання. Упорядник Сергій Грабовський. Київ, 2023.

13. Тарнашинська, Л. *Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління (історико-літературний та етикоальний аспекти)*: монографія. Київ, 2010. 632 с.

14. Ясь, О. В. «СУЧАСНІСТЬ» – український часопис літератури, мистецтва та суспільного життя. *Енциклопедія історії України*. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Suchasnist_z

REFERENCES

1. Chubuk, M., ed., comp. (2003). *Bibliographic Guide to the Journal "Modernity". 1961-2003*. Lviv, 480 p. [in Ukr.]

2. From the Editorial Office. (1961). *Modernity*. [online] Available at: https://archive.org/details/suchasnist/1961_N01/page/n3/mode/2u [in Ukr.]

3. Grabovska, I., Guleykova, I., Talko, T. (2025). Journal "Modernity" in the Cultural Landscape of Ukraine. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia Filosofiiia, kulturolohiia, sotsioloiiia* (Bulletin of Mariupol State University. Series: Philosophy, Cultural Studies, Sociology), No. 30, pp. 71-81. [in Ukr.]

4. Hrabovskyi, S. (2023). How the Era of Ivan Dzyuba Ended. *Chronicles of the Beginning of 2022. SUCHASNIST THE LAST. IVAN DZYUBA AND HIS ERA*. Popular Science Publication. Kyiv, pp. 91-136. [in Ukr.]

5. "Modernity" Magazine – a Journal of Independent Ukrainian Thought. [online]

Available at: <http://ounb.km.ua/vistavki/suchasnist/index.php> [in Ukr.]

6. Braslavsk, I. "Contemporary" is a *Legendary Monthly Magazine of Literature, Art, and Social Life*. [online] Available at: <https://www.libr.dp.ua/?do=ukrainica&lng=1&id=39&idg=622> [in Ukr.]

7. *A Self-Sustaining Literary Magazine is Quite Possible*. [online] Available at: <https://web.archive.org/web/20160919051937/http://ua.telekritika.ua/daidzhest/2013-05-11/81517> [in Ukr.]

8. *Modernity (Magazine)*. [online] Available at: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C_\(%D0%B6%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BB\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C_(%D0%B6%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BB)) [in Ukr.]

9. Pavlychko, S. (2024). *Discourse of Modernism in Ukrainian Literature: A Monograph*. Kyiv, 632 p. [in Ukr.]

10. Ponomarov, V. (2023). Traditions and "Modernity". *SUCHASNIST THE LAST. IVAN DZIUBA AND HIS ERA*. Popular Science Publication. Kyiv, pp. 37-140. [in Ukr.]

11. Skurativskyi, V. (2024). *This is the World we Live in: Memories and Reflections*. Kyiv, 440 p. [in Ukr.]

12. *SUCHASNIST THE LAST. IVAN DZIUBA AND HIS ERA*. (2023). Popular Science Publication. Kyiv, pp. 234 p. [in Ukr.]

13. Tarnachynska, L. (2010). *Ukrainian Sixties: Profiles against the Background of a Generation (Historical, Literary and Poetic Aspects)*: A Monograph. Kyiv, 632 p. [in Ukr.]

14. Yas, O. «SUCHASNIST» – Ukrainian Magazine of Literature, Art and Social Life. *Encyclopedia of the History of Ukraine*. [online] Available at: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERM S=0&S21STR=Suchasnist_z [in Ukr.]

Summary

THE ROLE OF THE MAGAZINE "SUCHASNIST"
IN THE DEVELOPMENT AND CONFIRMATION
OF MODERN UKRAINIAN IDENTITY

Serhii HRABOVSKYI

orcid.org/0000-0003-3041-8945

Candidate of Philosophical Sciences

senior research fellow

of the Department of Philosophical Problems of Ethnicity and Nation,

H. Skovoroda Institute of Philosophy of NASU

email: HrabovskyS@gmail.com

Iryna GRABOVSKA

orcid.org/0000-0002-7416-9541

Candidate of Philosophical Sciences, senior research fellow

of the Philosophy and Geopolitics Department

of RIUS of Taras Shevchenko National University of Kyiv

leading researcher

of the Museum of Book and Printing of Ukraine, Kyiv

email: grabovskai@ukr.net

The relevance of the research. The monthly magazine "Suchasnist" (modernity, contemporaneity) played a unique role in the life of both Ukrainians abroad and "mainland" Ukraine. In 2026, it will be 65 years since the first issue of the magazine was published. For 30 years, the magazine was published abroad, for 20 years – in Ukraine. Since 1961, "Suchasnist" have been carrying out a synthesis of free Ukrainian culture, both developed by Ukrainians abroad and created in Soviet Ukraine, not only by the Resistance Movement but also by spiritually independent writers, artists, and thinkers. The mission of this monthly magazine has not yet been properly understood and demonstrated.

The **purpose** is to trace and describe with the greatest possible completeness the main stages of the formation and development of the magazine, to eliminate inaccuracies (sometimes significant) and the mythologemes accumulated in the intellectual space that do not allow us to see the real mission of "Suchasnist", to show what was accomplished and what was not accomplished due to certain circumstances by the magazine's editorial staff, and to outline its role in the formation of new generations of Ukrainians abroad and modern Ukraine on the eve of Russian military aggression

Conclusions. The monthly magazine "Suchasnist" turned to the best achievements of Ukrainian culture and science – both in the past and in the present. It was about the synthesis, integrity of Ukrainian being, about its place in the "orchestra of nations". Since 1992, when the magazine moved to Kyiv, it has become a testing ground for the creative pursuits of the younger generation (those aged 30-40). Of particular importance is the brilliant Russian studies of "Suchasnist", in which, literally immediately after Putin came to power, a scientifically substantiated conclusion was made about the rapid transformation of Russia into a fascist state. Thus, the deconstruction of the mythologemes

accumulated in the intellectual space over the past decades does not allow us to see the real historical mission of “Suchasnist” in the creation of a modern Ukrainian identity.

Keywords: magazine “Suchasnist”, modern Ukrainian identity, synthesis of Ukrainian culture, deconstruction of mythologemes.

Отримано редакцією/ Received: 03. 04.26

Прорецензовано / Revised: 16.04.26

Схвалено до друку / Accepted: 28.04.26

ОЛЕКСАНДР КОШИЦЬ: ТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ВІДСТОЮВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ¹

Ярослав БОНДАРЧУК

orcid.org/0009-0006-5057-3837

кандидат історичних наук, науковий співробітник,
завідувач відділу зарубіжної україніки Інституту книгознавства
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
email: bondarchukart@gmail.com

Анотація. У статті досліджується багатогранна діяльність видатного українського культурного діяча Олександра Антоновича Кошиця – хорового диригента, композитора, етнографа та письменника. Розглядається творча спадщина митця насамперед крізь призму культурної дипломатії та захисту національної ідентичності.

Ключові слова: Олександр Антонович Кошиць, Український народний хор, українські пісні, національна ідентичність.

Постановка проблеми. Осмислити музичну, наукову, етнографічну діяльність видатного українського хорового диригента, композитора, етнографа, письменника Олександра Антоновича Кошиця як засіб відстоювання історичної справедливості, тобто повернення Україні її місця серед країн цивілізованого світу, та захист національної ідентичності.

Наукова новизна. Пропозиція нового погляду на творчу діяльність О. Кошиця, яка розглядається як інструмент культурної дипломатії; ефективний механізм впливу на суспільну свідомість світової громадськості з метою формування в неї думки про Україну як самостійну державну одиницю зі своєю стародавньою багатою історією та самобутньою культурою, а не як етнографічну складову частину Радянського Союзу; українська пісня проти асиміляції

українського народу національною політикою радянської машини; проти формування нової радянської безликої ідентичності.

Методологічні та теоретичні основи статті ґрунтуються на працях істориків, таких як Б. Ажнюк, Л. Масенко, М. Боровик, П. Одарченко, Т. Пересунько та ін. [2; 4; 6; 29; 33].

Аналіз досліджень і публікацій. Упродовж останніх років (особливо до 150-річчя від дня народження митця у 2025 році) з'явилося чимало ґрунтовних наукових досліджень, що розкривають Олександра Кошиця не лише як диригента, а й як культурного дипломата та композитора духовної музики.

Особливе місце у спадщині митця займають мемуари та публіцистичні тексти, у яких він осмислював долю української культури в умовах бездержавності та розсіяння народу.

¹ У цій публікації проаналізовано видання з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: відділу зарубіжної україніки та відділу музичних фондів, завдяки чому вдалося з'ясувати визначну роль О. Кошиця в популяризації не лише української музики в світі, а й українства загалом.

Досліджуючи цю тему, нам вдалося висвітлити певні аспекти еміграційного періоду творчості митця [4; 5].

Автор ставить за **мету** простежити потенційні можливості дипломатії музичної культури у справі поширення інформації про Україну та об'єднання українців світу.

Виклад основного матеріалу. Одному з видатних діячів української культури, який мав величезний музичний досвід, Олександру Антоновичу Кошицю у 2025 р. минуло 150 років від дня народження (1875, Обухівський район, Київська область – 1944, Вінніпег, Канада). В історію він увійшов як композитор, етнограф, хоровий диригент, письменник. За всім цим високим визначенням стоїть особистість, яка впродовж усієї своєї творчості засобами української пісні відстоювала окремішність української нації від російської, давню високу культуру України як незалежної в минулому країни, а не етнографічної одиниці сучасної Росії і Радянського Союзу.

Після 1991 р. увага до вимушеного емігранта О. Кошиця, ім'я якого було заборонено згадувати в радянській науковій літературі, з боку музикознавців стає дедалі більшою. На історичній батьківщині, нарешті, видаються його твори та праці про нього: «З піснею через світ» [14–17], «Листи до друга (1904–1931)» [18], «З історії українського церковного хорового співу (листи Я. П. Гулака-Артемовського до Олександра Кошиця)» [12], «Пасіонарність в епістолярії Олександра Кошиця. Щоденник» [31], «Художньо-теоретична спадщина Олександра Кошиця в українській музичній культурі» [20] тощо. У 2001 р. Н. Калущка захистила кандидатську дисертацію «Мистецька діяльність

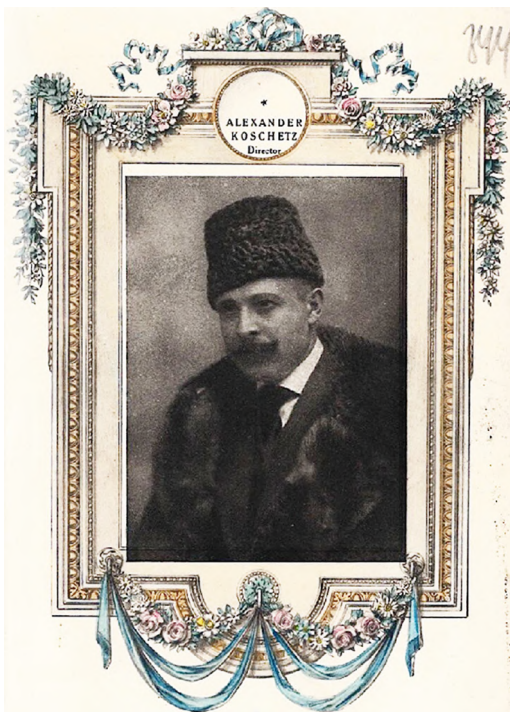

Фото Олександра Кошиця
(ЦДАВО України. Ф. 3965. Оп. 2.
Спр. 49. Арк. 344).

Олександра Кошиця в контексті музики XX століття» [13]. Ім'я О. Кошиця нині в усіх сучасних вітчизняних енциклопедіях.

Народився 12 вересня 1875 р. в селі Ромашки Канівського повіту Київської губернії в сім'ї священника [30]. Був добре знайомий із племінником Тараса Шевченка Петром, дружив з його сином Григорієм. Закінчив Богуславське духовне училище. Навчався у Київській духовній семінарії, Київській духовній академії, в Музично-драматичній школі Миколи Лисенка.

Отримавши ступінь з богослов'я (1901), деякий час викладав богословський курс у Ставропольській жіночій гімназії та курс лекцій з історії в Учительському інституті. Працював

викладачем у Київській духовній семінарії (жовтень 1904). Однак шлях священника не обрав: любов до музики, української музичної творчості взяла гору і визначила його подальшу долю. Він прийняв запрошення М. Лисенка викладати у Музично-драматичній школі, паралельно диригував у створеному разом з ним хоровому товаристві «Боян» [33, с. 20]. А згодом О. Кошиць вступив туди на композиторський курс Г. Любомирського (1906).

О. Кошиць ще семінаристом почав збирати українські народні пісні на батьківщині Т. Шевченка. Пізніше він як композитор здійснив хорові аранжування найулюбленіших пісень поета: «Ой, і зйди, зйди, ти зіронько та вечірняя», «Ой, з-за гори, з-за крутої», «Сюди гори, туди гори», «Та болять ручки, та болять ніжки», «Ой, з-за гори, з-за лиману...» (про руйнування Січі), «Уже літ як двісті, як козак в неволі».

Саме Музично-драматична школа Миколи Лисенка, заснована цим композитором у 1904 р., перша українська музична школа з українською мовою викладання, організація позалекційної роботи зі студентами (хори, вистави

тощо), особистість корифея, основоположника української класичної музики, відіграли в житті О. Кошиця ключову роль.

Упродовж 1903–1905 рр. за завданням М. Лисенка він збирав і записував українські козацькі пісні на Кубані, чим завоював собі авторитет [33, с. 20]. Результатом етнографічних експедицій О. Кошиця стали десять зошитів, де було записано 500 народних пісень. У ті часи на Кубані панувала українська пісня. На етнографічній виставці, що проходила в цьому регіоні, за своє дослідження отримав золоту медаль.

У цих краях відбулася доленосна зустріч: він заприятелював із майбутнім отаманом УНР, тоді двадцятидвохлітнім Симоном Петлюрою (жив на Кубані з 1902 р., учителював і займався революційною діяльністю), який допомагав впорядковувати архів Кубанського козацтва. Крім того, вивчав «малоросійську» творчість кобзарів, що, по суті, й об'єднало музичні зацікавлення С. Петлюри та О. Кошиця.

У 1908 р. О. Кошицю пропонують очолити студентський хор Київського університету, в репертуарі

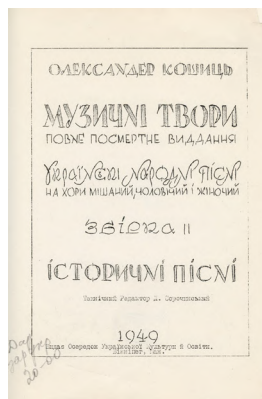
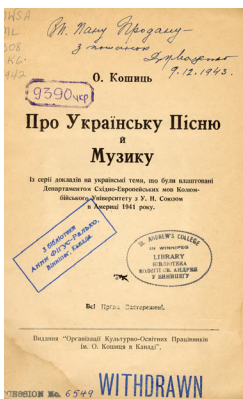
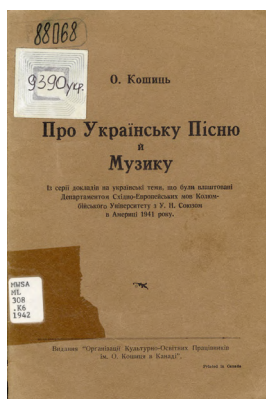

Фото рідкісних книг, які висвітлюють творчу спадщину О. Кошиця, що зберігаються у фонді відділу зарубіжної україніки Інституту книгознавства НБУВ.

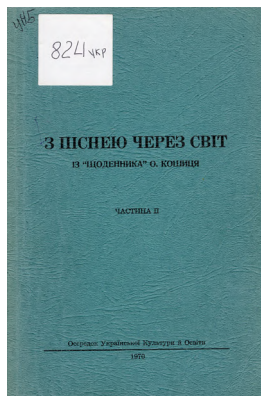
якого – західноєвропейська класика (з нею виграє Київський конкурс хорів з творами Мендельсона і Райсгера), згодом слов'янські народні та українські пісні. З 1911 р. він веде клас хорового співу в музичному училищі, а пізніше – в консерваторії. А через рік приймає запрошення Миколи Садовського обійняти посаду диригента його театру, де ставить опери та оперети «Утоплена», «Різдвяна ніч», «Енеїда» Миколи Лисенка, «Роксолана» Дениса Січинського, «Сільська честь» П'єтро Масканьї, «Гальку» Станіслава Монюшка, пише музику до п'єс «Дай серцю волю, заведе в неволю» Марка Кропивницького, «Казка старого млина» Спиридона Черкасенка та ін.

У 1916–1917 рр. О. Кошиць був диригентом і головним хормейстером Київського оперного театру, на сцені якого поставив опери «Пан Сотник» Г. Козаченка та «Аскольдова могила» О. Верстовського [33, с. 21]. За проукраїнську діяльність, пропагування українських творів потрапив під нагляд царських жандармів: диригував щорічними Шевченківськими концертами (їх організовував М. Лисенко), О. Кошиць виконував хорові поеми «Іван Підкова», «Іван Гус» та «Заповіт» на музику Г. Гладкого у власному аранжуванні.

На 29 грудня 1916 р. припадає знаменита подія в українській музичній культурі: в залі Купецького зібрання (нині – Національна філармонія України) на четвертому щорічному концерті Українських колядок і щедрівок, які традиційно виконував змішаний хор студентів Київського університету й слухачок Вищих жіночих курсів під керівництвом О. Кошиця, уперше прозвучав «Щедрик» в аранжуванні М. Леонтовича.

У січні 1919 р. разом із К. Стеценком за наказом С. Петлюри створив Українську республіканську капелу. Зі спогадів О. Кошиця: «На авдієнції Петлюра, звертаючись до мене, сказав: “За тиждень щоб була зорганізована для закордонної подорожі Капеля...”» [15, с. 9].

То був час, коли йшла українсько-московська війна [28; 39]. У березні 1919 р. Капела під керівництвом Кошиця була відряджена українським урядом для просування національного музичного мистецтва за кордоном. Тобто ініціатором її створення був отаман С. Петлюра, чий передбачуваності не можна не віддати належне. На його думку, боротьба за незалежність має відбуватися не лише вогнепальною зброєю, а й у пресі, у концертних залах і театрах, де формується громадська думка європейців.

«Після розвалу царської імперії Україна стала незалежною. Молода республіка почала відразу якомога завзятіше розвивати всі галузі своєї національної культури. Тож негайно щонайбільшу увагу почали приділяти і народним пісням, адже уряд зрозумів: свою цивілізацію українці найкраще можуть показати зовнішньому світу через пісню. Головнокомандувач українського війська взяв на себе ініціативу організувати Хор Української Республіки, а щоб познайомити світ із багатством українських пісень, залюблений у мистецтво головнокомандувач вирішив дати хоріві можливість здійснити подорож Європою. У лютому 1919 року хор почав свою роботу, побувавши у Швейцарії, Франції й Бельгії. Зараз цей надзвичайний колектив перебуває у нашій країні. Відбулися концерти в Роттердамі, Гаазі й Амстердамі і очікуються нові виступи... Успіхи хору безсумнівні» («Wereldkroniek» (Роттердам), 26 січня 1920 р.) [33, с. 14].

Отаман не помилився в своєму передбаченні. То було рішення, спрямоване на захист УНР, як засіб захисту українства від росіян, від поглинання чужою культурою. «Визвольні змагання України 1917–1920 років, Українська Народна Республіка, Центральна Рада,

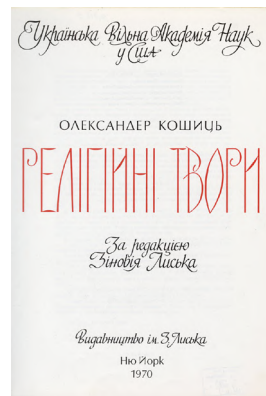
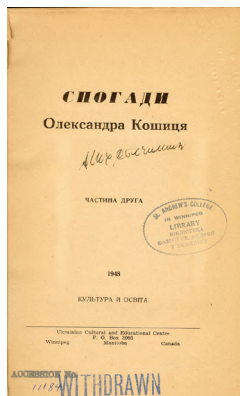
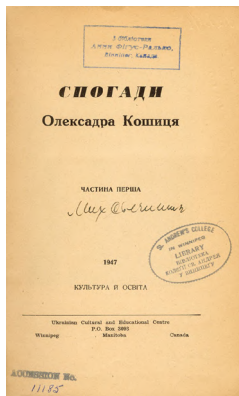
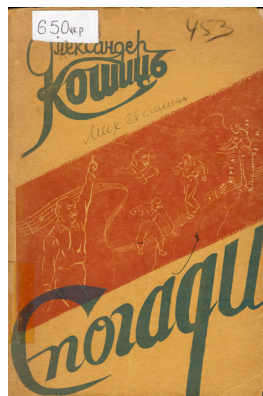
Директорія, їхні провідні постаті – усе це розглядається в Москві як чорна пляма в історії й житті української нації, а накинена українському народові зброєю та підступом більшовицька диктатура як його найбільше досягнення і щастя» [35].

Після падіння УНР музичний колектив більшовики почали відносити до «націоналістичних недобитків, петлюрівців», і О. Кошиць уже не міг повернутися в Україну, хоча деякі члени Капели наважилися на такий крок.

До колективу було відібрано приблизно 80 осіб. У репертуар включили народні пісні, твори М. Леонтовича, М. Лисенка, О. Кошиця.

«Місію Кошиця називали посольством з іншого світу, мистецькою інтервенцією української весни, патріотичною маніфестацією, найкращою візитною карткою України, першим достойним показом української народної пісні перед народами світу, державною інституцією молодої нації, яка повернула собі свободу після тривалого поневолення...» [6].

Успішні виступи українського хору під керуванням О. Кошиця відбито на сторінках десятків закордонних видань. Тур тривав три роки. Втім годі шукати

якусь інформацію про цю яскраву діяльність у радянській пресі. А Капела мала колосальний успіх у США, Аргентині, Уругваї, Бразилії. 5 жовтня 1922 р. ознаменовано значною подією в музичному житті: хор О. Кошиця вперше виконує «Щедрик» М. Леонтовича в Карнегі-холі в Нью-Йорку (Мангеттен), що містить три зали і призначений для виконання класичної та популярної музики.

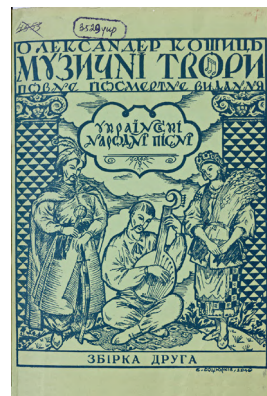
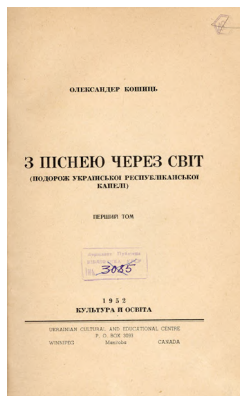
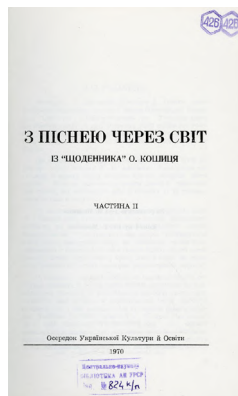
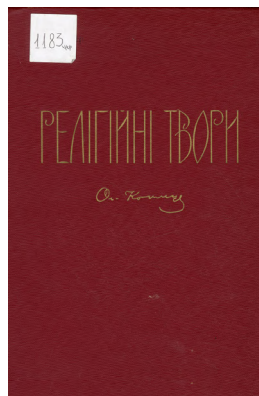
Американський композитор українського походження Пітер Вілгоускі переклав пісню на англійську мову. Відтоді українського «Щедрика» знають у всьому світі під назвою «Колядка дзвонів» («Carol of the Bells»). Не оминемо увагою припущення, що американський композитор, емігрант з України, Джордж Гершвін (1929) мелодію колискової «Ой ходить сон коло вікон...» (хорова обробка фортепіанної мініатюри Василя Барвінського здійснена О. Кошицем) поклав в основу арії «Summertime» з опери «Поргі та Бесс», що згодом стала одним із найпопулярніших джазових стандартів [33; 37].

У 1923–1924 рр. Капела продовжує виконувати свою дипломатичну культурну місію: Канада, Куба, Мексика, Флорида, Каліфорнія, здійснюючи тим самим також один із видів

фольклористичної діяльності українських іммігрантів, пропагуючи народну творчість, свідченням про ефективність чого є, наприклад, випуск у 1933 р. фірмою «Wittmarc'n'son» (Нью-Йорк) мільйонним накладом 42 українських народних пісень з англійським текстом в обробці О. Кошиця [32]. Пізніше високу виконавську майстерність Капели характеризує хоровий диригент й організатор диригентської освіти в діаспорі, композитор, музикознавець, керівник самодіяльного хору Народного Дому у Вінніпезі Павло Маценко [26]; сучасні вітчизняні музикознавці Н. Калущька, Л. Пархоменко, М. Головащенко [8; 13].

Українська капела дала понад 900 концертів і після значного фізичного навантаження та суттєвих фінансових проблем розпалася [13, с. 310–330].

Дипломатичне представництво в образі української пісні було прозорливим рішенням: Капела впродовж десятиліть відстоювала українську національну ідентичність, людську гідність, своєю творчістю доводила світові окремішність України від Росії. То був засіб боротьби за історичну справедливість, протистояння асиміляції українського народу, розчинення його культури в російській.

З 1926 р. О. Кошиць мешкав у Нью-Йорку, де працював у США та Канаді над підготовкою диригентів, писав церковні твори та переробляв народні пісні, керував зведеним хором «Сімка», викладав у Колумбійському університеті [34]. Саме там він разом із П. Маценком започаткував наукове вивчення феномену українського релігійного співу [19; 25; 36].

Творити в галузі церковної музики О. Кошиць почав ще на початку 1920-х років, співпрацював із М. Леонтовичем та К. Стеценком. На той час припадає поява духовно-музичного циклу О. Кошиця – «Літургія св. Іоанна Золотоуста» та десять українських релігійних кантів. «Догмати знаменного розспіву» він створив уже в еміграції.

О. Кошиць не втрачав надії повернутися в Україну. Знав про позитивні, як здавалося непосвяченим у внутрішню ситуацію країни, кроки українізації. Її прискорив червневий пленум ЦК і ЦКК КП(б)У (1926). Наймогутнішим поштовхом українізації було масове українське відродження, кероване українською інтелігенцією [23].

Він сподівався на своє місце в цьому процесі. Однак гра Москви з Україною закінчилася доволі швидко. Дії російського «більшовицького» уряду

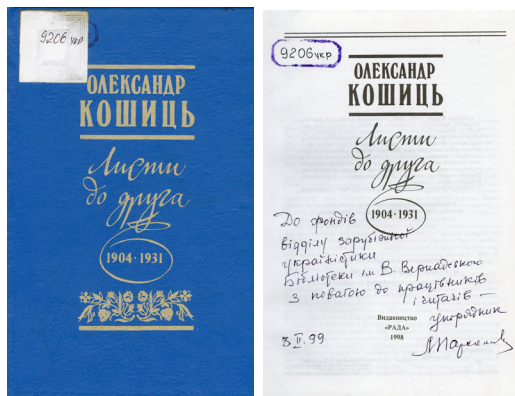
спрямувалися на викорінення, знищення націоналістичного коріння не лише на мовному, а й на всіх культурних ділянках. Українізація 1920-х років закінчилася трагічно. Хоча урядом було видано: «Про заходи Ради народних комісарів від 1923 року»; «Про заходи в справі шкільно-виховних і культурно-освітніх установ»; «Декрет РНК УСРР від 27 липня 1923 року» тощо [36, с. 36–57].

Не знав композитор і про зростання розгрому українізації, що підсилив приїзд в Україну П. Постишева, який мав завдання перетворити її на провінцію Росії.

У 1928 р. радянський уряд відмовив О. Кошицю у в'їзді до батьківщини. Його родичі, які мали шляхетське коріння, боячись переслідувань влади, були змушені змінити свої прізвища. Втім ця заборона, власне, врятувала життя композитору. На нього б чекала страшна доля інших українських патріотів, які загинули а сталінських таборах.

1930–1932 рр. – час сталінського колективізаційного погрому українського селянства, мільйони жертв, масового винищення української інтелігенції; репресії в Україні, арешти культурних діячів в Івано-Франківську, Львові, Луцьку, Києві, Тернополі. Більшість арештованих було перевезено поза межі України й розміщено в спеціальних ізоляторах.

З 1941 р. О. Кошиць жив у Канаді: його запросила освітня референтура Українського національного об'єднання (громадська, суспільно-політична організація) керувати хором і викладати на диригентсько-вчительських курсах. У Вінніпезі він упорядкував щоденникові записи «З піснею через світ» [14; 15; 16; 17], працював над репертуаром віршового звукозапису сорока двох українських

народних пісень у власній обробці та ін.

О. Кошиць пішов із життя 21 вересня 1944 р. і похований у колумбарії цвинтаря «Глен-Іден», що неподалік від Вінніпега [7]. На жалобне прощання прийшло близько п'яти тисяч українців. Митець заповідав, щоб його прах був перенесений до України. На жаль, цього досі не виконано.

Особистий і музичний архів О. Кошиця депоновано в Осередку української культури й освіти. У Канаді високо цінують творчу спадщину композитора і диригента. Так, в окремому розділі цього Осередку у Вінніпезі було представлено його пам'ятні речі: посмертну маску, дарунки, відзнаки [3]. У музеї у Вінніпезі також виставлено книги, документи й приватні речі О. Кошиця та ін. [9]. У 1964 р. було порушено питання щодо видання творів талановитого композитора і диригента, пропагандиста народної творчості [41]. На жаль, це слушне побажання досі не реалізоване; не підготовлено й бібліографії його праць, численних матеріалів про нього та про керований ним колектив, що розкидані по десятках газет і журналів.

Про високе шанування О. Кошиця в Канаді свідчить створення хору Молодих українських націоналістів (організатор – Галя Хам, сприяли у цьому провідна канадсько-українська етнографія Тетяня Кошиць – дружина О. Кошиця та композитор Павло Маценко), якому в 1967 р. було надано ім'я О. Кошиця [10].

До 125-ліття від дня народження О. Кошиця в Києві було відкрито єдиний в Україні музей Олександра Кошиця – в приміщенні середньої школи № 296 (12 вересня 2000 р.). На батьківщині композитора в с. Тарасівці споруджено меморіальний знак на честь знаменитого

земляка, а в місцевій школі відкрито музей.

30 листопада 2018 р. у приміщенні Дипломатичної академії ім. Геннадія Удовенка при Міністерстві закордонних справ відбулася урочиста презентація виставкового просвітницького проєкту «Світовий тріумф “Щедрика” – 100 років культурної дипломатії» [11].

Всеукраїнське товариство Леонтовича та Українське Православне Товариство Святого Андрія (США) з нагоди відзначення 150-річчя від дня народження видатного українського композитора запровадили цикл музично-духовних заходів під назвою «Хоровий Собор Олександра Кошиця». У п'яти храмах Києва впродовж кількох місяців різними хорами було виконано п'ять Літургій його авторства. Так, хор Національної опери України під керуванням головного хормейстера Богдана Пліша співав Третю Літургію у Володимирському патріаршому соборі. У зв'язку з цією датою на сторінці Центрального державного архіву громадських об'єднань та українці (ЦДАГОУ) розміщено документи з фондів архіву О. Кошиця. Зокрема, його лист як голови музичного відділу Міністерства народної освіти Української Народної Республіки до письменниці та громадської діячки Валерії О'Коннор-Вілінської (1918), листи до створеного Союзом українок Америки «Комітету негайної допомоги голодуючій Україні» та його очільниці Неоніли Пелехович (1933–1934), надруковані у часопису «Наше життя» (США) [22]. Частина архіву О. Кошиця зберігається в Музеї української діаспори (м. Київ).

Висновки. Концертна діяльність Українського хору, що є об'єктом культурного значення, – це презентація

української культури, самої України. Могутній виконавський неординарний потенціал Капели та його культури вивчається засобами музикознавства, в музичній фольклористиці, а презентація його діяльності має досліджуватися й засобами геортології, спеціальної історичної дисципліни, в українознавстві. Поки що назвати праці такого плану ми не можемо.

Олександр Кошиць уособлює той тип митця, який поєднав талант, національну свідомість, наукову допитливість і виняткову відданість культурі. Його еміграційна діяльність – приклад того, як культура здатна протистояти політичному безсиллю, як митець може стати голосом народу навіть у вигнанні і як українська пісня здатна торкатися сердець людей будь-якого континенту [4, с. 322].

Крім того, сьогодні необхідно надати досліджувати інтелектуальний простір творчої діяльності О. Кошиця та його колективу крізь призму не лише пропаганди народної культури, дипломатичної культурної місії, аналізу української ментальності (хор складався в основному з непрофесійних артистів), а й концепцію цієї філософії, діяльності, спрямованої на захист незалежності України, відстоювання її окремішності, проти русифікації, історичного процесу, економічний, соціально-політичний і культурний, зміст якого та форми на різних етапах змінювалися. Капела працювала в період, коли про Україну взагалі не чули в багатьох куточках світу, лише як про етнічну частину Росії, а про українців – як про етнічну групу великої імперії. Хор як фактор збереження етнонаціональної ідентичності відіграв важливу роль у консолідації українства,

у справі проти викривлення української історії; за втілення в життя кредо Олександра Кошиця: «Рідна мова, пісня й наука, хай українців єднає!».

У складних історичних обставинах ХХ століття О. Кошиць став культурним амбасадором України, який зміг донести багатство національної хорової традиції до найвіддаленіших куточків планети. Перебуваючи поза межами рідної країни, митець зміг не лише зберегти українську музичну традицію, а й інтегрувати її у світовий культурний контекст. Його спадщина є важливим джерелом для розуміння ролі еміграції у формуванні модерної української культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики*: (колективна монографія) / кер. проекту, упоряд., наук. ред. Гай-Нижник П. П. Київ, 2016. 584 с.
2. Ажнюк, Б. М., Масенко, Л. Т. Історія української культури ХХ – початку ХХІ століть. Київ, 2011. Т. 5. Кн. 1. С. 305–355.
3. Антонович, К. Відкриття осередку культури і освіти у Вінніпегу, [Манітоба]. *Жіночий світ*. 1951. Ч. 11/12. С. 8.
4. Бондарчук, Я. О. Діяльність Олександра Кошиця в еміграції: за матеріалами фонду відділу зарубіжної україніки. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Пріоритети сьогодення та перспективи*: матеріали Міжнар. наукової конф., 1–3 жовтня 2025 р.: у 2 т. / відп. ред. О. М. Василенко; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоціація б-к України. Київ, 2025. Т. 2. С. 320–323. URL: http://conference.nbuv.gov.ua/up/programs/Proceedings_Conference_VNLU_2025_Vol_2.pdf
5. Бондарчук, Я. О. Еміграційний період творчості Олександра Кошиця. *The IV International scientific and practical conference «Modern technologies and society: impact and*

future challenges», January 26–28, 2026. Sofia, 2026. P. 101–103. URL: <https://eu-conf.com/en/events/modern-technologies-and-society-impact-and-future-challenges/>

6. Боровик, М. Століття українського поселення в Канаді (1891–1991). Монреаль; Оттава, 1991.

7. В 50-річчя смерті видатного диригента Олександра Антоновича Кошиця. *Жіночий світ*. Торонто, 1994. Ч. 9. С. 1.

8. Головащенко, М. Олександр Кошиць і його хор як вісник світової слави української пісні. URL: <http://www.parafia.org.ua/person/koshyts-oleksandr/>

9. Гординський, С. Музей і бібліотека у Вінніпегу. *Північне сяйво*. 1967. Альманах 3. С. 171–173.

10. Гуць, М. Лауреат Шевченківської премії хор ім. Олександра Кошиця. *Народна творчість та етнографія*. 1992. № 3. С. 49–55.

11. Документи з фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України. URL: <https://dako.gov.ua/oleksandr-koshyts-ta-yoho-shchedrik/>

12. *З історії українського церковного хорового співу (листи Я. П. Гулака-Артемовського до Олександра Кошиця)*: збірник / упоряд.: о. Юрій Мицик, І. Тарасенко; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Канадський ін-т укр. студій (Едмонтон). Київ, 2016, 106 с.

13. Калуцька, Н., Пархоменко, Л. Олександр Кошиць: мистецька діяльність у контексті музики ХХ сторіччя. Київ, 2012. 416 с.

14. Кошиць, О. З піснею через світ. Подорож Української Республіканської Капелі / передм. від вид-ва. Вінніпег, 1952. Т. 1. 196 с.

15. Кошиць, О. З піснею через світ. Подорож Української Республіканської Капелі / передм. П. Маценка. 2-ге вид. Вінніпег, 1986. Т. 1. 194 с.

16. Кошиць, О. З піснею через світ: Із «Щоденника» О. Кошиця / П. Маценко (ред.). Вінніпег, 1970. Т. 2. 118 с.

17. Кошиць, О. З піснею через світ: Із

«Щоденника» О. Кошиця. Вінніпег, 1974. Т. 3. 184 с.

18. Кошиць, О. Листи до друга (1904–1931) / упоряд., комент., вступ. ст. і покажч. імен Л. Пархоменко. Київ, 1998. 190 с.

19. Кошиць, О. Співи на службі Божій: Літургії святого отця нашого Івана Золотоустого: на підставі старовинного українського церковного співу. Київ; Ляйпціг, 1922. 49 с.

20. Кулиняк, М. А. Художньо-теоретична спадщина Олександра Кошиця в українській музичній культурі. *Інтеграція науки і освіти: розвиток культурних і креативних індустрій*: збірник матеріалів II Всеукр. науково-практ. конференції, 14 квітня 2023 року. Київ, 2023. С. 183–185.

21. Культурний феномен світового масштабу: Олександр Антонович Кошиць (1875–1944). URL: <https://nibu.kyiv.ua/news/770/>

22. Лист голови музичного відділу Міністерства народної освіти Української Народної Республіки до письменниці та громадської діячки Валерії О'Коннор-Вілінської (1918 р.), а також листи до створеного Союзом українок Америки «Комітету негайної допомоги голодуючій Україні» та його очільниці Неонілі Пелехович (1933–1934), надруковані у часопису «Наше життя» (США). URL: https://www.facebook.com/tsdahou.gov.ua/posts/1183584583803990?ref=embed_post

23. Майстренко, І. Сторінки з історії Комуністичної партії України (VII). *Сучасність*. 1967. Ч. 9 (81). С. 70–85.

24. Марунчак, М. Історія українців Канади. Вінніпег, 1968. Т. 1.

25. Маценко, П. Із української музичної культури. *Жіночий світ*. Вінніпег, 1950. Ч. 1. С. 18.

26. Маценко, П. Українська музика: XI Конгрес українців Канади, 11–14 жовтня 1974. Вінніпег; Манітоба, 1974. С. 189–190.

27. Маценко, П. Українські канти. Вінніпег, 1981. Ч. 43. 22 с.

28. Мірчук, П. Українсько-московська війна 1917–1919. Торонто, 1957.

29. Одарченко, П. Русифікація України і боротьба за рятування української нації. Лондон, 1986. 31 с.

30. Олександр Кошиць: біографічні відомості та творчий доробок видатного композитора та диригента, етнографа, письменника-мемуариста (до 150-річчя від дня народження) / упоряд. В. Л. Гальчинський. URL: <http://www.nbu.gov.ua/node/6942>

31. Пасіонарність в епістолярії Олександра Кошиця. Щоденник / (ідея і концепція вид.: Н. Калущка; ред., упоряд., передм.: Л. Пархоменко; ред., упоряд. Г. Карась). Івано-Франківськ, 2023. Т. 4.

32. Пеленський, О. Світова концертна подорож Української республіканської капели: споми́ни учасника. Львів, 1933. 167 с.

33. Пересунько, Тіна. Культурна дипломатія Симона Петлюри: «Щедрик» проти «русского мира». Місія Капели Олександра Кошиця (1919–1924). Київ, 2019. 312 с.

34. Плїшка, А. *Український композитор у Канаді – Олександр Кошиць*: матеріали І Міжнар. конф. з канадознавства, 26–28 лютого 2010 р. / ред. кол.: В. Богатирець [та ін.]; Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2011. С. 270–273.

35. Прокоп, М. Наклеп як засіб політики. *Сучасність*. 1974. Ч. 12 (168). С. 94–103.

36. Релігійні канти та псалми українського народу / аранжував О. Кошиць. Київ; Ляйпціг, [б. р.]. 30 с.

37. *Світовий тріумф «Щедрика» Миколи Леонтовича (до 100-річчя гастролей Української республіканської капели під орудою Олександра Кошиця в Америці)*: матеріали Міжнар. круглого столу, організованого Інститутом мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України 25 січня 2022 р. (онлайн) / голов. ред. Г. Скрипник, ред.-упоряд. В. Кузик; НАН України, Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. Київ, 2022. 142 с.

38. Українська пісня за кордоном: світова концертна подорож Українського національного хору під проводом Олександра А.

Кошиця. (Голос закордонної музичної критики). Париж, 1929. 102 с.

39. Українсько-московська війна 1920 р. / під ред. генерала В. Сальського; документи впорядкував генерал П. Шандрук. Варшава, 1933. Ч. 1: Оперативні документи Штабу Армії Української Народної Республіки.

40. ЦДАВО України. Ф. 3965. Оп. 2. Спр. 49. Арк. 344.

41. Черкаська, П. О. А. Кошиць як фольклорист і новатор хорового мистецтва: у 20-річчя його смерті. *Промінь*. 1964. Ч. 11. С. 9–12.

42. Шевельов, Ю. 3 історії незакінченої війни / упоряд. О. Забужко, Л. Масенко. Київ, 2009. 471 с.

43. Шевельов, Ю. Українізація: радянська політика 1925–1932 років. *Сучасність*. 1983. Ч. 5. С. 36–57.

44. Щербаківський, В. Життя і діяльність Олександра Антоновича Кошиця. Лондон, 1955. 53 с.

REFERENCES

1. Hai-Nyzhnyk, P., ed. (2016). *Aggression of Russia against Ukraine: Historical Background and Contemporary Challenges*: Collective Monograph. Kyiv, 584 p. [in Ukr.]

2. Azhniuk, B., Masenko, L. (2011). *History of Ukrainian Culture of the 20th and Early 21st Centuries*. Vol. 5, Book 1. Kyiv, pp. 305–355. [in Ukr.]

3. Antonovych, K. (1951). Opening of a Cultural and Educational Center in Winnipeg, [Manitoba]. *Zhinochyi svit* (Women's World), (11/12), p. 8. [in Ukr.]

4. Bondarchuk, Ya. (2025). Activities of Oleksandr Koshits in Emigration: Based on Materials from the Fund of the Department of Foreign Ukrainian Studies. *Library. Science. Communication. Current Priorities and Prospects*: Materials of the International Scientific Conference, October 1–3, 2025. Vol. 2. Kyiv, pp. 320–323. [online] Available at: http://conference.nbu.gov.ua/up/programs/Proceedings_Conference_VNLU_2025_

Vol_2.pdf [Accessed 4 March 2026]. [in Ukr.]

5. Bondarchuk, Ya. (2026). The Emigration Period of Oleksandr Koshyts's Work. *The IV International Scientific and Practical Conference "Modern Technologies and Society: Impact and Future Challenges"*, January 26–28, 2026. Sofia, Bulgaria, pp. 101–103. [online] Available at: <https://eu-conf.com/en/events/modern-technologies-and-society-impact-and-future-challenges/> [Accessed 4 March 2026]. [in Ukr.]

6. Borovyk, M. (1991). *A Century of Ukrainian Settlement in Canada (1891–1991)*. Montreal; Ottawa. [in Ukr.]

7. On the 50th Anniversary of the Death of the Outstanding Conductor Oleksandr Antonovich Koshyts. *Zhinochy svit* (Women's World), Toronto, (9), p. 1. [in Ukr.]

8. Holovashchenko, M. *Oleksandr Koshyts and his Choir as Heralds of the World Fame of Ukrainian Song*. [online] Available at: <http://www.parafia.org.ua/person/koshyts-oleksandr> [Accessed 4 March 2026]. [in Ukr.]

9. Hordynskyi, S. (1967). Museum and Library in Winnipeg. *Pivnichne siaivo* (Northern Lights), Almanac 3, pp. 171–173. [in Ukr.]

10. Huts, M. (1992). Laureate of the Shevchenko Prize: Oleksandr Koshyts Choir. *Narodna tvorchist ta etnohrafia* (Folk Art and Ethnography.), (3), pp. 49–55. [in Ukr.]

11. *Documents from the Funds of the Central State Archive of the Highest Authorities and Administrations of Ukraine*. [online]. Available at: <https://dako.gov.ua/олександр-кошиць-та-його-щедрик/> [Accessed 4 March 2026]. [in Ukr.]

12. Mytsyk, Yu., Tarasenko, I., eds. (2016). *From the History of Ukrainian Church Choral Singing (Letters of Ya. P. Hulak-Artemovskiy to Oleksandr Koshyts): A Collection*. NAS of Ukraine, M. S. Hrushevskiy Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies; Canadian Institute of Ukrainian Studies (Edmonton). Kyiv: 106 p. [in Ukr.]

13. Kalutska, N., Parkhomenko, L. (2012). *Oleksandr Koshyts: Artistic Activity in the Context of 20th Century Music*. Kyiv, 416 p. [in Ukr.]

14. Koshyts, O. (1952). *With a Song through the World. The Journey of the Ukrainian Republican Chapel*. Vol. 1. Winnipeg, 196 p. [in Ukr.]

15. Koshyts, O. (1986). *With a Song through the World. The Journey of the Ukrainian Republican Chapel*. Vol. 1, 2nd ed. Winnipeg, 194 p. [in Ukr.]

16. Koshyts, O. (1970). *With a Song through the World: From the "Diary" of O. Koshyts*. Vol. 2. Winnipeg, 118 p. [in Ukr.]

17. Koshyts, O. (1974). *With a Song through the World: From the "Diary" of O. Koshyts*. Vol. 3. Winnipeg, 184 p. [in Ukr.]

18. Koshyts, O. (1998). *Letters to a Friend (1904–1931)*. Kyiv, 190 p. [in Ukr.]

19. Koshyts, O. (1922). *Chants at the Divine Service: Liturgies of our Holy Father John Chrysostom: based on Ancient Ukrainian Church Chant*. Kyiv; Leipzig, 49 p. [in Ukr.]

20. Kulyniak, M. (2023). The Artistic and Theoretical Legacy of Oleksandr Koshyts in Ukrainian Musical Culture. *Integration of Science and Education: Development of Cultural and Creative Industries: Proceedings of the II All-Ukrainian Scientific and Practical Conference*, April 14, 2023. Kyiv, pp. 183–185. [in Ukr.]

21. *Cultural Phenomenon of Global Scale: Oleksandr Antonovich Koshyts (1875–1944)*. [online]. Available at: <https://nibu.kyiv.ua/news/770/> [Accessed 4 March 2026]. [in Ukr.]

22. *A Letter from the Head of the Music Department of the Ministry of Public Education of the Ukrainian People's Republic to the Writer and Social Activist Valeria O'Connor-Vilinska (1918), as well as Letters to the "Committee for Immediate Aid to Famine-Stricken Ukraine," Established by the Union of Ukrainian Women of America, and its chairwoman Neonila Pelekhovych (1933–1934), published in the magazine "Nashe Zhittya" (USA)*. [online]. Available at: https://www.facebook.com/tsdahou.gov.ua/posts/1183584583803990?ref=embed_post [Accessed 4 March 2026]. [in Ukr.]

23. Maistrenko, I. (1967). Pages from the History of the Communist Party of Ukraine

- (VII). *Suchasnist* (Modernity), (9/81), pp. 70–85. [in Ukr.]
24. Marunchak, M. (1968). *The History of Ukrainians in Canada*. Vol. 1. Winnipeg. [in Ukr.]
25. Matsenko, P. (1950). From Ukrainian Musical Culture. *Zhinochyi svit* (Women's World), Winnipeg, (1), p. 18. [in Ukr.]
26. Matsenko, P. (1974). *Ukrainian Music: the 11th Congress of Ukrainians in Canada*, October 11–14, 1974. Winnipeg; Manitoba, pp. 189–190. [in Ukr.]
27. Matsenko, P. (1981). *Ukrainskyi Chants*. Winnipeg: Volyn, 22 p. [in Ukr.]
28. Mirchuk, P. (1957). *The Ukrainian–Moscow War of 1917–1919*. Toronto. [in Ukr.]
29. Odarchenko, P. (1986). *The Russification of Ukraine and the Struggle to Save the Ukrainian Nation*. London, 31 p. [in Ukr.]
30. Halchynskyi, V., comp. *Oleksandr Koshyts: Biographical Details and the Body of Work of the Distinguished Composer and Conductor, Ethnographer and Memoirist (Marking the 150th Anniversary of his Birth)*. [online]. Available at: <http://www.nbuv.gov.ua/node/6942> [Accessed 4 March 2026]. [in Ukr.]
31. Kalutska, N., Parkhomenko, L., Karas, H., eds. (2023). *Passion in Oleksandr Koshyts's Correspondence. A Diary*. Vol. 4. Ivano-Frankivsk. [in Ukr.]
32. Pelenskyi, O. (1933). *The Ukrainian Republican Choir's World Concert Tour: Memoirs of a Participant*. Lviv, 167 p. [in Ukr.]
33. Peresunko, T. (2019). *Simon Petliura's Cultural Diplomacy: "Shchedryk" Versus the "Russian World". The Mission of Oleksandr Koshyts's Choir (1919–1924)*. Kyiv, 312 p. [in Ukr.]
34. Plishka, A. (2011). *Ukrainian composer in Canada – Oleksandr Koshyts*. In: V. Bohatyrets et al., eds., *Proceedings of the I International Conference on Canadian Studies*, February 26–28, 2010. Chernivtsi, pp. 270–273. [in Ukr.]
35. Prokop, M. (1974). Slander as a political tool. *Suchasnist* (Modernity), (12/168), pp. 94–103. [in Ukr.]
36. Koshyts, O., arr. *Religious Chants and Psalms of the Ukrainian People*. Kyiv; Leipzig, 30 p. [in Ukr.]
37. Skrypnyk, H., Kuzyk, V., eds. (2022). *The Global Triumph of Mykola Leontovych's "Shchedryk" (Marking the 100th Anniversary of the Ukrainian Republican Choir's Tour of America under the Leadership of Oleksandr Koshyts)*. Proceedings of the International Round Table, 25 January 2022. Kyiv: IMFE im. M. T. Rylskoho, 142 p. [in Ukr.]
38. *Ukrainian Song Abroad: The Ukrainian National Choir's World Concert Tour, Conducted by Oleksandr A. Koshyts. (The Voice of International Music Critics)*. (1929). Paris, 102 p. [in Ukr.]
39. Salskyi, V., ed. (1933). *The Ukrainian–Moscow War of 1920*. Part 1. Warsaw. [in Ukr.]
40. *Central State Archive of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine*. F. 3965. Descr. 2. Case. 49. Page. 344. [in Ukr.]
41. Cherkaska, P. (1964). O. A. Koshyts Koshyts as a Folklorist and Innovator in Choral Art: on the 20th Anniversary of his Death. *Promin*, (11), pp. 9–12. [in Ukr.]
42. Shevelov, Yu. (2009). *From the History of an Unfinished War*. Kyiv, 471 p. [in Ukr.]
43. Shevelov, Yu. (1983). Ukrainisation: Soviet policy, 1925–1932. *Suchasnist* (Modernity), (5), pp. 36–57. [in Ukr.]
44. Shcherbakivskyi, V. (1955). *The Life and Work of Oleksandr Antonovych Koshyts*. London, 53 p. [in Ukr.]

Summary

OLEKSANDR KOSHYTS: CREATIVE ACTIVITY
IN THE CONTEXT OF ADVOCATING HISTORICAL JUSTICE

Yaroslav BONDARCHUK

orcid.org/0009-0006-5057-3837

Candidate of Historical Sciences, research fellow

Head of Foreign Ukrainian Studies Department of the Institute of Book Studies
of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

email: bondarchukart@gmail.com

The relevance of the research. The creative activity of the outstanding Ukrainian composer, conductor, choirmaster, ethnographer, writer Oleksandr Koshyts is proposed to be considered from a new perspective and to explore the intellectual field of his creativity from the point of view of the contribution of the Ukrainian Folk Choir and its leader O. Koshyts to solving the problem of protecting national identity, national dignity, independence of Ukraine, opposing assimilation and absorption to Russification as one of the means of saving the Ukrainian nation.

The **purpose** is to explore the potential of musical culture diplomacy in spreading information about Ukraine and uniting Ukrainians worldwide.

Conclusions. Oleksandr Koshyts embodies a type of artist who integrated talent, national consciousness, scientific curiosity, and exceptional devotion to culture. His activities in emigration exemplify how culture can withstand political impotence, how an artist can become the voice of a people even in exile, and how Ukrainian song can resonate with hearts across any continent. Furthermore, it is imperative today to continue exploring the intellectual landscape of the creative work of O. Koshyts and his ensemble. This research should encompass not only the promotion of folk culture, the diplomatic cultural mission, and the analysis of the Ukrainian mentality (given that the choir consisted primarily of non-professional performers) but also the conceptual philosophy of their activities aimed at defending Ukraine's independence, asserting its distinctiveness, and opposing Russification throughout a historical process whose economic, socio-political, and cultural content and forms evolved over time. Amidst the complex historical circumstances of the 20th century, O. Koshyts emerged as a cultural ambassador for Ukraine, successfully disseminating the richness of the national choral tradition to the farthest reaches of the globe. While operating beyond the borders of his homeland, the artist not only managed to preserve the Ukrainian musical tradition but also effectively integrated it into the global cultural context. His legacy serves as a vital source for understanding the pivotal role of the diaspora in the formation of modern Ukrainian culture.

Keywords: Oleksandr Antonovych Koshyts, Ukrainian National Chorus, Ukrainian folk songs, national identity.

Отримано редакцією/ Received: 05.03.26

Прорецензовано / Revised: 20.03.26

Схвалено до друку / Accepted: 28.04.26

INTERLINK: ПЕРСПЕКТИВИ РИЗОМАТИЧНОГО ПІДХОДУ ДЛЯ РЕКОНТЕКСТУАЛІЗАЦІЇ АРХЕОЛОГІЧНИХ МУЗЕЙНИХ ЗІБРАНЬ

Валентин ШРАМКО

orcid.org/0009-0002-5869-7210

аспірант Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

email: valentyn.shramko@student.karazin.ua

Анотація. Стаття покликана привернути увагу фахівців до необхідності інновацій в музейній археології. Шлях до цього пропонується шукати через звернення до популярних філософських концепцій, у спробі їхньої адаптації до практично-актуальних запитів археологічної науки. Однією з можливостей вирішення кола існуючих проблем може стати створення спеціального програмного забезпечення, здатного змінити підходи до взаємодії з колекційною інформацією. У розгляді пропозиції засадничих принципів функціонування такої програми центральне місце посідає концепція «ризому» Жюля Делеза і Фелікса Гваттарі та «густий опис» Кліффорда Гірца у їхній спробі адаптації. Представлена концепція може працювати навіть поза археологією, а її подальша розробка сприятиме зближенню української гуманітаристики із трендами світової науки.

Ключові слова: цифрова гуманітаристика, «ризом», «густий опис», «глибокий контекст», музейна справа, музейна археологія, археологічні колекції, музейні фонди.

Постановка проблеми. У спробі окреслити актуальність викладених в роботі ідей констатуємо той факт, що в найближчому майбутньому всі польові археологічні дослідження закінчатся у фондах музейних установ. Цій тезі можна заперечити тим, що на сьогодні археологія не дає відкидати одне (в полі) від іншого (в музеї). Водночас таке зауваження теж можна спробувати спростувати. Останні десятиліття все більше демонструють необхідність поглибленого вивчення та «перевідкриття» вже наявних артефактів у старих колекціях, що підкреслює важливість саме музейної археології. До цього можна додати, що масштабні польові

археологічні дослідження інколи стають проблемою, адже вимагають суттєвих джерел фінансування не лише для здійснення польових робіт, але й для збереження артефактів.

Цю тенденцію можна простежити на досвіді Західної Європи, де методологічний підхід вимагає часу, а музейні сховища подекуди вже не мають місця, наприклад, як стверджує К. Вахтер, за статистикою 2016–2018 років, у Великій Британії «протягом 10 років 77 зі 119 музеїв, які збирають археологічні архіви, мають припинити свою діяльність, оскільки їхні сховища будуть переповнені»¹. Розроблена згодом і актуальна сьогодні програма

¹ Кейт Бакстер — віцепрезидент Товариства музейної археології та куратор археології в музеях та галереях Лідса. URL: <https://www.museumsassociation.org/museums-journal/opinion/2023/05/museums-need-national-support-to-tackle-archaeological-storage-issue/>

FAAP² все ще в процесі пошуку виходу із цієї ситуації. Не позбавлена проблем і Східна Європа, де вздовж лінії фронту на півдні та сході України тисячі гектарів землі виявилися вже засміченими вибухонебезпечними речовинами³ або мають тенденцію перетворитися на такі у недалекій перспективі.

Не лише зазначені вище фактори, але й технологічні досягнення людства скеровують нас до перегляду музейних колекцій. На прикладі 40-річної (1980–2020) вибірки для аналізу Australia's Natural History Museums (ANHMs) дізнаємося про понад десятикратне зростання інтересу до музейних колекцій (за кількістю статей) та суттєве зростання залучених дослідників (від 248 до 8369) [11, р. 8, Table 1, р. 9, Table 3].

В гуманітарних науках ситуація складніша, адже спостерігається таке явище, як «криза кураторства», на яке звертають увагу з кінця ХХ ст.: «Зазвичай у міру накопичення колекцій простір переповнюється, каталогізація відстає, а бюджетні та кадрові можливості вичерпуються... В результаті колекції погіршуються через відсутність нормального обслуговування, документація колекцій є недостатньою, а матеріали не можуть бути знайдені, коли це необхідно дослідникам» [14, р. 410]. Не варто пояснювати, що найбільш старі колекції, за виключенням речей великої цінності, за таких умов ризикують опинитися в особливо занедбаному стані.

Поза кризою музейництва

відбуваються і загальні процеси переоцінки й пошуку перспективних напрямків, що особливо помітно в Україні. У нещодавньому огляді актуальних трендів української гуманітаристики Р. Додонов зазначив: «Відчутне зниження інтересу до україністики за кордоном, що пояснюється надмірною перенасиченістю медіа українською проблематикою» [2, с. 16]. Здається, компенсувати це можна не лише заглибленням всередину державних питань, що демонструють тренди [2, с. 22], а й налаштуванням на зовнішній діалог. Безперечно, обмін науковим досвідом призведе до виходу українознавства в світове поле уваги.

Мета статті. Тож куди потрібно скеровуватися? А. Йоусе стверджує, що ми маємо звернутися до музейної археології як повноцінного напрямку досліджень [13, р. 27–28]. На думку авторки, робіт цього спрямування, зокрема серед дисертаційних, поки що небагато тому, що цей підхід не вважається загальноприйнятним [13, р. 27], і особливо дослідники оминають найбільш старі колекції. Ключове запитання, яке постає перед нами, задають А. Neller та інші автори: «Як ми можемо етично продовжувати практикувати археологію та генерувати нові дані, коли ми часто не можемо отримати доступ до археологічних колекцій, які вже існують, разом із даними, які вони надають?» [18, р. 35]. Пошук відповіді на це запитання, а також розширення його меж є метою статті.

На думку Rosemary A. Йоусе, вихід з

² Future for Archaeological Archives Programme (FAAP). Зі звіту: «Як і у 2016 та 2017 роках, найчастіше згадуваною причиною припинення збору була нестача місця (76,9%), далі йшла нестача кадрових ресурсів, а потім — нестача кваліфікації персоналу» [7, р. 18].

³ Якщо не рахувати гектари землі, а обмежитися лише конкретними пам'ятками, статистика не стане краще: «Загальна чисельність постраждалих пам'яток культурної спадщини регіонів становить 1085 об'єктів» [4, с. 13].

цієї ситуації – не лише не боятися йти вглиб забутих колекцій, але й формувати особливий тип дослідників – музейних археологів, здатних «бути істориками науки, розуміти мотивацію, знання та упередженість кожного колекціонера». З точки зору А. Neller, головне – формувати обізнаність щодо самого існування колекцій і мати стандартизований підхід на державному рівні, адже «відсутність доступної стандартизованої інформації про існуючі археологічні колекції є основною причиною кризи кураторства» [18, р. 39]. Популярною також є позиція, що музеї просто мають адаптуватися до «цифрової сучасності», і це стосується не лише методів збереження чи популяризації, а й переосмислення самої ролі – із закликом «глибше проникати» у «соціальний та політичний простори» [19, р. 137].

На нашу думку, зазначені вище позиції важливі й відображають відповіді на виклики, які постали внаслідок сучасного розвитку науки й суспільно-політичних процесів, але поодинокі вони не є достатніми кроками для того, щоб став можливим зсув парадигми в археологічній науці. За визначенням Т. Куна, це більше те, що ми можемо класифікувати як еволюцію «нормальної науки», водночас зсув парадигми настає лише тоді, «коли фахівець не може більше уникнути аномалій...» [3, с. 165], тобто виникає парадокс. Але як полегшити виявлення цих «аномалій», чи можна шукати їх цілеспрямовано?

Припускаємо, що це може бути пов'язано не лише з тим, «для якої мети» (ті самі «нетрадиційні дослідження») ми це робимо на методологічному рівні (беручи до уваги «повороти» науки), але також через зміну того, «ЯК» ми

взаємодіємо з інформацією, яку опрацьовуємо. Відповідно ми пропонуємо почати з інтерфейсу, який здатен розширювати стартові позиції нашого міркування.

Аналіз досліджень та публікацій. Ризома примітна власною невизначеністю, через що сама спроба чітко описати її одним реченням заперечує авторський підхід Делеза та Гваттарі. Для кращого розуміння наших пропозицій спробуємо адаптовано до реалій музейної справи схарактеризувати її як безмежну мережу ключових точок інтересу неперервно пов'язаних лініями взаємозв'язків різної ваги, які не утворюють центру та оминають прямої ієрархічності. На думку авторів цього поняття, ризома – це «антигенеалогія», що зумовлена принципом з'єднання та неоднорідності: «будь-яка точка ризоми може – і має – бути приєднана до будь-якої іншої її точки» [8, р. 7]. Відповідно така структура формує нерозривну та нескінченну мережу.

Виникає питання, як ув'язати подібний підхід із музейною справою, яка, особливо щодо археології, завжди прагне до лінійно-онтологічних прямих та ієрархічних взаємозв'язків. Чи варто порушувати ці зв'язки або краще зберегти їх, але переосмислити наші очікування від їхнього поєднання?

Міркування над можливими «механізмами» застосування ризоматичного підходу в музейній справі насправді існують відтоді, як твори Делеза та Гваттарі набули поширення світом, а відтак минає вже майже півстоліття. Ми спробуємо висвітлити бачення щодо деяких (вочевидь перелік не буде повним) з популярних напрямків таких спроб для кращого розуміння нашої пропозиції,

яка не ігнорує ці напрацювання. Зазначимо, що «заангажована» схильність вбачати в розглянутих ідеях ознаки ризому створює похибку, адже за низкою сукупних ознак і відсутності повномірного втілення відокремити ризому від розвинутих гетерогенних систем або мережових структур у їхній варіативності стає доволі важко.

Кожному з чотирьох розглянутих нами напрямків надамо відповідну назву як спробу схарактеризувати авторські підходи таких робіт одним словом:

1. «Соціома». Найбільш поширеним баченням того, як можна застосувати концепцію ризому, є спроба пов'язати історичний (в широкому сенсі) і музейний (у вузькому сенсі) спадок із сучасними соціальними процесами. Необхідність цього викликана прагненням подолати міжкультурні бар'єри в суспільствах або самою спробою ввести музей в суспільний простір. Шлях до цього зазвичай шукають через намагання трансформації існуючого «соціального» (в широкому сенсі) або взаємної інтеграції соціального й музейного, в чому і вбачається ризоматичність такого підходу.

Наприклад, спроба сформувати «багатоголосність» для порушення авторитетної ієрархічності, як результат – намагання створити «сесії обміну знаннями...», що поставило дослідника на один рівень з учасником», або простіше – сформувавши принцип «інклюзивності громад» [17, р. 188, 177]. Це приводить нас до позиції, що сам музей може й має бути ризомою, а відтак це «заохочує відмову від будь-якої форми ієрархічної лінійності, в якій виробництво знань відбувається зверху вниз, передається попередньо упакованим від музею до відвідувача. Натомість знання постійно розвиваються,

змінюючись у мутуалістичному осмосі між митцями, співробітниками, волонтерами, виборцями та відвідувачами» [21, р. 57].

Для зручності назвемо такий підхід «соціомою», при формуванні якої ми вбачаємо за головне завдання сформувати нерозривні зв'язки між соціально-культурними просторами, наприклад, людина+спільнота, людина+спадщина+ідентичність, людина+культура+наратив тощо, а отже, сформувати новим чином умови «соціальної гри» й відтак несвідомо бажаний *габітус* майбутнього суспільства, у розумінні П'єра Бурдьє. Останню тезу якраз підкріплює його трактування *габітусів* як «системи ... диспозицій... що... можуть бути... об'єктивно «регульованими» та «регулярними», зовсім не будучи при цьому продуктом дотримання правил, а отже, є колективно організованими...» [1, с. 90–91]. Відтак ризоматичність виглядає або керованою метою й процесом соціального розвитку суспільства, або є ним фактично.

2. «Перцептома». Оригінальний підхід застосування ризому можна побачити в галузі, де музейні колекції перетинаються з їхнім практичним застосуванням. Або більше – у тій сфері людської діяльності, що сама продукує майбутній спадок і наповнення музейних колекцій. Для цього скеруємося до широкої сфери мистецтва.

За інших умов цей напрямок можна було б не розглядати як окрему категорію, однак саме він генерує нові ідеї. Умовно назвемо такий підхід «перцептомою», тобто спробою пошуку ризоматичних взаємозв'язків за ознаками, ключем в підборі яких є орієнтація на сприйняття людини.

Саме це бачимо, наприклад, в мистецтві. Більш очевидною тут є спроба побудувати композицію чи експозицію як ризому⁴, менш очевидною – розглянути формування мистецтва через його взаємозв'язки [6]. Це доволі тісно перетинається з поняттям ризоми, хоча взаємозв'язки можна шукати й в ширшому сенсі поняття «мережа». З цього досвіду для нас вкрай важлива думка, що взаємозв'язки можуть виходити за поле об'єкта й перетинати простір суб'єкта дослідження. У випадку із творчістю це приводить до ідеї, що мистецтво формує ризому автоматично, просто за фактом власної природи: «Я стверджую, що замість зображення, ілюстрації чи посилання на мережі як контекст, обговорювані твори конституюються або компонуються в мережах і як мережі. Це динамічні реляційні форми, в яких твір мистецтва та мережа стають невіддільними одна від одної» [6, р. 1]. Відтак її компонентами стають не лише твори мистецтва, але й все, що було із ним у зв'язку: «Я стверджую, що компоненти, які раніше вважалися існуючими поза твором мистецтва – галерея, студія, історії... навіть публічні програми та їхні учасники – тепер є частиною того, що становить твір, що вказує на глибоку зміну перспективи в тому, що ми вважаємо «твором мистецтва» [6, р. 9]. Що, власне, узгоджується із тим, що ми мали нагоду виокремити з «соціоми», але постійно натякає на необхідність вийти за рамки цього концепту.

Так само унікальність «перцептоми» можна шукати в іншому – це не стільки про пошук «знання», скільки про «пошук досвіду». Досвід водночас перетворюється в знання, адже прагнення до нового досвіду неминуче пропонує вийти за рамки відомого, а отже, саме через «перцептому» ми схильні наштовхнутися на явище «аномалії», за Т. Куном. Відповідно, йдучи цим шляхом, ми здатні не лише помічати те, що не вкладається в наявну парадигму, цілком ймовірно, що ми можемо свідомо до цього крокувати.

Найбільш відомий приклад практичної реалізації «перцептоми», ймовірно, є пошуковий інструмент Google Arts & Culture's «Art Palette»⁵, завдяки якому можна мандрувати візуальними об'єктами культурної спадщини, з опорою на їхній візуально-кольоровий вміст. Водночас ближче до галузі історії та археології нам цікава «Dive into Color» – спроба вивчення колекції Cooper Hewitt (Smithsonian Design Museum, New York) «за кольором/гармонією кольорів та часом»⁶. Адже саме «час», на нашу думку, є універсальним атрибутом, що здатен не заперечувати формування ризоми як не-ієрархічної структури і водночас не відходить від критично важливих для археології лінійно-наслідкових зв'язків. Саме цей атрибут є унікальним своєю врівноваженою здатністю створювати й нативно самообмежувати взаємозв'язки.

Загальна ж ідея «перцептоми» та її варіативні імплементації (описані

⁴ Matthew Ritchie, Universal Cell (2005). URL: <https://art21.org/read/matthew-ritchie-information-cells-and-evil/> або https://rhizomatiks.com/en/work/rhizomatiks_multiplex та інші подібні проекти.

⁵ URL: <https://experiments.withgoogle.com/art-palette>

⁶ Vane, O. Making 'Dive into Color'. Cooper Hewitt Labs. 2018. URL: <https://labs.cooperhewitt.org/2018/making-dive-into-color/>

спроби не є єдиними⁷) дають змогу бачити взаємозв'язки й еволюцію у сприйнятті. Серед результатів опитування студентів щодо перспектив використання цього проекту О. Vane зазначає: «Приклади проектів включали: відстеження використання синього кольору крізь час на плакатах антивакцинального руху для вираження довіри; або рожевий одяг в історії жіночих протестних рухів».

Робота О. Vane, певно, виходить за межі лише перцептивного й приводить нас до наступної зупинки – переосмислення логіки впорядкування. Проте відповіддю на це запитання є сама ризома – вона й задає логіку, але як щодо пошуку й переосмислення?

3. «Ризоаналіз» – ризоматичний аналіз. Цей пункт не потребує введення нових назв, адже сталий вислів вже перебуває у вжитку й, власне, говорить сам за себе. З іншого боку, за вдалими зауваженнями D. Masny: «Ризоаналіз – це не метод; іншими словами, не існує єдиного способу проведення ризоаналізу» [16, р. 351]. Власне, це не дивно, адже якщо ми вдаємося до порушення взаємозв'язків як «не-методу», в нас за визначенням не має бути чіткого опису принципу дій. Радше ми скеровуємося ризоматичністю як самостійним принципом – віддаємо перевагу множинності, скеровуємося хаосом багатозначності замість однозначної ієрархічності або ставимо за пріоритет кейс-стаді афекту\ становлення.

Якщо ж спробувати піти в галузь музейної справи, то, на думку N. McGuire, цей підхід базується на комплексному

накладанні принципів ризоми на посткритичну музеологічну теорію: «Я стверджую, що ризоматичний підхід до музеологічних досліджень найкраще узгоджується з посткритичною музеологічною теорією...» [17, р. 187]. Відтак, на думку дослідниці, головними рисами ризоаналізу має бути поєднання наступних концепцій: «багатоголосності через асембляж» + «методологія дослідження як реляційна екологія, а не лінійна структура» + «доступні результати досліджень» [17, р. 187].

Саме для нашого проекту винесемо з цього взаємозв'язок концепцій «асембляжу» та «становлення» (becoming). Перше спробуємо трактувати як збірку точок інтересу (із задумом обрані музейні артефакти в нашому кейсі), пов'язаних відтепер логікою зовнішніх взаємозв'язків більше, ніж внутрішньою ієрархією. Водночас розкриття цих взаємозв'язків досягається через «становлення» – постійний процес інформаційної трансформації (без чіткого початку й кінця; існуючий поки це відбувається), який можна спробувати отожднювати із проведенням дослідження *per se*.

Додатково, якщо правомірним буде стверджувати, що сенс посткритичної музеології полягає в «горизонтальному» переосмисленні соціальних зв'язків музею та суспільства, то центральною темою стає концепція «розриву» (rupture). Саме ця здатність до детериторіалізації та ретериторіалізації, власне, й постає методом «горизонтальних» змін. Ці поняття, так само підмічені в Ж. Делеза

⁷ Серед відомих прикладів – Williams College Museum of Art або Art Institute of Chicago. URL: <http://wcma-explorer.williams.edu/> або <https://www.artic.edu/collection>. Фільтри дають змогу проводити пошук за кольором серед інших терів.

та Ф. Гваттарі, певно, узгоджуються із висновками щодо «соціоми», що часто буквально описує цей процес, і «перцептоми», яка опосередковано на цьому й базується, роблячи додатковий акцент на окремих ознаках.

4. Ризоматична демонстрація.

Останній з підходів до сприйняття ризоми як інструменту музейної справи є найбільш очевидним, проте ефективним та популярним, а отже, заслуговує на виокремлення. Ідеться про спробу технологічної реалізації сприйняття музейної колекції як ризоми, найбільша цінність якої полягає у спробі створити невербальний, переважно візуальний, інтуїтивно зрозумілий інтерфейс, що сполучає принципи зв'язності множинності попри гетерогенність та за посередництва картографування зв'язків. Відтак цим і досягається ризоматичність в такому разі.

Найкращим прикладом реалізації цього вважатимемо ідею створення «Щедрого інтерфейсу» («Generous interface»), ідея якого полягає в тому, щоб оминати переслідування людського самообмеження в комп'ютерних системах – «пошукового поля»: «Пошук не щедрий: він приховує інформацію і вимагає запиту» [22, р. 1]. Відтак вже не є новою ідея, що треба відходити від класичних процедур пошуку: «Я стверджую, що пошук як домінуючий інтерфейс до наших культурних колекцій є неадекватним. Пошук за ключовими словами нещедрий... Щедрі інтерфейси забезпечують багаті, зручні для навігації представлення великих

цифрових колекцій; вони запрошують до дослідження та підтримують перегляд, ... водночас розкриваючи деталі в різних масштабах...» [22, р. 15]. Таку саму ситуацію ми спостерігаємо не лише з теорією UI-дизайну, але й з колекційною взаємодією загалом. Традиційний пошук речей часто є проблемою, а комп'ютерний пошук за вузькими категоріями обмежує дослідника, оскільки вимагає часткових знань про предмет, а інколи й очікувані характеристики. На межі цих компромісів однією з найкращих є ініціатива DINAA⁸, яку A. Neller та колеги справедливо описують як вірну стратегію, що «економічно ефективна та орієнтована на громадськість» [18, р. 38]. Водночас система дає змогу лише пошуку місць, де проводилися розкопки, але не конкретні предмети, що були знайдені, якщо це не згадується в афільованих публікаціях. Принаймні це шлях пошуку самої колекції.

Практичний розвиток ідей «щедрого інтерфейсу», мабуть, пішов шляхом обробки колекційних предметів через алгоритми комп'ютерного зору й спроби їхнього подальшого впорядкування. Відомим прикладом є проєкт VIKUS Viewer – «...вдосконалена веб-система візуалізації⁹, яка розташовує тисячі культурних артефактів на динамічному полотні та підтримує дослідження тематичних і часових закономірностей великих колекцій, забезпечуючи водночас швидкий доступ до зображень високої роздільної здатності» – за авторства Ch. Pietsch¹⁰.

Не менш цікавим є колекційний

⁸ URL: <https://alexandriaarchive.org/dinaa/> або <https://ux.opencontext.org/archaeology-site-data/>

⁹ URL: <https://vikusviewer.fh-potsdam.de/>

¹⁰ URL: <https://chrispie.com/>

огляд Williams College Museum of Art¹¹ (WCMA). Разом з тим «ризоматичність» тут лише часткова, адже «візуальна подібність» є подібністю лише за одним з атрибутів. Популярними є й більш прості спроби ув'язати колекцію в інтерактивний інтерфейс¹², щоб зацікавити відвідувачів – крок важливий для музейної справи, але другорядний для науковців.

Водночас ми вважаємо, що інтерактивний інтерфейс для науковців має бути не меншим, а навіть більшим пріоритетом. Опрацювання старих музейних колекцій є проблемою, навіть якщо ігнорувати «кризу кураторства» – щоденно дослідники мають справу із фрагментованими, відсутніми або пошкодженими записами на застарілих носіях, постраждалими чи втраченими артефактами, незрозумілим їхнім походженням або змінами впродовж «музейного життя»¹³. Навіть за умов ідеальної збереженості обробляти зростаючий масив вихідних даних не стає простіше. Саме тому надалі ми стверджуватимемо, що найкращий вихід із цієї ситуації – ризоматичний підхід до реінтеграції інформації в науковий простір. Разом з тим він має поєднувати застосування перспективного інтерфейсу, придатного для музейної роботи, й особливу взаємодію з колекційною інформацією.

Знайомий із питанням читач,

безумовно, зауважить, що такі системи вже є, згадавши проекти MuseumPlus (zetcom), TMS Collections, PastPerfect та інші. На нашу думку¹⁴, їхня логіка функціонування виходить із того, що є популярним у бізнес-системах формату Content Management System, скоріше адаптованої, ніж створеної, до реалій музейної справи. До того ж такі системи є DBMS, але не розраховані на ГІС-дані – проблема перспективи, про яку теж говорять [12]. Справедливо зауважити, що це, можливо, не є недоліком – такі програми потрібні для музейного обліку, але не для досліджень. Ми припускаємо, що музейна справа потребує об'єднання цього функціоналу, а відтак власного підходу, який відштовхується від принципів науки, але не бізнесу (принаймні не в першу чергу).

Виклад основного матеріалу. Гіпотетично наша пропозиція полягає у створенні нодової¹⁵ мережевої структури (у вигляді програмного забезпечення для комп'ютерів), що уособлює багат шарову систему, яка є глобальною для всього світу, адже найбільше розкриття сутності ризоми можливе лише за її всеохоплювального поширення. Найвищим рівнем є «глобальний» рівень взаємодії із колекціями, а відповідно й «глобальні» ноди – збірка усіх матеріалів певного регіону планети на найвищому можливому

¹¹ Williams College Museum of Art. WCMA: Collection Explorer. URL: <http://wcma-explorer.williams.edu>

¹² Від Collection Wall у Cleveland Museum до інтерактивного браузера Scanlines в Австралії. URL: <https://www.jeffreyshawcompendium.com/portfolio/scanlines/>

¹³ Приклади цих фактів демонструють статті збірника Contextualizing Museum Collections... [157].

¹⁴ Справедливо зазначити, що автор робить висновок на підставі опису заявленого розробниками функціоналу на офіційних сторінках проєктів.

¹⁵ У межах нашої роботи нода (node) – узагальнена одиниця, що містить певні дані та щонайменше має можливість прийняття і передачі інформації. Тобто це саме той нодовий принцип, який широко увійшов у комп'ютерні технології, наприклад, 2\3D-додатки для програмування та дизайну.

рівні об'єднання. В ідеалі на цьому рівні слід виходити із фізичної географії.

Рівнем нижче природно шукати «локальні» ноди, якими можуть виступати збірки усіх колекцій на рівні держави, штату або відповідного аналога. Доцільність створення цього, як і «глобального», об'єднання даних виглядає сумнівно в реаліях сучасного світу з огляду на політичні, етичні та юридичні причини. Зазначимо, однак, що саме з таким «сприйняттям перспективи» погодилися 194 країни [20, р. 5–7, 11]. На нашу думку, станом на 2026 рік доцільно взяти за основу принцип «глобальність, але не глобалізація» – система має бути відокремленою, але сумісною й здатною взаємодіяти на всіх рівнях на віддалене майбутнє.

Найважливішим та найбільш реальним вважатимемо найнижчий, третій рівень – «колекційна» нода як розширений «цифровий зліпок» реальної музейної колекції. Власне, це виходить з наявного історичного досвіду, де артефакти зібрані за колекційним принципом, а кожна колекція, відповідно, має свого куратора. Незважаючи на такий погляд «в мініатюрі», зазначимо, що саме від правил, на яких буде сформовано цю ноду, наскільки якісною буде її наповнення, залежить ефективність усієї системи. Отже, звідси й надалі ми розглядаємо принципи функціонування програмного забезпечення, яке розраховане на окрему музейну установу/колекцію, але здатне до масштабування.

Нодова структура колекційного поля. Зауважимо, що музейну колекцію в розрізі ризоми сприймати можна не лише як стрічку часу й навіть не як хаотичне¹⁶ коло подібності. Ми пропонуємо

поглянути на неї як на поле, через що надалі називатимемо це поле «колекційна площа» або «колекційний простір». Оскільки ми розглядаємо концепцію програмного забезпечення, можна вважати цей простір за основний «робочий стіл», що цілком описує його суть.

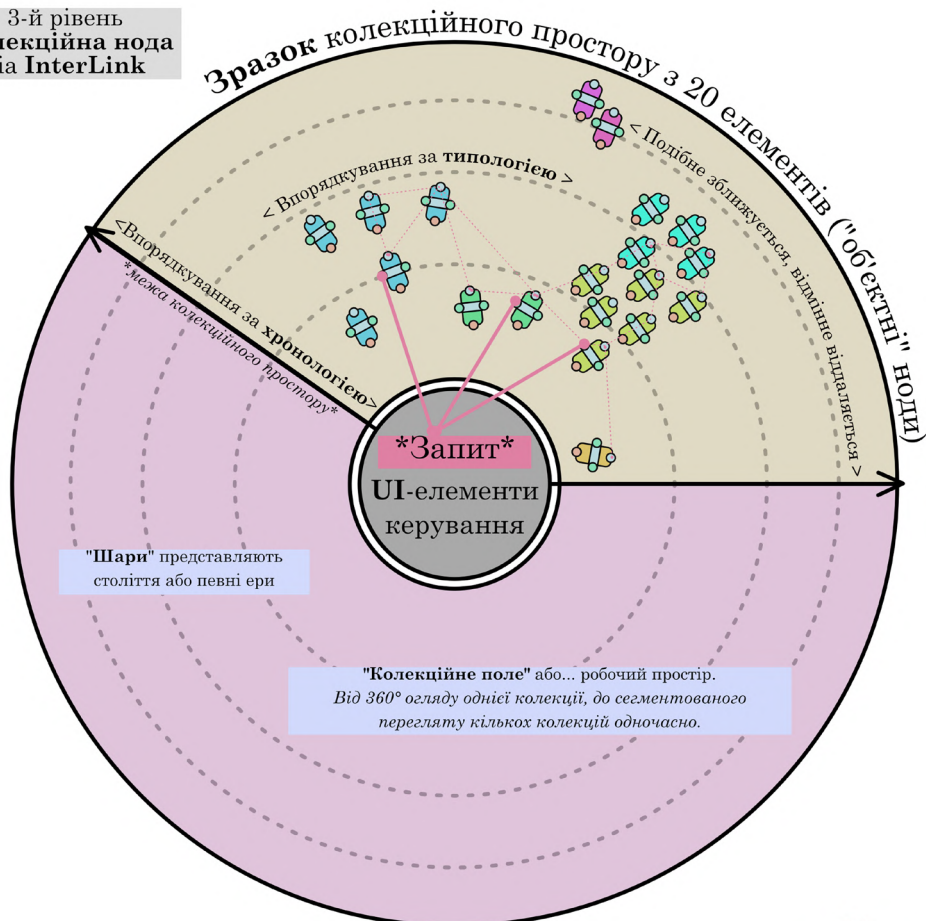
У нашому розумінні, цей термін водночас позначає і усі дані, що містяться в колекції в широкому сенсі, й фундаментальний елемент UI, який обмежує графічне розташування усіх нод. Він також пасивно розширює саме розуміння археологічної колекції, натякаючи на необхідність думати про неї як про «поле», якщо не в сенсі феноменологічної археології, то крізь прийняття множинності як головного факту.

Ключовим у правилах формування «колекційної площини» є адаптація концепції ризоми до реалій археології. Вочевидь нашою метою є не створення «ризом заради ризоми», але підпорядкування її найкращих характеристик під наші цілі. Водночас працездатність цих ідей може бути забезпечена лише за максимально повного дотримання її принципів.

Ми пропонуємо сприймати цей простір як віртуальну сферу або площину, що працює за трьома ($X+Y+Z$) вимірами (Рис. 1). Це дає змогу сформувати нехай не всебічно-хаотичні зв'язки, однак впорядковані горизонтально й вертикально, а відтак об'ємні в кінцевому сенсі. Ми не можемо відмовитися від хронології – відтак від центру до периферії маємо стрічку часу (Y). Ми можемо не обмежуватися одним типом речей – відтак по горизонталі (X) нас скеровує типологія предметів в їхньому спектрі подібності, а за наявності кількох музейних

¹⁶ Що демонструють згадані VITUS project або WCMA в режимі «подібність».

3-й рівень
Колекційна нода
via InterLink

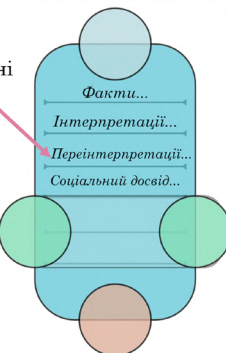

"Персональна / об'єктна"
нода та її точки зв'язку:

"Глибокий контекст" у нашаруванні
з точки зору "здорового глузду" або з
методологічної точки зору

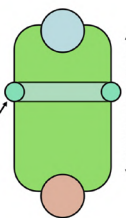
Питання / input
+ "Налаштування мови"
+ "Режими запиту"

Дані / "Milieu"
«тільки для читання»

Афективність / Interconnection
Регульовані взаємовпливи

Мова кольору >
може допомогти візуально
розрізнати типологію /
ступінь подібності

Відповідь / output
+ Ранжування за шарами

Рис. 1. Концептуальний інтерфейс InterLink (3-й рівень / колекційна нода).
Колекційне поле та схема нодової структури.

колекцій в проєкті їхнє розташування визначається географічною близькістю або тематичною спорідненістю. Ми формуємо ризому через множинність сенсів – відтак маємо й третій вимір – вгору (Z), що, зрештою, формує рівень висот наших пізнань, а їхня сума утворює актуальну грань меж пізнання. Останні з розвитком методології і накопичення невпинно розширюються, що й утворює ризому. Детальніше розглянемо це далі, говорячи про «глибокий контекст».

Водночас для «колекційної площини» центральним актором, що грає в множині цього простору, є індивідуальна «об'єктна» нода, яку асоціюватимемо із артефактом, сутністю однини¹⁷ або вищезгаданим в нашому трактуванні ризоми концепті «точки інтересу». Зазначимо, що ми не випадково використовуємо поняття ноди і в розрізі глобальної структури, і говорячи про артефакти в колекції – ми пропонуємо сприймати усю концепцію як пазл або мозаїку, що складається із взаємодоповнювальних елементів (нод), здатних до масштабування.

Ключовою характеристикою «об'єктної» ноди є наявність зв'язків із іншими «об'єктними» нодами, за якими й формується мережа, а в нашому випадку – це одна зі складових ризоми. Ми схильні розглядати ноду одночасно в двох вимірах – кінцева точка (endpoint), що приймає чи віддає відповідь на запит, і точка перерозподілу (redistribution point), яка, в комп'ютерній теорії, лише передає запити в обидва боки та є об'єктом «інфраструктури». Ймовірно, кожна нода може відігравати обидві ролі, залежно від

того, чи скеровано на неї запит. Однак, навіть якщо ні, кожна пов'язана нода перерозподілу може слугувати додатковим кроком перевірки запиту й відтак формувати додатковий контекст цільовим нодам.

На прикладі це буде означати, що, ставлячи запитання до конкретного артефакту, процедура запиту пройде не лише крізь всю інформацію, яку ми маємо про нього, але й через усі з ним пов'язані одиниці зберігання – особливо подібні за цільовими ознаками.

Відтак ми вбачаємо наявність умовно 4-х точок зв'язку, які має містити кожна об'єктна нода:

1. Колекційні дані \ Середина (milieu). Перший, або «нульовий», конектор є саме тим уособленням середини, якою утворюється ризома. На відміну від інших, цей конектор є виключно одностороннім – він відповідає лише за внесення нової інформації¹⁸. Відтак, попри його критичну важливість, він не є активним елементом системи (тобто є «read-only» для звичайного користувача). Насамперед ідеться про фактичні дані артефакту, що відповідає поширеному поняттю «паспорта знахідки».

Беручи до уваги перспективну необхідність створювати не лише DBMS-системи, але й враховувати геопросторові дані, вважаємо за мету таке поєднання. В гіпотетичному ідеалі це означає, що ми матимемо усю можливу фактичну інформацію про предмет, яка тільки потрапляє в звіти й археологічні бази даних. Тобто не лише параметри «номер квадрата знахідки» чи «вага», але

¹⁷ Найбільш доцільним буде об'єднати в рамках єдиної ноди усі фрагментовані деталі одного предмета й водночас не слід поєднувати гетерогенну збірку.

¹⁸ Звісно, це має бути роботою музейних співробітників та куратора колекції як «адміністратора», але не потрібно науковцю, який проводить дослідження як «користувач».

й необхідну ГІС-інформацію, що надає контекст. Таким чином, було б можливо одним запитом провести просторовий пошук за запитаннями: «Що було знайдено поблизу?», «Чи були предмети типу X в одному комплексі з цим?».

Водночас цими «базовими фактами» наявна інформація не обмежується, доповнюючись нашаруваннями, які сформують «глибокий контекст», що буде пояснено далі.

2. Питання \ Вхідна точка запиту.

Подібно до відомого вислову, половина відповіді – це вірне запитання. Саме з цього конектора розпочинається аналіз запитання, поставленого до знахідки або їхньої групи. Точка запиту – це не лише «поле вводу» для тексту чи зображень, її ключовою ознакою має бути варіативність «режиму запиту» та «налаштування мови».

Під першим розуміємо множинність логічних операцій, які виконує програма або взагалі, або більшою мірою під час запиту. Прикладом є концепція «асембляжу». Вона однаково цікава як у трактуванні Ж. Делеза та Ф. Гваттарі («рухлива збірка», що формує ризому крізь поєднання різного, адже «мапа не відтворює замкнене на своє несвідоме, вона його конструює» [8, р. 20]), так і в більш класичному для археології сенсі (предмети різні, але певною мірою спільні за походженням чи логікою). Водночас таких варіантів чимало – наш вибір може бути вузько\проблемно орієнтованим, нагадувати широко розкинуту сітку заради пошуку лише специфічних взаємозв'язків чи взагалі декомпілювати один предмет в аналізі його атрибутної співголосності з іншими.

Під «налаштуванням мови» варто розуміти спробу конвертації нашого

запиту під усталені або нові методологічні підходи, якими скеровується автор. Вочевидь одне й те саме питання, поставлене з різних ракурсів, може дати нові висновки.

Загалом, чи аналізуємо ми об'єкти, спільні за походженням, чи відходимо від спільності за ознаками, виважено підбираючи необхідний набір предметів, – це все одно складова постановки запитання. Звичайно, з погляду технічної реалізації, це більше ключовий функціонал самої програми, водночас його простіше пояснити через приклад окремої ноди.

3. Відповідь \ Точка висновку.

Аналогічно до конектора запитання, проаналізована вмістом ноди інформація стає висновком. Зазначимо лише доцільність можливості обмежувати висновок усіма або певними шарами «контексту», який буде пояснено далі.

4. Interconnection \ Афективність.

Останнім у списку, але не за важливістю, є конектор, або мультиплікатор, взаємозв'язків. Сприймаючи «колекційний простір» як ризому, вважаючи наше дослідження за процедуру «становлення» (becoming), ми неминуче зустрічаємося із поняттям афективності, теж висловленим в творах Ж. Делеза та Ф. Гваттарі («збільшуючи або зменшуючи її здатність до дії – інтенсивності, що виходять із зовнішніх їй або власних її частин. Афекти – це становлення»). Ми вкладемо в цей сенс поняття не стільки психологічні, скільки ризоматичні, адже вважатимемо за цю характеристику здатність впливати або й піддаватися впливу щодо задіяних у взаємозв'язку нод, а отже, й отриманих відповідей на запитання.

Відповідно неважливо, буде це простим коефіцієнтом чи системою

складних налаштувань – афективність покликана надати досліднику можливість варіювати ступінь та силу взаємозв'язків. Оскільки головна ознака ризоми – множинність, ми скеруємося бажанням утворити варіативність як в методі, так і в самому функціонуванні системи. Можливість налаштування цієї варіативності (й сам її фактор) і є додатковим кроком, необхідним для утворення ризоми.

«Глибокий контекст» наявного у пошуку можливого. Нашарування. На ідею «глибокого контексту» нас наштовхнули спроби застосування «густого опису» К. Гірца поза етнологією чи антропологією. У початковому розумінні автора, «густий» опис відрізняється від «тонкого» прагненням не до поверхневих фактів чи дій, а до глибини інтерпретації – водночас як мети і як метода. Адже те, що для етнологів є даними, насправді є «нашими власними конструкціями конструкцій інших людей...» [10, р. 314]. Відповідно, яким чином можна взаємодіяти з надконструкціями? За автором, пояснення цього полягає «не на основі сукупності неінтерпретованих даних, ... а на основі сили наукової уяви, яка може зв'язатися з життям незнайомців» [10, р. 317]. Чи можна проявляти «уяву» для інтерпретації одночасно «не-» та «інтерпретованого»?

В адаптованому вигляді, наприклад, до архітектури, дослідники намагаються сформулювати «густий опис» різними шляхами: «... розуміння соціального акту дизайну через розповіді архітекторів та їхніх клієнтів (Cuf 1991) та аналіз політики міського планування через тлумачення основної динаміки району та громади (Jacobs 1961)» [5, р. 18]. Відповідно до позиції Serra Akboy-İlk,

окрім базових фактів, сам процес документування наближає дослідника до розуміння глибокого контексту об'єкта. Одночасно як процес, що потребує додаткового інтелектуального зусилля для створення, і як додаткова документація з розширеним сенсом, що стає все більш всеохоплювальною. Тобто стверджується, що «глибокий опис формується і в архітектурі, адже креслення... само собою є аналізом споруди» [5, р. 26]. В такому разі, чи буде несправедливо стверджувати, що вивчення «глибокого контексту» музейної колекції чи окремого артефакту може надати суттєво нові результати?

У К. Гірца є ще одна, примітна для нас цитата, що стосується культури, однак, можливо, працюватиме й поза межами цього поняття: «Я вважаю культуру... павутинами, а її аналіз – не експериментальною наукою в пошуках закону, а інтерпретаційною наукою в пошуках сенсу» [10, р. 311]. Відтак, чи можемо ми поглянути на музейну колекцію і її «поле» як на ризоматичну павутину? Не звичайну, а багат шарову, таку, що лише нарощує додаткові шари із часом. Чи можемо ми інтерпретувати переплетіння і взаємонакладання цієї павутини «в пошуках сенсу» відповідно до наших запитань до її нодової структури?

У цьому й полягає наша пропозиція. Ідея «глибокого контексту» впливає із концепції всеохоплюваності ризоми. Водночас ми пропонуємо розширити її за межі як «фактів», так і їхньої глибокої «інтерпретації», подивившись на археологічні колекції під не стільки «новинним» (таким, що просто є новим), скільки множинним «методологічним кутом». Відтак «глибокий контекст» – це метод реінтерпретації фактів з урахуванням вже існуючої їхньої інтерпретації (і

наукової, і соціальної), що накопичилася раніше. Водночас у межах програми пропонується надати можливість виокремлювати конкретні методологічні рівні за потребою. Ця конструкція простіша, ніж здається, адже за нею й працює наука *post factum*.

Як відомо, в археології, подібно до історії чи лінгвістики, за останні пів століття відбулося кілька примітних «поворотів». Культурна історія змінилася процесуальною, а згодом постпроцесуальною археологією. Чи вважати традиційні напрямки «застарілими», чи неактуальними? В цьому контексті не можна не згадати твердження Р. Feyerabend про необхідність «епістемологічного анархізму»: «Єдиний принцип, який не перешкоджає прогресу: усе підходить (все дозволено)» [9, р. 28]. Вивчення, за потреби, множинності можливого сприяє всеохоплювальному розвитку науки. Ця ідея критична для нас, адже вважатимемо у цьому ще один необхідний компонент ризому.

Відповідно ми пропонуємо наступну логічну послідовність: «колекційна площа» (умовний «робочий стіл») має бути заповненою «індивідуальними» нодами (тобто окремі артефакти), між якими вже існують взаємозв'язки через наявні колекційні дані (наприклад, за паспортом відомо, що вони походять з однієї пам'ятки, одного комплексу, мають спільний тип тощо).

Подібно до ідеї з «перцептоми» – ризома створюється автоматично, просто за фактом спорідненості атрибутів. Водночас цього недостатньо, і «глибокий» контекст – це багатоскладове нашарування (Stack або той самий Z-вектор), де шарами поверх фактів є методологічна перспектива (напрямку взаємопов'язані

з артефактом наукові праці та, можливо, гіперпосилання на праці щодо аналогій). З урахуванням десятиліть, що минають, і нових парадигм, що набувають популярності, цей стак буде неминуче зростати, тим самим експоненційно розширюючи кількість можливих відповідей, які ми можемо отримати від того самого запиту. Відповідно ми не відкидаємо «застарілі» методологічні підходи – ми їх збираємо, нашаровуємо, а за необхідності й повертаємося до них цілеспрямовано, адже для повного розкриття сенсів до артефакту інколи доцільно поставити усі можливі запитання. До того ж така логіка системи знижує її шанси «втратити актуальність» за наступної парадигми – вона підтримає більшість, якщо не всі.

Зрештою, ми накопичуємо до кожної ноди всю доступну артефакту інформацію – від фотографій, малюнків, звітів до літератури й навіть опціональних рівнів соціального відгуку. Останній є дещо позанауковою (адже включає публічний і соціальний досвід, в якому «брав участь» артефакт), але необхідною складовою для ре- та детериторіалізації, що впливає із перспективи «соціоми».

Наостанок зауважимо, що нашарування інформації (stack) неминуче утворюватиме піки масивів даних. З урахуванням того, що площа колекції це 2.5 або 3-вимірний простір, поступове «заповнення» між піковими точками демонструє місця наявної пустоти у пізнанні. Разом з тим в міру їхнього зростання збільшується експоненційно загальна рамка пізнання. Це наштовхує на думку, що ризома й описує суть революції науки – розширення, якщо не вихід за межі пізнання.

Висновки. У межах статті ми

прагнули надати науковому суспільству гіпотезу того, як можна спробувати досягти парадигмальних змін в музейній археології за допомогою ризоматичного методу Ж. Делеза та Ф. Гваттарі, адаптованого до реалій музейної справи. На ці роздуми нас підштовхнула необхідність реконтекстуалізації однієї з колекцій Музею археології Каразінського університету, з якою працює автор.

Ключова концепція «глибокого контексту» тут має множинний сенс. Ми насамперед вважаємо його методом (що працює через формування нашарування, stack), який дає змогу утворити всеохоплююче інформаційне поле, а відтак утворює ризому.

Можливо, ми можемо дивитися на нього як на модифікований синергетичний методологічний підхід або на його імплементацію? Ця ідея потребує окремого дослідження, але подібна ризоматична структура, на перший погляд, ідеально підтримує принципи нелінійності, динамічної ієрархічності, гомеостатичності та має ознаки інших.

Поєднуючи елементи «соціоми» (змінний соціально-культурний контекст) й «перцептоми» (ширше сприйняття об'єкта та його зв'язку із суб'єтом; вплив «сприйняття» та «досвіду») та враховуючи плюралізм («анархізм») методологічних позицій, ми формуємо ризому свідомо (або скоріше створюємо сприятливі умови).

Водночас це все має поєднуватися із концепцією «щедрого інтерфейсу» для ризоаналізу, що засновано на перелічених нами параметрах, – саме його і узагальнено програму, в якій вдасться це поєднати, ми пропонуємо назвати InterLink. Така назва підкреслює сутність і глибинну ідею описаних нами рішень.

Запропонована у роботі концепція є гіпотетичною і потребує доопрацювання та реалізації через створення спеціального програмного забезпечення. Разом з тим вважаємо, що майбутнє музейної археології неможливе без подібних спеціалізованих програм, і питання полягає лише у виборі з множинності їхніх варіантів, один з яких ми спробували описати. Українська наука має унікальну можливість бути серед перших у цьому напрямку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурдье, П. Практичний глузд / О. Йосипенко, С. Йосипенко, & А. Дондюк, пер.; С. Йосипенко, ред. Київ, 2003.
2. Додонов, Р. Оцінка актуальності та перспективності наукових трендів в галузі українознавства в 2025 році. *Українознавство*. 2025. № 1. С. 8–25.
3. Кун, Т. Структура наукових революцій / пер. з англ. Порт-Роял, 2001.
4. Центр «Регіональний розвиток» Агенції економічного розвитку PPV. Істотні питання політики: Культурна спадщина. Базовий звіт. RES-POL. 2024. URL: https://www.ppv.net.ua/uploads/work_attachments/RESPOL_Cultural_heritage-2024.pdf
5. Akboy-İlk, S. Architectural documentation through thick description. *Enquiry: The ARCC Journal of Architectural Research*. 2016. № 13(1). С. 17–29.
6. Bradbury, L. Artwork as network: A reconceptualization of the work of art and its exhibition [PhD dissertation, University of Maine]. 2018.
7. Carroll, Q., Croft, S., Forster, M., Paul, S., & Wiles, J. Options for sustainable archaeological archives report. Part one – Report. Cambridge County Council / DigVentures. 2021.
8. Deleuze, G., & Guattari, F. A thousand plateaus: Capitalism and schizophrenia (B. Massumi, Trans.). University of Minnesota Press. 1987.
9. Feyerabend, P. K. Against method:

Outline of an anarchistic theory of knowledge. New Left Books. 1975.

10. Geertz, C. Thick description: Toward an interpretive theory of culture. *The interpretation of cultures: Selected essays*. Basic Books. 1973. P. 310–323.

11. Green, T. A., Hutchings, P. A., Scarff, F. R., Lentini, P. E., & Hale, J. Research publications of Australia's natural history museums, 1981–2020: Enduring relevance in a changing world. *PLOS ONE*. 2023. № 18(6). Article e0287659. URL: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0287659>

12. Hou, T., Li, Y., Hu, D., Shi, J., & Lü, G. A data model for the spatialized integration of archaeological excavation information from prehistoric sites. *npj Heritage Science*. 2026. № 14. Article 16. URL: <https://doi.org/10.1038/s40494-026-02316-x>

13. Joyce, R. A. When the field site is the museum: Archaeological opportunities and challenges. *Contextualizing museum collections at the Smithsonian Institution: The relevance of collections-based research in the twenty-first century*. Smithsonian Institution Scholarly Press. 2022. P. 27–36.

14. Marquardt, W. H., Montet-White, A., & Scholtz, S. C. Resolving the crisis in archaeological collections curation. *American Antiquity*. 1982. № 47(2). P. 409–418.

15. Martinez, M. M., Sears, E. L., & Sieg, L. (Eds.). *Contextualizing museum collections at the Smithsonian Institution: The relevance of collections-based research in the twenty-first century*. Smithsonian Institution Scholarly Press. 2022.

16. Masny, D. Disrupting ethnography through rhizoanalysis. *Qualitative Research in Education*. 2014. № 3(3). P. 345–363.

17. McGuire, N. The case for a rhizomatic research approach in Caribbean museology. *Communities and museums in the twenty-first century: Shared histories and climate action*. Routledge, 2023. P. 177–197.

18. Neller, A. N., Heckman, J., Bollwerk, E., Noack Myers, K., & Wells, J. Making archaeological collections more findable and

accessible through increased coordination. *Advances in Archaeological Practice*. 2024. № 12(1). P. 34–42. URL: <https://doi.org/10.1017/aap.2024.3>

19. Oliveira Lopes, R. Museum curation in the digital age. *The future of creative work: Creativity and digital disruption*. Edward Elgar Publishing. 2020. P. 137–152.

20. UNESCO Recommendation on Open Science. 2021.

21. White, N. The museum and the rhizome: A study of posthuman practice at Middlesbrough Institute of Modern Art (MIMA) [PhD thesis, Teesside University]. 2023.

22. Whitelaw, M. Generous interfaces for digital cultural collections. *Digital Humanities Quarterly*. 2015. № 9(1). P. 1–21.

REFERENCES

1. Bourdieu, P. (2003). *Practical Reason*. Київ, 2003. [in Ukr.]

2. Dodonov, R. (2025). An Assessment of the Relevance and Prospects of Academic Trends in the Field of Ukrainian Studies in 2025. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 1, pp. 8–25. [in Ukr.]

3. Kuhn, T. (2001). *The Structure of Scientific Revolutions*. Port Royal. [in Ukr.]

4. The “Regional Development” Centre of the PPV Economic Development Agency. *Key policy issues: Cultural Heritage. Baseline Report*. (2024). [online] RES-POL. Available at: https://www.ppv.net.ua/uploads/work_attachments/RESPOL_Cultural_heritage-2024.pdf [in Ukr.]

5. Akboy-İlk, S. (2016). Architectural Documentation Through Thick Description. *Enquiry: The ARCC Journal of Architectural Research*. No. 13(1), pp. 17–29. [in Eng.]

6. Bradbury, L. (2018). *Artwork as Network: A Reconceptualization of the Work of Art and its Exhibition*. [A thesis for PhD degree]. University of Maine.

7. Carroll, Q., Croft, S., Forster, M., et al. (2021). *Options for Sustainable Archaeological Archives Report*. Part one – Report. Cambridge County Council. DigVentures. [in Eng.]

8. Deleuze, G., Guattari, F. (1987). A

- Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia* (B. Massumi, Trans.). University of Minnesota Press. [in Eng.]
9. Feyerabend, P. (1975). *Against Method: Outline of an Anarchistic Theory of Knowledge*. New Left Books. [in Eng.]
 10. Geertz, C. (1973). Thick Description: Toward an Interpretive Theory of Culture. *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. Basic Books. pp 310–323. [in Eng.]
 11. Green, T., Hutchings, P., Scarff, F., et al. (2023). Research Publications of Australia's Natural History Museums, 1981–2020: Enduring Relevance in a Changing World. *PLOS ONE*, No. 18(6). Article e0287659. Available at: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0287659> [in Eng.]
 12. Hou, T., Li, Y., Hu, D., Shi, J., & Lü, G. (2026). A Data Model for the Spatialized Integration of Archaeological Excavation Information from Prehistoric Sites. *npj Heritage Science*, No. 14. Article 16. Available at: <https://doi.org/10.1038/s40494-026-02316-x> [in Eng.]
 13. Joyce, R. (2022). When the Field Site is the Museum: Archaeological Opportunities and Challenges. *Contextualizing Museum Collections at the Smithsonian Institution: The Relevance of Collections-Based Research in the Twenty-First Century*. Smithsonian Institution Scholarly Press, pp. 27–36. [in Eng.]
 14. Marquardt, W., Montet-White, A., Scholtz, S. (1982). Resolving the Crisis in Archaeological Collections Curation. *American Antiquity*, No. 47(2), pp. 409–418. [in Eng.]
 15. Martinez, M., Sears, E., Sieg, L., eds. (2022). *Contextualizing Museum Collections at the Smithsonian Institution: The Relevance of Collections-Based Research in the Twenty-First Century*. Smithsonian Institution Scholarly Press. [in Eng.]
 16. Masny, D. (2014). Disrupting Ethnography through Rhizoanalysis. *Qualitative Research in Education*, No. 3(3), pp. 345–363.
 17. McGuire, N. (2023). The Case for a Rhizomatic Research Approach in Caribbean Museology. *Communities and Museums in the Twenty-First Century: Shared Histories and Climate Action*. Routledge, pp. 177–197. [in Eng.]
 18. Neller, A., Heckman, J., Bollwerk, E., et al. (2024). Making Archaeological Collections more Findable and Accessible through Increased Coordination. *Advances in Archaeological Practice*. No. 12(1), pp. 34–42. Available at: <https://doi.org/10.1017/aap.2024.3> [in Eng.]
 19. Oliveira Lopes, R. (2020). Museum Curation in the Digital Age. *The Future of Creative Work: Creativity and Digital Disruption*. pp. 137–152. [in Eng.]
 20. UNESCO Recommendation on Open Science. (2021). [in Eng.]
 21. White, N. (2023). *The Museum and the Rhizome: A Study of Posthuman Practice at Middlesbrough Institute of Modern Art (MIMA)*. [A thesis for PhD degree]. Teesside University. [in Eng.]
 22. Whitelaw, M. (2015). Generous Interfaces for Digital Cultural Collections. *Digital Humanities Quarterly*. No. 9(1), pp. 1–21. [in Eng.]

Summary

INTERLINK: THE PROSPECTS OF A RHIZOMATIC APPROACH FOR THE RECONTEXTUALISATION OF ARCHAEOLOGICAL MUSEUM COLLECTIONS

Valentyn SHRAMKO

orcid.org/0009-0002-5869-7210

postgraduate student at V. N. Karazin Kharkiv National University

email: valentyn.shramko@student.karazin.ua

The relevance of the research. In an attempt to outline the relevance of the ideas presented in the work, we state the fact that in the foreseeable future, all field archaeological

research will conclude in the collections of museum institutions. The past few decades have progressively demonstrated the necessity of a comprehensive study and “rediscovery” of already existing artefacts in old collections, which underscores the importance of museum archaeology. Moreover, large-scale field archaeological research sometimes becomes a problem, as it requires substantial funding not only for conducting fieldwork but also for preserving artefacts. This trend can be traced in the experience of Western Europe, where the methodological approach requires time, and museum storage in some places is already out of space. The technological achievements of humanity direct us toward a review of existing museum collections. The exchange of scientific experience in museum work also remains relevant.

The **purpose** is to present innovative research methods and generate new data that will enable access to existing archaeological collections and those entering museum repositories.

Conclusions. Using one of the collections from the Archaeology Museum of Kharkiv University as an example, a collection field has been created and a node structure scheme has been developed. By this method, which functions through the formation of layering (stack), a comprehensive information field has been created. Combining elements of “sociome” (the changing socio-cultural context) and “perceptome” (a broader perception of the object and its connection with the subject; the influence of “perception” and “experience”) and considering the pluralism (“anarchism”) of methodological stances, we consciously form a rhizome (or rather create favourable conditions). At the same time, all of these elements should be combined with the concept of a “generous interface” for rhizanalysis, based on the parameters we have listed – it is this that we propose to call InterLink, the program in which it will be possible to combine them. Such a name emphasises the essence and deep ideas of the solutions we have described. The concept proposed for the work is hypothetical and requires further development and implementation through the creation of specialised software. Simultaneously, we believe that the future of museum archaeology is impossible without such specialised programs. Ukrainian science has a unique opportunity to be among the first in this field.

Keywords: digital humanities, “rhizome”, “thick description”, “deep context”, museology, museum archaeology, archaeological collections, museum collections.

Отримано редакцією/ Received: 01.04.26

Прорецензовано / Revised: 12.04.26

Схвалено до друку / Accepted: 28.04.26

УКРАЇНСЬКИЙ РОМАНТИЗМ І ПОЗИТИВНА ФІЛОСОФІЯ: ТОЧКИ ДОТИКУ У ПОГЛЯДАХ НА СПРАВЕДЛИВЕ СУСПІЛЬСТВО

Ірина МАЙДАНЮК

orcid.org/0000-0001-8096-0244

доктор філософських наук, професор,
завідувачка кафедри культурології

Національного університету біоресурсів і природокористування України

email: mira-i@ukr.net

Людмила ЧЕКАЛЬ

orcid.org/0000-0002-3081-3876

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи та реабілітації

Національного університету біоресурсів і природокористування України

email: L_chekal@nubip.edu.ua

Анотація. Розглянуто особливості поглядів представників українського романтизму на справедливе суспільство. Зосереджена увага на поняттях природного права, політичної і духовної свободи, рівності, освіти і виховання. Проаналізовано аналогію і паралелізм між ідеями позитивного суспільства Огюста Конта і вільного рівноправного суспільства українських романтиків.

Ключові слова: позитивізм, романтизм, справедливе суспільство, природне право, рівність, політична і духовна свобода, вільна особистість, соціальна гармонія.

Постановка проблеми. Друга половина XIX ст. у світовій філософії відзначається тим, що домінуючим напрямом у ній, як і загалом у політичних та правових вченнях, стає позитивізм, суть якого, як відомо, полягає в тому, що джерелом знань є лише досвід, методом науки – лише індукція, предметом дослідження можуть бути лише факти. Для позитивізму метафізика є джерелом помилок і нерозуміння, а пізнання, якщо воно не є науковим, не має жодної цінності. Дійти до філософії можна також лише через науку, на науці має базуватися економіка, науковою має бути політика, на здобутки науки має спиратися мистецтво. Наука стверджує навіть природні закони, яким підпорядковується все, в тому числі людина, її діяльність,

мораль, економічне життя, релігія, мистецтво, право.

Основоположник позитивізму Огюст Конт у шеститомному «Курсі позитивної філософії» (1830–1842) і чотиритомній праці «Система позитивної політики, або Соціологічний трактат про основи релігії людства» (1851–1854) обґрунтовував і необхідність нової науки про суспільство та його закони, які мають бути однаково актуальними для всіх часів і народів. Проаналізувавши тогочасне суспільство, О. Конт прийшов до висновку: головною умовою суспільної реформи є реформа інтелектуальна. Для цього необхідний синтез науки і формування позитивної політики. Позитивна політика – це поєднання світського порядку, де панує закон могутності,

і порядку духовного, порядку моральних цінностей, адже життя людини не визначається її місцем в економічній чи соціальній ієрархії, а місцем в ієрархії духовній, якщо її моральні якості, готовність до самопожертви в ім'я колективу вищі, ніж якості тих, хто знаходиться у соціальній ієрархії вище. Кожен, на думку мислителя, повинен ставити собі найвищу ціль – стати першим в ієрархії моральності. Основою позитивної політики мають стати порядок (стабільність суспільства) і прогрес (мирний і поступовий процес удосконалення та розвитку), які спираються саме на людський дух, моральні якості. Тож якщо застосовувати позитивну філософію О. Конта до організації суспільства, то висновок напрошується однозначний: суспільство має бути організоване на засадах гармонії та солідарності.

В Україні час зародження позитивізму історично найближче збігається з періодом романтизму – часом, коли з ідеї єдності людини, народу, природи і світу романтики виводять ідею природно-правових засад людського буття, і це робить співзвучними їхні ідеї з природним правом людини на повагу гідності, з правом націй на самовизначення і державність, які є засадами культурного, політичного, правового розквіту нації. Ці ідеї є близькими до контівського суспільства на засадах гармонії і солідарності, тож розглянемо їх докладніше.

Виклад основного матеріалу. Першим осередком романтизму в Україні став Харківський університет, у якому сформувалося коло літераторів, публіцистів, істориків, етнографів, чиї імена пов'язані з піднесенням національної самосвідомості: І. Срезневський, А. Метлинський, П. Гулак-Артемівський,

Г. Квітка, М. Костомаров, О. Корсун, М. Петренко та ін. Під впливом ідей західноєвропейського романтизму вони розглядали народну культуру і поезію як спосіб самовиявлення людської душі і через неї давали обґрунтування можливості побудови гармонійного суспільства.

Значний внесок у розробку проблем побудови справедливого суспільства з позицій природного права зробив Михайло Максимович – перший ректор Київського університету. Обґрунтовуючи поняття особистої волі, що сприймається як свобода совісті, слова, свобода підприємництва, приватної ініціативи тощо, він до того ж розрізняв політичну свободу і свободу особисту. Відповідно до його історичної концепції стародавні народи знали лише політичну свободу, що зводилася до права брати участь у здійсненні політичної влади (прийнятті законів, реалізації правосуддя, виборі посадових осіб та ін.). Користуючись правом брати участь у здійсненні колективного суверенітету, громадяни античних держав тоді підкорялись державній регламентації і контролю над приватним життям. Сучасні ж народи зайняті промисловістю, торгівлею, працею, тому вони не лише не мають часу займатися питаннями управління, але й дуже хворобливо реагують на будь-яке втручання держави в їхні особисті справи. Звідси – особиста, громадянська свобода, що стоїть в певній незалежності індивідів від державної влади [2, с. 120].

Мусимо нагадати, що зацікавлення життям кожної людини з народної маси, усім тим, що раніше було поза межами інтересів освіченого громадянства, до середини XIX ст. призвело до того, що, як зазначає І. Мазепа, як колись за доби

Хмельницького оборона своєї віри й церкви, так тепер ідеї свободи й рівності починають відігравати роль великих сил у розвитку народів [15, с. 156]. Водночас вільна особистість була загальним філософським і моральним ідеалом тогочасної європейської думки, яка була у пошуках способів його практичної реалізації. Ці пошуки так чи інакше потребували відповіді на питання про те, чому і як людина (більшість людей) в суспільстві опинилась у неволі, стала підлеглою іншій людині, виконувала роль знаряддя нагромадження і зосередження багатства в руках обмеженої і невеликої панівної в суспільстві верстви.

Під впливом цих ідей у 1845 р. в Києві виникло угруповання молодих українських інтелектуалів, що стало основою Кирило-Мефодіїського братства, яке синтезувало ідеї романтизму й народності в єдності літературного, соціально-політичного і національно-визвольного аспектів з чітким окресленням української національної ідеї. Особливо значущими серед братчиків були постаті київських романтиків М. Костомарова, П. Куліша, Т. Шевченка, діяльність яких, за словами Д. Чижевського, склала «кульмінаційний пункт» романтичного руху в Україні. Ними були створені найцінніші роботи з історії України, української культури, літератури, в яких вперше теоретично обґрунтовувався факт існування українського народу, його культури, вказувалося на велике і багате українське минуле. Саме вони під впливом ідей природного права формували ідеї національного державотворення, українську ідею як основоположну засаду цього процесу, ідею народності, а також чимало інших важливих світоглядних проблем. У їхніх творах осмислена і узагальнена ідея

українства, що стає виразником національної самосвідомості, ідейним збудником борців за українську незалежність і свободу. Започаткована кирило-мефодіївцями розробка філософії української ідеї одержує свій розвиток в подальшому, істотно визначаючи зміст філософської думки України впродовж наступних десятиліть XIX ст.

На думку братчиків, політична і духовна свобода – невід’ємне право кожного народу, а досягти її можна шляхом мирної пропаганди, відповідної освіти і виховання, погодженням своїх вчинків з євангельськими правилами «любові, кротості і терпіння», що відповідає природно-правовій концепції суспільного примирення. Хоча братчики досить критично дивились на тодішнє суспільне українське життя, оголосили рішучу війну кріпацтву як ладу, що порушує природну рівність людей, невідкладні соціальні й культурні реформи вони вважали за прийнятне проводити внаслідок просвітницької діяльності. Зміни у суспільстві мають відповідати духові народу, не вносити нічого чужого, зайвого, невідповідного, тобто базуватись на знанні минулого і глибокому розумінні психології народу.

Перспектива вбачається ними у відновленні свободи й злагоди між народами внаслідок повернення до природного стану свободи, яке можливе завдяки просвітництву. Воно, гадалося, повинно знову встановити віру в істинного Бога, а слово останнього вкаже шлях, ідучи по якому людина стане вільною. Щодо України, то повернення людини до вільного життя в суспільстві, з погляду кирило-мефодіївців, означало «випустити на волю козацький дух», який завдяки насильствам царату опинився у «могілі».

Отже, вільна особистість в Україні має постати внаслідок «великого повернення» козацького устрою суспільства. Проте воно має настати не через повернення до козацьких повстань і воєн, а шляхом реставрації пам'яті про минуле, поширення наук і належного виховання.

Основні політичні та історіософські ідеї Кирило-Мефодіївського товариства було викладено в програмних документах, до яких належать «Статут Слов'янського товариства св. Кирила та Мефодія», відозва «Брати українці», «Книги буття українського народу», а також у ряді робіт, що мали своєрідний підготовчий щодо програмних документів характер. Їхнім автором був Микола Костомаров.

Програмою реорганізації суспільних відносин Кирило-Мефодіївського братства стали «Книги буття українського народу», у яких прообразом майбутнього ідеального суспільства, де найповніше й найгармонійніше розв'язуються не лише політичні й соціальні проблеми, а й проблема національна, є козацтво. Козацтво, за «Книгами», – розсадник свободи й перешкода деспотизму, істинне братство, де всі між собою рівні, бо служать одній меті, а не особистим ідолам, де кожен є братом для інших. Нерівність же і соціальні антагонізми у такому середовищі народжуються не зсередини, а привнесені ззовні (наприклад, поляками і росіянами) [15, с. 157–158].

Важливою умовою справедливого суспільства для братчиків було встановлення республіканської форми правління та політико-правової рівності громадян: «Приймаємо, що кожне слов'янське плем'я повинно мати правління народне і дотримуватись повної рівності співгромадян по їх народженню,

християнським віросповіданням і стану» [9, с. 151].

Основою для встановлення справедливого суспільного та державного ладу, на думку учасників Кирило-Мефодіївського товариства, мали стати непорушні й керівні принципи християнської моралі. Так, зокрема, в четвертому пункті «Головних ідей» статуту зазначалося, що «правління, законодавство, право власності і просвітництво у всіх... повинні ґрунтуватись на св[ятій] релігії господа нашого Ісуса Христа» [9, с. 151]. Саме вірність цим моральним засадам християнства в його чистій, не спотвореній пізнішими нашаруваннями формі мала стати основною передумовою для зайняття відповідальних державних посад у майбутньому справедливо організованому суспільстві.

У сфері суспільних відносин Статут особливу увагу звертав на необхідність ліквідації соціальної нерівності та її особливо потворного прояву – кріпацтва. Восьмий пункт «Головних правил» відзначав як одну з цілей братства те, що «товариство буде старатись заздалегідь про викорінення рабства і всякого припущення нижчих класів, рівним чином і про повсюдне розповсюдження грамотності» [9, с. 152].

У відовзі «Брати українці» також особлива увага зверталась на необхідність ліквідації станів та станових привілеїв, забезпеченні громадянської («посполитої») рівності та свобод. Реальним проявом цієї рівності мав стати доступ до всіх державних посад у слов'янському союзі та республіках, що увійдуть до нього не за «родом і достатком», а «по розуму і просвіченості народними виборами» [9, с. 170].

Як відзначає В. Ващенко, «в епоху

романтизму рідко хто поза Костомаровим проголошував більш пристрасно, що тільки моральна перебудова здатна буде відродити стосунки між людьми і піднести цивілізацію на вищий ступінь, гарантуючи одночасно свободу. Бачимо, український месіаніст був переконаний, що немає іншої дороги до Царства Божого на Землі як власне впровадження засад християнської моральності до життя громадського і політичного, до відносин між народами і державами» [4, с. 18].

Прикладом для створення справедливого суспільства М. Костомаров не боїться назвати Україну, адже українцям не притаманне гноблення людини людиною, вони завжди виступають не просто проти іноземних панів-пригноблювачів, а проти будь-якої системи організації влади, що зберігає таке гноблення. Україна тому й змогла зберегтися у важких умовах, що не зрадила справжніх цінностей християнської моралі. «Не пропала вона, бо вона знати не хотіла ні царя, ні пихи, а хоч і був цар, та чужий, і хоч були пани, та чужі; а хоч з української крові були ті виродки, однаке це псовали своїми губами мерзенними української мови і самі себе не називали українцями, а істий українець, хоч був він простого, хоч панського роду, тепер повинен не любити ні царя, ні пана, а повинен любити і пам'ятати єдиного бога Ісуса Христа, царя і пана над небом і землею. Так воно було прежде, так і тепер зосталось» [11, с. 258].

На 30–40-ві роки припадає тісна співпраця з Кирило-Мефодіївським товариством Пантелеймона Куліша, який, як показують твори цього періоду, поділяв філософську інтерпретацію природно-правових ідей для побудови справедливого суспільства. «Ранній» Куліш

ідеал справедливого суспільного устрою, рівноправних стосунків між людьми шукав в українській старовині, де його приваблювало вільне життя, його різноманітність, яскраві риси свободи, яких не мало, на його думку, життя сучасне, про що сам він писав: «В образі життя... в розмовах, віруваннях та звичаях Малоросія за 80 років до нас була ще тією, котру „батько козацький” Богдан Хмельницький називав своєю милою Україною» [12, с. 114]. Поетизуючи давнину, П. Куліш сповнював її образами, серед яких, наприклад, лірник, кобзар – символи України. Особливо яскраво образ сліпого старця-кобзаря виведено в «Чорній раді». Це романтичний образ «Божого ясного чоловіка», людини високої національної свідомості, який у моральному плані стоїть дуже високо: вище міщан, селян, козацької верхівки. Цей кобзар-патріот виконує думи та історичні пісні особливо натхненно, сумуючи за долею України. У побуті він далекий від усього суєтного, мізерного, дріб'язкового, бо не шлунок, а дух визначає його сутність, тож він «наче бачить таке, чого видющий зроду не побачить» [12, с. 56].

Пізніші погляди П. Куліша засвідчують, що істотним принципом, на основі якого може бути побудоване справедливе суспільство, є рівність між людьми, яку зводив у ранг природного закону. Особливість цього принципу полягає у тому, що люди визнаються рівними в громаді саме як «діти природи», а не як соціально визначені особистості, хоча він також визнавав, що природа часто посиляє для життя в суспільстві талановитих особистостей, яких народжується одна на мільйон. Тут, звичайно, бачимо деяку суперечливість поглядів, проте П. Куліш сам її і розв'язує: він допускає, що кожна

людина має розглядатися як певна частина ідеального цілого, тобто природного людства, яка виділяється із всієї маси індивідів не лише завдяки своїм природним ознакам (таланту, здібностям), але і завдяки заслугам перед суспільством. Саме тому П. Куліш одних людей наділяє месіанськими рисами (їх надзвичайно мало), а інших (їх більшість – це народні маси) розглядає такими, що потребують керівництва з боку особливо мудрих людей. А щоб маси не стали безконтрольними і схильними до деструктивних дій, їм потрібна масова наукова освіта, яка стане підставою для утворення суспільства вільних людей. Це означає, що свобода – це така досконалість людини, що дає змогу гармонійно поєднати особисті здібності із життєдіяльністю інших вільних людей, завдяки чому стане можливим і суспільство вільних людей. Таке суспільство, крім усього, саме відіграватиме регулюючу роль у дотриманні природовідповідних законів, у проблемах свободи, адже стане «уособленням духу людського», сприятиме компромісу між людськими бажаннями і можливостями, правами і обов'язками [13 с. 88].

Таким чином, рівність і свобода у філософській концепції П. Куліша – природне право людини, яка народжується вільною і досконалою істотою. А рівність у суспільстві, на його думку, – це можливість створення для усіх громадян рівних можливостей для самореалізації. Це означає, що всі соціально-станові обмеження, існуючі у сучасному суспільстві, порушують цей закон і мають бути ліквідовані.

Потяг до свободи, до вільного вияву своїх здібностей в суспільстві – право кожної особи, проте користуються ним лише сильні і талановиті особистості,

які й мають стати своєрідними прискорювачами тих суспільних подій, що призводять до справедливого ладу. П. Куліш стверджує, що така особа «не пропадає в житті безслідно, але пропагандує свій моральний образ в прийдешніх поколіннях, продовжує, так би мовити, рід свій, як це робиться в зоологічному світі» [14, с. 216]. Рівняючись на неї, кожна людина, яка «закоренилася «у вітчизняних переказах», нездатна «захоплюватися кращим серед свого гіршого» та виконуюча «нижчу службу життєйську», зрештою, проявить активність, повстане проти свого принизливого становища і зрозуміє своє суспільне призначення, а тоді про неї можна буде судити по тому, що вона встигла зробити, а не тому, в чому вона зазнала поразки» [14, с. 3]. Це і є право на духовну свободу, маючи яку можна творити національну державу, бідувати в неволі, жартувати «в муках», жартувати серце жартами, триматися традицій, діяти залежно від ситуації – коли буря, треба хилитися; лихо – молитися; горе – горювати, але завжди «правдоньку шанувати». А правда – це і є свобода, вільний спосіб життя: «Тільки правда, правда воля / Буде всім жадана доля» [12, с. 86].

Принцип свободи П. Куліш постійно ставить на одне з перших місць в ієрархії природно-правових цінностей. Так, у «Попередженні» до першого тому «Історії возсоединенія Русі» він підкреслює: «Поки тяжіє над особою нерозуміння суспільства пройденного ним шляху, до тих пір вона не може діяти самосвідомо, тобто вільно, в межах сучасності, тим самим особа не здатна також планувати і прогнозувати своє майбутнє, котре завжди спирається до знання від колишньої і теперішньої ситуації.

Відсутність...свободи веде до того, що особа стає в суспільстві залежником і рабом тому, що рабство і полягає в тому, що у людини немає самосвідомості, тобто розуміння власної гідності і відповідного їй становища в суспільстві. Через це вона не відає, що і як треба їй робити, і, отже, свою долю передає в руки інших, котрі вирішують за неї напрямки її життя в суспільстві» [14, с. 112]. Необхідним елементом цього процесу П. Куліш вважає постійний пошук істини, «яка одна робить людину вільною» [13, с. 80].

Отже, в суспільстві всі особи мають бути рівноправними, а справедливе ставлення до кожного означає врахування особистих здібностей і ефективності їхньої реалізації в суспільстві. Звідси у П. Куліша навіть впливає принцип «козацького колективізму», суть якого у тому, щоб не славословити своїх гетьманів, якщо в них не вистачає «голови»: «до кожної булави треба й голови».

До когорти кирило-мефодіївців свого часу належав і Тарас Григорович Шевченко, який був і романтиком, і реалістом одночасно. Знаний освітянин Богдан Романенчук у статті «Шевченкові універсальні ідеї», опублікованій у кварталнику літератури, науки, мистецтва і суспільно-політичного життя «Вісник» у Філадельфії, стверджував, що прийде час, коли культурний світ знайде у творчості Тараса Григоровича Шевченка ідеї, яких йому бракує, адже саме Шевченко ставив і давав розв'язку певних питань, які мають універсальне значення, бо стосуються самої суті гармонійного і мирного людського співжиття: взаємин людини з людиною, людини із спільнотою, спільноти з одиницею, яка не губиться, а зберігає свою персональність. Теорій, що висвітлюють ці проблеми, вважає

Б. Романенчук, є багато, але розв'язання проблем у них немає, а от Шевченко ще свого часу показав, що можливості мирного і гармонійного співжиття людей і спільнот можна знайти у поєднанні трьох універсальних ідей (християнізму, демократизму і націоналізму) та в практичному застосуванні їхніх принципів у реальному житті. Така концепція, зазначає автор статті, була і перша, і єдина, бо проголошувала найбільш природну і тим самим найбільш відповідну чи найліпшу форму організації людства [18, с. 80–81].

І справді, Шевченкові ідеї – втілення і відображення способів і методів реалізації найприродніших прав людини. Скажімо, народ-нація для нього – найбільш природна і основна суспільна одиниця, відмінна від інших таких одиниць, заклики до пробудження національної свідомості звучать у нього ще тоді, коли в Європі лише формуються окремі нації. Життя свого народу (як і інших народів) він уявляв не інакше, як на принципах справедливості, а справедливий лад, вважав, може настати лише тоді, коли людство буде поділене не на неприродні держави-імперії, в яких сильніша нація поневолює слабшу, а на природно рівні нації зі своєю мовою, історією, територією, звичаями. Міжнаціональні взаємини розвиватимуться мирно лише тоді, коли один народ визнаватиме рівні права за іншими народами-націями, у кожного з них будуть однакові права і привілеї та повна свобода розвитку. Крім того, Шевченко щиро вірив у те, що у світі має панувати справедливість і ніякі фальшування і перекручування не можуть змінити правди, даної Божим законом.

Однією з центральних категорій Шевченкової творчості є свобода. Як

відзначає В. Барка, «в Шевченка поняття свободи при всенародному і вселюдському значенні мало найбільш персональний характер, порівнюючи з поезією всіх його сучасників; для нього воля народу була одночасно конкретною і особистісною волею кожної окремої людини в загальному складі» [2, с. 96]. Ідеал життя українського народу він вбачає у визволенні із сучасного становища, виході із національної і політичної неволі.

Як же досягти цього ідеалу? З цього приводу думки дослідників творчості Шевченка також розділяються. Скажімо, Є. Маланюк трактує весь життєвий шлях поета як осягнення ним ідеї української державності, вважає його людиною, що змогла пробудити прагнення, здавалося б, навіки «приспаної нації» до відродження власної держави: «... випадає ще раз ствердити, що жадних ідеологічних „борсань“, жадних „спалювань ідеалів“ і жадних „матеріялістичних“ (отже, й „соціалістичних“) звужувань видно-кругу ані в Шевченковій творчості, ані в Шевченковій свідомості – ніколи не було. Був безупинний ріст. І свідомість його, і творчість являють рідкий в історії культури приклад органічного, суцільного зростання особистості й його світогляду – вверху. Можна прослідкувати, як теми й мотиви раннього періоду творчості – Шевченко розкривав, поширював і поглиблював у творчості періодів наступних» [16, с. 30]. А от Г. Грабович приходить до іншого висновку: «Твердження ніби Шевченко вболівав за національну державу, ніби йому було властиве так зване державництво, – в корені помилкове..., повністю поет ідентифікував себе тільки з ідеалом, з моделлю ідеальної спільності. Структура і влада, „закон і порядок“, держава і гетьмани

як її втілення постійно висвітлювались поетом як сили ворожі і чужі. Великою мірою ця чужість зумовлена національним (етнічним) моментом. Це стосується насамперед тих випадків, коли влада асоціюється з російською імперською владою... У рамках ідеальних часових вимірів (далекого минулого й майбутнього) українське життя визначається тільки й виключно категоріями ідеальної спільності. У термінах його поетичного космосу воно знаходить своє вираження в проповіді «золотого віку» [6, с. 155–156].

Разом з тим Г. Грабович визнає: для Шевченка існує ідеальна спільність, що виростає на ґрунті українського минулого, а точніше, козацької доби, яка була не лише історичною епохою та соціальним явищем, а й історичною формою української державності. Г. Грабович підкреслює, що ця «ідеальна спільність... передбачає... рівноправне суспільство, позбавлене структурних ознак; а в термінах реального світу ідеальна спільність відбиває суспільні маргіналії – людей суспільного дна чи поза законами, принижених і ображених» [6, с. 116]. Сучасне йому суспільство Т. Шевченко аж ніяк не вважає ідеальним, адже воно соціально розколоте в минулому і теперішньому, однак він сподівається на те, що в майбутньому цей розкол вдасться подолати і досягти соціальної гармонії, тобто вільного і рівноправного суспільства, прикладом якого могло бути козацтво.

Взагалі, козак для Шевченка – завжди символ людини, яка прагне свободи і готова відстоювати своє право на неї, боротись за державу, де всі рівні у правах, а козацька Україна – країна великої слави і демократичних традицій, яка не піддається жодним посяганням

на свою свободу і незалежність. І хоча так вже склалося, що свобода під натиском чужинців втрачена, поет відстоює справедливість: він не сприймає і гнівно засуджує «рабів», «грязь Москви», «варшавське сміття», «ясновельможних гетьманів», які не змогли відстояти свободу своєї батьківщини, її вільний суспільний лад, не прощає «гріхів», що сприяли втраті державності України, і відкрито погрожує зрадникам:

*Схаменіться! Будьте люди,
Бо лихо вам буде.
Розкуються незабаром заковані люде,
Настане суд, заговорять
І Дніпро, і гори!
І потече сторіками
Кров у синє море
Дітей ваших...*

Отож Шевченко бачив, що причиною страждань його народу був несправедливий суспільний лад і невпорядкованість людських взаємин, позбавлення людини її природних прав, проте розумів, що винен у цьому і сам народ, його пасивність, невитривалість, виродження провідної верстви, яка за власні привілеї продала право керувати своєю землею, спричинила її моральний занепад, створила пекло у країні, де люди були прихильниками Божої і природної правди-справедливості. І, незважаючи на це, Т. Шевченко не втрачає надії на визволення України з неволі, хоча й станеться це тоді, коли ті, що «оглухли, не чують, кайданами міняються, правдою торгують», прозріють, в їхніх душах спалахне віра в правду, а «Господь вкладе в їхні руки караючий меч своєї справедливості» [18, с. 83]. Значить, правда, заснована на християнських засадах, – основа справедливого ладу на землі, зокрема в Україні, за неї і варто боротися.

Борітеся! Поборете!

Вам Бог помагає!

За вас правда, за вас сила

І воля святая, – пише Т. Шевченко, і тут треба ще раз наголосити на тому, що він виступає за рівноправні стосунки між народами, адже бажає волі не лише своєму народові, а й, наприклад, поневоленим народам Кавказу, яким присвячує інвективу «Кавказ». «Своя хата» – ось те суспільство, яке є найбільш природною суспільною одиницею, бо «в своїй хаті – своя правда, і сила і воля» [23, с. 344].

Воля – ще одна цінність, обстоювана поетом, і вона, як і свобода, для нього є неможливою без зруйнування системи соціального та національного гноблення, яке часто пов'язане із закликом до збройної боротьби за свої права, оскільки розраховувати на «раптове прозріння» гнобителів є справою марною. Наприклад, у вірші «Я не нездужаю, нівроку» Т. Шевченко написав:

*Добра не жди,
Не жди сподіваної волі –
Вона заснула: цар Микола
Її приснав. А щоб збудить
Хиренну волю, треба миром,
Громадою обух сталить,
Та добре вигострить сокиру,
Та й заходиться вже будить*

[23, с. 280].

Пройняті духом заперечення існуючого ладу такі перлини громадянської лірики Шевченка, як «Холодний яр», «Чигрине, Чигрине», «Гоголю», «Давидові псалми», «Три літа», «Як умру, то поховайте» та ін. Всі вони є творами, в яких поет шукає відповідь на найпекучіші питання, що їх порушує час, і закликає народ повалити існуючий лад, побудувавши нове, справедливе суспільство – «сім'ю вольну, нову».

Проте багато дослідників зазначають, що збройне повстання для Т. Шевченка є крайнім заходом, який лише може закінчити те, що повинно визріти в суспільстві внаслідок тривалої підготовки. Ця підготовка пов'язана із зміною суспільної свідомості, активізацією народних мас та усвідомленням ними необхідності жити за новими принципами організації суспільного життя, і участь у формуванні цієї нової суспільної свідомості поет бачить як своє основне завдання – розбухати «громадське болото», пробудити думку і почуття гідності мільйонів та совість провідної верстви [19, с. 201].

Так само і В. Барка на основі ґрунтовного аналізу творчості Т. Шевченка відзначав, що в «Кобзарі» видно – Шевченко не був таким фанатичним прихильником сокири, яким його хочуть змалювати деякі теоретики. «Шевченко... світлом... науки ... хотів ним перемогти всяку злобу і неправду. Хоч він і сам гнівався, часом дуже! І картав, і кляв „неситих царів“, але це почуття не було в його справжній натурі. Викликане нелюдністю тиранів, воно вибухало і перегорало, вимовляючися в нових віршах. Тоді знов, іноді зразу ж через хвилину, як видно з тих віршів, приходило – світилося почуття любови, властиве і природне поетові» [2, с. 282]. Таку ж позицію займає Б. Романенчук, вважаючи Т. Шевченка речником ідеї суспільного примирення, про що говорить поетів заклик «Обніміте ж, брати мої, найменшого брата!». В цих Шевченкових словах, вважає дослідник, уся демократична програма, яка й пояснень не потребує, бо із цих слів ясно виходить, що поет домагався рівних прав і життєвих можливостей для всіх членів одного народу [18, с. 84].

До речі, знаний освітянин звертає увагу ще й на те, що натяком на демократичні вольності у Шевченка є згадка про Вашингтона з його «новим і праведним законом», і вважає, що коротше і краще висловити ідеал державного ладу для України важко. Перший президент Америки встановив у визволеній країні такий лад, який давав усім громадянам однакові права, і порівняно з цим російська держава була тюрмою народів. Пізніше про це писав і В. Барка: «Згадка про Вашингтона – це не відокремлена подробиця в ліричному малюнкові, а ключовий складник, концепції про новий характер державного провідництва, оснований якраз на новому і праведному законі: проти дикого свавілля царів-деспотів і супостатів... Державний провідник без деспотичної влади над „особистостями співгромадян“, що мають рівні права у дійсному законі, як і він – ось ідеал Шевченка. А той закон названо „новим і праведним“: новим, бо не було його в імперії, і праведним, бо якраз через нього поборюється „злая воля“ царів як джерело нещастя» [2, с. 104–105].

Детальний аналіз творчості Т. Шевченка показує, що він дотримується концепції природного права, тому одним із перших визнав і відтворив у своїх творах розуміння тієї обставини, що тільки соціально справедливе може бути правом, причому закони соціальної справедливості як природні закони, природні права людини непідвладні свавіллю державної влади. Тому соціальне насилья, свавілля, експлуатація є беззаконням, а не «правовим» законом.

Як тут не погодитись із думкою, що «все життя прагнув він свободи, боровся за знищення кріпацтва, національного гноблення, ліквідацію самодержавства,

вірив, що настане такий суспільний лад, який забезпечує свободу народів, всебічний розвиток особи. Боротьбу за справедливість, щастя, добро Шевченко тісно пов'язував з ідеєю милосердя, яке розумів як істинно людське почуття, співчутливе ставлення людини до людини, прагнення робити добро, допомагати боротьбі з горем, нещастям. Гнівно засуджував тих, хто принижує беззахисного, попирає його гідність, обманює, кривдить людину, робить їй зло, спричинює муки і страждання. Милосердя визнавав вищою основою людської гідності, духовності, людських вчинків, стосунків» [17, с. 304].

Висновки. Як бачимо, помітивши велику політичну і моральну кризу сучасного йому суспільства, О. Конт у своєму вченні знаходить місце ідеям позитивного (справедливого) суспільства, яке служить ідеалам порядку і прогресу, є еталоном високої моральності й справедливості. Держава, на його думку, має бути охоронцем і виразником «суспільного духу», що стоїть на варті соціальної солідарності й бореться проти тенденцій докорінної розбіжності ідей, почуттів та інтересів у суспільстві.

Такі ідеї в Україні лягли на благодатний ґрунт природно-правових вчень, які історично найближче до Конта розробляли романтики, тож точки дотику позитивізму і романтизму у поглядах щодо справедливого суспільства (соціальна гармонія, вільність і рівноправність, свобода поглядів і т. ін.) знаходимо у працях М. Максимовича, М. Костомарова, П. Куліша, Т. Шевченка.

Тут варто зауважити, що критерії свободи особи у суспільстві, її межі та зміст як чинника утворення суспільства вільних людей у філософії П. Куліша

відрізняються від поглядів Т. Шевченка та М. Костомарова періоду 60–70-х років XIX ст. Зокрема, у творах Т. Шевченка поява вільної особистості і суспільства вільних людей тісно пов'язувалась із можливістю повстання проти поневолювачів, право на яке мали як індивід, так і ціла громада. М. Костомаров загальною поділяв такі погляди, хоча і не зовсім погоджувався із ними. Якщо для Кобзаря, наприклад, козацтво й гайдамацтво були символом свободи, рівності та братерства, оплотом національної культури, охоронцем народної волі, подихом справедливого народного обурення проти утисків та гноблення, то М. Костомаров, відводячи козацтву значну роль у громадсько-політичному житті українського суспільства, наголошував на релігійному аспекті. П. Куліш же, на противагу Т. Шевченку, наполягав лише на мирному, морально-освітньому способі вирішення проблем взаємовідносин людини і суспільства в Україні в результаті суттєвого підвищення культурного рівня, шляхом етично вмотивованого виховання вільного громадянина, через яке українці отримають свободу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрусяк, Т. *Історія політичних і правових вчень*: навчальний посібник. Львів, 2001. 218 с.
2. Барка, В. *Правда Кобзаря*. Нью-Йорк, 1961. 289 с.
3. Валле, В. *Жага свободи*. Київ, 2017. 312 с.
4. Ващенко, В. В. *Лекції з історичної науки другої половини 19 – поч. 20 ст.* Видання третє. Дніпро, 2018. 142 с.
5. Возняк, С. М. *Філософська думка України: імена та ідеї / Прикарпатський університет ім. Василя Стефаника*. Івано-Франківськ, 2003. 135с.

6. Грабович, Г. Поет як міфотворець: семантика символів у творчості Тараса Шевченка / пер. з англ. Соломії Павличко. 2-ге випр. й авториз. видання. Київ, 1998. 206 с.

7. *Історико-теоретичний аналіз дослідницьких програм в соціології: колективна монографія* / В. Ворона та ін. Київ, 2022. 249 с.

8. Кожан, В. В. Особисті права та свободи людини: загальнотеоретичне дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Національний ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2016. 229 с.

9. *Кирило-Мефодіївське товариство: збірник документів* в 3 т. Київ, 2019. Т. 1. 544 с.

10. Конт, О. Промова про позитивний дух / упор. В. Галунько, Р. Шишка. Париж, 1908. Академія адміністративно-правових наук. 2025. URL: <https://dn790000.ca.archive.org/0/items/discourssurlesp00comt/discourssurlesp00comt.pdf>

11. Костомаров, М. І. Закон Божий: Книга буття українського народу / упор. І. І. Глизь. Київ, 1991. 40 с.

12. Куліш, П. Твори: у 2 т. Київ, 1998. Т. 2: Поєми. Драматичні твори. 766 с.

13. Куліш, Пантелеймон. Хутірська філософія і віддалена від світу поезія. *Хроніка 2000. Наш край*. 1993. Вип. 5 (7). С. 70–80.

14. Куліш, П. Історія возсоединенія Руси: в 3 т. Санкт-Петербург, 1877. Т. 1. 363 с.

15. Мазепа, І. Підстави нашого відродження. *Хроніка 2000*. 1999. Вип. 31–32. С. 156–163.

16. Маланюк, Є. Книга спостережень. Фрагменти: від Кобзаря до нації. Київ, 2005. 236 с.

17. Огородник, І. В. Історія філософської думки в Україні. Київ, 1999. 543 с.

18. Романенчук, Б. Шевченкові універсальні ідеї. *Хроніка 2000*. 2000. Вип. 39–40. С. 79–84.

19. Салтовський, О. І. Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку ХХ сторіччя). Київ, 2002. 396 с.

20. Стельмах, С. П. Позитивізм в

історичній науці. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Pozytyvizm_istorychnij (дата звернення: 13.04.2026).

21. Пінчук, Ю. А. Історичні студії Миколи Костомарова як фактор формування самоусвідомлення української нації. Київ, 2009. 304 с.

22. Чижевський, Д. Філософські твори: у 4 т. Київ, 2005 Т. 1: Нариси з історії філософії на Україні. 402 с.

23. Шевченко, Т. Г. Кобзар. Київ, 2001. 862 с.

REFERENCES

1. Andrusiak, T. (2001). *History of Political and Legal Doctrines: A Textbook*. Lviv, 218 p. [in Ukr.]

2. Barka, V. (1961). *The Truth of the Kobzar*. New York, 289 p. [in Ukr.]

3. Valle, V. (2017). *Thirst for Freedom*. Kyiv, 312 p. [in Ukr.]

4. Vashchenko, V. (2018). *Lectures on Historical Science of the Second Half of the 19th - Beginning of the 20th Century*. 3rd ed. Dnipro, 142 p. [in Ukr.]

5. Vozniak, S. (2003). *Philosophical Thought of Ukraine: Names and Ideas*. Vasyl Stefanyk Precarpathian University. Ivano-Frankivsk, 135p. [in Ukr.]

6. Grabovych, G. (1998). *The Poet as a Mythmaker: The Semantics of Symbols in the Works of Taras Shevchenko*. 2nd Revised and authorized ed.. *Krytyka Journal*. Kyiv, 206 p. [in Ukr.]

7. Vorona, V., et al. (2022). *Historical and Theoretical Analysis of Research Programs in Sociology: a Collective Monograph*. Kyiv, 249 p. [in Ukr.]

8. Kozhan, V. (2016). *Personal Rights and Freedoms of Man: General Theoretical Study*. [A thesis for Candidate of Sciences degree in Law, specialty 12.00.01]. Lviv Polytechnic National University. Lviv, 229 p. [in Ukr.]

9. *Cyril and Methodius Society: A Collection of Documents* in 3 Vols. (2019). Kyiv, Vol. 1, 544 p. [in Ukr.]

10. Kont O. (1908). *Speech on the Positive*

- Spirit. Paris: International Positivist Society, Academy of Administrative and Legal Sciences. 2025. [online] Available at: <https://dn790000.ca.archive.org/0/items/discourssurlesp00comt/discourssurlesp00comt.pdf> [in Ukr.]*
11. Kostomarov, M. (1991). *Divine Law: The Book of the Life of the Ukrainian People*. Kyiv, 40 p. [in Ukr.]
 12. Kulish, P. (1998). *Works: in 2 Vols./ Kyiv, Vol. 2: Poems. Dramatic works*. 766 p. [in Ukr.]
 13. Kulish, Panteleimon. Khutirskia Philosophy and Poetry Remote from the World. (1993). *Chronicle 2000. Our Land*. Issue 5 (7). pp. 70-80. [in Ukr.]
 14. Kulish, P. (1877). *History of the Reunification of Russia: in 3 Vols*. St. Petersburg, Vol. 1, 363 p. [in Ukr.]
 15. Mazepa, I. (1999). Foundations of our Renaissance. *Chronicle 2000*. Issue 31-32, pp. 156-163. [in Ukr.]
 16. Malaniuk, E. (2005). *Book of Observations. Fragments: from the Kobzar to the Nation*. Kyiv, 236 p. [in Ukr.]
 17. Ogorodnyk, I. (1999). History of Philosophical Thought in Ukraine. Kyiv, 543 p. [in Ukr.]
 18. Romanenchuk, B. (2000). Shevchenko's Universal Ideas. *Chronicle 2000: Ukrainian Cultural Almanac*. Issue 39-40, pp. 79-84. [in Ukr.]
 19. Saltovskiy, O. (2002). *Concepts of Ukrainian Statehood in the History of National Political Thought (from its Origins to the Beginning of the 20th Century)*. Kyiv, 396 p. [in Ukr.]
 20. Stelmakh, S. *Positivism in Historical Science* [online] Available at: http://www.history.org.ua/?termin=Pozytyvizm_istorychnij [Accessed 13.Apr. 2026]. [in Ukr.]
 21. Pinchuk, Yu. (2009). Historical Studies of Mykola Kostomarov as a Factor in the Formation of Self-Awareness of the Ukrainian Nation. Kyiv, 304 p. [in Ukr.]
 22. Chyzhevskiy, D. (2005). *Philosophical Works: in 4 Vols. In 4 vols./ Kyiv: Smoloskyp, 2005 Vol. 1: Essays on the History of Philosophy in Ukraine*. 402 p. [in Ukr.]
 23. Shevchenko, T. (2001). *Kobzar*. Kyiv, 862 p. [in Ukr.]

Summary

UKRAINIAN ROMANTICISM AND POSITIVE PHILOSOPHY: POINTS OF CONTACT IN VIEWS ON A JUST SOCIETY

Iryna MAIDANIUK

orcid.org/0000-0001-8096-0244

Doctor of Philosophical Sciences, Professor,

Head of the Department of Cultural Studies,

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

email: mira-i@ukr.net

Liudmyla CHEKAL

orcid.org/0000-0002-3081-3876

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Social Work and Rehabilitation,

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine,

email: L_chekal@nubip.edu.ua

The relevance of the research. The main condition for social reform is intellectual reform. For this, a synthesis of science and the formation of positive policy is necessary.

Positive politics is a combination of the secular order, where the law of might prevails, and the spiritual order, the order of moral values, since a person's life is determined by their place in the spiritual hierarchy. The foundation of positive politics should be order and progress, which are based on the human spirit and moral qualities. In Ukraine, the time of the emergence of positivism historically coincides most closely with the period of Romanticism—a time when, from the idea of the unity of man, people, nature, and the world, the Romantics derived the idea of the natural-legal foundations of human existence. This makes their ideas resonate with the natural right of a person to respect dignity, the right of nations to self-determination and statehood, which are the foundations of the cultural, political, and legal flourishing of the nation. These ideas are close to the Comtean society based on harmony and solidarity.

The purpose is to examine the peculiarities of the views of representatives of Ukrainian Romanticism on a just society.

Conclusions. Noticing the great political and moral crisis of the society of his time, O. Comte finds a place in his teachings for the ideas of a positive (just) society, which serves the ideals of order and progress, and is a model of high morality and justice. The state, in his opinion, should be the guardian and expression of the "public spirit," standing watch over social solidarity and fighting against tendencies of fundamental divergence of ideas, feelings, and interests in society. Such ideas found fertile ground in Ukraine's natural law doctrines, which were historically closest to Comte and developed by the Romantics. Thus, we find points of convergence between positivism and romanticism in views on a just society (social harmony, freedom and equality, freedom of thought, etc.) in the works of M. Maksymovych, M. Kostomarov, P. Kulish, and T. Shevchenko.

Keywords: positivism, romanticism, just society, natural law, equality, political and spiritual freedom, free individual, social harmony.

Отримано редакцією/ Received: .04.26

Прорецензовано / Revised: .04.26

Схвалено до друку / Accepted: 28.04.26

УКРАЇНОЗНАВСТВО В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ ВОЄННОГО ЧАСУ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДІ ТА СУСПІЛЬНОЇ ЄДНОСТІ

Олена ГАЗІЗОВА

orcid.org/0000-0002-5353-5637

кандидат історичних наук,

завідувачка відділу української філології та освітніх технологій

НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка

email: olena.gazizova@ukr.net

Наталія БЕЗСМЕРТНА

orcid.org/0000-0001-8853-1110

молодший науковий співробітник

НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка

email: Natalia_bs@ukr.net

Анотація. У статті досліджено роль українознавства в освітньому просторі воєнного часу як важливого чинника формування ціннісних орієнтацій, національної ідентичності та громадянської стійкості учнівської молоді. Обґрунтовано актуальність українознавчого контенту в умовах російсько-української війни, коли система освіти виконує не лише навчальну, а й консолідаційну, світоглядну та безпекову функції. Проаналізовано нормативно-правові засади національно-патріотичного виховання в Україні та місце українознавства у сучасному освітньому процесі. Особливу увагу приділено XIX Міжнародному конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів як ефективній формі залучення молоді до науково-дослідницької діяльності, вивчення історико-культурної спадщини України, осмислення сучасних суспільних викликів і становлення активної громадянської позиції.

Ключові слова: українознавство, учнівська молодь, національна ідентичність, суспільна єдність, громадянська свідомість, національно-патріотичне виховання, освітній простір, російсько-українська війна, конкурс з українознавства, історична пам'ять.

Постановка проблеми. Повномасштабна війна Російської Федерації проти України має не лише воєнний, а й виразний цивілізаційний, культурний та інформаційний характер. Агресор намагається знищити українську ідентичність, мову та історію, тому під час війни особливо важливо, щоб молодь розуміла: хто ми як нація, чому українська мова, культура й історія є цінностями, чому свобода та незалежність мають високу ціну. В умовах повномасштабної російсько-української війни система

освіти стає простором формування психологічної стійкості, громадянської свідомості та національної ідентичності.

У цьому контексті особливої ваги набуває українознавство як інтегративна система знань, що поєднує історичні, культурні, мовні та соціально-політичні аспекти становлення українського народу, воно стає основою захисту національної пам'яті, збереження культурного коду, утвердження української ідентичності, формування стійкості молоді до пропаганди та інформаційних

атак. Актуальним є дослідження практичних форм упровадження українознавства в освітній процес через учнівську науково-дослідницьку діяльність, конкурси, проекти та інші інтелектуальні ініціативи. Зокрема, науковий інтерес становить аналіз тематики учнівських робіт XIX Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти як відображення світоглядних орієнтирів, суспільних запитів і цінностей сучасної молоді.

Отже, актуальність статті зумовлена необхідністю осмислення потенціалу українознавства як чинника утвердження національної ідентичності молоді та зміцнення єдності українського суспільства в умовах воєнного часу.

Аналіз досліджень і публікацій. Вчені-українознавці комплексно та системно досліджують різні аспекти української національної ідентичності як основи національно-патріотичного виховання, послідовно та систематично впроваджують національно-патріотичні наративи в освітній та гуманітарний простір України. У працях П. Кононенка, Л. Токаря, В. Крисаченка, Р. Додонова, Г. Лозко та інших науковців українознавство розглядається як система інтегративних знань, що забезпечує цілісне пізнання українського народу, його історії, культури та духовно-ціннісних орієнтирів.

Визначальним у концепції фундатора сучасного українознавства П. Кононенка став підхід до українознавства як системи наукових інтегративних знань, як науки цілісного пізнання (самопізнання), творення й самотворення українського народу і його етнічної території (України) в усьому часопросторовому

вимірі [6, с. 8]. Така концепція передбачає формування в учнів здатності осмислювати власне коріння й культурну тяглість, сприймати себе частиною національної спільноти, усвідомлювати цінності та інтереси держави.

Я. Калакура відзначає, що війна має потужний вплив на українську ідентичність, масове усвідомлення українськості, розуміння небезпеки і необхідності захищати Батьківщину та остаточно розвіяла кремлівські міфи про «старшого брата» і гасла «навіки разом». Українськість виступає не лише як ознака тієї чи іншої людини, але й суспільства загалом, усіх його сфер, включаючи й розвиток культури, науки, освіти, видавничої та енциклопедичної сфери. Вона покликана стати маркером творення національної науки, освіти і культури загалом, їх світоглядно-ідейного спрямування та змісту [7, с. 23].

В. Крисаченко наголошує, що суспільна консолідація – свідомий вибір громадян, який ґрунтується на високому рівні знань про свою Батьківщину, її докорінний культурний відмінності від московії та європейській самосвідомості. В цьому контексті українознавство постає своєрідною настільною книгою, тезаурусом знань як про себе самого, так і про весь народ і рідну землю. Ці знання окреслюють національні інтереси та цінності і виконують об'єднавчу функцію при пошуку необхідності та шляхів гуртування всіх громадян в нову синергетичну якість – нездоланну Україну [9, с. 9].

У національно-патріотичному вихованні учнівської молоді українознавчий контент відіграє ключову роль, адже саме через вивчення України як цілісного феномена – її історії, культури, традицій,

мови, природи, духовності та державотворчих процесів – формується свідомо, відповідальна та ціннісно вкорінена особистість. Т. Бевз наголошує, що в умовах війни та геополітичних викликів патріотичне виховання набуває особливого значення, стає фундаментом нашої єдності та стійкості, мотивацією виконання громадянського обов'язку [1, с. 15].

Практичні аспекти утвердження національної ідентичності і зміцнення почуття національної єдності розробляються науковцями Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України під керівництвом І. Бега. Зокрема, у методичному посібнику «Формування в учнівської і студентської молоді національної солідарності в умовах війни та повоєнного часу» (авторський колектив: Бех І. Д., Коломонець Г. А., Трейтак Д. В., Федоренко С. В., Шкільна І. М., Журба К. О.) розкриваються практичні аспекти формування національної солідарності в умовах війни і повоєнного часу. Видання поєднує концептуальні засади, нормативні орієнтири та практичні методики, спрямовані на формування національної солідарності як внутрішньої позиції української молоді, що проявляється у вчинках, діях і спільних зусиллях [13].

Серед основних завдань формування національної солідарності визначені: формування громадянської, національно-культурної ідентичності та національної гідності як умов становлення громадянина-патріота; утвердження в свідомості і почуттях молоді громадянських, національних і моральних цінностей (свобода, справедливість, гідність, відповідальність, рівність, громадянська активність, згуртованість); виховання любові до рідної землі, народу;

української мови, визнання духовної єдності населення усіх регіонів України, поваги до всіх народностей, які становлять український народ – націю, спільності його історичної пам'яті, культурної спадщини та майбутнього [13, с. 24].

Педагогічні умови виховання національної ідентичності в сучасних умовах та критерії, показники і рівні вихованості національної ідентичності у дітей різних вікових груп обґрунтовані в посібнику «Виховні засади утвердження української національної ідентичності» (авторський колектив: Журба К. О., Бех І. Д., Канішевська Л. В., Корнієнко А. В., Малиношевський Р. В., Рейпольська О. Д.) [2].

Роль українознавства у зміцненні української національної ідентичності та у впровадженні національно-патріотичного виховання молоді в освітній простір під час війни деталізується у працях вчених Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка О. Газізової, І. Грабовської, Г. Лозко, І. Краснодемської, Н. Безсмертної, Ю. Фігурного, Ю. Шинкарик, О. Шакурової, Л. Сорочук та ін.

Діяльність науковців Інституту включає не лише теоретичне осмислення досліджуваної проблематики, а й її практичне втілення шляхом проведення учнівських конкурсів з українознавства, мистецьких учнівських конкурсів тощо, що є важливим фактором протидії російській агресії, допомагає консолідувати українську політичну націю та виховувати справжніх патріотів Української держави [15, с. 271].

Героїчний опір українців набагато сильнішому противнику, утворення коаліції західних держав з допомоги Україні,

прийняття країнами світу, насамперед Євросоюзу, декількох мільйонів українських біженців – все це сприяло підвищенню інтересу до України, про яку ще десять років тому мало хто знав. У цьому контексті актуалізується проблема переорієнтації українознавства з внутрішнього на зовнішнього споживача знань. Ця проблема вирішується, з одного боку, активізацією провідних зарубіжних наукових центрів Ukrainian Studies, а з другого – необхідністю реформатування українознавчих досліджень в самій Україні [4, с. 8].

Формування цілей статті. Мета дослідження полягає у визначенні ролі українознавства у формуванні національної ідентичності учнівської молоді й суспільної консолідації українства, здійсненні комплексного аналізу тематики науково-дослідних робіт учнів – переможців XIX Міжнародного конкурсу з українознавства (2026) як індикатора ціннісних орієнтацій, національної свідомості та громадянської зрілості учнівської молоді в умовах російсько-української війни.

Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язання таких завдань:

1) розкрити сутність українознавства як інтегративної системи знань у сучасному освітньому процесі;

2) охарактеризувати значення українознавчого контенту в умовах російсько-української війни;

3) проаналізувати роль Міжнародного конкурсу з українознавства як форми залучення учнівської молоді до дослідницької діяльності;

4) здійснити тематичний контент-аналіз науково-дослідних робіт переможців XIX Міжнародного конкурсу з українознавства;

5) визначити вплив українознавчих студій на формування національної стійкості, історичної пам'яті та активної громадянської позиції учнівської молоді.

Виклад основного матеріалу. І. Бех, розглядаючи феномен ідентичності як національної єдності, акцентує увагу на тому, що під національною ідентичністю доцільно розуміти високорозвинені духовно-моральні відносини людей, які конституують націю у її сутнісних характеристиках. За такого уявлення особливий сенс туги набувають вершинні цінності, які й створюють національну ідентичність у дії. Якраз через них окрема особистість належить своєму великому роду, формуючи дієву й стійку національну єдність. При цьому ключовим фактором у процесі творення національної ідентичності нашого народу виявився історичний досвід, що набувався у створеному ним культурно-самобутньому середовищі з відповідними духовними цінностями, що постійно втілювалися у його достойному житті. Його ж успішне розгортання у той же час залежить від рівня усвідомлення окремою особистістю своєї національної належності. Таким чином, національна ідентичність передбачає розвинену внутрішню національну свідомість з ціннісно-нормативною єдністю усіх членів суспільства [2, с. 5].

Високий рівень української національної ідентичності українського народу допоможе українцям у відстоюванні своєї державності, незалежності, самобутності, культури, мови. Тому формування, розвиток, зміцнення та утвердження національної ідентичності українців має бути основною метою національно-патріотичного виховання у

системі освіти підростаючого покоління, починаючи з дошкільного закладу, школи і завершуючи вищим навчальним закладом [16, с. 211].

К. Журба актуалізує роль національної ідентичності особистості у підлітковому віці як усвідомлення і прийняття своєї належності до певної національної спільноти через моральні цінності, що включає національну самосвідомість, усвідомлення себе частиною національної культури, традицій та історії, повагу до національних символів, патріотизм, почуття гордості за свою країну та прагнення робити внесок у її розвиток і процвітання [2, с. 44].

Національно-патріотичне виховання в Україні регулюється низкою державних документів: Законом України від 13 грудня 2022 р. № 2834-IX «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» [5], Указом Президента України від 18 травня 2019 р. № 286/2019 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання», Законом України від 16 січня 2020 р. № 463-IX «Про повну загальну середню освіту», Концепцією державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 р. (розпорядження КМУ від 14 грудня 2016 р. № 988-р) [12], Концепцією національно-патріотичного виховання в системі освіти України та заходами щодо її реалізації до 2025 року (наказ МОН України № 527 від 06.06.2022) [8]. У цих документах наголошено на необхідності формування у молоді ціннісних орієнтирів, громадянської відповідальності, патріотизму та поваги до української культурної спадщини.

У Державному стандарті базової і

повної загальної середньої освіти (постанова Кабінету Міністрів України № 1392 від 23 листопада 2011 р.) визначальним для системи вітчизняної загальної середньої освіти є українознавче спрямування всіх освітніх галузей [10]. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898 цей Державний стандарт 2011 р. втрачає чинність з 01 вересня 2026 р. і вже у Державному стандарті базової середньої освіти, затвердженому у 2020 р., українознавча спрямованість зникає у формулюванні основних положень, проте визначено, що реалізація мети базової середньої освіти ґрунтується на таких ціннісних орієнтирах, як формування в учнів активної громадянської позиції, патріотизм, повага до культурних цінностей українського народу, його історико-культурного надбання і традицій, державної мови; плекання в учнів любові до рідного краю, відповідального ставлення до довкілля [11].

Впровадження українознавчого контенту в освітній процес потребує цілісного та інтегрованого підходу, що поєднує сучасні педагогічні технології, позакласну діяльність, цифрові інструменти й підтримку громадянської активності учнівської молоді. Зокрема, у навчальній програмі для 5–11 класів закладів загальної середньої освіти «Українознавство» (автори-укладачі А. Ціпко, Т. Бойко, С. Бойко, О. Газізова) («Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (лист МОН України від 10.08.2020 № 1/11-5310)) важливою складовою є формування дієвого патріотизму учнівської молоді [14]. Метою курсу «Українознавство» є надати учневі/учениці-слухачеві/слухачці комплекс знань про Україну, українців,

українську культуру як окремий світ із власним життєтворчим потенціалом, що розгортається у спільнотному та державотворчому досвіді, яким показано тяглі приклади української історичної єдності [14, с. 104].

Одним із наймасштабніших проєктів у сфері утвердження національної ідентичності здобувачів освіти став Міжнародний конкурс з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти, який з 2007 року реалізує Науково-дослідний інститут українознавства. За роки існування конкурс перетворився на унікальний освітній і культурний простір, у межах якого відбувається активне залучення молоді до вивчення історії, культури, мовної та духовної спадщини українського народу. Конкурс має дослідницько-пошукову спрямованість і передбачає самостійне проведення учнями наукових розвідок, роботу з джерелами, опитування, інтерв'ювання, збір усної історії, фіксацію сімейної та місцевої пам'яті, створення мультимедійних матеріалів та інтерактивних продуктів. Такий формат природно стимулює суб'єктність учня, адже він не просто відтворює готові знання, а створює власний українознавчий наратив.

За 19 років в освітньому проєкті було представлено близько семи тисяч науково-пошукових учнівських досліджень. Аналіз матеріалів конкурсу протягом 2022–2026 рр. дає можливість простежити кілька тенденцій: актуалізація воєнної тематики та вшанування героїв; поєднання особистої та колективної пам'яті (родинні історії в контексті загальнонаціональної боротьби); зростання міждисциплінарності – використання методів соціології, культурології,

журналістики; інтеграція сучасних цифрових технологій (створення мультимедійних проєктів, відеоінтерв'ю, віртуальних екскурсій) [3, с. 13].

У 2025/2026 навчальному році проводився XIX Міжнародний конкурс з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти з метою пошуку, підтримки, розвитку творчого потенціалу обдарованої учнівської молоді до пізнання України та української культури, розвитку інтелектуального потенціалу учнів на засадах українознавства як цілісної системи освіти і науки, відповідно до листа Міністерства освіти і науки України від 16.01.2026 № 1/939-26, п. 8 додатка «Про організацію XIX Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти» та Правил проведення Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 22.08.2013 № 1228, зареєстрованих в Міністерстві юстиції України 11.09.2013 за № 1567/24099, рішення вченої ради НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка «Про проведення XIX Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти» (протокол № 10 від 27.11.2025), розпорядження НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка від 19.01.2026 № 2 «Про організацію XIX Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти», розпорядження КНУ імені Тараса Шевченка від 25.03.2025 № 11 «Про організацію та проведення XIX Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів

закладів загальної середньої освіти у 2025/2026 навчальному році», враховуючи рішення організаційного комітету XIX Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти від 09.04.2026 (протокол № 06).

За підсумками роботи комісій з перевірки науково-дослідних робіт, на підставі рішення журі XIX Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти визначені переможці конкурсу (розпорядження № 11 від 10.04.2026 «Про визначення переможців XIX Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти»).

Особливої уваги заслуговує той факт, що конкурс 2026 року став рекордним за кількістю робіт призерів – 507 досліджень, поданих учнями з усіх областей України та закордоння. Такий показник засвідчує високий рівень зацікавленості молоді українознавчою проблематикою, зростання авторитету конкурсу та його значущість у сучасному освітньому просторі.

Найактивніше цього року були представлені Івано-Франківська (111 робіт), Чернівецька (66), Львівська (49), Хмельницька (38), Київська (34), Волинська (33), Харківська (25), місто Київ (22), Полтавська (19), Дніпропетровська (16), Сумська (14) області. Також участь у конкурсі взяли представники Житомирської, Запорізької, Одеської, Херсонської, Миколаївської, Донецької та інших областей України та української громади за кордоном.

Такий широкий географічний склад учасників свідчить про всеукраїнський і міжнародний масштаб конкурсу, його

доступність та популярність серед учнівської молоді незалежно від регіону проживання. Водночас активна участь школярів із прифронтових та тимчасово небезпечних територій є особливо показовою, адже демонструє незламність української молоді, її прагнення до знань, збереження національної пам'яті та духовної єдності країни навіть у складних умовах війни.

Міжнародний конкурс з українознавства для учнів 8–11 класів – 2026

№	Область (країна)	К-ть робіт призерів
1.	Вінницька	1
2.	Волинська	33
3.	Дніпропетровська	16
4.	Донецька	5
5.	Житомирська	11
6.	Закарпатська	3
7.	Запорізька	5
8.	Івано-Франківська	111
9.	Київська	34
10.	м. Київ	22
11.	Кіровоградська	5
12.	Луганська	2
13.	Львівська	49
14.	Миколаївська	5
15.	Одеська	6
16.	Полтавська	19
17.	Рівненська	9
18.	Сумська	14
19.	Тернопільська	8
20.	Харківська	25
21.	Херсонська	1

22.	Хмельницька	38
23.	Черкаська	8
24.	Чернівецька	66
25.	Чернігівська	8
26.	Велика Британія	3
Всього робіт переможців		507
		8 кл. – 95
		9 кл. – 145
		10 кл. – 145
		11 кл. – 122
		у т. ч. МЖ – 3

Дуже гарні результати показали учні Школи Українознавства імені Тараса Шевченка м. Манчестер (Велика Британія) під керівництвом Загорулько Валентини Яківни: Магас Миколай (1 місце), Чікелу Антон (1 місце), Волошин Євгенія (2 місце).

З детальною інформацією про проведення і результати XIX Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти можна ознайомитись за покликанням: <https://drive.google.com/drive/folders/1-wzzzrWvL2WuBlvEPP-PXnY45qgEEglQ>

Аналіз тематики конкурсних робіт переможців XIX Міжнародного конкурсу з українознавства засвідчує широкий спектр наукових зацікавлень учнів та водночас відображає ключові суспільні процеси, що визначають розвиток сучасної України. Тематична структура досліджень демонструє поєднання історичних, культурних, мовних, громадянських і безпекових аспектів, що формують цілісне бачення української ідентичності в умовах війни та державотворчих змін.

Найбільшу кількість робіт пере-

можців присвячено українській культурі, традиціям, мистецьким практикам, а також внеску українців у світову культуру – 151 робота (29,7%). Це свідчить про стійкий інтерес молоді до культурної спадщини, народних традицій, сучасного мистецтва та ролі України у світовому цивілізаційному просторі. Учні розглядають культуру як важливий чинник збереження національної самобутності та духовної єдності суспільства.

Другою за популярністю стала тематика української мови, освіти та науки як основи національної ідентичності – 108 робіт (21,3%). Такий результат засвідчує усвідомлення молоддю значення державної мови як символу незалежності, а також ролі освіти й наукового розвитку у зміцненні держави. Роботи цього напрямку часто порушують питання мовної стійкості, популяризації української мови та модернізації освітнього простору.

Помітне місце посідають дослідження, пов'язані з національною пам'яттю – 59 робіт (11,6 %), а також з українською державністю, боротьбою за незалежність і соборність у XX–XXI століттях – 53 роботи (10,5%). Це підтверджує прагнення учнів осмислити історичний шлях України, роль видатних постатей, значення пам'ятних місць і подій у становленні держави. Через такі теми молодь формує історичну свідомість та відчуття спадкоємності поколінь.

Відчутний сегмент становлять роботи, присвячені сучасній війні, героїзму захисників України та суспільній єдності. Зокрема, 48 робіт (9,4%) присвячено мужності воїнів і вшануванню пам'яті полеглих героїв, а 28 робіт (5,5%) – консолідації українського суспільства заради перемоги. Це свідчить про високий

рівень громадянської зрілості школярів, їхню потребу осмислити сучасні події та висловити підтримку державі й армії.

Окрему групу становлять роботи з екологічної тематики – 36 досліджень (7%), що демонструє увагу молоді до проблем довкілля, сталого розвитку та екологічної культури населення. Водночас питання інформаційної безпеки охоплюють 15 робіт (3%), що є показником розуміння учнями важливості протидії дезінформації та захисту гуманітарного простору України в умовах гібридної війни.

Найменше робіт присвячено темі світового українства та діаспори – 9 досліджень (2%). Однак навіть цей показник свідчить про інтерес до глобального українського простору, збереження ідентичності за межами держави та ролі українців світу у підтримці Батьківщини.

Отже, тематичний аналіз конкурсних робіт переможців свідчить, що сучасна учнівська молодь найбільше орієнтована на культурні, мовні та історико-пам'яттєві цінності. Водночас вагоме місце посідають теми війни, героїзму, державності та безпеки, що відображає вплив нинішніх суспільно-політичних реалій. Це дає підстави стверджувати, що конкурс з українознавства є не лише освітнім заходом, а й важливим інструментом формування свідомого, патріотичного та інтелектуально активного покоління українців.

Актуальним репрезентованим тематичним блоком є дослідження, присвячені російсько-українській війні, героїзму захисників України, волонтерству та процесам суспільної консолідації. Учні звертаються до проблем добровольчого руху, дитячого волонтерства, соціальної

адаптації ветеранів, діяльності військових медиків та локальних історій героїв-земляків. Вагоме місце посідають дослідження, присвячені захисникам України, загиблим героям, військовим медикам, локальним меморіальним ініціативам та родинним історіям участі у двох війнах.

Наприклад, у науково-дослідній роботі «Формування громадянської позиції молоді в умовах війни: постать Дмитра Лисенка як моральний орієнтир покоління (на матеріалах покровської громади Донецької області)» учениця 9 класу Гасич Анна зазначає, що «формування громадянської позиції молоді в умовах повномасштабної війни відбувається під впливом не лише історичних обставин, а й сили особистого прикладу тих, хто своїм життям утверджує вірність громаді, державі та національним цінностям. ... постать Дмитра Лисенка має реальний вплив на світоглядні орієнтири молоді Покровської громади, спонукаючи її до відповідальності, активної громадянської участі, усвідомлення власного обов'язку перед суспільством і Батьківщиною».

У центрі уваги учнів перебувають не лише фактографічні аспекти, а й практики суспільного вшанування, механізми збереження історичної пам'яті та символічне осмислення жертвовності як складової української ідентичності. Характерною є тенденція до персоналізації історичного наративу через біографічні дослідження земляків, що корелює із сучасними підходами усної історії (oral history) та студій пам'яті (memory studies).

Наприклад, учениця 10 класу Білик Катерина у своїй роботі «Подвиг заради майбутнього: роль захисників у формуванні української ідентичності» зазначає,

що «подвиги українських захисників та захисниць створюють міцну основу для формування національної ідентичності та усвідомлення власної належності до спільноти. Через публічні лекції, тематичні виставки, зустрічі з ветеранами та медійні матеріали молодь отримує можливість ознайомитися з конкретними прикладами відданості, мужності та солідарності, що стають основою для розвитку патріотизму. Система наративів, що формується під впливом діяльності захисників і захисниць, забезпечує передачу історичного досвіду наступним поколінням, формуючи уявлення про патріотизм як практичну складову життя, а не лише абстрактну ідею».

Окремий масив становлять дослідження, присвячені національній пам'яті, Голокосту, Бабиному Яру, Волинській трагедії, геноцидним практикам XX–XXI століть, а також постатям діячів УПА, дисидентського руху, церковних і культурних лідерів. Простежується перехід від описового викладу історичних подій до їхнього критичного осмислення у межах сучасних memory studies. Учнівські роботи демонструють інтерес до механізмів формування історичної пам'яті, процесів меморіалізації та ролі персоналій у націєтворенні.

Наприклад, учень 9 класу Щипалов Михайло у своїй роботі «Геноцид як інструмент придушення національної ідентичності: український досвід XX–XXI століть» приходиться до висновку, що «вивчення спільних механізмів Голодомору, Голокосту та сучасних злочинів у російсько-українській війні має важливе значення не лише для історичної науки, а й для сучасного міжнародного права та політики пам'яті. Усвідомлення закономірностей реалізації геноцидної

політики допомагає своєчасно розпізнавати її ознаки, протидіяти таким злочинам та формувати ефективні міжнародні механізми їх попередження. Збереження історичної пам'яті про ці трагедії є важливим елементом захисту людської гідності та гарантією того, що подібні злочини не повинні повторитися у майбутньому».

Простежується перехід до проблемного аналізу колоніальних практик, етнополітики та процесів націєтворення.

Зокрема, у роботі «Між двома вогнями: як німецький та російський імперіалізм намагалися стерти українську ідентичність» учениця 10 класу Гела Ангеліна робить висновок, що «феномен рашизму є сучасною модифікацією тоталітарної ідеології, яка відтворює ключові риси фашизму – культ сили, реваншизм, імперську експансію та заперечення права інших народів на існування. Повномасштабна війна проти України підтвердила, що ця ідеологія має не лише теоретичний, а й практичний, руйнівний вимір. Виявлення історичних паралелей між нацизмом і рашизмом є важливим не лише для наукового осмислення сучасних подій, а й для формування ефективної стратегії захисту української державності. Усвідомлення природи імперських наративів сприяє зміцненню національної ідентичності, критичного мислення та стійкості українського суспільства в умовах тривалої гібридної війни».

Надзвичайно широко представлена тематика української культури: традиційний одяг, писанкарство, мотанка, гончарство, пісенна культура, обрядовість, локальна кухня, ремесла та народна символіка. Такі дослідження засвідчують зацікавлення нематеріальною

культурною спадщиною та регіональною різноманітністю України. Водночас простежується поєднання традиційних і сучасних практик (стріт-арт, урбаноніміка, культурна дипломатія), що свідчить про динамічне розуміння культури як живої системи. Наприклад, у роботі «Щедрик» Миколи Леонтовича та Українська республіканська капела: кам'янецький етап культурної дипломатії УНР» учень 9 класу Маглатюк Олександр приходить до висновку, що «діяльність Української республіканської капели, популяризація «Щедрика» та ключова роль міста Кам'янця-Подільського як осередку підготовки хорового колективу стали важливим прикладом ефективної культурної дипломатії української держави початку ХХ століття. Українські державні діячі розглядали культуру як ефективний інструмент представлення національної ідентичності та донесення інформації про український народ до світової спільноти. Поєднання державної підтримки, мистецького таланту та активної міжнародної діяльності сприяло поширенню української музики у світі та формуванню позитивного міжнародного образу України».

У роботах учні досліджують весільну обрядовість, писанкарство, вертеп, борщ як нематеріальну спадщину, гуцульські й бойківські традиції, сакральну архітектуру, мурали, народні промисли, локальні пісенні традиції.

Наприклад, учениця 8 класу Бородіна Лада в роботі «Український бронезилет» або захисне значення орнаментів українських вишиванок, їх обергова функція від минулого до сучасності» відзначає, що «в Ірпені сформувалася своєрідна школа вишивальницької справи, де найяскравішими представниками є

Корженівська Ганна Степанівна та вишивальниця-дослідниця Шудря Євгенія Степанівна. Надзвичайно важливу справу здійснює Кушнір Світлана Іванівна, відкривши приватний музей українознавства, де експонує автентичні сорочки своєї свекрухи. У ході роботи дослідниця провела опитування шляхом голосування (охоплено близько 500 чоловік – це вчителі та учні) кількох навчальних закладів Ірпеня. Дослідження показали, що більшість опитаних одягають вишиванку як вияв настрою, патріотизму, національної ідентичності на державні свята, знають та відзначають День вишиванки. І лише невелика частина (14%) опитаних не має вишиванки».

Особливо важливо, що культура розглядається не як музейний артефакт, а як живий механізм збереження ідентичності та ресурс культурного спротиву в умовах війни.

Наприклад, учениця 10 класу Харченко Валерія у своєму дослідженні «Музичні хроніки опору: історичні та сучасні пісні про війну з росією» приходить до висновків, що «пісні українського народу – це не просто частина культури. Це дійсно музичні хроніки життя, боротьби, опору загарбникам, що їх переживав і переживає донині український народ. Зокрема, композиції, що описують бої козаків, повстанців та учасників визвольних змагань, мають особливе місце в народній творчості та зберігають пам'ять про народну боротьбу. Вони відрізняються високою художньою цінністю і продовжують впливати на сучасну музичну культуру України. Такі пісні, як «Ой у лузі червона калина», яка набула нового значення в умовах війни, або сучасні твори, наповнені патріотичними та антивоєнними мотивами,

стали символами спротиву і частиною культурного фронту».

Важливий тематичний сегмент становлять дослідження української мови, літератури та освіти. Учні аналізують вплив війни на мовну ситуацію, мовну ідентичність, фольклор, сучасну літературу, цифрові форми популяризації національної культури. Це свідчить про розширення українознавчої проблематики в напрямі медіалінгвістики та культурної семіотики, а також про осмислення мови як чинника національної консолідації.

Наприклад, учениця 9 класу Кокота Мирослава у дослідженні «Вплив війни на розвиток української мови» робить висновок, що «мовна стійкість – це частина нашої майбутньої перемоги. Українська мова сьогодні стала справжнім «паролем» і щитом, який об'єднує нас навколо спільних цінностей. Всі ці зміни, які ми зафіксували в роботі, показують, що мова продовжує розвиватися і ставати ще багатшою, попри всі труднощі. Ці нові сенси залишаються з нами назавжди, допомагаючи будувати вільну та незалежну Україну».

Показово, що мовознавчі теми часто поєднані з націєтворчим виміром: мова розглядається як чинник опору, єдності та культурної безперервності. Зокрема, учениця 10 класу Гетьман Тетяна у своєму дослідженні «Російсько-українська війна у творчості письменників рідного краю» зазначає, що «сьогодні українська література переживає особливий період – час глибоких випробувань і духовного оновлення, зумовлена подіями російсько-української війни. У літературних творах письменників Скви́рського краю війна постає не лише як трагедія, а й як випробування духовної

сили, єдності, віри та національної гідності. Письменники Скви́рщини використовують різні жанри: оповідання, новели, замальовки, повісті, поеми, поезії – це є інтерпретацією митців, що дає можливість досягнути глибинну сутність творів про російсько-українську війну».

Одним із провідних напрямів є дослідження процесів консолідації українського суспільства в умовах війни: волонтерство, внутрішня міграція, громадянська солідарність та локальні практики взаємодопомоги. Важливим є поєднання сучасних процесів із історичними прикладами суспільної згуртованості, що формує розуміння єдності як базового ресурсу державної стійкості.

Зокрема, у роботі «Соціальна солідарність українців і розвиток волонтерства в умовах війни як чинники збереження національної ідентичності» учениця 10 класу Процюк Катерина відзначає, що «соціальна солідарність і волонтерство в Україні є історично сформованими явищами, що проявляються як у повсякденному житті громади, так і під час воєнних викликів. Вони виступають ключовими чинниками консолідації суспільства та збереження національної ідентичності, формуючи активну громадянську позицію та моральні цінності українців. Сучасний волонтерський рух, що розвивається під час війни, є органічним продовженням цих традицій і демонструє унікальну здатність українського суспільства до самозбереження та солідарності».

Новітнім і перспективним напрямом стали роботи, пов'язані зі штучним інтелектом, інформаційною культурою учнівства, цифровою репрезентацією пам'яті, журналістикою в зоні бойових дій, трансформацією книжкової критики

в середовищі BookTok. Це свідчить про адаптацію українознавства до цифрової епохи та готовність школярів працювати з темами медіаграмотності, інформаційної стійкості та гуманітарних наслідків технологічних змін. Наприклад, у дослідженні «Штучний інтелект як інструмент збереження та репрезентації культурної пам'яті у цифрову епоху» учень 10 класу Кольчевський Давід приходить до висновку, що «культурна пам'ять є багаторівневим феноменом, який включає матеріальні та нематеріальні форми спадщини. Традиційні методи (музеї, архіви, літературні та усні джерела) формували основу культурної пам'яті і забезпечували її передачу між поколіннями. Цифрові технології змінюють форми і способи збереження пам'яті: оцифрування, віртуальні музеї, цифрові платформи та інтерактивні архіви створюють нові способи доступу до культурних ресурсів. Практичний експеримент підтвердив ефективність генеративних алгоритмів для відтворення архітектурних та мистецьких об'єктів, водночас виявивши обмеження щодо автентичності, контексту та якості даних».

Окремий тематичний сегмент становлять праці про українську еміграцію, вимушену міграцію, міжнародну гуманітарну підтримку, роль міжнародних організацій. Це демонструє розширення горизонту учнівських студій від внутрішньоукраїнської проблематики до міжнародних взаємозв'язків. Зокрема, учениця 10 класу Вагабова Дар'я у своїй роботі «Між вигнанням і вимушеною міграцією: досвід української еміграції ХХ століття та сучасності у свідченнях усної історії», здійснюючи порівняльний аналіз спогадів діячів української політичної еміграції початку ХХ століття та

свідчень сучасних українців, показала наявність певних спільних рис у досвіді різних поколінь емігрантів, відзначає, що для обох історичних періодів характерними є переживання втрати дому, відчуття невизначеності щодо майбутнього, прагнення зберегти зв'язок із батьківщиною та усвідомлення власної відповідальності за долю України. Водночас між цими хвилями еміграції існують і суттєві відмінності. Сучасні українці мають значно ширші можливості підтримувати постійний зв'язок із батьківщиною завдяки розвитку цифрових технологій, соціальних мереж та сучасних засобів комунікації. Це дає їм змогу брати активну участь у суспільному житті України навіть перебуваючи за кордоном. Сучасна українська діаспора відіграє важливу роль у міжнародному просторі. Українці за кордоном активно беруть участь у волонтерській діяльності, організовують гуманітарну допомогу, проводять інформаційні кампанії та культурні заходи, спрямовані на підтримку України. Завдяки цьому сучасна українська діаспора стала важливим чинником міжнародної підтримки України у період війни.

Актуальним є блок досліджень екологічної культури: наслідки руйнування Каховської ГЕС, стан Чорного й Азовського морів під час війни, зміни клімату, зелена інфраструктура шкіл, сонячна енергетика, екотуризм, річкові системи. Це свідчить про становлення екологічного українознавства, де природне середовище осмислюється як складова національної безпеки та культурного простору.

Наприклад, учень 10 класу Марченко Іван у своєму дослідженні «Екологічний стан Чорного та Азовського моря

внаслідок окупації та бойових дій та способи його картографування» приходить до висновку, що «з лютого 2022 року акваторія цих морів стала зоною бойових дій, що ще більше поглибило екологічні проблеми. В умовах обмеженого доступу та заполітизованості даних через приховування або применшення екологічних наслідків країною-агресоркою традиційні методи моніторингу екологічного стану морів є недостатніми. Саме тому ефективним способом оперативного моніторингу, аналізу та прогнозування екологічних загроз є використання методів дистанційного зондування Землі та обробка результатів спостережень у ГІС-програмах...», що є необхідною передумовою для формування ефективних стратегій швидкого реагування на екологічні загрози та управління природоохоронними заходами в акваторіях Чорного та Азовського морів».

Простежується тенденція до включення новітніх тематичних напрямів, зокрема інформаційної безпеки, блогосфери, меметичної культури, екологічної відповідальності, міжнародної підтримки України та ролі діаспори. Важливою ознакою є міждисциплінарна конвергенція українознавства з урбаністикою, екологією, соціальними комунікаціями та цифровими технологіями, що засвідчує адаптацію учнівських досліджень до викликів XXI століття.

Зокрема, у роботі «Трансформація екологічних цінностей українців в умовах загрози екоциду (2022–2026 рр.)» учениця 9 класу Марчук Ірина на основі проведеного дослідження зазначає, що «у період 2022–2026 рр. екологічна культура України пройшла прискорену еволюцію від антропоцентризму (природа як ресурс) до екоцентричного

патріотизму (природа як частина суверенітету); загроза екоциду стала ключовим фактором, що перетворив екологію на екзистенційне питання (трагедії рівня Каховської ГЕС знищили розрив між “знанням про проблему” та “дією”); цифровізація та волонтерський рух перетворили українців на активних суб’єктів екологічного моніторингу та відновлення (сформувався тип громадянина, який бере відповідальність за довкілля на себе, не чекаючи лише державних рішень); екологічна безпека стала невід’ємним складником національної ідентичності та стратегії виживання українського народу; отримані результати підтверджують початкову гіпотезу: загроза екоциду не лише завдала шкоди, а й стала жорстким, але дієвим стимулом для формування однієї з найбільш свідомих екологічних націй у Європі».

Значна частина науково-дослідних робіт базується на залученні локального матеріалу, зокрема історії сіл і громад, діяльності місцевих діячів, регіональних традицій, об’єктів архітектурної спадщини та родинних архівів. Це свідчить про системне використання краєзнавчого підходу як базового методологічного інструменту учнівських наукових досліджень та підтверджує його ефективність у формуванні дослідницьких компетентностей. Особливої актуальності такі дослідження набувають в умовах повномасштабної війни, коли збереження локальної історичної пам’яті, культурної спадщини та свідчень про життя громад стає важливим чинником утвердження національної ідентичності, громадянської стійкості та протидії спробам знищення українського культурного простору.

Показовим прикладом такого підходу є українознавчий проєкт Русановського Сергія, Дрогомирецької Вікторії та Сорохтей Вероніки, учнів 9 класу Боднарівського ліцею Калуської міської ради Івано-Франківської області, «Карпатський культурний простір як «живоносне джерело» незнищеності нації». Метою роботи є розкрити значення творчих здобутків митців рідного краю, акторів театрів й кіно, а також аматорських колективів Карпатського краю у формуванні національної та світової культури. Особливу увагу автори приділяють постатям своїх земляків, які в умовах війни власним прикладом підтримують віру в майбутнє України. Одним із учасників проєкту став Микола Левкун – актор Київського національного академічного драматичного театру імені Івана Франка, випускник Боднарівського ліцею, який після поранення переніс ампутацію двох кінцівок. Він став символом незламності, мужності та сили українських воїнів, його історія – це не тільки шлях через війну та втрати, а й приклад того, як людина може перетворити особисті випробування на джерело натхнення для інших, реалізуючи себе у спорті та дизайні адаптивного одягу для ветеранів.

Не менш вагомим є дослідження Голузінець Олени, учениці 9 класу, «Незламна Донеччина: місто-герой Покровськ. Оборона фортеці (лютий 2024 – лютий 2026 років)». Авторка зазначає: «Мені, як уродженці Донеччини, «дитині війни», яка є не тільки свідком, а й учасником цих подій, дуже важливо дослідити та донести до широкого загалу роль прифронтових міст-фортець у період повномасштабної війни 2022–2026 рр.».

Дослідниця наголошує, що особливе

місце в «залізному ланцюгу оборони» посідає її рідний Покровськ – місто, яке з тилового логістичного хабу та індустріального центру регіону трансформувалося у «фортецю на перехресті». Станом на лютий 2026 року місто тримало оборону вже два роки, а активна фаза битви тривала 18 місяців. Покровськ став символом стійкості та незламності, а його тривала оборона дозволила стримувати просування ворога до ключових міст Донеччини. За масовий героїзм, стійкість і вагомий внесок мешканців у захист держави під час російської агресії, відповідно до Указу Президента України № 720/2025 від 30.09.2025 р., Покровськ отримав почесну відзнаку «Місто-герой України». Практичне значення цієї дослідницької роботи полягає у формуванні розуміння того, наскільки важливою може бути роль окремого населеного пункту в контексті історичних подій держави.

Отже, аналіз тематики науково-дослідних робіт призерів XIX Міжнародного конкурсу з українознавства засвідчує високий рівень актуальності, змістової глибини та міждисциплінарності учнівських досліджень. Особливо важливо, що учнівська молодь не лише фіксує сучасні суспільні процеси, а й прагне осмислити їх у контексті українського державотворення, культурного спротиву та формування громадянської відповідальності. Водночас у межах цього дослідження як приклади окремих тематичних напрямів наведено лише незначну частину конкурсних робіт. Загалом широкий масив учнівських досліджень демонструє тематичне розмаїття, високий рівень дослідницької культури, аналітичного мислення та активне залучення школярів до осмислення актуальних

викликів українського суспільства. Це дає підстави розглядати конкурс не лише як платформу для презентації учнівських наукових напрацювань, а й як важливий інтелектуальний і виховний простір формування нового покоління молодих дослідників України.

Висновки. Таким чином, використання контент-аналізу як інструменту опрацювання учнівських науково-дослідних робіт дало змогу простежити динаміку тематичних пріоритетів та ступінь їхньої відповідності актуальному суспільному запиту. Отримані результати засвідчили трансформацію українознавчих практик від переважно описових форм до аналітично-рефлексивних моделей, у яких українознавство функціонує як ціннісно-сміслова основа утвердження національної ідентичності молоді. Простежується стійкий інтерес учнівської молоді до осмислення історичного досвіду. Залучення методологічного інструментарію студій пам'яті сприяє формуванню самостійної рефлексивної позиції щодо політики пам'яті, що виступає важливим чинником зміцнення національної ідентичності та протидії деструктивним історичним наративам.

Поєднання традиційних гуманітарних питань із сучасними технологічними та екологічними контекстами свідчить про високий адаптивний та інтегративний потенціал українознавства як чинника суспільної консолідації. Це створює передумови для згуртування молодого покоління навколо стратегічних цілей розвитку України, утвердження сталої національної ідентичності та суспільного поступу. Проведене дослідження засвідчило, що в умовах воєнного часу українознавство

набуває особливого значення як важливий складник освітнього процесу, спрямований на формування національної ідентичності, громадянської свідомості та ціннісної стійкості учнівської молоді. Воно постає не лише як навчальна дисципліна, а й як інтегративний світоглядний простір, у межах якого учні осмислюють історичний досвід українського народу, сучасні виклики державотворення та власну відповідальність за майбутнє країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевз, Т. Національно-патріотичне виховання в Україні в умовах війни: реалії сьогодення. *III Всеукраїнські наукові читання з міжнародною участю «Свою Україну любіть!»* (29.06.2023 р., НДІУ, м. Київ). Збірник матеріалів / автор-упорядник Фігурний Ю. С.; організаційний секретар Шакурова О. В. Київ, 2024. 186 с. С.10–17.
2. *Виховні засади утвердження української національної ідентичності*. Методичний посібник / Журба К. О., Бех І. Д., Канішевська Л. В., Корнієнко А. В. та ін. Івано-Франківськ, 2024. 124 с.
3. Газізова, О. Національно-патріотичне виховання у контексті утвердження української ідентичності в умовах війни: українознавчий контент. *Українознавство*. 2025. № 3 (96). С. 8–21.
4. Додонов, Р. Оцінка актуальності та перспективності наукових трендів в галузі українознавства в 2025 році. *Українознавство*. 2025. № 1 (94). С. 8–25.
5. Закон України від 13.12.2022 № 2834-IX «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>
6. *Історія українознавства: навчальний посібник* / за ред. П. П. Кононенка. Київ, 2011. 512 с.
7. Калакура, Я. Українознавство у викликах війни московії проти України

Українознавство. 2023. № 1 (86). С. 15–25.

8. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. Затверджено наказом Міністерства освіти і науки України 06.06.2022. № 527. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text>

9. Крисаченко, В. С. *Українознавство: гуманітарні виміри*: навч. посіб. Київ, 2025. 504 с.

10. Постанова Кабінету Міністрів України № 1392 (із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ від 07 серпня 2013 року № 538) «Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#Text>

11. Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898 «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text>

12. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988-р «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80>

13. *Формування в учнівської і студентської молоді національної солідарності в умовах війни та повоєнного часу*: методичний посібник / Бех І. Д., Коломоєць Г. А., Трейтяк Д. В., Федоренко С. В. та ін. Івано-Франківськ, 2025. 148 с.

14. Ціпко, А., Бойко, Т., Газізова, О., Бойко, С. Програма курсу за вибором «Українознавство» для 5–11 класів закладів загальної середньої освіти України. *Українознавство*. 2020. № 1 (74). С. 98–147.

15. Шакурова, О. Роль українознавства у зміцненні української національної ідентичності та у впровадженні національно-патріотичного виховання молоді в освітній простір під час війни. *Українознавство*. 2024. № 4 (93). С. 267–273.

16. Шинкарик, Ю., Безсмертна, Н. Промоція національної ідентичності та українознавчих наративів серед учнівської молоді під час російсько-української війни. *Українознавство*. 2025. № 1 (94). С. 209–224.

REFERENCES

1. Bevz, T. (2024). National-Patriotic Education in Ukraine in Conditions of War: Current Realities. *III All-Ukrainian Scientific Readings with International Participation "Love your Ukraine!"* (06/29/2023, Kyiv): Collection of materials. Kyiv, 186 p., pp. 10–17 [in Ukr.]

2. Zhurba, K., Bekh, I., Kanishevskaya, L., et al. (2024). *Educational Principles for the Affirmation of Ukrainian National Identity*. Methodological Manual. Ivano-Frankivsk, 124 p. [in Ukr.]

3. Hazizova O. (2025). National-Patriotic Education in the Context of Establishing Ukrainian Identity in Wartime: Ukrainian Studies Content. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 3 (96), pp. 8–21. [in Ukr.]

4. Dodonov R. (2025). Assessment of the Relevance and Prospects of Scientific Trends in the Field of Ukrainian Studies in 2025. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 1 (94), pp. 8–25.

5. *Law of Ukraine as of 13.12.2022 No. 2834-IX "On the Basic Principles of State Policy in the Sphere of Establishing Ukrainian National and Civic Identity"*. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> [in Ukr.]

6. Kononenko, P. (2011). *History of Ukrainian Studies*. A Textbook. Kyiv, 512 p. [in Ukr.]

7. Kalakura, Ya. (2023). Ukrainian Studies in the Challenges of Muscovy's War Against Ukraine. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 1 (86), pp. 15–25.

8. *Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 06.06.2022 No. 527 "On Some Issues of National-Patriotic Education in Educational Institutions of Ukraine and Recognition as having Lost the Validity of the Order of the Ministry of Education and Science"*

of Ukraine dated 16.06.2015 No. 641". [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text> [in Ukr.]

9. Krysachenko, V. (2025). *Ukrainian Studies: Humanitarian Dimensions*. A Textbook. Kyiv, 504 p. [in Ukr.]

10. *Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1392 (as Amended by Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 538 of August 7, 2013) "On Approval of the State Standard of Basic and Complete General Secondary Education"*. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#Text> [in Ukr.]

11. *Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 30, 2020 No. 898 "On Some Issues of State Standards of Complete General Secondary Education"*. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text> [in Ukr.]

12. *Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 14, 2016 No. 988-r "On Approval of the Concept of Implementation of State Policy in the Field of Reforming General Secondary Education "New Ukrainian School" for the Period until 2029"*. [online] Available

at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80> [in Ukr.]

13. Bekh, I., Kolomoiets, H., Treitiak, D., et al. (2025). *Formation of National Solidarity among Schoolchildren and Students in War and Post-War Times*. Methodological Manual. Ivano-Frankivsk, 148 p. [in Ukr.]

14. Tsipko, A., Boiko, T., Hazizova, O., et al. (2020). Program of the Elective Course "Ukrainian Studies" for Grades 5-11 of General Secondary Education Institutions in Ukraine. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies). No. 1 (74), pp. 98–147. [in Ukr.]

15. Shakurova, O. (2024) The Role of Ukrainian Studies in Strengthening Ukrainian National Identity and in Introducing National-Patriotic Education of Youth into the Educational Space during the War. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 4 (93), pp. 267–273. [in Ukr.]

16. Shynkaryk, Yu., Bezsmertna, N. (2025). Promotion of National Identity and Ukrainian Studies Narratives among Students during the Russian-Ukrainian War. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies). No. 1(94), pp. 209–224. [in Ukr.]

Summary

UKRAINIAN STUDIES IN THE EDUCATIONAL SPACE OF WAR TIME AS A FACTOR IN FORMING YOUTH'S NATIONAL IDENTITY AND SOCIAL UNITY

Olena HAZIZOVA

orcid.org/0000-0002-5353-5637

Candidate of Historical Sciences,

RIUS of Taras Shevchenko National University of Kyiv

email: olena.gazizova@ukr.net

Nataliia BEZSMERTNA

orcid.org/0000-0001-8853-1110

research fellow of RIUS of Taras Shevchenko National University of Kyiv

email: Natalia_bs@ukr.net

The relevance of the research. The full-scale war of the Russian Federation against Ukraine is not only military but also of a distinct civilizational, cultural and informational nature. The aggressor is systematically trying to destroy Ukrainian statehood, deny the

identity of the Ukrainian people, destroy its language, historical memory and cultural heritage. In such conditions, education becomes of particular importance as a strategic space for the formation of national consciousness, civic responsibility, spiritual stability and value orientations of the young generation. One important means of implementing these tasks is Ukrainian studies, which is an integrative system of knowledge about Ukraine, the Ukrainian people, its historical path, culture, language, traditions, state-building processes, and modern social challenges. It is the Ukrainian studies content of education that contributes to the awareness of students of their own national belonging, the formation of historical memory, the development of critical thinking and resistance to destructive information influences. Of particular relevance is the study of practical approaches to introducing Ukrainian studies into the educational process, in particular through students' scientific and research activities, competitions, projects, and other intellectual initiatives. In this context, the analysis of the topics of students' works of the International Contest on Ukrainian Studies as a reflection of worldviews, social demands and values of modern youth is of significant scientific interest.

The **purpose** of the article is to implement the role of Ukrainian studies in the formation of the national identity of students and the social consolidation of Ukrainianness, to carry out a comprehensive analysis of the topics of scientific and research works of students - winners of the XIX International Contest on Ukrainian Studies (2026) as an indicator of value orientations, national consciousness and civic maturity of students in the conditions of the Russian-Ukrainian war.

Conclusions. Analysis of the topics of scientific and research works of the XIX International Contest on Ukrainian Studies showed a high level of social sensitivity of modern youth to the current problems of Ukraine. The priority areas of student research were issues of culture, language, historical memory, statehood, heroism of the defenders of Ukraine, social consolidation, information security and environmental responsibility. This indicates a deep awareness among schoolchildren of the importance of the humanitarian front in the struggle for state independence. It has been established that the participation of students in scientific and research activities contributes to the development of analytical thinking, skills in working with sources, a critical understanding of social processes, the ability to draw independent conclusions, and civic activity. At the same time, such activities perform an important educational function, forming patriotism, historical memory, and a sense of belonging to the Ukrainian political nation. It is determined that Ukrainian studies in the educational space of wartime are an effective tool for social consolidation, the formation of a stable national identity, and the upbringing of a generation of young citizens capable of acting responsibly in Ukraine's interests.

Keywords: Ukrainian studies, student youth, national identity, social unity, civic consciousness, national-patriotic education, educational space, Russian-Ukrainian war, Contest on Ukrainian Studies, historical memory.

Отримано редакцією/ Received: 15.04.26

Прорецензовано / Revised: 24.04.26

Схвалено до друку / Accepted: 28.04.26

Журнал «УКРАЇНОЗНАВСТВО»

Вимоги до оформлення та подання авторського оригіналу

Поля: верхнє — 3 см, праве — 1,5 см, ліве та нижнє — 2,5 см. Редактор: MSWord. Гарнітура: Times New Roman, кегель (розмір) 14, інтервал 1,5. Нумерація сторінок обов'язкова.

У верхньому лівому кутку вказується **шифр УДК**. Назва статті друкується великими літерами, жирним шрифтом по центру сторінки, під нею, праворуч, — ім'я та прізвище автора (жирним шрифтом), **ID ORCID**, науковий ступінь і вчене звання, посада, місце роботи, після них у дужках основним шрифтом друкуються адреса та номер телефона автора.

Згідно з Постановою ВАК України №705/1 від 15.01.03 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» до друку приймаються лише наукові статті, де мають бути:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз джерел і останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується дана стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Ці структурні елементи позначаються жирним шрифтом на початку абзацу.

Оформлення посилань: у квадратних дужках вказується номер джерела за списком та через кому номери сторінок праці, на яку посилається. Наприклад: [5, с. 38], [7, с. 100; 13, с. 42–47].

Література: список використаної літератури подається в алфавітному порядку в кінці статті. Зразок оформлення:

1. Куць, О. М. *Мовна політика в державотворчих процесах України*: навч. посіб. Харків, 2004. 275 с.

2. Білан, М. С., Стельмашук, Г. Г. *Український стрій*. Львів, 2000. 326 с.

3. Жулинський, М. Шевченко і Гоголь. *День*. 20 березня 2004. №50.

4. Саблук, П. Т. Напрямки розвитку економіки в аграрній сфері виробництва. *Основи аграрного підприємництва* (за ред. М. Й. Малика). Київ, 2000. С. 5–15.

5. Шевченко, В. Фашистський окупаційний режим в Україні та доля військовополонених (1939–1944 рр.). *Військовий полон та інтернування (1939–1956). Погляд через 60 років*: матеріали наукової конференції, 2–4 червня 2006 р. Київ, 2008. С. 67–70.

6. Ірпін. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Ірпін> (дата звернення: 1.11.2016).

Після неї слід розмістити пристатейну літературу в латинському алфавіті (References), **оформлену в такому порядку: автор (транслітерація), переклад назви статті англійською мовою, транслітерована назва джерела (періодики) або перекладена (монографії), вихідні дані, зазначення мови статті в дужках (відповідно до Harvard Referencing System).**

Зразок: 1. Kuts, O. (2004). *Language Policy in the State-Building Processes of Ukraine: A Study Guide*. Kharkiv: V. Karazin Kharkiv National University Press, 275 p. [in Ukr.]

2. Bilan, M., Stelmashchuk, H. (2000). *Ukrainian Folk Costume*. Lviv, 326 p. [in Ukr.]

3. Zhulynskyi, M. (2004). Shevchenko and Hohol. *Den*, (50). [in Ukr.]

4. Sabluk, P. (2008). Directions of Economic Development in Agricultural Production. In: M. MALIK, ed., *Basic Principles of Agribusiness*. Kyiv, pp. 67–70. [in Ukr.]

5. Shevchenko, V. (2008). The Fascist Occupation Regime in Ukraine and the Fate of the Prisoners of War (1939–1944). In: *Viiskovy polon ta internuvannia (1939–1956). Pohliad cherez 60 rokiv. Materialy naukovoї konferentsii, 2–4 chervnia 2006 r.* (War Captivity and Internment (1939–1956). A Look at the Issue after 60 Years. Conference Proceedings. June 2006) Kyiv, pp. 67–70. [in Ukr.]

6. Irpin. [online] *Wikipedia*. Available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Ірпін> [Accessed 1 Nov. 2016]. [in Ukr.]

Рекомендований обсяг статті — від 0,5 до 1 ум. др. арк.

Транслітерувати інформацію потрібно латиницею згідно з Постановою КМУ від 27.01.2010 №55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» (для української мови) або вимог Департаменту США (для російської мови).

Текст статті супроводжується анотацією разом із **ключовими словами** українською (**приблизно 2000 знаків з пробілами**) та англійською мовами. Анотація має стисло характеризувати основний зміст результатів проведеного дослідження.

Автор статті відповідає за фактичний виклад матеріалу, а також за правильність оформлення пристатейної літератури латиницею.

Для досягнення більшої об'єктивності оцінки наукового змісту статей проводиться незалежне, конфіденційне рецензування (без зазначення прізвищ авторів і рецензентів). Для авторів без наукового ступеня обов'язковим є подання витягу з протоколу засідання відділу (установи) з рекомендацією статті до друку. Аспіранти також подають рецензію, підписану науковим керівником.

Наукові статті, оформлені не відповідно до зазначених вимог, редакцією не розглядаються.

Адреса редколегії: 03057 м.Київ, вул. Євгенії Мірошниченко, 5

Контактний телефон: (044) 2360128

E-mail: ukrstudy.journal@gmail.com

КНУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
УКРАЇНОЗНАВСТВА

2(99)
2026

УКРАЇНОЗНАВСТВО

Номер 2 (99) 2026

науковий журнал

*Рекомендовано вченою радою
Науково-дослідного інституту українознавства
Міністерства освіти і науки України (протокол №4 від 28.04.2026 р.)*

*Адреса редакції: 03057, м. Київ, вул. Євгенії Мірошниченко, 5
тел.: (044) 2360128*

Технічне редагування та комп'ютерний набір
Загальне редагування — *Лариса Ткаченко*
Редагування англомовних текстів — *Вікторія Іванова*
Коректура — *Лариса Ткаченко*
Комп'ютерна верстка, макетування, обробка фото — *Вікторія Іванова*

Підписано до друку 28.04.2026. Формат 70x108/16
Друк офсетний. Папір офсетний. Гарнітура Minion Pro.
Ум. друк. арк. 25,7. Обл.-вид. арк. 26,12.
Тираж 100 прим.
Зам. №28/04

Науково-дослідний інститут українознавства
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 7212 від 14.12.2020 р.

03057, м. Київ, вул. Євгенії Мірошниченко, 5